

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן,

ת.ד. 9288, חיפה 31092

Bitan.shoa@gmail.com

בס"ד, אייר תשע"ג, אפריל 2013

ביטאון פורום שמירת

זיכרון השואה

ביטאון מספר 44

העורך: גדעון רפאל בן-מיכאל

ברייחה מהגטאות והמאבק להישרדות

יהודים מאחורי גדר בגטו [פולין] [1]

תוכן העניינים

עמודים

- גדעון רפאל בן-מיכאל: פתח דבר 4-3
- מניה קסל: מגיטו שומסק לגיטו שומסק חמש פעמים 10-5
- משה צליקובסקי: ימי הגיטו האחרונים 24-11
- ישראל שלייכר: ילד יהודי, יתום מאביו ומאמו, בין פרטיזנים ביער 22-25
- מרים רק-שטיבל [תירגם מפולנית ע.ל.]: אימי המלחמה 39-34
- י.ורמשטיין: כצאן לטבח [שיר] 40
- איצ'קה נטע'ס: שלוש שנים 67-41
- ינטה בראנוביץ [דינר שטיין]: עם חמישים וארבעה 74-68
- זאב רבונסקי: מאבק על החיים 110-75
- רות שטינמן: ימים אחרונים של שומסק 129-111
- חיים ציסין: ימי האחרונים עם שומסק 132-130
- לובה שפאק-גולוב: חוויות גיטו וחוויות מנוסה 139-133
- ר.ר. כחיות נרדפות ביער 157-140
- ביבליוגרפיה 153
- מראי מקומות 154-153

פתח - דבר

לפורום מירת ליכרון השואה, שלום רב,

במסגרת עיסוקי בחקר השואה, אני נמצא תדיר בספריות שונות. מעת לעת, בהיותי באחת הספריות, אני ניגש לארון הספרים בו נמצאים ספרי הקהילות, ספרים שהוציאו לאור ניצולי שואה לזכר קהילותיהם שנכחדו בשואה. בדרך כלל ארון הספרים עומד בשיממונו. מעטים מעיינים בספרי הקהילות. המעיינים הם בדרך כלל חוקרים, סטודנטים ותלמידים העושים עבודות חקר על קהילות בשואה. גם הם אינם מסוגלים לעיין בכל מאות ספרי הקהילות. מתעניינים נוספים וחשובים הם צאצאיהם של יוצאי קהילות המחפשים את שורשי משפחתם.

בחרתי מספר עדויות מספרי הזיכרון של הקהילות: **שומסק**, **יוזאפאץ** (יוזפוב), **קורניץ** ו**טרוביץ**, הנותרות ביטוי לנושא הביטאון: "בריתה מהגטאות והמאבק להישרדות".

בתחילת הביטאון הבאתי עדותם של ילדים המתארים את הישרדות - מנקודת מבט של ילדים:

מניה קסל, בת 9 מגטו שומסק.

משה צליקובסקי, בן 10 מגטו קורניץ.

ישראל שלייכר , בן 11 מגטו יוזאפאץ.

מרים רק-שטיבל, בת 16 מגטו יוזאפאץ.

העדויות עוסקות בנושאים: ילדים בשואה, התלאות בגטאות, עדויות למעשי רצח והתעללות ביהודים, בריחה למקומות מסתור ולבונקרים, דילמות של צעירים: האם לברוח ליער – לפרטיזנים ולהשאיר את המשפחה בגטו או להישאר עם המשפחה, ייסורי רעב וצמא, החבירה עם הפרטיזנים והיחס השלילי למצטרפים היהודים, ובעיקר, כיצד התמודדו אנשי העדות עם הרצון לחיות ולהישרד.

בזכות הניצולים ששרדו, יש בידינו עדויות אוטנטיות על קורות השואה. גיבורים היו.

נזכור / אבא קובנר

נזכור את אחינו ואחיותינו, את בתי העיר ואת בתי הכפר,

את רחובות העיירה שסאנו כנהרות

ואת הפונדק הבודד עלי אורח

את הישיש בקלסתר פניו

את האם בסודרה

את הנערה בצמותיה

את הטף

את אלפי קהילות ישראל על משפחות האדם

גדעון רפאל בן-מיכאל (ועורך): בריחה מהגטאות והמאבק להישרדות
המכון הלימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

את כל עדת היהודים אשר הוכרעה לטבח על אדמת אירופה מידי הכורת הנאצי
את האיש שזעק פתאום ובזעקתו מת.
את האישה שחבקה את תינוקה אל ליבה וזרועותיה צנחו
את התינוק שאצבעותיו מגששות אל פיטמת האם והיא כחולה וצוננת.
את הרגליים
את הרגליים שביקשו מפלט ולא היה מנוס עוד.
ואת שקפצו ידיהם לאגרוף
האגרוף שחפן את הברזל
הברזל שהיה לנשק החזון, הייאוש והמרד
והם ברי הלבב
והם פקוחי העיניים
והם שהשליכו נפשם מנגד וידם קצרה מלהושיע.
נזכור את היום.
את היום בצהריו.
את השמש שעלתה על מוקד הדמים
את השמים שעמדו גבוהים ומחרישים
נזכור את תלי האפר אשר מתחת לגנים הפורחים.
יזכור החי את מתיו
כי הנה הם מנגד לנו
הנה ניבטות עיניים סביב סביב
ואל דומי, אל דומי לנו עדי יהיו חיינו ראויים לזכרם.

* * * *

התמונות המובאות בביטאון, נדלו מארכיון התמונות של "יד ושם", ועל כך תודה.
לא שיניתי את הניסוחים, התחביר והפיסוק כפי שנכתבו ע"י הכותבים וזאת כדי לשמור
על אוטנטיות העדויות.

נזכור ולא נשכח!
גדעון רפאל בן-מיכאל

עורך הביטאון

מניח קסל צילקובסקי [לבית גולדה ומשה כ"ץ] מגיטו שומסק לגיטו שומסק חמש פעמים

מניח הייתה בת 9 בעת שפרצה השואה בעיר הולדתה שומסק. היא מספרת על חייה ותלאותיה כילדה. תחילה היא מספרת על הגטו, מצוקת הרעב ומקום המסתור שלה. היא חזתה בחיסול הגטו. כדי להישרד היא ברחה ושוטטה לכוון הכפרים כדי למצוא מקום מסתור, אכן מצאה מקום מסתור נוסף. השהייה במסתור הייתה קשה ממש. מרוב שכיבה במסתור לא יכלה לעמוד על רגליה.

בת 9 הייתי, כשהכניסו את יהודי שומסק לגטו. לפני הקמת הגטו אסור היה ליהודים להציץ מחלונות בתיהם החוצה. ובחנויות היה כתוב "ליהודים המכירה אסורה, הכניסה אסורה". אני, שהייתי דומה לארית, הלכתי לקנות ולא נגעו בי. כך החייתי את משפחתי.

כשהוצאה הפקודה להיכנס לגטו, אספו הוריי כל מה שניתן לקחת. מותר היה לקחת הכול, אך לא לקחנו הכול נכנסנו לגור בחדר, שהיה שייך לאחות אמא.

במשך הזמן חליתי בטיפוס. בשכבי על מיטת חוליי נערך מצוד, ובליילה, כדרכם של הגרמנים לעיתים קרובות. אבא יצא יחד עם אחי הגדול ומאז נעלמו מבלי שנדע בדיוק מה קרה איתם. אולם ברור לי כי הם נהרגו יחד עם מאות רבות שהכינו לעצמם את קברם המשותף.

אחרי זה הורידה אותי אמא אל הבונקר, שאבא הכין ושם היינו שבועיים. גודל הבונקר היה מטר על מטר וחצי.

זכורתי, שום דבר לא העיק עלינו, גם לא המוות. הדבר היחיד שהציק לנו היה חוסר מים, לפחות טיפה לו הייתה ניתנת לי.

המשטרה האוקראינית שוטטה בגטו המרוקן לחפש יהודים שהתחבאו. הם מצאו אותנו וציוו עלינו לצאת מהמחבוא. כשיצאנו לא ביקשנו דבר, רק מים, והם נתנו לנו לשתות.

את היהודים שנחטפו מיינו לקבוצות. אותי כילדה העמידו בשורה מרוחקת מאמא ומאחי. הביאו אותנו אל בית הכנסת הגדול, שם עמדו עוד קבוצות ילדים, אשר צריך היה להובילם אל הבור ולהוציאם להורג.

המשטרה האוקראינית שמרה עלינו כל הזמן, לבל יברח מישהו.

אני הבינתי במה אמור, וכאשר הסתובב השוטר לכיוון השני, התחלתי לברוח. הוא צעק אלי: עמדי, חזרי ולא אהרוג אותך, אך משום מה הוא לא ירה בי ואני הספקתי להתחמק. חזרתי והתחבאתי בתוך הגטו בעליית גג אחת.

פתאום יצאה אמא מאיזה שהוא מקום והבחינה בי. היא כמעט התעלפה אך מייד התאוששה, הביאה לי זוג נעליים על עקבים גבוהים ומעיל כדי שאיראה יותר גבוהה, וכשהשוטר הסתובב במקומו, היא תפשה והעלתה אותי לעליית הגג של בית הכנסת והסתלקה. שם היו עוד כמה ילדים. מאז הייתה מביאה לי אוכל לשם, מאין לקחה, זאת עד היום לא אדע. הדבר נמשך כשבועיים עד שגם אמא הוצאה להורג.

כשראיתי, אמא נעלמה, ירדתי מהגג לחפש אותה, אך בליבי ידעתי כי לא אותה אני מחפשת. אני התכווני לברוח.

בינתיים שוטטתי בפינות הגטו השומם ואספתי דברים. הרבה דברים לא היו. אוכל לא היה. הגטו היה מלא נוצות מעופפות. איתי נסחבה גם פוליה מונדרר. לפי עצתי גם היא התכוננה לבריחה.

רעבנו ללחם ובכל יום שכבנו במיטה אחרת שנעזבה. שתינו תחת שמיכה אחת. למזלנו היו אלה ימי קיץ ולא סבלנו מקור.

באחד הימים הופיע בגטו נוצרי מידידי משפחתנו בשם פנסיוק, שבא לחפש ולהציל את משפחתנו. כשסיפרתי לו, כי כולם נעלמו, רגז ואמר: האם אבא לא ידע, כי ביתי פתוח לפניו? למה לא ברח אלי, ידידי היה. אני חייב לו הרבה. מעתה את תבואי אלי ואל תדאגי.

הוא הלך. אני הייתי צריכה לבוא אליו בערב, בחשכה. לא רציתי להשאיר את פוליה. היה זה יום א' יפה, ניגשתי עם פוליה אל הגדר ובאחת הפרצות ניסינו לעבור פתאום הבחנו בשוטר. רצינו לחזור, אז הוא התרגז וצעק: "כל היום רק שודדים ושודדים". תפש וזרק אתי החוצה, בחשבו, כנראה, שאני נוצרייה. פוליה נשארה בפנים.

מתחילה הייתי נבוכה מאוד, מצאתי עצמי בין אנשים רבים ונדמה היה לי, כי כל אחד מביט בי. אך אחר כך התאוששתי. תמיד נראיתי כגויה ולבושי היה גם הוא דומה עתה לשל "שיקצה". התחלתי ללכת באופן חופשי, טיילתי לי בעיר והגעתי לביתנו הקודם.

אך לא נכנסתי בו.

הלכתי לכיוון כפרו של פנאסיוק, המרחב היה 12 ק"מ.

לעת ערב הגעתי לכפר. פחדתי להיכנס לתוכו בשעות היום. התיישבתי מאחורי בית מבלי לדעת ביתו של מי הוא.

פתאום יצא בעל הבית, שאל לחפצי. עניתי לו: "כל חפצי הוא פרוסת לחם". הוא הכיר אותי מייד. הגיש לי לחם וציווה עלי להסתלק. "אין הוא רוצה לשלם בחייו בגללי". הלכתי הלאה, בבית שני הרשו לי ללון בתנאי, שאסתלק עם בוקר.

ביום המחרת המשכתי הלאה בחיפושי, אך אל פנסיוק לא הגעתי. אולם נזכרתי בעוד גוי מידידינו, בוטנסקי שמו. את ביתו הכרתי והגעתי אליו. כשנכנסתי לביתו, החוויר כסיד, הגיש

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחמאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

לי לחם וכוס חלב ויצא. כעבור רגעים מספר חזר עם שוטר אוקראיני וגרמני והסגיר אותי אליהם. באותו מעמד היה גם מוכתר הכפר והוא הטיף לו מוסר ושאל אותו: "מדוע?" הרי יכולת לגרש אותה וזה הכול". הגרמני הטיף לי מוסר. אני בכיתי מאוד למחשבה, שאחזור לגטו. אז הוא הראה לי את חגורתו, עליה היה חרות "אלוהים עמנו" ואמר: "אלוהים רוצה בנו ואתם נגדו, יש להשמיד אתכם בשם ד'".

הם לקחו אותי והובילוני לדדרקלי, אל המפקד האוקראיני, הוא שאל אותי לשמי. הוא הכיר אותנו. נזכר בשם משפחתנו גיטלמן והיה אדיב אלי. התחננתי לפניו, אמרתי לו אנקה לכם רצפות, אשרת אתכם, אך תנו לי לחיות, אל תהרגו אותי. הוא ענה לי: בינתיים עלי לאסור אותך, אחר כך נראה".

נזרקתי לבית כלא, מסורג ונעול במנעולים כבדים. יום-יום הוציאו אותי פעם ביום בלוויית שוטר לאכול צהריים בחדר אוכל שלהם. ובכל פעם חזרה אותה תמונה: הוגש לי אוכל, טעמתי, כמעט הקאתי, הוא היה מלוח מדי, לא יכולתי לקחתו לפה. הזזתי אותו הצידה והם עומדים סביבי וצוחקים. ובכל יום, במשך 4-5 ימים, חזרתי לרבעי רעבה, נפוחת רגליים וקפואת תנועה, מבלי לאכול, כשהם מלווים אותי בצחוקם ושואלים: "מדוע אינם אוכלת, האם אין האוכל שלנו טעים לך?"

ביקשתי לראות את המפקד. הוא בא אלי, ביקשתי שיהרוג אותי, אך לא יתעלל בי. אולם אם להרוג, רציתי להיהרג על יד הוריי וביקשתי זאת ממנו.

תשובתו הייתה כי היום יבוא מישהו משומסק ויחליטו בדבר. בו ביום בא דוברובולסקי, גוי מווסקוביץ. הוא פתח את הדלת שאל אותי: את מכירה אותי? עניתי כן, אתה דוברובולסקי. והוא בתפארתו פנה אל אנשיו ואמר: "רואים, מכירים אותי כל היהודים, כי הרבה דמים משלהם שפכתי".

הוא לקח אותי איתו, העלה אותי על העגלה ונסענו. בעגלה היו מלבד דוברובולסקי עוד שלושה שוטרים. הובאתי לשומסק, לא לגטו, אלא למפקדת המשטרה. משם יצא שוטר אחד והציע לי לאכול. עניתי לו, כי אם לא יהרגו אותי אוכל, אך אם לא, לא אוכל. הוא הבטיח לא להרגני ואכלתי.

כששמע דוברובולסקי את שיחתי עם השוטר הגרמני, בא ואמר: "תראו אותה, כזאת מצומקת, הלכה כל כך הרבה קילומטרים ברגל, זיכרי, כי אם עוד פעם תנסי לברוח, אני אנקב אותך ככברה באקדחי זה".

את זה לא יכול השוטר הגרמני לסבול, הוא התערב ואמר, מה אתה מפחיד אותה, היא הרי ילדונת, תינוקת ממש. ודוברובולסקי נשתתק. הובאתי לגטו.

לקראתי רצה פוליה – פליוניה מונדרר. היא הייתה היחידה מבין הילדים שהכרתי. את יתרתם לא הכרתי. כל מכירי הושמדו כבר כנראה. לא דיברו על זה. אחר כך הכרתי שם את ליבה גולובוב ואחיותיה שרה ולאה. וחמשתנו החזקנו מעמד משותף, היינו חבילה בלתי מפורדת, וכך כשבועיים עד חיסולו של היהודי האחרון בגטו שומסק.

באחד הלילות שמעתי, כי עומדים לערוך חיסול אחרון. עלינו מייד על הגג באחד מבתי הגטו ואת הסולם העלינו איתנו. ראינו איך הוצאו והובלו היהודים האחרונים בדרכם האחרונה, וליבה ראתה, איך הוצא אביה לנגד עיניה והובל לדרכו האחרונה.

כשנגמר החיסול, נשתרר שקט בגטו. הכול דמם. גם שוטר לא נראה. חשבנו, הציעה ליבה לרדת, להתחפש במטפחות כשיקצות ולצאת מהגטו. קרענו את הכותונות, עשינו מהן מטפחו וכשהחשיך ירדנו, יצאנו והתחבאנו בקנה הסוף של הנחל. נכנסתי אל גויה אחת ממכירותינו, היא הייתה בפטיסטית ולא תסגיר יהודים. היא האכילה אותנו לשובע אחת-אחת, אחר כך אמרה ליבה, כי עלינו להיפרד, אחרת ניתפש. כל אחת תלך לדרכה.

נפרדנו אז. הן לכיוון שלהן ואני פניתי לכיוון קורדישיב. עברתי ליד קברות האחים ודרך האחו הגדול שמתי פניי בכיוון אל פנסיוק המוזכר.

הלכתי בחשיכה. בלילה הגעתי אל בורקי. התיישבתי מאחורי בית אחד, קטפתי שזיפי בוסר ירוקים וחייתי עד יעלה השחר. לפני עלות השחר הלכתי בדות השלף הדוקרניים, כשרגליי זבות דם. הייתה אז עונת הקציר. הגויים הכירוני, אך הם היפנו פניהם ממני כלא רואים, כדי לא להסתכן ולא להרע לי.

השמש החלה לשקוע. התיישבתי באמצע השדה והתייפחתי מרות: מה לעשות? שוב הלילה בא ושוב פחד ההסגרה ומה אעשה? נזכרתי בפולני אחד בשם לוודויק, מן הטובים זכרתי. החלטתי ללכת אליו. בדרך ראיתי עומד אחד וחוטב עצים. שאלתי אותו אם כאן גר לוודויק. הוא ענה בחיוב. התפלאתי, לא האמנתי, כי כאן בבקתה עלובה גר לוודויק העשיר. בכל זאת דפקתי בדלת. אישה פתחה לי, ראתה ילדונת ומייד אמרה: היכנסי, היכנסי, ילדתי. אל תפחדי. התייפחתי נורא למשמע מילות אנוש אלה, בפעם הראשונה אחרי תקופה כה ארוכה, ארוכה.

היא רחצה אותי, הלבישה אותי, העלתה אותי על התנור והסתירה אותי במחבואו החמים.

בערב, כשחזר לוודויק, אמרתי לו, כי לפי דעתי מסוכן בשבילם כפולנים להחזיק אותי ואני רוצה לעבור לטובתם לפנסיוק. אך הם התנגדו וביקשו ממני להישאר אצלם זמן מה ואז הם יודיעו לפנסיוק.

הייתי אצלם כשלושה שבועות. המשפחה הייתה כולה משפחת חסידים ממש, הילדים טיפלו בי כבאחות קטנה, כשאני מוסתרת על גג המתבן. בינתיים נוגעתי בצרעת קלה וכל גופי דגדג לי עד כאב. אז בא פנסיוק, לקח אותי לביתו וטיפל בי כבתו. הוא רחץ אותי כמו ידיו, טיפל בי, נישק אותי, ליטף אותי, היה מביא לי סוכריות ומעריף עלי דברי נחמה ותקווה. תמיד הצטער על אבא שנעלם. הוא היה מאושר על מעשהו זה, כמילוי חובה קדושה לאבא או לכלל האדם, זאת לא אדע.

היה זה גוי מגודל, מצומח שערות, מפחיד כשודד, אך לב היה לו רך ואנושי מאין דומה לו. בערבים היה מוציא אותי לטיול. הוא שינה את שמי מבלה למניה "כך יותר בטוח" ונשמעתי לו. עד היום נדבק לי שם זה באהבה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בינתיים נתרפאתי מהצרעת על ידי משחות שהוא השיג בשבילי.

פנסיון לא יכול יותר להילחם באשתי ונאלץ להעבירני למקום אחר. הוא השיג לי מקום נאמן, **הטמין אותי בעגלה והעביר אותי למקום מקלטי החדש**. אני בכיתי, קשה היה לי להיפרד ממנו אחרי חמישה חודשי טיפול כזה. אהבתיו כאבא. אך מה יכולתי לעשות? במקום החדש השאיר אותי והבטיח לבוא אלי יום-יום לבקרני. במשך הזמן נודע לי, כי בנו נלקח לעבודות כפייה לגרמניה והוא הפיג כאבו על ידי טיפול בי וביהודי אחר, שהיה מוסתר אצלו תקופה ארוכה מאוד.

כעבור שבועיים שלושה ערכו הגרמנים מצוד על הכפר, כדי לחפש אנשי בנדרה והגויה ציוותה עלי לברוח. הואיל ואנשי הכפר עזבו אותו, התעטפתי גם אני במטפחת ויצאתי איתם. בכל זאת פחדתי להיות איתם ובאמצע הלילה, בשעה 12 ברחתי, כדי להגיע חזרה אל לודויק. הוא פחד מאוד, הסביר לי כי סכנה מרחפת עליו.

בכל זאת נשארתי אצלו, לפי עצת אשתי שכבתי במיטה. מתחילה כחולת טיפוס וכאשר נכנסו הגרמנים לערוך חיפוש, הראתה עלי והסבירה, כי זה מקרה טיפוס. הם פחדו מאוד ממחלה זו והסתלקו.

כך נשארתי אצלם עד הפסחא שלהם, תקופה של חודשיים-שלושה. באותו זמן נזדמנה אליהם גויה מהחוות הצ'כיות שעל יד דובנה והיא הציעה להעביר אותי אל אמה, הגרה גם היא באחת החוות. שם אוכל להיות, לעבוד בגלוי. אולם לא יכולתי לעמוד על רגליי וללכת, מרוב שכיבה במסתור, שסידרו בשבילי אחרי ביקור הגרמנים. **איבדתי את שווי משקלי. הוחלט ללמדני קודם ללכת ואז אגיע למקלטי**. ילדי לודויק היו מוליכים אותי ומלמדים אותי תורת ההליכה בשעות הלילה. כשהוכשרתי להליכה, לקחה אותי הצ'כית והלכנו. ברגל הולכתי איתה כשלושים קילומטרים. ברגל משומסק עד דובנה, ברגל. שם נקראתי מריה פבלוק. סיפרתי, כי אני אוקראינית, הרוסים הוציאו את הוריי בנסיגתם ואני נאבדתי בדרך. נשארתי שם כשנה, עד בוא הצבא האדום.

בחווה זו עבדתי קשות בכל עבודות השדה רק בעד האוכל. הזקנה הייתה אישה רעה ולא פינקה אותי. לבושי היה קרוע ובלוי. באחד הימים אמרתי לה, כי ברצוני ללכת עם עוד נערות לעבוד בחוץ, כדי להרוויח לשמלה ונעליים. היא לא רצתה בזאת והציעה לי את נעליה. **הייתי בת 12 אז** ונעליה גדולות משל מידתי ב-5-6 סנטימטרים. התעקשתי לא לנעול אותן. אז היא סטרה לי על לחיי פעמיים שלוש. זו הפעם הראשונה. לפנות ערב התחמקתי וברחתי לדובנה.

לימים הוברר לי, כי הזקנה לא ידעה, שאני יהודייה. בתה הסתירה זאת ממנה, אחרת הייתה ודאי מסגירה אותי. אני בכל זאת מזכירה את דולגופולה לטובה. אולי מפני ששם אינה לי גורלי זכות מיוחדת: כ"אוקראינית" יכולתי לשוטט באופן חופשי בחוצות הכפר הקטן ופעם גיליתי שם יהודים מסתתרים וחיי קיבלו תוכן מיוחד. זכיתי להביא להם אוכל בהסתר וגיליתי להם מדוע, הוקל לבדידותי.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

כשברחתי לדובנה, היה כבר הצבא האדום בדולגופולה וליבי היה קל עלי. בדובנה מצאתי משפחה יהודית, אשר הסתתרה אף היא בדולגופולה ועתה עברה לעירם. הייתי אצלם מספר ימים ועברתי לקרמניץ. למה לקרמניץ? כדי להתקרב לשומסק. בשומסק השתטחתי על קברות יקרינו ובכיתי ממושכות. את ביתנו מצאתי עומד על תילו. **נרשמתי לבית יתומים בקרמניץ וחזרתי לשם עם שרה גולוב.** רק פנסיוק הגיע אלי לבית היתומים מייד כשנודע לו על קיומו. הוא רצה לקחת אותי ולאמצני כבת, כתחליף לבן שנהרג, לשלוח אותי ללמוד. "לא תהיי אצלי רועה חזירים", אך אני הסברתי לו, כי מסוכן בשבילי להיות בכפר וכך נפרדנו בנשיקות חמות ודמעות אמת.

ב-1947 חזרתי לשומסק לקבל חזרה את ביתי. **הייתי אז בת 17** וניהלתי משפטים בכיוון זה. באחד האינסטנציות זכיתי לקבל את בית סבתא. רציתי למכור אותו, היה לי גם קונה עליו, אך אחת משרידות שומסק, רחל ברונשטיין, ששימשה כ"מלשינה" במשטר החדש, הלשינה עלי שהוצאתיו במרמה ואיבדתי אותו ואת תמורתו שיכולתי להציל למען הקמת משפחתי כאן.

באחד הימים נקראתי ל-נ.ק.וו.ד. יצאתי החוצה, עמדה עגלה. בעגלה ראיתי את דוברובולסקי, כמעט והתעלפתי. אך התגברתי על חולשתי ובמשפט העידותי נגדו במלוא העוז. את מהלך המשפט לא אזכור אך זכור לי, איך לגלגל עלינו והתחפף. אנו תיארנו אותו כמפלצת והוא חייך ואמר: "שאלו אחרים ויגידו לכם, כמה טוב הייתי לאומללים האלה ברגעים האחרונים. זה שהם נהרגו, אשמתם היא. היינו בסך הכול שבעה אנשים והם היו מאות. למה לא התנפלו עלינו? למה לא נמלטו? על כל פנים, אני לא אשם". עדויותינו השפיעו והוא נשפט לעשרים וחמש שנות מאסר עם עבודת פרך. [2]

בניית חומת גטו באחת הערים בפולין [14]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

משה צילקובסקי ימי הגטו האחרונים

משה מספר בעדותו על ימי הגטו האחרונים בעיירתו קורניץ. בעת שהותו בגטו טרם מלאו לו 10 שנים. מחזה גירוש הילדים הקטנים הנאחזים בילדים הגדולים זיעזע את נפשו. שהה עם הוריו במקום מסתור. קשה היה לו לראות את הוריו המתענים בסבלותיהם, מבלי יכולת לסייע להם. כדי לשרוד ברח ליער – לפרטיזנים. הוא מתאר את המפגשים הקשים עם הפרטיזנים.

ערב חג השבועות, ימים ספורים לאחר המשלוח הראשון למחנה העבודה בדבורץ, יושבי הגטו הנותרים, ידעו ברובם את הצפוי להם-סלקציה נוספת אחת, בה יוכרע גורלו של כל אחד, מי למחנה העבודה ומי לחיסול, יום חיסול הגטו ממשמש ובא. בבית דודתי אשר שימש גם כמקום תפילה בגטו, התקהלו מנינים אחדים לתפילת החג. רבים מבאי התפילה נעדרו, מעטים פנים צעירים, רובם מבוגרים וקשישים עטורי זקן שהתנועעו בכבדות בשעת התפילה בנשואם תחינותיהם בפני הבורא.

בשעת בין הערביים, בהפסקה שבין תפילת "מנחה" ל-"מעריב", התפלגו לפניהם המתפללים לקבוצות, משוחחים ומתווכחים על פוליטיקה, מדברים על דא והא, כל מילה או ידיעה שנקלטה ממקור כלשהו, עברה מפה לפה, הוסיפו או גרעו ממנה, שקלול בכבוד ראש, התנחמו ותלו תקווה בעתיד. היו מצפים לבוא הישועה, הגאולה, קיוו פי כל יום שחולף מקרב את הגאולה שתבוא לבטח. אחר כל הסבל והתלאות שהיו מנת חלקם של היהודים מן ההכרח שהישועה תבוא.

ברם, בערב זה, ערב השבועות, שונים פני הדברים, כולם נותרו במקומותיהם, כמו מסומרים למושביהם, פניהם נפולים, כל צל של תקווה נמחק ממבטיהם, עיניהם המבוהלות נאחזות בדממה מעיקה התלויה באוויר, אין פוצה פה. מפעם לפעם מפנה איש מבטו לעבר רעהו וממלמל בלחש: "וואס וועט זיין"? [מה יהיה?]? הנשאל מושך בכתפיו, כאילו אך עתה הקיץ ממחשבותיו, חלומו, הרהוריו, מה יענה? במה יוכל לעודד את חברו, עצמו, קהל המתפללים, יושבי הגטו, העם היהודי הנמוג בתופת שלא נבראה דוגמתה מאז ומעולם. הדממה שוב אינה מופרעת, איש איש מסומר למקומו, מכונס בתוך עצמו, מבכים מר גורלם, גורל בני משפחותיהם, יקיריהם והעם היהודי בכללו. קץ הגטו הגיע, אלה המובילים למחנות העבודה יגועו ברעב והנשארים יובלו לטבח. אף אם הישועה קרובה- היא לא תשיגם.

הערב ירד, לאורן הקלוש של שתי עששיות הנפט התלויות על הקירות, מבחינים בקושי בפני הבריות, בעל התפילה מתקרב לתיבה "מעריב" "מעריב"! מכריז, כולם קמים על רגליהם ונושאים תפילתם לבורא.

בהישמע קריאת "שמע ה' אלוקינו השם אחד", בוקעות המילים ברטט ממעמקי לבבות פצועים, כאילו זו להם הפעם הראשונה שנתגלתה משמעותן של המילים. הגרונות נחנקים

מכאב, כל מילה ומילה מהדהדת זמן רב בחלל החדר. מהחדר הסמוך נשמעות גניחות הנשים, בכי עצור- **אין זו תפילה אלא קול נהי של עם הנאבק ברגעי קיומו האחרונים.**

בהתקרב התפילה לסיומה, בעת אמירת "קדיש יתום", פורצות זעקות כאב מהנשמות האבודות, מי יבכה?! מי ייתן הכבוד האחרון לנשפים? האם יישאר מישהו לאחר המלחמה, למען העלאת תיאורי הזוועות בפני העולם, היונצח זכרם לעד? היזכירום? ישמיע דבריהם האחרונים בפני העולם, ייסוריהם בטרם מוות, צעדת המובילים לטבח, עמידתם על פי הבור בגיא ההריגה, הציפיה למות, פרפורי הגופות שהושלכו לבורות בעודם בחיים, הילדים שהושלכו חיים לבורות ונחנקו תחת עומס גופות אחיהם!?

התפילה הגיעה לסיומה, קהל המתפללים הקיץ כמו מחלום, בעודם מתפללים שפכו תחינותיהם כמהופנטים בפני הבורא. עתה טופחת שוב המציאות על פניהם. דוממים ונאנחים נותרו עומדים במקום, בלא ויכוחים, בלא עידוד, מברכים איש את רעהו בברכת "יום טוב" ושבים לבתיהם. הדלת נפתחת ומדי פעם נפלטים אחדים מהמתפללים לתוך הלילה האפל ומתפזרים. המילים "יום טוב" מהדהדות באוזני, משמעות בימים טרופים אלה מהי? - ניתלות באוויר, בחלל החדר, ומגבירות הדיכאון, החרדה וכאב הלב.

משתרך אנכי אחר אבי ברחובות הצרים של הגטו כשפנינו לסמטה הצרה בה התגוררנו, צועדים סמוכים זה לזה, באפלה, מבלי אומר, השתוקקתי שאבי יאמר לי מילה, אולי תפוג המתיחות והמועקה הקורעת ליבי. הד המילה "יום טוב" חוזר ומצלצל באוזני, מה אכזרי להעלות על השפתיים בימים אלה, כזכר לעבר, כאשר משמעות אחרת הייתה לחיים, ולא על סף האבדון.

סוף סוף הגענו הביתה, אבי נכנס ראשון ואני אחריו שוב נשמעות הברכות "יום טוב". הסבנו לשולחן כדרכנו תמיד, כמה אהבתי ערבים אלה לפני, עת היינו מתכנסים בצוותא, כל המשפחה, אחיותי, פרידה, מרים, חיילה והניה, בשובן מהעבודה סיפרו כל מה ששמעו וראו מחוץ לגטו, כל מה שעבר עלינו היה נשכח. אמא, אבא, כל המשפחה בצוותא, חיוכי הבנה, ברק עיניהן ויפי נעוריהן מסירים מליבי הפחד והתלאות שפקדנו, המועקה שכרסמה בנפשי וכלתה רוחי.

היום הושבתה השמחה, התיישבנו כל אחד במקומו, מסביב לשולחן, מביטים איש בפני רעהו, באין פוצה פה. כל אחד נאבק עם מחשבותיו והרהוריו, החדשות שליוונו אינן מעודדות. אבי שישב בראש השולחן, מכונס בתוך עצמו, הזקין בטרם עת, עיניו השחומות שקעו עמוק עמוק בחוריהן, קמטי מצחו העמיקו, ראשו נטוי קמעה ופניו נפולים. קשה להביט לעברו, ניצוץ של חיים אינו נשקף מפניו, אדם בשיעור קומתו, הלכות חיים, עומק נפשו וליבו הטוב - לא היה בכוחו להשלים עם המציאות, לראותה בכל כיעורה, הוא, אשר האמין באדם ואמונתו בבריות היתה שלמה, ללא הבדל דת, גזע ולאום, התמוטט מול פני המציאות שהרסה במחי יד את אמונתו באדם בה חי כל ימיו. מאז ההשמדה בעיר קוינב נשברה רוחו והוא התהלך כמו לא בעולם הזה. ממבטי עיניו חזיתי בייסורים העוברים עליו, נמנע היה מלשוחח על המצב, בודד שקע אט אט בייסורי שאול, כמו שאומר, העולם של היום ומושגיו לא נועדו עבורי, ואין כל טעם להוסיף להילחם על רגעי חיים או שעות ספורות.

אמי הטובה, היושבת לצד אבי, תמיד מצאה את המילים כדי לעודדנו, מנסה גם כעת להשיב את רוחנו, קמה מכיסאה. "נלך לאכול" קראה! כולם קמים, נוטלים ידיים, האוכל מוגש לשולחן, ליד כל אחד פרוסת לחם צרה, מנסים ללעוס, לועסים ללא סוף, ללא יכולת לבלוע, הגרון חונק, קשה לדחוס את האוכל פנימה, הראש סחרחר. מביט אנוכי לעבר כולם, מעביר

מבטי מאחד למשנהו, ברצוני לשאוף אל קרבי מראה פניהם, כל אחד בנפרד, עד כה היינו יחדיו, כל המשפחה, תלינו תקוות לעבור את המלחמה, להיוותר בחיים, ומה עתה, ימים ספורים בטרם יפרידו בינינו, יפיצונו לכל רוח, מי למחנה העבודה שם יכלה כוחותינו הנותרים, יגווע ברעב, יוכה, יעונה עד צאת נשמתו, והנשארים יובלו כצאן לטבח.

הדמעות קופאות בעיניים, אין מעיזים לשחררן, מתאפקים עד לפרישה מהשולחן, עת יעלה כל אחד על ייצועו, יתיר כבלי הייסורים, יהרהר, ירטיב בדמעותיו את הכר שלמראשותיו, יזעק לתוך הדממה ללא קול ולא יתיר לעצמו אף גניחה, באמצעים על אנושיים מעלים חיך על השפתיים, אך העיניים מגלות עצבותן ומבטן זועק. החדר השני ריק. כל המשפחה הוצאה למחנה העבודה, איש אינו מעז להיכנס לתוכו, פן לא יעמוד לו הכוח, הנעשה שם מסמל לנו את הממשמש ובא עלינו.

בבוקר הסלקציה האחרונה, צוו יהודי הגטו להופיע במגרש הכינוסים, זקנים, נשים וטף, חולים ונכים, הבהלה הייתה רבה, האנשים התרוצצו ממקום למקום. עוד לפני בוא הגרמנים סודרו הנאספים בידי המשטרה בקבוצות קבוצות, ילדים עד גיל 12 לחוד, מגיל 12 עד 55 לחוד, זקנים לחוד ונשים לחוד. רבים מבין הילדים נדחקו לשורות המבוגרים, עמדו על קצה אצבעות רגליהם כדי שייראו מבוגרים יותר, ניסו מזלם אולי יעלה בידם לצאת למחנה העבודה.

טרם מלאו לי 10 שנים, עור ועצמות הייתי, אבל רציתי לחיות! מה מאד רציתי לחיות! חמקתי אל בין שורות המבוגרים ונעמדתי בשורה האמצעית לבל יבחינו בי הקלגסים הגרמנים, ברור טובם פינו המבוגרים מקום כדי להסתירני, עמדתי בשקט, בתקווה שלא יבחינו בי אם מסופק הייתי בכך. את אבי ראיתי מרחוק, מבטי ליווהו לכל מקום. הוא עמד גם כן בין הכשרים לעבודה, איני יודע באם פנה לשם בעצמו או נלקח בידי מכרים, עמדתי כל העת והבטתי סביבי, זו לי הפעם השנייה שעמדתי במגרש זה, בפעם הראשונה בימי הגירוש לגטו והיום. בפעמים הקודמות נעדרתי, ברחתי, התחבאתי, אך הפעם ידעתי מה גורל הנותרים, אין זה פגורם או התעללות ביחידים אלא חיסול סופי של הגטו כולו.

הגרמנים הופיעו ומיד עם הגיעם החלו להוציא מקבוצת הכשרים לעבודה את אלה שנראו בעיניהם כחלשים. ילדים שהסתתרו ועמדו רועדים מפחד, זקנים וחלשים, בדיוק גרמני טיפוסי האופייני להם, אין לבזבז זמן על יהודים שאינם מסוגלים לעבודה. כמו עיני ראיתי כיצד הוצא אבי מהשורה וצורף לשורת הנפסלים. כמעט ופסקו לדלל והנה הבחין בי אחד הגרמנים, הצביע עלי במקלו הארוך שאחז בידיו, "צא החוצה" זעק, ברגע זה ידעתי כי דיני נחרץ, תקוותי האחרונה להימלט מהמות התנדפה כלא הייתה. בראש מורכן יצאתי ועמדתי לפניו, "הצטרף לקבוצת הילדים", פרץ בזעקה, הרים מקלו אך לא היה סיפק בידו להכותני כי שמתי פעמי לשם.

בעומדי בין הילדים, לא חשתי בדבר, מטושטש הייתי, נטול רגשות לחיים ולמוות, לא ראיתי ולא שמעתי דבר מכל הנעשה מסביבי. הכול תם ונשלם. אפלה, אפלה בשעת הצהריים, בטוח הייתי כי מיד יובילונו להורג אל מחוץ לעיר, שם מצפים מלאכי המוות בדמות גרמנים חמושים בכלי בין משוכללים.

לפתע, ניתנה פקודה לקבוצות הנפסלים להתפזר לבתים והכשרים לעבודה נותרו במקום. **הקיצותי כמו מחלום בלהות, זינקתי ממקומי ונמלטתי לעבר סמטת מעוננו, איני יודע מהיכן שאבתי את כוחי, במרוצתי הישארתי את כולם מרחק רב מאחורי, בטוח הייתי כי יורים לעבר המתפזרים, ברם, בהתרחקי מעט מהמקום לא נשמע כל רעש. עדיין יש להם פנאי לגרמנים, בין כה וכה לא יברחו הנפסלים, לאן ימלטו? בהגיעי הביתה נפלתי על הספה,**

דחסתי ראשי בכר בהדקי אותו בידי עד כי נעצרה נשימתי ומיררתי בבכי. אדיש הן לחיים והן למה שיקרה לי, העיקר שיבוא הסוף, הקיץ, מהר ככל האפשר, לא להיות תלוי באוויר, לצפות למות ממנו אין מפלט.

צעדי אמי שהגיעו לאזני עוררוני מהרהורי, היא פתחה את הדלת ונכנסה, ניגשה לספה שניצבה ממול והתיישבה. לא חלפו רגעים אחדים וגם אבא נכנס הביתה, עייף, תשוש, לאה ומדוכא. בהביטי בפניו נדמה היה לי כי לאט הבחין בי כלל- נשכב על מיטתו כשמבטו נעוץ בתקרת החדר.

שלושתנו נותרנו בבית, אבא אמא ואנכי. ישבנו דומם, לגעות בבכי לא העזתי, הבטתי לעבר אמי שישבה על הספה, כמה יגעה הייתה, עיניה היו קרועות לרווחה, מה התרחש בליבה, דברים מיותרים היו, ילדיה נפוצו לכל רוח, מה יעלה בגורלם, קורות חייה חולפות לנגד עיניה, צער גידול בנים, בבוא העת כאשר הילדים גדלו, יום לו ציפתה שנים ארוכות. מעט נחת לשבוע מיוצאי חלציה. נקרעו הם ממנה, גורלה שלה לא נגע לה, להם בלבד נתונות היו מחשבותיה, בן הזקונים נפסל בסלקציה...

ידעתי את המצפה לי, מכבר השלמתי עם המוות, אף לא הרתעתי. שבועות התהלכתי אפוף מחשבות על המוות, ידעתי כי אין לי מנוס ממנו, לאן אוכל לברוח? אוכלוסיית הסביבה עויינת, בתפסם יהודי היכוחו ומסרוהו לגרמנים.

הסבל, העינויים והפחד מפני המוות לא כילו את רוחי כפי שדכאני סבלם של אבא ואמא, שום דבר בעולם לא היה בכוחו לאלצני להישאר במקומי, להישאר בבית, לחזות במראיהם, היה זה למעלה מכוחותיי, קמתי ממיטתי אט אט, יצאתי את הבית על קצה האצבעות, בהשאירי אותם לנפשם. לא בירכתי לשלום ולא הודעתי לאן מועדות פני, רגלי נשאוני ברחובות הגטו ובהגיעי לקצנו חמקתי אל מחוצה לו ושמתי פעמי למסעדה בה עבדו אחיותיי.

מרים ופרידה עמדו בפתח המסעדה מוכנות להצטרף ליוצאים למחנה העבודה, הן ידעו כי באם תשארכנה נשקפת סכנה לחייהן. בעל המסעדה ומפקד המשטרה הודיעו להן כי במידה והן בוחרות להישאר גם הפעם, נוטלות הן על עצמן את האחריות לחייהן, למרות זאת לא אבו הן להשאיר את ההורים ואותי והחליטו להסתכן ולהישאר במקום. בכל תקופת עבודתן במסעדה, רשאיות היו אחיותיי להתהלך ללא טלאים, ברם, בהיותן מוכנות ליציאה ענדו את הטלאים הצהובים. מרים הייתה נרגשת מאוד, דבר הישארותן טרם היה ודאי עד הרגע האחרון, כל העת עמדה בפתח המסעדה והשקיפה לעבר הגטו, מראות מזעזעים נשקפו משם, יהודים אצים רצים הלוך ושוב, אינם מוצאים מקום, מתרוצצים ברחובות, בלא לדעת לאן ומה לעשות.

קבוצות היוצאים למחנות העבודה שוחררו לבתים לשעה קלה כדי ליטול עמם מעט בגדים ואוכל, חייליה והניה הגיעו לקצה הגטו, צעקו לעבר מרים שהבחינה בהן, היא הביאה להן את תרמיליהן שהיו מוכנים במסעדה, התחננה לפניהן שיישארו, "אולי נמצא מוצא, נלך ליערות, נברח", אך הן סירבו, בעיניים דומעות נפרדה מהן ושבה למסעדה.

אחד הגרמנים שהכירה מביקוריו במסעדה, ניגש אל מלכה בחלפה ברחוב עם הטלאים, כיסה כינו וראשו בידיו, "אלוהים אדירים", זעק, "את יהודייה, איני יכול להאמין, כשמהמדובר היה על היהודיות העובדות במסעדה לא עלה בדעתי כי הכוונה אליך, בכל פעם שבקרתי במסעדה לא תיארתי זאת לעצמי" (גרמני זה כנראה זה בטוח כי מראה היהודים הוא זה

המצויר בקריקטורות הנאציות, על כן לא קלט במוחו המוגבל כי שני פרחים אלה מגזע יהודים (הם), הוא לחץ ידיהן ועזבן מזועזע כולו.

שעה ארוכה נותרתי לעמוד בחלון המסעדה, הבטתי לעבר הגטו, ולווייתי במבטי את צעדת היוצאים עם תרמיליהם על גבם, מסודרים בשורות ומלווים שוטרים מזויינים מכל העברים. בהיכנס הגרמנים למסעדה לארוחת הצהריים, חמקתי למטבח שם התחבאתי, קולותיהם הרמים וצעקותיהם בשעת אכילתם הגיעו לאוזני. בראות הפמליה את אחיותיי עם הטלאים הצהובים, קם מפקד הגרמנים ברכם על עבודתן המוצלחת, לחץ ידיהן והודיע כי לפי שעה תוכלנה להישאר במקום. פרידה שאולצה תמיד לתרגם דבריהם למפקד המשטרה לא ידעה מעולם אם זהותה ידועה להם.

מפקד המשטרה ובעל המסעדה שנותרו ליד השולחן לאחר צאת הגרמנים, פנו אל מרים ופרידה, אין לומר כי הם היו אנשים טובים או אוהדי יהודים, אך הריגת יהודים חפים מפשע הייתה רחוקה מהשקפתם. צער עמוק נשקף מפניהם בידעם את הצפוי ליהודי הגטו הנשארים ולא הסתירו דבר מאחיותיי. "לכנה לאן שתלכנה" אמר מפקד המשטרה, "בל תישארה כאן, אין להאמין לגרמנים, היום אומרים כן ומחר אחרת, הצילו עצמכן, הדרך פתוחה לפניכן, למה אתן מצפות?", קם מכיסאו זועם וכועס ויצא לרחוב.

בפנות פרידה לשרת לקוחות פנה אל מרים בעל המסעדה "מה הנך חושבת לעשות, אין פנאי להרהר, אשיג לך תעודת נוצרייה, סעי למינקס, מראך אינו כלל של יהודייה, עזבי את משפחתך, בימים אלה על כל אחד לחפש דרכו בנפרד, את כולם מחזיקה את סביבך, לא תוכלי להושיעם ואילו את את חייך מעמידה מנגד. נפש אחת ממשפחה הנשארת בחיים במלחמה כזו דבר גדול הוא".

הערב רד, יום ארוך, גדוש סבל חלף-עבר. אחיותיי סגרו את המסעדה ובצעדים כושלים, לאות ועייפות השתרכו שלוש דמויות לעבר הגטו, נפש חיה לא נראתה ברחובות הגטו, בשום בית לא הועלה אור, אפלה מסביב עזובה מאיימת, קשה להאמין כי בכל הבתים הזעירים הפזורים מסביב נותרו עוד אנשים חיים. האימה עמדה באוויר, חששנו להוציא הגה מפניו ולהפר את הדממה, פה ושם נותרו דלתות או חלונות פתוחים, איש לא טרח להגיפם, לאיש לא אכפת היה רוח המוות ריחפה בכל פינה ולא משה מהגטו.

הימים זחלו אט אט ובכל רגע ציפו למוות. נמצאו עוד רבים שתלו תקוות כל עוד האדם בחיים מאמין הוא כי ברגע האחרון יקרה איזה נס, ככל שהתקרב המוות קיוו יותר לניסים שמיאנו משום מה לבוא- אימת מוות אחזה בי בעברי ברחובות, ילדים חשים במציאות יותר מאשר מבוגרים, הילדים לא קיוו לניסים. הם ידעו כי מותם קרב, מראה הגטו באותם הימים יה הדבר המזעזע ביותר שניתן לדמיין. אף לאור היום לא נגלתה נפש חיה בחוץ, מראהו היה כמו לאחר פוגרום, הבתים עזובים, אנשים פחדו להתקרב לחלונות הבתים, הצטופפו בחדרים אחוריים, בחדרים אפלים, חששו מהאור, מהחיים.

לכל מקום לשם פנתה מרים השתרכתי בעקבותיה, פחדתי להישאר לבדי, חלפנו בסמטאות הגטו, פנינו לבתי מכרים. "מה יהיה, שאלו? וואס וועט זיין?" אם כי לאט קל היה לה לבשר את הבשורה המרה, לא הסתירה אחותי מהם דבר. **"הימלטו"- קראה- "קץ הגטו הגיע ימינו ספורים למה הנכם מצפים, כולם משכו בכתפיהם, לאן נברח? הנוצרים לא יאיתו לסכן חיהם בתתם מקלט ליהודי נרדף"**. המחזות שנתגלו בתוך הבתים מחרידים היו שבעתיים מאשר ברחובות העזובים והריקים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

זקנים, נכים, חולים, ילדים וטף, עזובים לנפשם, פני צעירים לא נראו כלל, מה עצובות היו פני הילדים, לאן שלא הלכתי ולאן שלא פניתי ליוני פני הילדים, ים של עיניים שחורות גדולות קרועות לרווחה, עיניים פקחיות, עיני ילדים מעונים, עיני תינוקות וטף יהודיים, גופם כה צנום, תשושים, חלשים ומורעבים. מעיניהם נשקף פחד קורע לבבות, כחיות פצועות הסתתרו בפניות, נתלשו מזרועות הוריהם, נותרו בגפם, לא זעקו אבא, אמא, בגפם קידמו את מותם, השלימו עם גורלם, מיאנו לאכול, מיאנו לשתות, התחננו לפנייהם, ניסו לדבר על ליבם, אמא אבא ישובו במהרה - אך הם מיאנו לנגוע באוכל, המה ידעו את המצפה להם, לא יראום עוד לעולמים, כאשר פנו אליהם - נבהלו, כאילו הפריעו להם במחשבותיהם, חרדה ופחד אפפה את ישותם. שכבו במיטות הוריהם שנעזבו, התכרבלו באמצעים הרבים שנערמו שם, רק עיניהם גלויות נותרו, מביטות לכל עבר, קולטות את האווירה המדכאה התלויה בחלל, בו דבק ריח המוות.

תחושת הריקנות, חוסר-אכפתיות, חדרה לכל בית. חפצים, דברים, כלים, בגדים נערמו בכל פינה, נותרו במצב כפי שהושארו על ידי אלה שהוצאו למחנות העבודה, בנטלם את המעט שהיה בכוחם לשאת על גבם, כל היתר נותר באי סדר, איש לא החזיר דבר למקומו, ערבוביה, תוהו ובוהו, לאיש לא אכפת, בין כה וכה הימים ספורים.

מרים ופרידה הסתירו את ההורים במחבוא שנמצא באחד המחסנים במסעדה בה עבדו, חמישה ימים שהו ההורים במחבוא, אוכל ומים הוגש להם בהסתר, בערבים או בשעות הבוקר המוקדמות. בראות אחיותי בסבל הורי שצורתם שונתה ללא היכר, מראיהם היה מחריד, חמישה ימים בלא להתרחץ, בלא להימצא בחוץ, לאור היום, לנשום את האוויר המחניק והדחוס של המרתף, הוצאו המה והוחזרו לגטו.

קשה היה לי להשלות את עצמי, ידעתי כי לא אוכל להינצל, לא נותר לי שום צל של סיכוי להישאר בחיים. לעבודה לא ייקחוני, **הייתי קטן מדי**, לא אוכל להביא תועלת לגרמנים, גרגיר חול, אבן בצד הדרך שווה יותר בימים אלה מאשר חיי ילד יהודי. ימים תמימים התייסרתי בייסורים, השלמתי עם מר גורלי אם כי עז היה רצוני לחיות, בעמדי בפני המוות, בעודי בריא בגופי, אין לשער מה יקרים החיים. פני הצנמים וגופי הרזה ועיני היהודיות המעונות היו מסגירים אותי לגרמנים בצעדי הראשונים מחוץ לגטו. לא נותר לי אלא לצפות למוות. השלמתי עם המציאות ולא ראיתי כל טעם להיאבק על חיי, **אך עם דבר אחד לא השלמתי, והחלטתי הייתה נחושה, במצעד המוות לא אשתתף, בשום פנים ואופן לא אעמוד בתור למוות, לא אראה במו עיני האנשים המובילים לגיא ההריגה, הציפיה על פי הבור, הציות לעמוד בשורה, להיעתר לפקודה לפשוט את הבגדים לבל יוכתמו בדם, כדי שיוכלו לשלחם לגרמניה למשפחותיהם. לא אעבור את הסאדיזם הגרמני הזה, לא אציית להם, אברח כל עוד נפשי בי, יטרחו המה בטרם יהרגוני.**

מיום ליום הורע המצב בגטו, חיי היהודים הפכו הפקר, השוטרים הפולנים התהלכו שיכורים, התנפלו על הבתים, היכו יושביהם עד זוב גם, לא נותר לאן לברוח, לאן לפנות, איפוא להסתתר, הם הגיעו לכל פינה, נטלו מכל הבא ליד, בזזו, הרסו, השתוללו והיכו. כל יהודי שנתפס מחוץ לגטו נורה בו במקום, מספר ההרוגים עלה משעה לשעה, לא ניתן לגשת אליהם, לאספם, להביאם לקבר ישראל. חדלי אונים הביטו יושבי הגטו לעבר הגויות הפזורות מסביב, הביטו לעבר ההרוגים והתקנאו בהם.

באחד הערבים נלוויתי אל מרים בחמקה לתוך הגטו, ביקרנו בבתיים אחדים, בכל בית אליו פנינו התריעה מרים, "אנא עשו דבר מה, אל תצפו, ימינו ספורים, קץ הגטו קרב". בהיכנסנו לאחד הבתים בקצה הגטו, נקשה היא בדלת אך מענה לא בא. מרים הבינה כי יושבי הבית נבהלו, חוששים לפתוח, התחמקו, הסתתרו. "פתחו לי, זו אני, מרים" קראה ביידיש, מיד

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

הגיעו לאוזנינו צעדים חפוזים המתקרבים לדלת. בהיכנסנו לתוך הבית הבחנתי בחשיכה בשלושה נשים יהודיות צעירות, יפות להפליא, שישבו באפלה כשבזרועות כל אחת נאחז תינוק מבוהל. נשים אלה בחרו במוות מאשר להשליך גזליהן לזרועות הגורל האכזר - נותרו עמם עד לרגע האחרון. "מה בדעתכן לעשות?" שאלה אותן מרים, "למה הנכן מצפות?" - **כל אחת מהן הצביעה לעבר ילדה והשיבה, "לאן אברח עמה, לא אוכל לברוח ולהשאירה לבדה, טוב לי המוות מלעשות זאת. נמות חבוקים, אאמץ ראשה אל ליבי, אכסה את עיניה הקטנות לבל תראה דבר בטרם מותנו".** שעה ארוכה נותרנו שם וכאשר פנינו ללכת התמוטטה מרים לחלוטין, אף כי היה לילה אפל, חשכה מסביב וחשיכה בלב שמעתי גניחותיה וידעתי כי בוכה היא.

בתים, בתים, ושוב בתים, בתי יהודים, בכל בית אותו מחזה קורע לבבות, ילדים, תינוקות ושוב ילדים - לכליה נידונו, למוות מצפים.

ביום 9.6.1942 בשעות בין הערביים הוקף הגטו שוטרים מזויינים ואזרחים פולנים שגויסו בכל כפרי הסביבה. אילו התכוון מישהו מיושבי הגטו לברוח הרי שאיחר את המועד. הגטו נסגר ונשמר בקפדנות, אין יוצא ואין בא.

מרים, פרידה ואני, שהיינו אותה עת במסעדה בה הן עבדו, בראותינו כיצד הוקף הגטו התחלחנו - ידענו כי הקץ המר הגיע, ההורים היו אותה שעה בתוך הגטו. מרים, מבלי לחשוב, מבלי לתת לעצמה דין וחשבון על מעשיה - עזבה את המסעדה ורצה לתוך הגטו, גיא ההריגה, לתוך הסכנה, לתוך האש. התרוצצה כמטורפת ברחובות הגטו, התפרצה לבתים רבים, הודיעה ליושביהם את הבשורה המרה, כאשר באה לבית הרב הישיש, רב העיירה, הצביע הרב לעבר האנשים שהצטופפו סביבו, זקנים, תינוקות, ילדים וטף, משך בכתפיו וענה, "מי יכול כאן לברוח, לא נותר מי שיברח- אין ליהודים לאן לברוח".

משם היא פנתה לחפש את ההורים כי בבית בו דרנו בגטו לא נמצאו. בבואה לבית דודתי בו התגוררו מאז הקמת הגטו כל הדודים והדודות עם משפחותיהם בהכנסה לתוך הבית התחננה לפניהם כי יסתתרו, היא נטלה עמה את ההורים ויצאה איתם בהשאירה את כולם מבוהלים, מזועזעים מעודם מלווים אותה בעיניהם. רוחה נשבר בקרבה בראותה אותם, כמה חסרי אונים היו, כאילו התחננו בפניה, קחי גם אותנו, גם אנו רוצים לחיות! אך מה יכלה היא להושיע בעת שגם חייה תלויים היו מנגד, כל שעשתה הרי כדי לא לעמוד בחיבוק ידיים. היא צעדה ברחובות באחזה באבא ואמא שהיו אותה עת נטולי חיים, נטולי רצון להיאבק על חייהם, בהגיעם לקצה הגטו השאירה את אמא לבדה, החזיקה באבא וצעדה עמו לעבר היציאה.

בהתקרבה לגבול עצרום ולא נתנו להם לעבור, מרוב ייאוש החלה מרים לגעור בשוטרים, לא יכלה לעצור בזרם המילים שפרצו מגרונה, "אנו בידיכם" זעקה, "תנו לי לעבור, עלי לבשל ארוחת ערב, אין מי שיעזור לי לכן הבאתי את אבי", למזלה עבר באותו רגע שוטר שהכירה ונתן להם לעבור. לא די בכך שנחלצה היא פעם אחת מהגטו חזרה היא שוב על עקבותיה והביאה גם את אמא. אין לתאר את אומץ רוחה, מעולם לא חשבה על עצמה בלבד, תמיד אספה כולם מסביבה, כוח תמיר היה טמון בה, מיד הורדו ההורים למחבוא ואילו מרים, פרידה ואני נשארו במסעדה שם הסתתרתי במטבח.

בהשקיפי מחלון המטבח, נתגלתה לעיני תמונה מחרידה, מכל קצות העיירה רצו נוצרים, מחזיקים בידיהם אתים ומעדרים, רצים לעבר היער שמעבר לנהר. בחלפם בחצר המסעדה לא הבחינו בי, ראיתי כיצד השתוללו משמחה, עיניהם הבריקו מששון וכשנשאלו לאן נחפזים המה, השיבו! - "לקבור יהודים, מחר לא יישאר זכר מהם, יקברו את כולם, די להם לחיות, דבר מהם לא יישאר על פני האדמה".

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

דם ולא דמעות פרצו מעיני, לא יכולתי להבין כיצד אפשר לשמוח בעת כזו, לחזות בהוצאתם להורג של חסרי ישע, חפים מפשע, ילדים, זקנים וטף, לא די שאין מושיטים עזרה ליהודים, עומדים המה שמחים וצוחקים, מה קרה לעולם?! האם לשם כך נוצר העולם? - מענה לכך לא מצאתי.

אותו לילה שכבנו שלושותנו, מרים, פרידה ואנוכי על רצפת הפרוזדור, לא יכולנו לעצום עין, כל אחד מאתנו נאבק בעולם הסיוטים שהתרוצצו בנפשו. מחר בבוקר יבוא הקץ לייסורינו, נעלם מהעולם, מהחיים, מהבריות, מחיי הגטו, הגרמנים. **המלים גרמני ומוות אותו פירוש להן.** אחיותיי יכולות להינצל, לברוח, להסתתר, למה מצפות הן? למה החליטו להסתכן, לעמוד על משמרתן עד הרגע האחרון? אולי בכל זאת יושארו בעבודתן, תוכלנה אז לדאוג להורים ולי בהצפינם אותנו במחבוא.

ההרהורים על המוות תקפוני, שעות חיי האחרונות וליבי מיצר, למה באה הרעה הזאת על היהודים. ליבי דואב, דועך אט אט, בלילה במחשך, קל יותר להיפרד מהחיים, אפלה מסביב, אפלה בלב ובעולם כולו, העולם מתקפל ומת, למה לא בא לי המוות כעת בשכבי עם הרהורי ליבי הרוטט, למות כך בשקט, לא להוסיף לנשום, סתם כך, לעצום העניים ולא לחזות יותר בעולם המכוער. בדם, בבוקר, כאשר מתעורר העולם לחיים, כשהכול נראה חי, תוסס ורענן, משקיף אני למרחקים, השמים הבהירים הנקיים מכל רבב, השדות הירוקים באופק, השמש הזורחת בכל זוהרת, ריח השדות, פרחי הבר בשלל צבעיהם המתנועעים ברוח הקלילה המלטפת אותן בחושי ביופי הטבע מה קשה עלי הפרידה... לפחות שירד גשם שוטף, מאז ומתמיד מעכיר הגשם את רוחי, ממית משהו בתוכי, וכאשר אעמוד רטוב ופלגי מים נוטפים מגופי והקור אוחז בעצמותי, יעצמו עיני בין כה וכה, ואז יוקל עלי להיפרד מהעולם.

בעל דמיונות הייתי מאז ומתמיד. בעת שכבי לישון, בטרם נרדמתי, מאזין הייתי למנגינות סמויות, מנגינות נפלאות מלוות בתמונות בשלל צבעים, נהנה הייתי ממחזות אלה מלווים מוסיקה, עד שנפלה עלי תרדמה, כל מחוסרי בחיים בעודי מורעב, מדוכא ומושפל ביושבי בגטו הושבו לי בדמיונותיי.

הלילה, ליל חיי האחרון, על סף המוות, בשכבי מתייסר בייסורי שאול, פקדוני שוב מחזות מכל המינים, צלילי מנגינות מגיעים לאוזני. נאבקתי, גירשתם, אך כמו להכעיס, הם שבו והיכו בראשי, לא עת היא לכך, נידון למוות אנכי, איני יכול לשמוע, מחר לא יותר זכר ממני על פני האדמה. הורי, אחיותיי ויושבי הגטו, נאבקתי בייסורים משך כל הלילה, כשקולות הרעם העולים ממחשכים מכים בראשי. ייסורים, דמעות וצלילים, התמזגו בערבוביה ופצחו את מוחי.

השעות זחלו בעצלתיים, הבחנתי באחיותיי באפלה, עיניהן פקוחות, התהפכו מצד לצד, מתייסרות בייסורי שאול.

בהתעצם אור הבוקר, קמנו חיש מהר מהרצפה עליה שכבנו והתרוצצנו מחדר לחדר ללא מטרה, אחיותיי החלו בעבודתן, כל מה שנטלו נפל להן מהידיים, מדי פעם התקרבו לחלון לעבר הגטו השומם. קצה הגטו נשקף לנגד עיני והבחנתי בכל המתחולל שם, שוטרים מזוינים באלות ורובים התפרצו לבתים והחלו מגרשים את היהודים לרחובות, פקדו עליהם להתאסף בכיכר השוק, שם הם רוכזו. מצעד המוות החל. הרחוב התמלא אנשים, זקנים, ילדים וטף שגורשו מבתיהם, כולם צעדו לכיוון אחד ויחיד - לעבר כיכר השוק, ילדים התרוצצו כה וכה, מבוהלים נאחזו ברגלי המבוגרים, איש לא פצה פה, אף הילדים התינוקות הרכים צעדו דוממים, לא בכו ולא זעקו, קבלו על עצמם את הדין, משום מה נראה היה לי כי בגדי

כולם שחורים היו, ניסיתי להבחין מבין ההולכים בדרכם האחרונה במכרים, עיני מסנוורות היו והדבר לא עלה ביד.

מה אכזרי, מחריד ונורא היה מצעד הילדים הקטנים, הנאחזים בילדים גדולים מהם ששמרו עליהם, סחבום בעודם בעצמם נדחפים בידי חיות הטרף - עיני נעצמו מאליהן ולא יכולתי להביט עוד, דבוק נותרתי לחלון מבלי יכולת להינתק ממנו.

מכוניות עם גרמנים חמושים החלו להגיע לגטו, בעברם על פני נצבט לבי, מלאי המוות הגיעו, עיני כוסו בדמעות, ראיתי הכול מבעד לעננים כבדים, שמשת החלון נרטבה בדמעותי, אנשים מתעללים באנשים, בשר ודם מכלה בשר ודם, אין רחמים בחזי החיות נטולי הלב. מרים אחזה בי, אחרת לא הייתי מרגיש בה, בבואה בסמוך אלי, "הגיעה השעה לרדת למחבוא". אמרה, מי יודע מה יהיה אתנו אבל אנו נשאר במקום, הובילה אותי לפתח המחבוא ולאחר שקפצתי לתוכו, כסתה את פתחו.

מרגע שפתח המחבוא נסגר עלי, נשארתי שוכב במקומי, אפלה מסביב, חושך מצרים, לא הבחנתי בדבר, לא ידעתי מהנעשה עמי, דממתי, לא נותר בי רוח חיים אך גופי פרפר עדיין. אחרי שעה קלה הורגלו עיני לאור הקלוש שחדר מהפתח הצר שבקיר שנסתם באבן כדי למנוע מעובר ושב להציץ לפנים למחבוא. לפתע הבחנתי באבי שהיה שרוע לכל אורכו על האדמה הלחה, בקצה האחר שכבה אמי נתמכת בפרי ידיה ומביטה אלי.

מרגע שהבחנתי באבא ואמא, בשכבם על האדמה הלחה, מתענים בייסורים ומוטלים ללא רוח חיים, לא יכולתי להבליג על כך בתוכי, מוטב היה לי המוות מאשר לראותם בסבלם, שכבתי על גבי כשפני כלפי מעלה מבלי להוסיף להביט לצדדין.

פרק הזמן בו שכבתי נטול חושים לא אוכל לאמוד, לא ידעתי מה עלה בגורלן של אחיותי, מחשבות איומות התרוצצו בראשי, אחת עגומה מחברתה, וחששתי להן...

פרידה אחותי לא יכלה להמשיך בעבודה, היא עלתה לעליית המסעדה, הביטה מבעד לאשנב הצר לכיוון היער לשם הובלו יהודי הגטו. לפתע גילתה את המתרחש בגיא ההריגה, בשדה הקטל. קולות הירי לא הגיעו לאוזניה, היא הבחינה רק בדמויות הניצבות בשורה, נופלות לתוך הבור, דמויות אחרות ניצבות במקומן ושוב נופלות, וכן חזר ונשנה המחזה. יותר לא יכלה לעכל, נצמדה לאשנב ולא יכלה להינתק הימנו, דעתה נתרופפה, חושיה קהו, דמה חדל לזרום בעורקים.

כשהבחינה מרים כי פרידה נעלמה הבינה כי היא נמצאת למעלה בעליה. בעלותה לשם, קראה לפרידה, אך פרידה עמדה והביטה, לא נשמעה לה כלל, לא קלטה את דבריה ומה היא רוצה ממנה, "הביטי, הביטי, מלמעלה, איך הם נופלים שם לתוך הבור". מרים אשר שלטה עוד ברוחה, לא העיזה להביט, היא ידעה כי בעשותה זאת הרי תאבד את הכרתה היא, דמעות פרצו מעיניה, החלה לסחוב את פרידה למטה, סחבה בכל כוחותיה אולם פרידה נאבקה עמה, נאחזה באשנב ולא אבתה להינתק ממנו, בלית ברירה סטרה לפרידה בפניה, הפילה אותה ארצה וגררה אותה למסעדה, סגרה הדלת על בריח והושיבה את פרידה על כיסא במטבח, היא היתה המומה ומבולבלת, ישיבה מבלי להניע עפעף.

מפקד המשטרה בא בדברים עם מפקד הגרמנים, אותו מפקד אשר ציווה בשעתו להשאיר את אחיותי בעבודה. שאל לגורלן, מה סוכם ביניהם ומה הוחלט לא נודע, אך בטרם יצאו הגרמנים את העיירה, התפרץ מפקד המשטרה לתוך המסעדה, וציווה על פרידה ומרים

לצאת מיד החוצה. פרידה ומרים נטלו את תרמילי הגב שלהן ויצאו בלווי מפקד המשטרה עד למכונית.

מרים לא יכלה להירגע, אבא ואמא ואנוכי נותרנו במחבוא עליו לא ידע איש מלבדן, בהבחינה כי הגרמני ששמר על המכונית נעדר לרגע קפצה החוצה, פרצה כהרף עין למסעדה רצה אל המחבוא, פתחה את פתחו וקראה! "אמא, אבא, שלום, לוקחים אותנו, איני יודעת לאן", סתמה את מכסה המחבוא, גלגלה עליו שני שקי תבואה בל יתנועע, ונעלמה במרובה. בטרם צאתה את המסעדה אמרה לעוזרת הרוסייה של בעל המסעדה כי ההורים נמצאים במחבוא, הראתה לה את מקומו ובקשה ממנה כי לא תגלה אודותיו לבעל המסעדה עד הערב לפחות.

מרגע שהופיעה מרים בפתח המחבוא והודיעה לנו כי לוקחים אותה, לא יכולתי להישאר יותר בתוכו. טוב היה לי המוות מאשר לחזות בסבל הורי, לא יכולתי לראותם בעינייהם, לא חשבתי על שום דבר, רציתי להיות בחוץ, למות. איני יודע מנין התעוררו בי לפתע כוחות אך קמתי ממקום שכבי על האדמה. תפסתי גזע עץ שהיה מוטל במקום, קירבתי לפתח, לחצתי בשתי ידי על פתח המחבוא בעומדי על גזע העץ והפתח נפתח, שקי התבואה התגלגלו לצדדי, הקרש זז ממקומו, הרמתי גופי ובעודי נאחז בפתח השתחלתי החוצה.

בהיותי כבר בחוץ החזרתי מכסה המחבוא ואת שקי התבואה למקום וחיפשתי דרך כיצד להיחלץ מהמחסן, כי דלתו הייתה סגורה. קפצתי על הארון שליד הקיר, ממנו עליתי לעליה, ניגשתי לאשנב הפונה לצד הרחוב והבטתי החוצה. מראה הרחוב שנגלה לעיני היה מחרד, מכוניות עמוסות גרמנים חמושים עמדו בשורה, על משטח הכנסייה וברחובות הסמוכים לגטו עמדו רבבות איכרים עם שקים בידיהם, מצפים עד שיסתלקו הגרמנים, כדי להתנפל על הגטו וליטול את כל הרכוש שנותר בו. באותו רגע הבחנתי במרים שיצאה מפתח המסעדה ומפקד המשטרה שעמד ברחוב אץ אליה, זעק בקולי קולות "לאן נעלמת, מה הלכת לחפש, לעלות למכונית ציווית, לא ראית מה קרה היום, כמה דם נשפך", הוא בעט בה ואחותי השתטחה אפיים ארצה אך רצה אל המכונית ונבלעה בתוכה.

לחזור למחבוא היה כבר מאוחר, מי ישיב המכסה למקומו, לא נותר לי איפוא הברירה אלא לצאת לרחוב לקראת המוות, שיהרגוני, הייתי אדיש כבר למוות, בין כה וכה אין טעם לחיים, התחלתי יורד במדרגות, ידעתי כי צועד אנכי לקראת המוות, כל מדרגה קרבה אותי למוות, לא מיהרתי, ירדתי לאט, פתחתי את הדלת של הפרוזדור האחורי ונכנסתי למסעדה.

אשת בעל המסעדה שעמדה בפתח המטבח, התחלחלה בראותה אותי, כאילו אדם מת צעד לקראתה, ביקשתיה כי תאמר לגרמנים לקחתני יחד עם אחיותיי. "גש אל בעלי" ענתה לי בעוד היא רועדת כולה, עזבתיה במקומה וצעדתי לעבר פתח המסעדה שם ניצב בעל המסעדה, חזרתי בפניו על בקשתי, הוא הביט בי, נבהל, לא האמין למראה עיניו, הדיבור ניטל ממנו, לא ענה לי כלל, עזבתי עומד במקומו ויצאתי אל הרחוב- אל זרועות המוות.

ערב-רב, המוני בני אדם ברחובות, מצפים להתנפל על הגטו, מחכים שיסתלקו הגרמנים. איכרים מכל כפרי הסביבה מלאו את הרחובות, שמחים, חוגגים, חיוכי אושר נסוכים על פניהם, צועד אני לקראתם, מחכה שיתפסוני, יקרעוני לגזרים, אולי לא רווה צימאונם בדם היהודים, הנה לפניכם עוד יהודון, נפצו ראשי בקיר כפי שעשיתם כל הבוקר כאשר זרקתם אותם חיים למחצה לבור, צר לכם על כדור עבור ילד יהודי, חיסלו גם אותי, תנו לי מנוחת עולמים, סבלתי מספיק- פלא, אין מבחינים בי כלל, האם רוח רפאים אנכי, אחרי המוות, רוחי מרחפת באוויר, רואה ואיני נראה, אין הם מבחינים בי, צועד אנכי בתוך ההמון הזועם מבלי שיתפסו אותי, שיכורי ניצחון המה, יום קברות היהודים, חוגגים, מסונוורים, אינם רואים מה נעשה איתם.

ממשיך אני לצעוד לאורך טור המכוניות המלאות גרמנים, איש אינו מכיר אותי, איש אינו מבחין בי, נדחף כל פעם לצד זה או אחר, הכרתי מתחילה לשוב אלי, הרצון לחיות מתגבר ועולה, לאן לחמוק? לאן לברוח? איני יודע. פתאום הבחנתי באחיותיי שישבו המכונית סגורה שדלתה פתוחה הייתה, על יד המכונית ניצב גרמני, קפצתי אל תוך המכונית מבלי שהלה או אדם אחר הבחין בי.

מרים, פרידה ועוד בחורה יהודייה שהיו בתוך המכונית, התחלחלו בהבחין בי, יהרגוני בו במקום לכשאתגלה, מרים כסתה את רגלי במעילה שאראה לפחות מעט מבוגר יותר בבוא הגרמנים.

אחד הגרמנים של השיירה שעבר לפני השיירה, הציץ לתוך המכונית, כנראה לסגור את דלתה התכוון, הבחין בי וקרא "הי! מה זה, מי הוא זה", מיד קרא למפקד הגרמנים והצביע עלי. "ראה מה זה" אמר והצטחק לו. מרים פנתה לגרמני, "זה אחי אמרה, תמיד עוזר לי בעבודה". המפקד ציווה לסגור את הדלת, מה אכפת לו אם יחיה היהודון עוד כמה שעות, הרי מהמוות לא ימלט.

מנועי המכוניות החל לנוע, לאן מובילים אנו לא ידענו, ישבנו על רצפת המכונית, מבולבלים מכל מה שעבר עלינו, נטולי חיים, נטולי רגש, נטולי רצון חיים, מטלטלים מצד לצד, נופלים איש על רעהו, חפצים שונים נזרקים עלינו מבלי שנרגיש בכך, המכונית מלאה תחמושת, חביות בנזין וחפצים שונים מכל הסוגים, כעין מחסן משמשת לשיירה כולה.

שרה, הבחורה שישבה עמנו במכונית, נתקפת בהיסטריה, מרים מנסה להרגיעה אך היא צועקת עליה "לך טוב, הצפנת את הורך, אבל הורי אינם כבר", פורצת בבכי, תולשת שערתיה, נתקפת בצחוק ובכי לסירוגין. מספרת היא לנו, כיצד הוציא אותה מפקד המשטרה מהשורה בעומדה בין המובלים למוות. רק אתמול בבוקר ביקר בביתה, הוא הכירה עוד מלפני המלחמה, ניסה להשפיע עליה שתברח, התחנן לפניה- היה בטוח שתיעלם, אך בבואו עם הגרמנים, בהביטו במפקד לעבר הנידונים למוות, הבחין בראשה שהזדקר מעל כולם, גבוהה הייתה מאד.

"שרה" זעק מפקד המשטרה, צאי מהשורה, לכי לבניין המשטרה, למה לא הופעת לעבודה, ציווה על שוטר מפיקודיו להובילה לבניין המשטרה ולא לעוזבה עד אשר תגיע לשם. שוטר זר מעיירה סמוכה התפרץ בזעקה, "לאן אתה משלח אותה, מה קורה כאן", זעק, מפקד המשטרה ענה לו בחוצפה, "כאן אני בעל הבית". הגרמנים שניצבו מסביב, לא הבינו מה קורה כאן- (אין הגרמנים שומעים שום שפה זרה מלבד הגרמנית הברברית).

בבואה לבניין המשטרה, נתקפה היא שוב בהיסטריה, שכבה על הספה בחדר המפקד ומיררה בבכי, העוזרת הפולניה שעבדה בניקיון נגשה אליה, "שרה" אמרה לה, "איזה גרביים יפות לך, תני לי אותן, בין כה וכה ימיתו אותך, יהרגוך, בשביל מה לך בגרביים עכשיו- עמדה לידה ולא הניחה לה לנפשה- "לא", התפרצה שרה לעברה "בלמי פיך" פרצה בצחוק היסטרי בשמעה דברי עלובת הנפש, ירקה בפרצופה וקראה, "אם לא תסתלקי מפני ארוץ גולגולתך כאן ומיד. עוד בטרם יהרגוני". שרה מוסיפה לספר לנו, לתאר את תמונות האימה והזוועה שנחרטו בזיכרונה עת עמדה במסדר הנידונים למוות, גועה בבכי, צועקת, נחנקת בדמעותיה, לפתע צוחקת ושוב בוכה.

בשעת הצהריים הגענו לעיר אויניץ, המכוניות עצרו, הגרמנים החלו לרדת, ואנו נשארנו דוממים, מה יעשה בנו, לאן מובילים אנו, האזנו לשיחותיהם וקלטנו מילה פה ומילה שם,

לבסוף נקלטו החדשות במלואן, היום עומדים המה לחסל שארית היהודים בחמש עיירות, ביניהן אויניץ, אף בבואם לכאן הודיעו להם כי המשטרה המקומית בעזרת האוכלוסייה הרגה את יושבי הגטו עוד בטרם בואם.

הגרמנים פנו למסעדה לסעודת צהריים, עזבונו סגורים בתוך המכונית, לאחר שעה קלה שבו חמישה גרמנים, התקרבו אל המכונית בה ישבנו, פרצו דלתה, שלפו אקדחים, כיוונו אלינו ופקדו עלינו לצאת. בעודנו אובדי עצות, בלא לדעת אם למלא את הפקודה או לסרב, הופיע מפקדם וציווה עליהם להסתלק, סגר את דלת המכונית על מנעול תליה מבחוץ ועזב.

יצאנו שוב לדרך, נוסעים ושוב נוסעים, לאן אין אנו יודעים, כה עיפים היינו עד כי לא היה בכוחנו לשבת, פנינו מקום על רצפת המכונית ונשכנו שם. משהתקרבה השיירה לעיר נליבוק, עצר אותה איכר שפרץ לקראתה, בקריאותיו, "חזרו על עקבותיכם", זעק, "פרטיזנים, פרטיזנים בנליבוק", כמובן שהגרמנים לא הבינו את דבריו, חשבוהו לפרטיזן, היכו אותו ונטלוהו עמם.

טור המכוניות ממשיך לנוע קדימה, לפתע נורה לעברה מטר יריות, המכוניות עצרו במקום הגרמנים קפצו מתוכן ותפסו מחסה בצידי הדרך כשהם משיבים אש לעבר המתקיפים. כך החל קרב לחיים ולמוות בין הגרמנים והפרטיזנים, היריות נמשכו כשעתיים ורבע, הגרמנים נפלו זה לאחר זה, כאשר נתן פקודה מפקדם לסגת, לא נותר בחיים שום נהג ורוב המכוניות יצאו מכלל שימוש.

מרים, פרידה, שרה ואנכי נותרנו במכונית, שכנו על רצפתה, כאילו לא קרה דבר, עם תחילת היריות כאילו אורו עינינו, לפחות לא ניהרג מכדורי הגרמנים אלא מיריות הפרטיזנים, שכנו וציפינו. מכל העברים נשמעו גניחות הגרמנים הפצועים וידענו שרובם כבר מתים.

המכונית שלנו שהייתה סגורה, ספגה אש מרוכזת, ובשכבי על רצפתה הבחנתי בחורים הקטנים המתרבים מרגע לרגע בקירותיה שהיו מעץ. כל רגע קרא זה בשם זה, חשבנו כי ניהרג או נפצע, כדור אחד חלף מילימטרים ספורים מעל לראשי ופרידה שראתה זאת קראה אלי, "משה אתה חי, נפצעת, מה קרה לך". "לא כלום!" השבתי. שרה זעקה כל הזמן כי נפצעה.

היריות שכנו אט אט וקריאות הורה! הורה! נשמעו מכל עבר. הפרטיזנים התקרבו אל המכוניות, החלו לבדוק את ההרוגים ולחסל את הפצועים, שלושה גרמנים ביניהם המפקד נותרו בחיים והם הרימו ידיהם ונכנעו. "היטלר לא טוב, סטלין טוב" - זעקו. סגורים ומסוגרים היינו במכונית מבלי שיכלנו לצאת ממנה, אחיותיי וכן שרה שכנו כאילו ללא רוח חיים, עייפות ותשומות, מבולבלות מכל התופת של היום הארוך שעבר עלינו, אחד הפרטיזנים שהתקרב למכונית והבחין באנשים המתנועעים בה, נטל רימון, ושלף את נצרתו, "מי שם" קרא באזעקה, בעוד מתכוון להשליכו, ברגע זה פרצתי אני בזעקה ברוסית, "יהודים, יהודים אנו אל תירו בנו", הפרטיזן השליך את הרימון לתוך תעלה עמוקה לצד הדרך, פתח לנו את הדלת והוציאנו מהמכונית.

בצאתנו מהמכונית רץ לקראתנו אחד הפרטיזנים, מכוון את רובהו האוטומטי ורצה לירות בנו, חברו עצר בידו, "יהודים המה", זעק אליו, אל תיראה בהם. הפרטיזנים ציוו על כולם להתרחק מהמקום כי מנוע המכונית ותא הנהג התלקחו ועלו באש, התרחקנו כשלפתע שמענו קול התפוצצות אדיר, הבחנו בעשן הסמיך שעלה והיתמר מהמכונית אל-על.

מוזרים הם החיים, אותם הגרמנים שהיו כה מלאי בטחון, זלזלו בחיי אדם, הרגו חפים מפשע, זקנים ילדים וטף יהודים, ללא רחם וללא נקיפת מצפון מוטלים הרוגים עד האחרון בהם. דם זקנים, ילדים וטף רוביז'ביץ' והסביבה השיגם שעות מועטות בלבד אחר מעשיהם. מפקד הגרמנים שנשבה עם שנים מחייליו, זעק והתחתן שיתירוהו בחיים, ביקש והתחנן לפניו שנבקש מהפרטיזנים שיתירוהו בחיים. לאחר חקירה קצרה הוצאו גם שלושת הגרמנים הנותרים להורג ביריה.

האדמה רוויה הייתה באנטישמיות, כל הצועד עליה שאבה אל תוכו, נדבק ממנה כמגפה, מלבד הגרמנים מפיצי השנאה וההרס, מבצעי טיהור היהודים בכל שיטותיהם הנלוזות-השטניות, הרי גם היתר אינם נופלים מהם. כדי לשדל אדם למעשים טובים דרושים מאמצים עילאיים, ברם, לאכזריות, לשפלות, להרג-נמשכים הם מעצמם. הפרטיזנים הרוסים, קומוניסטים למיניהם, האוכלוסייה הנוצרית, כולם כאחד התאחדו וניצבו בחזית אחת, כנגד היהודי הנרדף.

עשרות יהודים עונו והומתו בידי הפרטיזנים הרוסים, ניצולי הפוגרומים בגטאות, הבורחים מזרועות המוות, נתפסו והוצאו להורג. פלוגת "סטלין" מיערות נליבוקי הם אלה שלקחונו בשבי. הם דנו בכובד ראש בגורל שלוש הבחורות היהודיות והילד. **הם פירשו נסיעתנו עם הגרמנים לגיא ההריגה כאילו אנו מרגלים, לא נשמעה עוד אכזריות שכזאת, בשעה שנרצחים אלפי יהודים, נופלים כזבובים, לכנותנו מרגלים לטובת הגרמנים.** ברם, צמאי דם אלה לא הסתפקו בכך ודרשו דין מוות גם לנו.

חיינו תלויים היו על חוט השערה, ניצלנו הפעם מידיהם תודות ללב האנושי של פרידה ומרים, בודדים מבין הפרטיזנים אשר לא איבדו צלם האנוש, גוללו לעיני כל את תלאותיהם, "המה לא ברחו ליערות מרצונם הטוב, בשעת נסיגת כוחות הצבא האדום, פשטו מדיהם והתפזרו בין האיכרים ששכרום לעבודה. ברם, כאשר החלו הגרמנים בחיפושים אחריהם ולהוציאם לגרמניה לעבודת פרך, ברחו כולם ליערות".

רבים מהם נתפסו על-ידי הגרמנים והושמו בבתי הסוהר עד לצירוף לטרנספורטים היוצאים לגרמניה. מבין אלה שישבו בבית הסוהר, הובלו בליווי שוטרים וגרמנים למסעדה פעמיים ביממה, בראותן אותם מורעבים רחמו עליהם, במקום הארוחה שהותר להגיש להם שכללה צלחת מרק ופרוסת לחם לאיש, חרפו נפשן לעיני הגרמנים והשוטרים, חתכו מנות בשר לחתיכות זעירות ופזרון במרק, החביאו מתחת לסינוריהן מנות לחם שלמות וחלקום ביניהם, השוטרים הופנו לצד, הגישו מגש מלא לחם שהוסתר כהרף עין בכיסים, רבים מאלה הצליחו לברוח בשעה הובלתם ובמעמד זה פתחו פיהם. רבים אחרים מהנמצאים כאן גם כן הודות להן.

איכרים שהתקשרו אליהם ניסו לשחד את הגרמנים בזהב כדי לשחררם. מטבע חמש רובל זהב היה המחיר לראש. הגרמנים אף פעם לא בחלו בשוחד, ברם, כיצד להידבר עם הגרמנים, כמובן גם כאן הייתה דרושה עזרת היהודיות השומעות שפתם. בידי האיכרים לא היה זהב, בעל המסעדה שסחר בזהב לא נטה לעסקים עם האיכרים מחוסר פנאי מעיסוקיו המרובים האחרים, הוא מסר את המרת הזהב בתבואה לאחיותיי, כל הפעולה מראשיתה ועד תומה נוהלה בידיהן, רובם מאלה שהיו כאן יודעים זאת היטב ורובם ניצלו הודות להן, ברם, מתי מספר גילו זאת במעמד זה, בקול רם.

אחדים מבין הפרטיזנים ביקרו בעיר בהיותם כבר ביערות, כשהם מלובשים בבגדים אזרחיים שמתחתם הסתירו את כלי נשקם. בבואם למסעדה זיהו עצמם בפני אחיותיי, "האם אפשר לקרוא להן מרגלות אם לא מסרוני למשטרה" - צעק אחד מהם.

פסק הדין שהושמע לבסוף שלא לרצון רבים, היה לשחררנו, ברם, בשום אופן לא ללכלך שורותיהם ביהודים.

נותרו, איפוא, ביערות עד יער אין סופי, מבודדים מהעולם ומהבריות, בלא שהמקום והדרכים מוכרים לנו, איפוא אנו נמצאים ולאן לפנות, כשעל כל צעד ושעל אורב לנו המוות...

[3]

לודז' – גירוש ילדים מגטו בשנת 1942 [15]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ישראל שליכר ילד יהודי, יתום מאביו ומאמו, בין פרטיזנים ביער

ישראל נולד בעיר יוֹזֶפּוֹב, בשפה האידית נקראית יוֹזאפּאָן. העיר השוכנת ליד וורשה, במחוז מזוביה שבמזרח פולין.

אמו ואחיותיו הושמדו בעת שהיה בגיל 11 בלבד. נשלח עם אביו למחנה ריכוז על-יד לובלין. ברח עם אביו מהמחנה. הגרמנים לכדו אותם. הבריחה נכשלה ואביו נרצח.

חזר ליוֹזֶפּוֹב. פחד אחזו כאשר ראה את חורבן הקהילה היהודית. משם ברח ליערות לוקוב כדי להצטרף לפרטיזנים. ביערות עבר ייסורים ותלאות. הפולנים קיבלו הוראה מההנהגה שלהם להרוג את כל היהודים הנמצאים ביער. שנתיים קשות עברו עליו בעת שהותו ביער בקרב הפרטיזנים.

הייתי בן 11 כשפרצה המלחמה, ולא הספקתי הרבה. סיימתי שלוש כיתות. כילד אני זוכר, כיצד פרצה המלחמה, ואיך הצבא הפולני נכנע לצבא הגרמני.

לא עבר הרבה זמן והנאצים התחילו לבצע את המזימות המלוכלכות. הם לקחו את כל הגברים לחוד והנשים לחוד. הדבר הזה זעזע אותנו, אבל לצערנו, היינו מחוסרי אונים כדי לעשות משהו.

בגורלי נפל, שנסחפתי עם הגברים יחד עם אבי ז"ל למחנה ריכוז בלובלין (ליפובה 7), לא רחוק ממיידנק. אמי, שתי האחיות ואח, יחד עם כל נשי העיירה הושמדו בעיר ונקברו בקבר אחד. את הידיעה האומללה שמענו לאחר זמן וידענו שאין לנו לאן לחזור, כי כל בני משפחתנו אינם בחיים עוד.

אבי ואנוכי היינו במחנה הריכוז של בעלי מקצוע, שהיו מייצרים בשביל הנאצים. כילד בן אחת עשרה הייתה העבודה קשה מדי עבורי, אבל המצב הזה, למזלי, לא החזיק הרבה זמן. היות ובמחנה ריכוז זה, היה באופן יחסי די טוב, במיוחד לבעלי מקצוע, קנו יהודי לובלין את אנשי הגסטאפו על מנת לא להישלח למחנה השמדה מיידנק, או אושוויץ, והם עשו הכול על מנת להיכנס למחנה העבודה שלנו. בעקבות קנוניה זאת הוציאנו על מנת להחליפנו ביהודי לובלין. העמיסו חלק מאיתנו על אוטו משא ותא הנותרים הריצו ברגל. כל אחד מאיתנו השתדל להישאר בסוף.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

היו כבר שמועות שכל אלה שעלו על המשאית יושמדו, ולא מעטים איבדו את עצמם לדעת בזמן המעבר. ואילו אחרים התחילו לברוח לצדי הדרך על מנת להימלט. רובם נהרגו. חלק קטן של אנשי יוזפאף הצליחו להימלט. אינני זוכר מי היו בין הניצולים. התברר שהשמועות שלוקחים אותנו להשמדה לא היו נכונות. הם העבירו אותנו למחקה בפיאסקי לובלסקי. בגטו זה היינו יחד עם יהודי המקום.

הייתה עלינו החובה לצאת לעבודה ולחיות על מנת הלחם שהוקצב; כן היינו מוכרחים ללבוש את המגן דוד הצהוב עם השם "יהודי" בגרמנית.

אנשי יוזפאף שהוכנסו לגטו פיאסקי לא נשארו בו הרבה זמן. כל לילה נעשו תוכניות וידענו על הבריחות. ערב אחד, בא אלי אבי ז"ל, ואמר לי: לך לישון מוקדם, אנו מתכונים באמצע הלילה לקפוץ מעבר לגדר ולברוח הביתה. בכל זאת קראנו "הביתה", למרות שידענו שאמי ואחיותיי אינן בחיים עוד. ברח איתנו עוד ניצול שאת שם משפחתו אינני זוכר. הוא היה סוחר סיד, והיה גר לא רחוק מאיתנו. מלבדו ברחו עוד שניים מהשכנים שלנו: יוסף אונטרבוך ואחיו - בניהם של נתן ושיינדל.

הבריחה לא נתמזלה לאבי. לאחר הליכה של לילה שלם, וכשהתקרבו לעיירת ז'לקבקה נתקלנו במשמר גרמנים ופולנים. הם עשו צייד על פולנים צעירים על מנת לקחתם לגרמניה לעבודה. ברגע שהגרמנים ראו אותנו התחילו לירות מכל הצדדים עלינו. ברחנו לכל הכיוונים, באותו רגע נפרדתי מאבי לפרידת עולם.

בקשתו האחרונה אשר חרותה עדיין בזיכרוני: שאתה בני, לפחות, תישאר בחיים! תרוץ ותסתתר! כילד יהיה לך יותר קל, ואפילו, במקרה ותיתפס, אל תגיד שהיית איתנו, ושהינך לא מכיר אותנו בכלל; ותדבר רק פולנית!

כעבור זמן מועט היינו כולנו מוקפים על ידי הנאצים. נאספנו אל שדה שלאחר קציר החיטה. רגליי היו פצועות מהשלף שבלט מן האדמה. ולאחר הבדיקה בכיסי מצאו את הרשימה של הכפרים שדרכם היינו צריכים לחזור בכיוון הביתה. כמוסכם, דיברתי אל הקצין הגרמני רק פולנית. עשיתי את עצמי, שאינני מבין אף מילה אחת גרמנית. הייתי במרחק של כחמישה מטרים מאבי ז"ל, ושמעתי את הפקודה של הקצין הגרמני, להוביל את היהודים המלוכלכים לכיוון החורשה.

כשאבי ושכניו, אשר ברחו יחד איתנו, פנו לכיוון החורשה, תיכף לכך נשמעו צורות מכונת הירייה שכוונו עליהם. הם נפלו כולם. בבכי גדול ובפחד רצתי לעברם. גוויותיהם נשארו מונחות במקום. נעצרתי שנית על ידי הגסטאפו והתחילו לחקור אותי. שוב המשכתי, בבכיי, ולא עניתי להם. הביאו קצין פולני שפנה אלי בשפתו. לאחר חקירה קצרה פקד להוריד את מכנסיי ומשראו שאף אני יהודי, נוכחו ששיקרתי, התחילו החיילים להתעלל בי ולהכותני מכות רצח. אז הופיע קצין גבוה מבין הנאצים, ואמר בפולנית שיתנו לילד לחזור לביתו, משום שהוריו לא ידעו לאן נעלם.

נשארתי שוכב בשדה החשוף שלאחר הקציר כשהקש מהשלף דוקר אותי והמכות שספגתי מידי הנאצים שותתות דם.

נשארתי שוכב כך עד רדת החשכה. אט, אט התקרבותי אל הגוויות של אבי ושכניו. בדקתי אחת, אחת – כולם היו מתים. נתקפתי בבכי מר – ילד בודד בשדה זר. בוכה וצועק כקול קורא במדבר ואין עונה. לא חלף זמן הרבה, וכאילו רוח אלוהים לפניי, ופוקד עלי ללכת לכפר הקרוב שלמעשה הפשע, והרצח! קרוב מאוד לכפר, אשר שמו פרח מזיכרוני, צץ פתאום לעיניי בית בודד. נכנסתי לבית, דפקתי בדלת ואיש אינו עונה, אני שומע ילד בוכה ואין איש

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בחדר. חיפשתי עד שלבסוף התחלתי ללכת לכיוון הגורן. משם שמעתי טרטור של מכונת קצירה. בהיכנסי לגורן, ראו אותי הגויים, כשפני זבים מדם. ניגשתי לפולני ואמרתי לו: התסכים שאני אקצור איתך במכונה, ואשתך תוכל להיכנס לשים לב לילד הבוכה? הגויים היו נפחדים והגישו לי כוס מים ועזרו לי לרחוץ את פני. הם אמרו לי: אם תלך 4 שבילים לימין, לתוך הכפר, בבית ההוא גרה משפחה יהודית. לא הייתה לי ברירה, ועשיתי, כפי שהודרכתי. הגעתי לבית היהודי, התהלכתי בתוך הבית – לא היה איש; חצי ערום, רטוב מדמי שנשפך, רועד מצמרמורת, והמום מהפחד שאחזני במשך כמה שעות.

עליתי מעל לתנור האפייה והסתתרתי. לאחר זמן שמעתי את הדלת חורקת ונפתחת בשקט. הדיירים היהודים התחילו לחזור לאט, לאט לביתם.

לאחר ששמעתי מדברים אידיש ומספרים על הטרגדיה שקרתה, והשמועות שנפוצו מהר, על ארבעה יהודים שנרצחו והילד שברח, ומסתתר בתוך הכפר, ובוודאי שהגרמנים ייכנסו כל רגע לכפר ויערכו חיפשו אחריו. לאט-לאט התחלתי לרדת מעל התנור ובאופן מפתיע נכנסתי לתוך מטבחם. הם כמעט קפצו מעורם, כשראו אותי בביתם. מיד סגרו את דלתות הבית והקשיבו לסיפורי. פחדו להשאירני ללון בביתם למשך הלילה, והציעו לי ללכת לכיוון העיר (ז'ילקבקה), והוסיפו, כי בדרך, ישנה תחנת קמח מעל פני הנהר, ובעלת הבית של התחנה היא, מיוצאי יוזפאף, ממשפחת קרפ. היא נישאה לבעל התחנה לפני כמה שנים. ועשיתי כך. היהודים מהכפר נתנו לי כיכר לחם צידה לדרך וברכוני לשלום.

נשארתי בתחנת הקמח. משם התקשרתי עם ועד יהודי העיר, יודן רט, וביקשתיו לשלוח עגלה וסוס על מנת להביא את אבי ושכנינו לקבר ישראל.

אינני זוכר בדיוק כמה ימים עברו עד שהגסטאפו נענה לבקשת הקבורה של מוסדות היהודים בעיר. ביום היה חם מאוד, ובערב היה די קריר. בהתקרבי אל הגויות אחזני פחד ולא יכולתי להבחין ביניהן. **רק לפי הבגדים יכולתי לדעת מי אבי.**

לאחר ימים של צער ודאגות, הגיע, סוף-סוף, נציג העיר עם עגלה וסוסים. והבאנו את הגויות לבית הקברות בעיר. **בבית הקברות אמרתי קדיש** אחר אבי ושאר בני העיר שנרצחו. החלטתי להישאר בתוך העיר, והועסקתי על ידי העירייה במחנה עבודה חופשי, אשר סיפק פועלים מיהודי המקום לעזור לצבא שעמד שם.

הוכנסתי לעבוד בתוך המטבח. כילד הועסקתי בקילוף תפוחי אדמה, שטיפת כלים ואת הרצפה. נותרתי בעיר הזאת לפחות חודשיים. במשך הזמן ששהיתי בעיר עברו כמעט כל יום יהודי יוזפוב, שברחו מהגטו בלובלין, אבל מזלם לא האיר להם פנים הרבה זמן. הם הספיקו אומנם להגיע ליוזפוב, אבל שם הושמדו.

הבן הצעיר של מוטל שוורץ, שהוא בגילי, גם ברח. היה בחור בלונדיני, עם שיער מסולסל, נחמד. עבר דרך העיירה ז'ילקבקה, הוא הפציר בי שאצטרף אליו. אף הוא נשאר יתום, ושנמשיך ביחד הביתה. תשובתי הייתה: לדאבוני, פה עכשיו ביתי; אבי נקבר פה, ועלי לומר קדיש. פה לפחות יש לי מניין, ואינני יודע מה מחכה לי ביוזפוב. הוא הבטיחני, שכשיגיע בשלום, יכתוב לי גלויה על הנעשה ביוזפוב. הוא קיים הבטחתו.

לאחר כמה ימים קיבלנו ממנו גלויה ובה פירט, מי שנשאר ממשפחתי: הדודה שרה, אשת ושל יצחק המלמד, נשארה עם בתה רחל, ולה ילדה קטנה. בעלה של רחל היגר לבוליביה ושם נשאר. ועוד נשארו בחיים, שתי הדודות: לאה הקטנה ואחותה שרה. עסקו כבעבר

באפיית (פלצלך) פיתות. וכך לחמו את מלחמת קיומם עד אשר הוציאו להורג בזמן שעשו את ה"יודן ריין", נקי מיהודי.

בעיר ז'ילקבקה נשארתי עד לאחר ראש השנה ויום כיפור. באותם הימים קיבלו יהודי העיר (ז'ילקבקה) הודעה שעליהם להתייבב: גברים, נשים וילדים במרכז העיר, בשעה מסוימת, לשמוע נאום של ראש הגסטאפו. באותו רגע ששמעתי על ההודעה או נכון יותר, על הבשורה הרעה, נזכרתי בבשורה שהגרמנים השמיעו בעירה שלנו יוזפוב. זוהי הייתה השיטה של הנאצים, כדי להקל עליהם את המשימה הברברית, המלוכלכת, רוכזו כולם במקום אחד. התחלתי להסביר לאנשי המקום, שאותו דבר קורה בכל עיר, שהנאצים מנסים לרכז את כל היהודים במרכז העיר, על מנת להשמידם. איש לא רצה לשמוע להסברי, ולא האמינו שדבר כזה יכול לקרות. תחת זאת הכריז הרב המקומי על יום צום, ושלח משלחת של יהודי המקום לראש העיר לבקש ביטול צו הגסטאפו. לא חיקיתי הרבה זמן. הורדתי את נעליי אשר בחציים היו קרועים מכבד, קשרתי את השרוכים, ושמתי אותם על כתפי וכך התחלתי דרכי לעיר מולדתי, יוזפוב. **למרות שידעתי שאף אחד מאחיותיי, אחי ואמי אינם בחיים, המשכתי דרכי דרך שדות וערות כדי להגיע אליה, כי האמנתי שחלק קטן לפחות מיהודי המקום נשאר בחיים.** הייתה שמועה שהם מועסקים על ידי הגרמנים, בתחנות הקמח העירוניות ובבית החרושת לניסור עצים "טרטק" בגרצקו.

הדרך ליוזפוב הייתה קשה מאוד. רועי צאן שנתקלתי בהם בדרך רגמו אותי באבנים. אלה הידידים שלנו, הפולנים, שיער שאני יהודי. כמו כן נתקלתי בדרכי בכמה פוגרומים, שהנאצים עשו בעיירות קטנות סביבות יוזפוב: שברשין, קרסנברוד ועוד. עשו בדיוק "יודן ריין", ושוב נלחצתי להסתתר מהם. אך, סוף-סוף הצלחתי להגיע למרכז היערות של סביבת יוזפוב. הודרכתי על פי הזיכרון ששומרי היערות, (גיובה), שעשו עסקים עם אבי ז"ל, כגון: פטריות מיובשות יגדים וכו'. הם היו מוכרים לי בשמותיהם ובאופן אישי. עשיתי חשבון, שלפחות אוכל להיכנס אליהם ולבקש כיכר לחם. הרושם הראשון שעשה עלי שומר היערות כשהגעתי לביתו, לא רחוק מיוזפוב, שהוא שמח לראותני בחיים. הוא מסר לי על הנעשה בעיר על כל הפרטים, ונתרשמתי, שהוא אפילו יודע טוב יותר מהגרמנים עצמם. מי נשאר בחיים, ומי שנהרג. אף הוסיף פרטי פרטים על משפחתי, ועל החפצים שנשארו בבית.

הוא הציע לי שאסע איתו בעגלה העירה להוציא את כל החפצים, אשר נמצאים אצל השכנה קולשינסקי. הוא היה פקיד בעירייה (גובה מיסים) בזמן שהיינו גרים אצל הסבא ברחוב פילסוצקי. אותו פקיד תפס את ביתו של עזריאל ברונשטיין שממול הסבא שלי. דבר אחד לפחות ששימח אותי, ששומר היערות הציע לי קורת גג לכמה שעות ונתן לי לאכול. החשבון שלו היה, שייסע איתי העירה כדי להתעשר.

לפי סיפוריו וידיעותיו עשה רושם עלי, כאילו הוא השתתף ביחד עם הנאצים בהריגת יהודי המקום. איך אומר הפתגם: "כבדהו וחשדהו". לא הייתה לי ברירה. פחדתי באם אסרב לשתף פעולה איתו הוא בעצמו יכול להרגני. הוא, כמובן, הציע לי הרים וגבעות. הבטיח להחזיקני אצלו בתור רועה צאן ולהסתירני מידי הגרמנים. עשיתי את עצמי, שאני מסכים לכל הצעותיו. וכך למחרת, לאחר שאנוח ואוכל ארוחת ערב אצא איתו להעיר. הוא השכיבני בגורן ובשעות המאוחרות של הלילה ברחת ימשם לכיוון העיר, 'הביתה'.

כשאני כותב פה 'הביתה' ידעתי אומנם, שאף אחד לא נשאר בחיים, אך למרות הכול אמרתי הביתה. כמובן שלא מיהרתי ועשיתי דרכי לאט-לאט, על מנת להגיע לפנות ערב העירה. לפני שהגעתי לתוך העיר, עצרתי לכמה שעות במנסרה של תחנת הרכבת גורצק. רוב תושבי יוזפוב היהודיים, שנשארו בחיים הועסקו שם בענף העצים, שם גרו ועבדו בפחד גדול. כשראו שמכוניות מגיעות לתחנה, עזבו כולם מרוב פחד את הצריפים, וברחו לתוך

היער. בכל הסביבה של תחנת הרכבת גדלו עצי אורן, כך שכולם יכלו להסתתר בקלות. **ראיתי שהאנשים בתחנה מחכים ממש לרגע, שהגרמנים יבואו וייקחום לשחיטה. לי עצמי לא היה מה להפסיד.** את היקר לי הפסדתי מכבר, אבל חשבתי בליבי, אנסה להסתדר, שלפחות יישאר זכר מכל המשפחה שלי (יחיד ממשפחת שלייכר). היו אומנם רגעים של ייאוש, שעל פי רוב הייתי מוכן לוותר על החיים; והיו גם רגעים, כאילו, רוח של חיים נכנסה בי, ואולי אפשר לומר, כי רוח אלוהים הדריכה אותי איך ללכת בחיים, לאן לברוח ואיפה להסתתר. עזבתי את תחנת הרכבת שבה עבדו. אז, אפשר היה עוד לומר, ניצולי יוזפוב.

הגעתי לעיירה שלנו – העיירה הקטנה שבה נולדתי. עיירה שקטה לשעבר שתושביה חיו תמיד חיים שקטים ובשלווה; חיים עניים אבל מאושרים. הגעתי לרחוב הראשי, על שם פילסודסקי שבעצם היה הרחוב היחיד. שם היו גרים הסבר והסבתא שלי ז"ל. גם אנחנו התגוררנו שם לאחר פרוץ המלחמה.

לא ציינתי עד כה שביתנו נשרף, ועברנו לגור יחד עם הסבתא הנה לרנר. הסבא נפטר עוד לפני פרוץ המלחמה. הבית היה ישן והפולנים החריבו אותו. הדבר הראשון עשיתי, כשנכנסתי לתוך החורבות, חיפשתי איזשהו זכר שנשאר מהמשפחה וכוונתי לתמונות. לא באתי לחפש אוצרות, כי לא היו, ולא יכולתי למצוא. אף שאלתי אצל השכנים, הפולנים, אם לא מצאו תמונות ממשפחתי. ביקשתי תמונות של ההורים, המשפחה שאוכל לפחות להסתכל בהם ושלא אשכחם. **סוף-סוף הייתי אך ילד בן 11.** והזמן עובר, ודברים נשכחים. אם כי דברים כאלה נשארים תמיד חרוטים בזיכרון לנצח. **המראה של עיירתנו ברגע שנכנסתי אליה, הפיל עלי פחד.** אך השכנה של הסבתא קורנל, הכניסה אותי לביתה. היא הייתה גרה מצד אחד ומצד השני – קולשינסקי. הם ניסו לדבר על ליבי ולהצדיק את עצמם, שאין להם כל חלק במעשה הזדוני של הנאצים.

משפחת קורנל ממש בכו לפני. להם יכולתי להאמין, אבל ליתר השכנים – קשה להאמין בכלל, שהיו אז ידידים, כי הם בעצמם נמצאו בפרד וחסו על חייהם. אפשר, בליבם הם שמחו שהגיע הזמן ליהודים "המלוכלכים" כפי שהם תמיד קראו לנו. אספתי כמה תמונות מבין המטלטלים, שהם הכניסו לביתם. הם טענו, שהם לקחו את כל זה רק כדי שאחרים לא יבזזו אותם.

כפי שכבר ציינתי, הייתי מעוניין בתמונות בלבד. לקחתי אותן ונתתי להם את תודתי עבור הכנסת האוחרים היפה. עזבתי אותם והמשכתי דרכי למרכז העיר. וכך נכנסתי לעיר ההריגה, כפי שמשוררנו ביאליק כתב עליה. **יירדתי לתוך החורבות וראיתי במו עיני את החורבן – את חורבן יוזפוב.**

העיר הייתה שוממה, ורוח החיים של יהודי המקום חסרה הייתה בכל פינה. מחצית העיר הייתה הרוסה. אפשר היה לראות מקצה אחד לשני. הסיבה שהמשכתי ללכת במרכז העיר משום שרציתי לברר מי שנשאר בחיים, ואם אוכל לגור אצל משפחתי. מצאתי בביתה את הדודה שרה, אשתו של איטשי המלמד, והיא התעסקה באותו זמן בקניית חלב מתושבי הכפר פרדוסופקה. החלטתי להיות איתה ולעזור לה לסחוב את הכדים של החלב. הדודה כבר לא הייתה צעירה, ושמחתי שאני יכול לעזור לה. וכך התקיימתי במשך כמה שבועות בין נשים וילדים שנשארו לפליטה.

לא עבר זמן רב ויצאה גזירה שתושבי המקום, יהודים ולא יהודים, חייבים במשך 24 שעות לנקות את עליות הגג. כוונתם הייתה, שהיהודים שנשארו בחיים יהיו תמיד עסוקים, כל יום במשהו אחר: יום לצבוע את החלונות ואת הגדרות מסביב לבתים בצבע לבן, ולא - ישלמו קנסות גדולים. הנאצים פשוט הקיזו את דמנו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזנטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואח ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

כפי שכבר כתבתי, שרוב הניצולים מבין משפחתי, נשים הן, ואילו הגברים נשחטו ונהרגו. אני כילד, יכולתי לתפוס קל יותר את המצב מאשר הנשים המסכנות. הדודה שרה והדודה לאה הקטנה התעסקו כמקודם באפיית לחם ולחמניות, במתכונת יוזפוב; והן התגוררו בביתו של הדוד הרשלה שליכר, ז"ל. באותו הזמן עשיתי ניסיון לנקות את עליית הגג שלפי הצו היינו צריכים לנקותה תוך 24 שעות. אך זה היה בלתי אפשרי, מסיבת אורך הבית וגודלו. כשהייתי למעלה ועסוק בניקיון שמעתי פתאום צעקות בגרמנית: הלט! הלט! עזור! עזור! ותוך שניות נשמעו כבר יריות. כך התחיל היום השחור, שקראו לו "יודן ריין", נקי מיהודים. אומנם מזמן ידענו שהיום מתקרב.

בעיירות אחרות השמידו את היהודים האחרונים שנותרו עד אז בחיים. מיד קפצתי לתוך הבית, תפסתי כיכר לחם ומעיל חורפי, והתחלתי לרוץ לכיוון העיר. זוכר אני, כשהייתי ילדים קטנים היינו הולכים להתגלש בשלג, או לקייטנות בקיץ, לכן הייתה הדרך מוכרה לי. כמובן, הריצה הפעם לא הייתה לקייטנה או משחק בשלג. הגרמנים רדפו אחרינו עד לתוך היער וירו בנו. חלק גדול מאיתנו נהרג בזמן הבריחה.

תוך כדי ריצה נתקלתי בשתי נשים עם ילדיהן שרצו אף הן באותו כיוון. אחת מהן יוכבד, אשתו של עזריאל הסנדלר, והשנייה – של לוזר החרש. כמובן, שאני, בגילי, יכולתי לרוץ יותר מהר מאשר אדם מבוגר, או אישה מבוגרת, וכך נמלטתי מן הגרמנים. הגעתי עמוק לתוך סבך היער.

פה כדאי לציין, שחלק מבין אנשי עירנו, עזבו את העיר חודשים לפני זה. הם היו בונים בונקרים בתוך היערות, והיו מכינים לעצמם אספקה למקרה שיצטרכו לעזוב את העיר. הואיל ונשארת יתום, ילד בודד לא הייתה באפשרותי לעשות בעצמי דבר כזה, אבל בזמן שהגעתי לתוך היערות כדי להסתתר, פגשתי בעוד יהודים המסתתרים מהגרמנים.

זוכר אני, כששכבנו ביעד מכוסה בענפים, עצרו הגרמנים במרחק של כעשרים מטרים מאיתנו, בחור פולני, שעבד אצל הרוקח בעירנו. הוא אשר היה מביא מזון, לאלה שהיו ביערות מכבר. שמעתי צועק: אני לא יהודי, תעזבו אותי, בבקשה. שכבו איתי הדודים שרולקה שליכר ויצחק לרר, והם התפללו כל הזמן בלחש וקראו: שמע ישראל!

שכבנו כל אחר הצהריים עד רדת החשיכה. וכשקמנו, התחלנו לרוץ לכיוון סביבות המלקי-לוקוב, כפרים בדרך לטרנגרוד. פלחו יריות מכיוון היערות, וזה פשוט בלבול אותנו ולא ידענו פשרן: האם אלה הגרמנים שרודפים את יהודי הכפרים? אך בהמשך בריחתנו, כשאני על יד הדודים, יצחק וסרולקי השגחנו באורות בוקעים מרחוק, מתוך בית. הם כנראה, היו בקיאים יותר ממני בסביבה והם שאמרו, ששם ביתו של שומר היערות. והוא מידידיו של אבי, ז"ל, שבזמנו היה עושה עסקים עימו. הציעו לי שאכנס לבית, אציג עצמי ואצלו אוכל לברר פשר היריות האלו. כך עשיתי. משנכנסתי לביתו ואמרתי לו מי אני, עשה רושם ששמח לראותי.

לא סיפרתי לו מאומה על המצב שקרה בבית וכדומה, אך ביקשתי ממנו כיכר לחם כצידה לדרך. הוא הדריך אותי באיזה כיוון לברוח. דרך מקומות כאלה שלא כל אדם היה יכול להגיע לשם. וזה באמת עזר במקצת. וכן הסביר לי שהיריות שבאו מכיוון היערות: אלו היו של כנופיות מהצבא הרוסי, שלא רצו להילחם וברחו ליערות, ושכל כנופיות פולניות מהחלק הימני של הקצונה הפולנית והוסיף שעלי להיזהר מהם בדיוק כמו מהגרמנים. הוא מסר לי בדיוק את מיקומם ושלח אותי לכיוון ההפוך, שלא ניפגש איתם.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

עזבתי את ביתו ולפי הוראותיו התחלנו ללכת לכיוון יערות לוקוב. ובכך התחלנו את חיינו של הערב הראשון בתוך היערות. הייתה לנו צרה כפולה: ביום – הגרמנים ובלילה – הכנופיות. ישנו ביום ובלילה הלכנו, וכך לאחר יומיים הגענו, לשפת נהר גדול, סבורני – טאנאב. לא רחוק מהכפר לוקוב. מחשבתנו הייתה להיות קרוב למים, שהו מצרך חשוב בחיים, שלא יחסר לנו לחות מים לשתייה ולרחיצה.

לא עבר זמן הרבה והכנופיות "הריחו" אותנו, התקיפו ושדדונו. שודדים רוסיים ופולניים – לקחו מאיתנו כל גרוש שמצאו, וכלי נשק שצברנו בדרכי הבריחה ביערות. כשכבשו הנאצים את פולניה והצבא הפולני נסוג והתפזר לכל הכיוונים ובעיקר ליערות, זרקו החיילים את נשקם.

ברצוני לציין כמה מאורעות של חיינו ביער. כפי שצינתי, לא שבענו נחת מן הכנופיות. הם שדדו אותנו, עשו שפטים בנו, אף אנסו את נשי המקום ועשו בנו כאוות נפשם. אך בכורח המציאות, נהיינו בלית ברירה לידידים שלהם – לא היה לנו מה הפסיד. הם ניסו לארגן קבוצה של פרטיזנים, דבר שאנו, לא פחות מהם, היינו מעוניינים בכך. על פי רוב הם ביכרו בחורים צעירים.

הכנופיות נתפרדו, וחלק מאנשינו עבר לקבוצת הפרטיזנים, אשר מגמתם הייתה לא שוד, אלא ללחום בגרמנים. ביניהם: בן דודי, שיקי שלייכר ועוד שניים: אברהם פינגולד ואביגדור שיר, בן דוד מצד אשתי. מאוד רציתי אף אנוכי להצטרף לקבוצת הפרטיזנים אשר בן דודי שיקי שלייכר נימנה עמה, אבל הקצין הרוסי סירב לקבלני. **הוא טען, שאני עדיין קטן מדי וצעיר מאוד – הייתי בן 14.** (שיקי) ישעיהו, הבטיח לי לעזור בכל אשר יוכל. הייתי הצעיר ביותר בין כל אנשי עיירתנו שהיו באותו זמן ביער. היו אומנם עוד ילדים בגילי, אבל אלה היו יחד עם משפחתם, כך שבינתיים נשארתי ביחד עם שני הדודים שלי, סרולקי שליכר (שהיה עם כל הבנים שלו) וגם הדוד איטשי לרר.

ממשפחת הדוד יצחק לרר לא נשאר לצעירי, כל זכר. הדוד עצמו נהרג, לאחר שהותו כמה שבועות ביער. ובנו, משה, ניצל ביחד עם הבן דוד ברוך שלייכר, כשהיינו כולנו במקום מחבוא. חלק מאנשי יוזפוב ביחד עם יהודי לוקוב הקימו מקום מחבוא יותר עמוק בתוך היער, ולא על שפת הנהר, כפי שהקימונו אנחנו את המחנה שלנו. להם היה ניסיון של חיי כפר, והם **חפרו באדמה עד אשר הגיעו בעומק מסוים, למים טהורים. אומנם החזיקו את זה בסוד.** הגעתי למחנה שלהם עם בן דודי, שיקי שלייכר, והוא, אשר ביקש מהם, שיצרפוני אליהם ועליו הדאגה לספק עבורי אוכל וכדומה.

למרות זאת הרבו להתרחק ממני. **הם פשוט לא רצו נפש נוספת במשפחה.** בלאו הכי היה להם קשה להתקיים. הם היו עם כל משפחותיהם: משפחת הולר מלוקוב עם כל המשפחה והילדים, גם אפרים לומרמן. אלו היו שתי משפחות מאוד גדולות ומוכרות בכפר. אך לבסוף אומצתי על ידי ארנה ובעלה ואחותה סבינה, שהיו עם אמם הזקנה ז"ל. כמו כן חובה עלי להזכיר אישה טובת לב, בלומה וסרמן, שהייתה עם משפחתה ביער, ולאחר כמה קרבות איבדה חלק גדול ממנה. איתם התיידדתי והם קרבוני, כאילו הייתי אח לצבי, בנה. הוא היה בגילי, וכל הזמן עד לשחרור היינו ביחד.

הייתה זו תקופה קשה ביער ואיבדנו הרבה אנשים, יוצאי יוזפוב. ניספו גברים, נשים וילדים חפים מפשע. הגרמנים ביחד עם הפולנים עשו מפעם לפעם פעולות בזק להפתיע אותנו. ישבנו מסביב למדורה והגרמנים הצליחו להתקרב קרוב למחנה שלנו ופתחו באופן פתאומי בירות מכל הכיוונים. לא הספקנו אפילו לירות ירייה אחת. כולנו ברחנו לכל הכיוונים. אני ברחתי לבדי ונעלמתי למשך יומיים. איש לא חשב עוד כשלא חזרתי למחנה, שלא נהרגתי.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

שבתאי, בנו של דודי, איטשה המלמד, נתפס על ידי הגרמנים לאחר הצלפת היריות בעת ההתקפה ההיא, הוא נפצע ברגלו, והגרמנים לקחו אותו בשבי. ועל ידי עינויים קשים הצליחו להוציא ממנו, מי מהפולנים. תושבי יזפוב, השתייכו לארגון הימני. במעשיו עשה מצווה כגדולי מקדשי שמיים – הוא הראה לגרמנים על הרבה משפחות פולניות. הוליך אותם ממש מבית לבית והגרמנים הענישו את משפחותיהם, והוציאו אותם להורג, ולבסוף הרגו גם אותו.

לאחר זה קיבלו הפולנים הוראות מההנהגה שלהם להרוג כל יהודי הנמצא ביער, ומצבנו הורע. כדי שלא יוכלו למצוא אותנו היה עלינו לשנות את מקום המצאנו ולמחוק כל סימן אחרינו. לרוע מזלנו שבוע אחרי המקרה התחילו פולנים להתקיף מחנות של ניצולי יזפוב, ולפי מיטב ידיעתי, נהרגו אז, לפחות 300 יהודים על ידיהם. לאחר כך הגיעו פרטיזנים מאורגנים מרוסיה, שהוצנחו ליער וקיבלנו תמיכה מידם. כך שהפולנים נסוגו מלבצע מעשי פשע נוספים.

אומנם, הזכרתי כמעט את כל בני דודי ומשפחתי שהיו איתי ביער. אך אדם כמו ברוך שלייכר קשה לשכוח. ברוך הוא אחד הבנים של הדוד הרשלי שלייכר, אח לישראל. ישראל (סרולקי) הצליח לעזוב את יזפוב לוורשה בניירות מזויפים, אף על פי שהיו לו ניירות בתור פולני, הוצא לדאבוננו מתוך קרון הרכבת – יהדותו הייתה פרושה על מצחו.

ברוך שלייכר נמלט מהעיר ליערות, ולאחר זמן הגיע אלינו והיינו יחד. חיינו ביער היו קשים. נאלצנו על ידי הפרטיזנים הרוסיים להתארגן מבחינה רשמית ולבחור מפקד. ברוב גדול נבחר ברוך שלייכר. כפי שידוע היה היהודי תמיד שער לעזאזל. נפוצה שמועה, ששלושת הבחורים היהודים, שהיו בקבוצה הרוסית: שיקי שלייכר, בן דודי, אברהם פינגולד, וויקטור אביגדור שיר, **שהם מרגלים, הזניחו עבודתם, ולא מילאו את תפקידם. משלחת רוסית הגיעה למחנה שלנו בהודיעה, שנחוצים להם מכשירים לחפירת קבר אחים עבור הבחורים שלנו שנשפטו למוות על בגידתם.** כל המחנה שלנו נדעזע מהבשורה הרעה ומפקד המחנה, ברוך שלייכר, החליט ללכת לקבוצת הפרטיזנים לבקש ביטול הגזירה הרעה. לדאבוננו הגדול, לא רק שלא עזר להם, אלא אף הוא עצמו שילם בחייו. כשעזבו הרוסים לאחר השחרור את היער, חיכינו באופן מיוחד יום שלם, ונכנסנו למחנה ולחפש את קברם. לאחר חיפוש של זמן רב לא מצאנו כל סימן של קבורה. הם טשטשו את המקום על מנת לכסות על מעשי הפשע המלוכלכים שלהם, ולא רצו שיישאר סימנים, אשר יוכלו אי פעם לגלות את פשעיהם.

בסיכום: עברו עלינו שנתיים של חיים קשים ביערות, בזמן האחרון אומנם, השתדלנו לנרמל את חיינו. נשים וגברים התחתנו ביער, נולדו ילדים, אך היו גם זמנים שהורים חנקו את ילדיהם, שלא יישמע הבכי בעת שישבנו בחפירות תת קרקעיות.

לאחר השחרור הופיע קפיטן רוסי למחנה שלנו והודיע, שעלינו לעזוב את המחנה ולהתייצב באחת הערים יזפוב, טומשוב או טרנגרוד. זוכרני בדרכנו לטרנגרוד, היינו שיכורים לא רק מה"ש, שיצרנו במקום מכל מיני גרעינים, אלא מרוב שמחה שהמלחמה הסתיימה, ושנוכל לחיות שוב כאנשים נורמאליים. נצא לחופש, אולי בכל זאת ניצל משהו מהמשפחה. אני כשלעצמי ידעתי, לדאבוני, שאין לי למה לצפות. (לא נשאר זכר ממשפחתי) הייתי אומנם שמח מצד אחד, ומאידך חנק אותי הבכי. לא היה לי, פשוט, לאן ללכת. **הנני בן 16, ללא הורים וללא אח ואחות. כולם נהרגו ונשחטו על ידי הנאצים יימח שמם.**

מצאתי את בן דודי ברוך שלייכר, הבן של ישראל שלייכר (סרולקי) ונכנסנו לגור באחד הבתים הריקים של יהודי טרנגרוד. לא נשארתי איתו זמן רב, מפני שהוא התחתן. משנדע לי, בלובלין נמצא בית יתומים יהודי מניצולי המלחמה, אשר אורגן על ידי הצלב האדום ומוסדות

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אחרים עברתי לשם. גרתי שם עם בחורים בגילי במשך כמה שבועות עד שהגיע שליח מהארץ באורח חשאי, והוא שאירגן חלק מאיתנו לברוח לגרמניה. ושם נאספנו על ידי החיילים של הבריגדה הישראלית, אשר לחמה בחזית הגרמנית לצד הצבא האנגלי. בעזרתם ובמתואם עם "הבריחה" הישראלית נשלחנו לצרפת, ומצרפת הפלגנו באוניית דייג קטנה ולאחר 14 ימים בערך, של שייט קשה, זכינו לראות את חופי הארץ, חוף מקסים ונהדר, חוף חיפה.

למרות העייפות, ללא מזון ושתייה, על אמצעי רחצה אין לדבר כלל, היינו מאושרים להיות בין הראשונים שהגיעו. האושר ניבט מעיני כל. ושטופים בשמחה חשבנו שהגיע הסוף לסבלנו ושהגיעו הרגע המצופה להיות חופשיים.

אבל לדאבוננו לא כך היה. כנראה, שנפל בגורלי גם לטעום את טעמו של המנדט הבריטי. תוך שניות סובבו אותנו אוניות מלחמה בריטיות עם תותחים ומכונות ירייה והודיעו דרך רמקולים, שבניגוד לחוק האנגלי נכנסנו באופן בלתי לגלי למים הטריטוריאליים של פלסטין.

לפי הוראות המדריכים עלינו כולנו על סיפון האונייה. הנפנו דגל כחול לבן והתחלנו לשיר את התקווה. תלינו פלקט גדול מבד ועליו שם האונייה: "תל-חי"; וכך יצא שהעפלנו באוניית המעפילים "תל-חי". הצבא הבריטי הביא אותנו לעתלית ושם זכינו לטעום טעם מחנה שבויים בארץ ישראל. שם שהינו 7 ימים ואחר כך הוציאה אותנו הסוכנות היהודית, כחלק של 100 אלף היהודים שהיו רשאים לעלות באופן רשמי.

מעתלית עשיתי דרכי לקיבוץ של השומר הצעיר רמת השופט. בקיבוץ קיבלתי הכשרה זמנית של ארבע שעות לימודים וארבע שעות עבודה ביום. לאחר שנתיים של הכשרה השלמנו קבוצה אחרת של נוער ישראלי-הונגרי, ועלינו לבנות את קיבוצנו – "יחיעם".

העלייה ליחיעם אף היא לא הייתה סוגה בשושנים, כפי שאפשר לחשוב. זכיתי להינצל מן הקרב הראשון, והירייה הראשונה שנורתה בארץ, עם מלחמת השחרור – 1947. נפל בחלקי להשתתף בשיירה המפורסמת של השבת השחורה, בה רבים נהרגו, נשחטו ונטבחו על ידי הערבים. **כאן אני נזכר ברגעיו האחרונים לחייו של אבי בהם הביע משאלת ליבו: "לפחות אתה בני תישמר ותישאר בחיים".**

[4]

פולין - ילדים עונדים טלאי צהוב חופרים באדמה בגטו [16]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מרים רק-שטיבל [תרגום מפולנית ע.ל.]

אימי המלחמה

מרים נולדה בעיר יוזפוב, בשפה האידיש נקראת יוזאפאן. העיר השוכנת ליד וורשה, במחוז מזוביה שבמזרח פולין.

בשנת 1939 בעת שפרצה המלחמה למדה בגמנסיה הפולנית בזמושץ', הייתה בגיל 16. עקב המלחמה נאלצה לחזור ליוזפוב.

היא מתארת את חיי הגטו והתלאות שעברו עליה. הרוסים הצליחו לחזור לעיר והעבירו אותם לשטחים סובייטים בזמושץ' ולמברג.

אהבתי את בית סבתא מינדל ביהן, בית עץ מקומי, שעמד סמוך לבית המדרש: ראיתי את הנוף שלה, את הטבע, יערות האורן המדיפות ריחות הקטף שגדלו בו בשפע: יאגודי, תות גדל פרא, פטריות וכל התענוגות שנוער אוהב מוצא בו. עד היום הזה, ואנכי מצויה בטורנטו שבקנדה הרחוקה. אישה מזקינה, כמעט, העיירה אינה משה מנגד עיני. אף בחלומות שבלילה, אף ביום, כשהנני ערה-והריחות שנפשי ספגה טרם נגוזו.

שנאתיה מחמת הנגישות, ששכננו הנוצרים-הפולנים רדו בנו, היהודים. למרות שעבדנו קשה, מאור הבוקר ועד לחשכת הערב, הן כבעלי מלאכה: חייטים, סנדלרים, כובענים וכו': הן כתגרנים, וסוחרים- הם קינאו בנו, בגלל חריצות כפינו ובגלל היותנו יהודים. השלטונות הטילו על היהודים מסים כבדים כך, שרוב העמל היהודי נסחט בידי השלטון הפולני.

בהיותי תלמידה בכיתה ה' שבבית הספר הפולני קרו שם מעשים אכזריים. מנהל בית הספר, אשתו (אף היא מורה) וכן חלק מהמורים היו אכולים שנאה גזעית ליהודים.

האנטישמיות הפולנית גברה מיום ליום, כמה שנים עוד לפני המלחמה. עם מותו של מרשל פילסודסקי נותרו יהודי פולין ללא מגן, ללא אב, ביום מותו של פילסודסקי מיררו יהודים רבים בבכי: ראיתי את שכננו, משה'קי וורמשטין בוכה: וגיסו יהושע מילץ בכה כילד קטן.

הרדיפות והנגישות של החוליגנים הפולניים החריפו משבוע לשבוע וקבלו מימדים איומים, חדשים לבקרים. בימי היריד היו השקצים-החוליגנים הופכים את הדוכנים של היהודים והיהודיות וכאשר באו אל ראש העיר להתלונן, הוא השקיט אותם: "שאין הדברים איומים כל כך ושצריך להסתגל..."

אבל אותו איזיצקי, אשר בזמנים רגילים לא נקט בכל אמצעי, כדי לבער את נגע ה"כוליגנסטבו" מן העיירה, נתגלה בתקופה השחורה של המגף הנאצי, כנוצרי יחידי, שלב רחום פועם בקרבו-והוא שהחביא בביתו את חתנו של משה אוברבדו וכך הציל אותו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

נפגשתי איתו בשנת 1946 בדושניק שלונסק והוא שמסר על הקרבות הראשונים של יוזעפאף: טוול זצר וב"ב, שלמה ולדמן וב"ב, רייזל שוורץ בעלה ובנה: חיים הילף, אשתו ושני בנים, לייבוש פלוג (איבד עצמו לדעת כדי לא ליפול בידי הנאצים) טעוויל קלנר וב"ב, מיכאל קרפ וב"ב משה-קי וורמסטין וב"ב לייב לנגר וב"ב, וולף בלומכרג וב"ב, לייביש בריסטמן וב"ב. מפורטר ואשתו, ישעיה סליכמן ואשתו, איטה גרוסהיים ומשפחת פישל רבת הנפשות. חתנו של אוברבדן העיד שאת פעולת ההרג הוציאו לפועל הגרמנים בסיוע הפולנים העירוניים: במיוחד מונדק משקו ויוזעף ז'מודה.

מונדק משקו, אמנם, קיים הבטחתו הרצינית שהצהיר עליה ביום פטירתו של מרשל פולסודסקי, והיא: לרתוח את כל יהודי יוזעפאף, אך תוך כדי כך, אמר לי, שאותו הוא יחסוך, הואיל ואוהב אותי, סטרתי לו על פניו המלוכלכים ונטשתי. ולבושתנו, אותו רוצח, שטבל ידיו בדם יהודים חפים מפשע, חי עם משפחתו, אשתו וילדיו על משרה ממשלתית גבוהה בעיר שטטין, ויד הצדק טרם השיגה אותו. על שאלתי למה? התשובה: "אין עדות חיה נגדו".

אני חוזרת לשנת 1939. ב-7 בספטמבר פרצה מלחמה. **אנכי תלמידה בגימנסיה הפולנית בזמושץ.** מתגוררת אצל דודים (אחיהם של אבי) ודודות. לסירוגין אצל כל אחד מהם זמן קצר, בתנאי דיור ותזונה גרועים ביותר. כאמור, ב-1 בספטמבר הצטרפתי **להתחיל את השנה השנייה בגימנסיה.** כבר למחרת הפציצו את תחנת הרכבת של זמושץ, ועלי לכתת רגלי ליוזעפאף. הלכתי יחידה, יחפה, ורעבה ללא פרוסת לחם בצקלוני;

בדרך ניזונתי מלקט תפוחי-עץ בלתי בשלים, עדיין בוסר. אך אכלתיים בתיאבון. סמוך לעיירה פגשתי את העגלה העמוסה שקי-קמח של וולף-בעריש, הכירני וביקשני לעלות על השקים. במבואות העיירה סקלוננו פורעים אחדים במטר אבנים, כך שבנס ניצלנו מהם. הודיתי לו ופניתי אל ביתי.

וולף בריש וחלק ממשפחתו הושמדו בידי הנאצים. את בית אבי מצאתי בלתי מעודד. מעט הרהיטים שהיו, החרים גובי המיסים. כל הבית היה מוזנח ומלוכלך. למחרת בואי התחלתי בניקוי הבית. עבודה שארכה כמעט שבוע ימים. בשבת הקרובה הלכתי לבקר את הסבתא, דודים, דודות, בני-דוד וחברות - כולם היו תחת הרושם המדכא של המלחמה. אני, לא. ובאמת לא הבינתי את הסיבה.

בראשון בשבת הורגשה המלחמה גם ביוזפאף. הגיעו פלטי-מלחמה הראשונים מן מחוזות שבגבול גרמניה; בביתנו שוכן מורה מפוזנאן, אשתו והילדה שלהם. הם באו מחוסרי-כל, ונפלו על שכם ביתנו הדל. כפי שסיפר היה הוא מן השמאלניים, ואיימה עליו כליה מידי הגרמנים. אך זרם הפליטים ליוזפאף גדל ללא שיעור. לא היה בית שעירה שיהיה ריק מהם. אל ביתנו התווספו עוד יהודים חרדים מקילצי. אבי השיג בכפר הסמוך תבן, מלאו בו שקים וכולם ישנו על הרצפות. אך המצב הזה לא ארך הרבה זמן. למחרת החלו לסגת הצבאות המובסים הפולניים: קרועים-בלויים מלוכלכים, מורעבים וסחופים עד העצמות. בחצרו של שכננו משה-קי וורמסטין עמדה חבית דגי-מלוח רקובה וסרוחה מזמן.

החיילים התנפלו עליה ובלעוה תוך דקות ספורות. הם פשטו על הבתים היהודיים וחספו כל מאכל שבא לידם. לא העמידו להם כל התנגדות. החיילים בישרו לנו קרב עקוב-מדם בין הגרמנים לפולנים, וכך היה. השכם בבוקר, טרם אור, נפתחה ההתקפה, יריות המוניות והפצצה בפצצות תבערה; כולנו, כתונות לילה על גופנו, פתחנו במנוסה אל מעבר לעיירה בכון הרי המשרפות. הגב' הילף, אשתו של התפר נורתה למוות בידי קלע, שחדר דרך חלון ביתה. השנייה נפלה, מרישה זשקו, שהוציאה אותה שעה את הפרה למרעה אנחנו כולנו

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואח ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

שכבנו באחו לרגלי ההרים ומעל ראשנו שאג "ברד" של קלעי תותח הקלעים פגעו בצלע ההרים, פוצצום, והרסיסים נבזקו עלינו.

נתהווה חום לא רגיל, הוא נשף מן הבתים הבוערים שבעיר. ממש גיהנום עלי אדמות. זקנים נתעלפו, ילדים צעקו איומות, מרעב וצמא. לצידנו כבר היו הרוגים של תושבי העיר. הקושי הזה אינו ניתן, פשוט, לביטוי במלים.

אבי, ציווה עלינו לחפור שני בורות, במקרה שניהרג ננוח בבורות ולא נהיה למאכל חיות השדה. שכבנו כך כל היום תחת השמש היוקדת גרוננו יבש, שפתנו נשרבו מן השריפה ומן השמש ומחום הפצצות. עיננו קרועות מרוב פחד. מספר הנופלים שבינינו גדל משעה לשעה. כל האחו הפך לגיא של חללים ודם... לעת ערב, הוקל במקצת, אם-כי לא שקט לגמרי. ראינו פלוגות, פלוגות של חיילים פולניים נסים בדרך. הם זרקו לתוך התעלות מזוודות מלאות כסף ששדדו רק תמול-שלושום מבנקים שונים. אף אחד מאתנו לא ניסה אפילו לקום ולאספם. למי היו נחוצים? כאשר המוות ארב מכל פינה.

בערב נהיה שקט יותר, אך קריר מאד כולנו רעדנו מקור. מבין הניצולים נמצא מדריך, שאמר להחזירנו אל העיר. היה עלינו לזחול על האדמה מבלי להרים הראש. היה ממש, וימש חושך, אך את דרכינו האירו האשים שהבהבו עדיין מביתנו השרופים. זחלנו על גחוננו, עד חצות הלילה. ומשהגענו אל העיר נוכחנו, לצערנו הגדול, לדעת, כי כל הבתים, כמעט, עלו באש. רק בודדים מהם, בעיקר, באמצע הכיכר, נותרו עומדים על תילם. מולנו שרד הבית של קגן, בו התגורר טעוויל קלנר ומשפחתו. נכנסנו. הבית עבר על גדותיו מרוב אנשים שהצטופפו בתוכו.

על יד הכירים עמדה מלכה, אשתו של טעוויל, וגיסתה, הגב' קרפ, ובישלו מרק תפוחי אדמה בגריסים: טעוויל הוריד את הסירים המהבילים מן האש, וחילק בין כל הנמצאים פינכות תבשיל חם. כיון שאנו היינו שכניהם וידידים מכבר הימים הכניסו אותנו לחדר צדדי, כדי שנוכל לפוש קמעה. אחר, הביא גם לנו מן התבשיל החם וגם כיכר לחם. הילדים התנפלו ממש על הרוכל, ואולי אבי ואמי רק טעמו כדי יציאת חובה. הלינו אותנו, כקרובי בשרם, עם תקרובת של תה חם ודברי מאפה. קיימו בנו הכנסת-אורחים בלב חם ורחב. גם הם וכל משפחתם נכחדו ונשמדו בידי הצוררים הנאציים. בבוקר יצאנו לרחוב לחזות בשלדי הבתים. הייתה זאת תמונה איומה. הבית שלנו טרם אוכל כליל.

ירדתי בחברת אבי למרתף, היה לנו שם לבני חורף וטכסטילים של דודי יצחק. הכול, כמעט, נשרף. במרתף עמד סירחון איום, כמעט, שנחנקנו. כשעמדנו לעלות מן המרתף הצמידה אותנו למקום ירייה רעשנית שפלחה את כל הבית. תיכף לכך, נשמעו טרטורי כלי רכב רב. היה זה הצבא הגרמני שהחל עובר ברחוב הראשי. דרך הצהר חזינו בצבא הגרמני, המאושש, הראשים מורמים כמנצחים. נכנסנו לגור באורח ארעי למזווה של טעוויל קלנר, המשטרה הפולנית, הגאה כרגיל, התהלכה כעת חפזית ראש. פאן פוז'ניאק, פקיד העיריה, שהיה מביא בוקר בוקר, כאשר חיוך על שפתיו, "ארוחת בוקר", כלומר הודעות על תשלום מסים- אבדה לו הלשון.

בכיכר העיר, נשארו על תילם, ביתו של דודנו, שמחה, ביתו של יהושע טייער, הבתים של אחים קליכמן וכן בית הכנסת ובית המדרש. על ידם ביתה של סבתנו. שאפנו מקצת רוח. נפגשנו עם מכרים, ידידים, קרובים שנותרו בחיים. על כל השפתיים ניבטו חיוכים. אך אחותי שינדל, לא חייכה כליל. איימי המלחמה של יום אתמול נחקקו קשה בנפשה- נתקפה בזעזוע קשה. עטפיה פחד איום. אצל דוד דברו שהגרמנים יסייעו בבינוי מחדש של העיר. אך אחותי שינדל, הוכתה בהלם, עת כדור פלח מעל ראשה, ופגע בבנו של הכובען ששכב לצידה - ונהרג.

עברנו לגור אצל הדוד שמחה, אך אבא נשאר אצל קלנר - הוא התחבא בפני הגרמנים. כי למחרת בואם של הרמנים, חטפו יהודים לקבור את החללים מן האזרחים ומן הצבא הפולני, אך לפנות את שרידי הבתים השרופים. בביתו של יהושע טייער הקימו הגרמנים את המטה שלהם. ואילו את בעל הבית גרשו ממנו. בבית-הכנסת הקימו בית חולים שדה. צוותי הרופאים והסניטרים שוכנו בבית המדרש. המטה השני הוקם בידי הגרמנים ב"דום לודובי".

נערות יהודיות נחטפו בידי הגרמנים, לשאיבת מים מן הבאר העירונית. אף אנכי נחטפתי ונשאתי בשבילם מים במשך כל היום. לעת-ערב ניגש אלי גרמני מחייך טפח על שכמי ותחב לתוך ידי שתי חפיסות שוקולד "גוט מדכן!" אמר. אך דודי שמחה אסר עלי אכילת השוקולד, בחשדו שמכילות רעל.

למחרת שדדו הגרמנים את המחסן הסיטוני של שמואל פשרט. הם חילקו את החלק הזעיר של הביזה בין האוכלוסייה הנוצרית. לבקשתי שיעניקו גם לי איזה שהוא אביזר, ששאל: פולני או יהודי? עניתי "יהודי"- ענה: בשביל יהודים לא כלום! הדבר הזה בישר לנו רעות. אך מה נשאר לנו לעשות- לברוח? כל הדרכים וכל הגבולות ניו שמורים בידי הצבא הגרמני, העליון.

אנו יחד עם בני ביתו של הדוד שמחה היינו 16 פיות, והמזון שלרשותנו היה מועט. התהלכנו רעבים למחצה. יום-יום באו הגרמנים ודרשו חמאה וביצים- יצאו מבית הדוד בידיים ריקות. זה לא היה לרוחם, אך לא הרפו ותכפו ביקוריהם.

כיוון שידעתי מן הקריאה והלימודים אודות נוהגי הניקיון של העם הגרמני, נפלתי על המציאה, לכלכתי את הכניסה לבית בסמרטוטים, תבן ואשפה ביתית. הדבר הזה פעל כהלכה, והם הפסיקו ביקוריהם. לעומת זאת סיפקו הגרמנים לדוד פרילקו הרבה מעילים וחליפות לתפירה מחודשת. הם אומנם סילקו את שכר החייטות לרוב ב"פקודת תשלום" ל"וורמאכט" שלעתיד לבוא. אך איך שהוא הוא המשיך לעבוד ולהתקיים. הגרמנים שבבית טייער, ממול לבית דודי שמחה, ערכו מידי לילה נשפי חשק, שכרות וריקודים של נשים ערומות וערומות למחצה, מלוות אורגיות פריברסיות. בזה ראינו את הפרצוף הגלוי, האמיתי, של העם התרבותי הזה... העם הנאור כביכול...

מדי בוקר המשיכו הגרמנים בכיכר העיירה להבעיר מדורות ולבשל תבשיליהם. אבל באחד מימי ראשון, כשבוע ימים לשהותם בעיר, הם כיבו את האשים תיכף לבעירתן, העמיסו את כל נכסיהם על משאיות ונעלמו לכוון בלתי ידוע. התהלכו שמועות שבהסכם בין הגרמנים והרוסים על חלוקת פולין, תיפול יוזעפאף לידי הרוסים. השמחה בעיר הייתה לאין שיעור. אך התהווה עובדה של חוסר שלטון בעיר. היה זה ביום שבת, ולמחרת ביום ראשון בשבת, צלצלו פעמוני הכנסייה לא כרגיל, והמונים כפריים ועירוניים נהרו למיסה. בתום התפילה נתכנסו בהמוניהם אל כיכר העיירה. זלמן פורטר, קומוניסט ידוע עלה על גזזטרה של אחד הבתים ופתח לנאום בפני ההמון: "אחים, אחיות יקרים, דפקה שעת השחרור, וכו' וכו'..." האם מחאו לו כפיים המוני האיכרים הפולניים? לא ולא! אך משהו נתחדש. מעל גג ה"דום לודובי" נגנזו הסיסמאות: "הכה ביהודי!" אל תקנה אצל החנווני היהודי!". **את מקומם תפסו דגלים אדומים ענקיים.**

עם רדת הערב נתאספו בכיכר סביב הגינה (בית העיריה כ- 50 איכרים, מזויינים בגרזנים, מגלים ועוד כלי עבודה שונים. ערב-רב זה לא באו ביניהם לידי הכרעה איך ובמי להתחיל לפרוע ביהודים. הופיע ה"וואיט" (ראש העיר) בחברת מזכירו, ופתח לשדלם, לחדול ממעשיהם, וללכת כל איש אל ביתו. אך מתוך ההמון הפרוע נשמעו קולות: "מוות ליהודים!"... "הכה ביהודים!". אימה תקפתי ופתחתי במנוסה לכוון ביתו של דודי שמחה. אך בדרך

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

מרוצתי עיכבני קול: "עמדי, ידיים למעלה!". מרוב פחד כשיתי ונפלתי. חייל במלוא צידו הרים אותי. הייתי נרגשת ביותר. חיך במלוא פיו ושאלני: "איפה את חיה?" לא הבינותי. שאל שנית: "איפה ביתך?" הוראיתי באצבע. אחזני בזרועי, ויחד צעדנו אל בית דודי. הדוד, הדודה והורי, הקבילו פניו של החייל הסובייטי בשמחה, והשכילו לשוחח אתנו רוסית. (כל משפחת אמי התגוררה ברוסיה בזמן מלחמת העולם הראשונה). עת התקרבו אל הבית נשמעו ברחוב יריות תותח-כמשוער, נכנס הצבא הרוסי-הסובייטי ליוזפאף- ולקול יריות התותח נתפזרו הפורעים, ולא הספיקו לנגוע ביהודים.

הדודה גרינה ואמי אירחו את החייל, והגישו אל השולחן, כשכולנו מסובים סביבו, ארוחת-חג. (מנין לקחו את כל זה, רק לאלה שבשמים פתרונים?) החייל פתח לשבח ולהלל את ארץ הסובייטים, על השוויון והצדק, למען כל העמים, ללא כל הבדל דת לאום השוררים בארצו. הורי אמנם הקשיבו קשב רב לדבריו- אך לא קיבלו הכול כנתינתו; לבסוף הודיע לנו החייל, כי בעוד זמן קצר יתקיים בכיכר אספת כל התושבים, והמפקד של יחידתם יתוודע אל התושבים היהודים בשפת אם-אידיש.

סגרנו את הבית והלכנו כולנו אל כיכר העיר. הרוסים הבעירו מדורה ובישלו תבשיל של הרבה בשר, כל מיני ירקות ותפוחי אדמה. באמצע הכיכר, מול בית העיריה, עמדו 3 תותחים על ידם מספר משאיות ענקיות ריקות מכל. קצין בדרגת קפיטן עלה על מדרגות העיריה, הציג עצמו כמפקד ה"כוח", ו... כיהודי!

כמדובר, הוא דיבר אידיש, עסיסית, מתובלים בהרבה ביטויים חדישים, ממש ספרותיים: הוא יעץ ליהודי פולין, לעזוב בהמוניהם את ארצם, כי הגרמנים חוזרים כעבור יום-יומיים, ועל פי תכניתו הזדונית של היטלר מחכה ליהודים כיליון מוחלט. עלינו לאסוף כל שניתן, והם יעבירו אותנו אל מכוניותיהם לארץ הסובייטים, שם מחכים לנו עבודה, שלום, שקט וקיום.

הראשונות שנענו לקריאה היו אחותי שידל ואנכי. אחרינו הופיעו בניו של הדוד שמחה: אלי ויצחק. הדוד שמחה והדודה גרינע, אמנם, בהתחלה, לא התלהבו מן התכנית לעזוב הבית, הגן שסיפק אי-אלה מצרכים וביחוד, הדודה, לא רצתה להשאיר את אביה הזקן לבדו. והוא בשום אופן לא הסכים לעזוב את המקום: "מה שיהיה עם כל היהודים יהיה גם עמי!". למרות הכול לא יכלו לעמוד בלחץ הבנים – והחליטו להצטרף לנוסעים תוך שעה קלה צרנו את כל רכושנו (הרבה לא נשאר לנו לאחר השריפה) והיינו מוכנים. הדוד שמחה ארז שארית הפליטה, כלי מטבח וכו'. וכל משפחת אמי מלאנו כמעט משאית שלמה. לערב ירד קור צורב, את כולנו אחז הרעד- החיילים השגיחו בכך, הם הורידו את מעיליהם העליונים, וכיסו אותנו. דקות מספר לפני שזזנו מן המקום השקו אותנו החיילי בכוסית "וודקה", לחיינו. את היחס האוהד והלבבי שגילו החיילים באותו ערב לא ימוש מזיכרוני לעולם!

לקראת בוקר הגענו לעיר זמושץ החדשה. פה באו לפגוש אותנו הדודות ובנותיהן מצד אבי, אטקה, חיה ורבקה, התרגשו ממצבנו והן פרצו בבכי, אף הביאו לנו אי-אלה מצרכי מזון. מכאן יצאנו לדרך ארוכה... בדרך היגיעתנו השמועה כי החיילים הסובייטים לקחו אתם, עם עזבם את יוזפאף, את טרנוס, מפקד המשטרה ואת מנהל בית הספר. כפי הנראה, הביאו לאוזנם את התנהגותם הגסה והאכזרית כלפי אלה שהיו חשודים בקומוניזם. באחרונה התאכזרו והיו כנוגשים לכל יהודי שפגשוהו עובד ביום ראשון בשבת בביתו. הכול שנהוה ככלב שוטה.

הנסיעה הייתה איטית עם הרבה חניות, ונמשכה ימים רבים. הימים היו, אמנם, חמימים ויפים ונהנינו מן הנוף. פגשנו בהרבה שכנים שלא ידענו עליהם שנוסעים אף הם: ישראל וסרל ספאדיק עם כל המשפחה; האמא של צ'יז'י איילבום, בתה, רבקה ובנה, חיים (בנה, בנימין

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

נותר ביוזפאף, וגורלו היה ג), הרש קנדל ואשתו וארבעת ילדיהם; פייבל שוייצר עם משפחתו הגדולה. אחדים נסעו על אופנים ואחרים נשרכו ברגל. ביניהם: ישראל-וולף וגרשון, הבנים של שכנו, משקי וורמשטין; האחיות גראיר, היפהפיות, כן האמא שלהן והאח; האחיות בריינה וחנה איילבוים, שכנו יהושע ורחל מילץ וארבעת הילדים; היו גם הרבה אנשים מבני עירנו שאינני יודעת שמותיהם.

אחר טלטולים רבים הגענו ללמברג. הורדנו בתחנת הרכבת הראשית. גג הזכוכית שלה סוככת עלינו ומשפיעה הרבה ריגשה. מי לא יתרגש למראה ה"דבוז'ץ גלובני" של לבוב? החיילים הודיעונו, כי פה בתחנה נשאר רק שעות מספר ואחר יעבירו אותנו לעיר אחרת. נשי ה"צלב באדום" הגישו לכל אחד פינכת מרק, אמנם דל, אך היה בה כדי לחמם מקצת את נפשנו. אבי השיג איך שהוא כבר לחם וסעדנו לבנו. הצפיפות בתחנה גדולה משעה לשעה. הגיעו פליטים מכל פינות פולין. השהות פה הייתה קשה מנשוא.

גירוש יהודים מגטו ביאליסטוק [17]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק להישרדות
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

י.זרמשייין: כצאן לטבח

יום סגריר הוא יום כפור
מובילים קדושי יוזפאף החרה
כצאן לטבח ובלבם כפור
בידעם שחדר מובילה היערה.

ואכן לא טעו הקדושים
וחלכו בלב מלא חרדה
עד שנצטוו לעמוד עם אתים ומקושים
על ידי חיות הנאצים בפקודה.

וחפקודה הייתה חדה וקצרה
עם האתים לחפור בורות במחרה
ולעמוד צפופים על יד הבורות
עם חגב לאחור שורות שורות.

וכך לחקל על חיות הטרף הנאצים
את הקדושים לחרג בלי מאמצים.

וכחרף עין הזעמדו מכונות חירייה
מול עיניהם של קדושי העיירה.

ומיד נשמע מטח יריות
וחקדושים נפלו ישר לבורות.

לבורות אשר חפרו במו ידיהם
ואין איש היודע את קבריהם.

יזכירכם קרוביכם גם נכדים ונינים.

[6]

איצ'קה נטע'ס שלוש שנים

איצ'קה נטע'ס מספר בתחילת עדותו את השמדתה וכליונה של עירו קורניץ. קורניץ היא עיירה ברוסיה הלבנה (כיום בלארוס). עד מלחמת העולם השנייה היו רוב תושבי קורניץ יהודים כשרק עשירית מתושביה היו גויים.

בעינו החדה הוא מתאר את מעשי הרצח והזוועה שנעשו ע"הגרמנים בעירו. התושבים היהודים היו מנותקים מכל מידע. הגרמנים מנעו מהם קשר עם העולם החיצוני.

איצ'קה נטע'ס הצליח למצוא מחבוא זמני בבור. אחרי שהסתיימו מעשי הרצח הצליח לברוח לעיר פושצ'ה שהיה יער גדול וסבוך בעצים.

הוא מצא מסתור בקרב הפרטיזנים. מעדותו, נוכל ללמוד שחיוו היו קשים מנשוא ביער.

ככבשים תועים

יום שלישי למלחמת גרמניה ורוסיה. 24 ליוני 1941. הסובייטים החלו לפנות את האזורים שלנו. בשדרות הצבא האדום, ככל שיכלנו לסקור, רבתה המבוכה. גדולה הייתה גם מבוכתנו אנו, יהודי קורניץ. הצבא רץ מזרחה, ואילו אנחנו, אנה נבוא? היינו מתרוצצים מדוכאים זה אל זה. שכן לשכנו. כל אחד חש, כי שואה מתקרבת, פעמי כיליון מגיעים. אך בד-בבד היו גם יהודים שהתנחמו:

"אין זה מתקבל על הדעת, אמרו הללו - כי הצבא האדום המהולל ייסוג בצורה כזאת. אין זאת, כי דברים בגו. כלומר: תכסיס לפנינו. ותראו כי מחר- מחרתיים יקבלו הסובייטים תגבורת והמצב ישתנה מעיקרו".

כנגד אלה היו יהודים, בעלי נחמה מסוג אחר: בראיות של תלמידי-חכמים הוכיחו, כי הגרמנים שונאים רק את היהודים העשירים, אך הואיל ובין יושבי קורניץ כבר אין יהודים עשירים, לאחר שהסובייטים השוו את כולם ועשאו עניים מרודים, מה יש לנו, איפוא, לחשוש? שיח-ושיג מעין זה יכולת לשמוע בימים שלפני כניסת הצבא הגרמני.

באותו יום גופא, יום ג' בשבוע, בשעה 4 אחרי הצהרים, ראינו גדודים מהצבא האדום, מובסים ומתבוססים בדמם. אובדי-דרך ואובדי עצה, ואילו אווירי הגרמנים הנמיכו טוב, על גגות הבתים ממש, וזרעו מוות בשורותיהם. אך לא בצבא בלבד זרעוהו. גם בין רועים שקטים בשדה ההולכים אחר צאנם ובקרים קצרה מכונת המוות, בהם ובתוך עדריהם.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

עתה נתבלבלו הרוחות לחלוטין, כל ההנחות, הסברות וההיקשים היו כלא היו. כל אחד חיפש מקלט-מה לחסות בו. רבים נסו מזרחה, עם הצבא הנסוג, מעטים מהם הצליחו להימלט על נפשם, אולם מרביתם נשארו תקועים בעיירות הקטנות ממזרח לקורניץ: דוקשיץ, דאלהינוב וכו'. אלה שלא ברחו, ונשארו בעיירה, התפללו לרחמי שמים.

החילונו להתכנס כמה משפחות ביחד, ככבשים תועים וגלמודים. חשנו את הסכנה מעברים, הצטמצמו והצטופפנו זה אל זה וסבורים היינו, כי שבתנו יחדיו תהי לנו מחסה.

הנה אזכור את יום השבת, שבוע לפרוץ המלחמה, יום יוני יפה ובהיר, העולם כמו נהנה מזיוו של עצמו. הלבנים עתיקי הימים שבסוף רחוב מיאדל, מוריקים ומבהיקים, כאילו אין מלחמה בעולם, אין מוות ופחדים. ביום זה נכנסו הסיירים הראשונים לעיירה. אמנם, כבר היו גרמנים בקורניץ ביום הרביעי למלחמה, אך אלה היו צנחנים שהתחפשו כחיילי הצבא-האדום. הם באו עם השדות מיער סאווינה, חצו את רחוב מיאדל והתקדמו לעבר פוקן. כמה מהם ראו את אבי ואמרו לו בלגלוג:

"נו, חאראישה ז'יוויאטסה (כלום חי אתה בטוב)?"

אני ומשפחתי שגרנו ברחוב דאלהינוב, עקרנו מדירתנו ועברנו ל"סווישצ'אפולא", בקצה רחוב מיאדל. תמיד סבורים היינו, כי "סווישצ'אפולא" נמצאת בקצה העולם ועתה נדמה היה לנו, כי יש בה בטחון יתר.

זוכר אני את יום השבת. כולנו עמדנו בחצרו של דודנו יאישה, חצר גדולה, מרווחת ופתוחה אל כל הדרכים והמרחבים שמסביב, ובהם גם אל דרך באלאשי. עודנו ניצבים הבחנתי פתאום כי מכונית משורינת באה מדרך מיאדל. תחילה סבורים היינו, כי מכונית סובייטית היא, ונתעודדנו. אולם בהתקרבה ראינו את הדגל הצהוב-לבן ואת צלב-הקס השחור.

"משל העמלקים היא" – אמרתי, וכולם כמו נתאבנו.

הנה כבר הגיע הסוף, חשבנו. אך ראו זה פלא הטנקיסטים שלהם בירכנו דווקא לשלום ובאדיבות רבה. והדוד יאישה התרגש מאד מהדבר וכל-כך הרבה תקוות נתעוררו בלבו, עד שפסוק יקר מספר התהילים התמלט מפיו:

"הזורעים בדמעה ברינה יקצורו!" – פסק את פסוקו והחל לפרשו לכאן ולכאן, אנחנו עוד עתידים לראות בטובה, ולהיות נשכרים חלף כל הפחדים אשר באונו. תמיד מציירים את השד נורא יותר ממה שהוא במציאות."

הטנק עלה עם רחוב מיאדל, אל עבר השוק ולאחר שעה קלה ראינוהו חוזר ומפליג עם דרך באלאשי, בואכה לקריביץ.

העיירה הייתה ללא שלטון, והפירצה קראה לשודדים. הכפריים מהסביבה בהריחם את ריח-הביזה הסתערו על העיירה. בשקים וגרזנים באו והחלו לשדוד ולהכות. **היה זה כעין מבוא למגילת הכיליון וההרג.** הבוזזים הגדולים ביותר היו גויי הכפר סטאראז', קארוטקה וז'וריק. הדיכאון היה גדול, אך חששו מפני דברים גרועים יותר ואת המצב הזה ראו כרע במיעוט. אמנם היה ניסיון של התנגדות מצד לייבה גוצ'ס ושרל ברמאן אך הם הוכו באכזריות על-ידי הפורעים.

היו גם מקרים שגויים ניסו לעמוד בפרץ. ויזכר, לטובה התושב הקורניצאי מישקה טקאצ'וניק, שיצא עם גרזן בידו ולא נתן לשדוד את בתי היהודים שהיו בשכנות ביתו של מיכל מבבאדאנובה. ביתי שלי וביתן של בנות חיים-מיכאל. גם בימים שלאחר מכן היה יחסו ידידותי אל היהודים.

בעיירה נתארגנה משטרה זמנית, לשמור על הסדר. במשטרה נכנסו בני בליעל, מחלאת העיירה והם נשארו בתפקידם זה, כל שנות הכיבוש, בהנהלתו של הרופא שאסטאקוביץ.

עתה התארגנה גם שמירה ובה השתתפו יהודים, וביום הראשון לכניסת הגרמנים נפלו שני הקורבנות הראשונים. הרי הם בנו של דודי יאישה צימרמן, אשר קיווה לקצור ברינה וקצר בדמעות רבות: שמעון בן העשרים ואחת, ובנו של ירמיהו אחי, גם שמו שמעון והוא בן עשרים שנה. היה זה בלכתם למסור למשטרה הזמנית את הרובים, לאחר השמירה. בדרך תפסום הגרמנים והובילום ליד הכפר הארידוביץ'. מרחק שני קילומטרים מקורניץ. ושם הם רצחו את שני הבחורים.

איש מהעיירה לא ידע היכן נעלמו עקבותיהם, כיון שיהודים לא יצאו מבתיהם היו אלה ימים שחילות הגרמנים נעו מזרחה והיציאה החוצה הייתה כרוכה בסכנת מוות. רק מקץ שבועות אחדים, באו שני כפריים מהארידוביץ' וסיפרו, כי נמצאו שתי גוויות ולפי בגדיהם הכירום. הורי הילדים נסעו עם גוי אחד ובמסירות-נפש עלה בידיהם להביאם לקבר-ישראל.

באותו יום, בו רצחו את שני הצעירים, הוציא מפקד המקום צו, כי על כל תושבי העיירה היהודים, גברים מגיל 16 עד 60 להתייצב בשעה 1 אחרי הצהריים בכיכר השוק. ומי שלא ימלא אחר הצו יומת בכל מקום בו ימצא.

עינויים וחרג

כל יהודי העיירה, אבות וילדים, סבים ונכדים, הועמדו באמצע השוק, מוקפים חיילים גרמנים עם מכונות-ירייה, וחיכו לגזר דינם. נשים וילדים בזרועותיהן ויהודים למעלה מגיל 60 עמדו מרחוק וביכו את הציבור. אולם להתקרב לא ניתן להם. כך עמדנו כ-3 שעות, ביום קיץ חם. היינו במאובנים, אף דמעה לא הורדנו. גם בצאת שץ מבית המשטרה ובהודיעו כי תיכף יופיע המפקד ונדע מתי יובילו אותנו מכאן, לא הזיל אף דמעה. ואמנם לא ארכו הרגעים והמפקד יצא והוא נאם בפנינו נאום של נופת-צופים, סיפר לנו על האושר הגדול אשר פקדנו לחסות בצל כנפיו של הרייך השלישי. עלינו, איפוא, למלא את כל ההוראות ולעבוד למען הצבא הגרמני. כמו-כן חייבים אנחנו, לעמוד אותות מיוחדים, לבחור בוועד יהודי, שיהיה הסמכות הרשמית בפני השלטון החדש.

זאת הייתה התקופה הראשונה. לאחריה באה התקופה השנייה, החילות הגרמנים התקדמו מזרחה, החזית כבר הייתה הרחק מאתנו. יהודים עבדו למען הכובשים בעבודות שונות ללא תשלום. האנשים התרגלו כלשהו למצב וכל מעיינינו היו לעבור את התקופה הקשה עד שההיטלריסטים ישברו את מפרקתם.

עתה החלו להעביר דרך עירנו את שבויי המלחמה הסובייטים. בשוק-הבהמות, שבקצה רחוב דאלינוב, היו מרכזים אותם. היהודים נמנו להיות מבשלי האוכל וספקי המים שלהם. בחביות של מכבי אש היו רותמים את יהודי קורניץ כסוסים וכך היו מובילים 100 חביות מים ליום וגם עם זאת הסכינו.

יום אחד באו כמה פליטים מהעיר סווינצ'אן ובפיהם הבשורה המחרידה, כי בעירם נרצחו כל היהודים ורק הם שרדו, על פי נס.

היו אשר שאלו:

"כלום ייתכן הדבר לרצוח עדה שלמה, ללא סיבה כלשהי, הרי זה דבר שאין הדעת סובלתו". וכשנודע, סוף-סוף, כי הבשורה אמת לאמיתה היא, מצאו בעלי-האמונה שבנו, גם כאן הסבר ונימוק:

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

"כיון שסווינצ'אן סופחה לליטא, בימי הסובייטים וכיון שהליטאים הם אכזריים מטבע ברייתם, התנקמו, על-כן, בתושבי סווינצ'אן היהודים, אך לא הרי קורניץ כהרי סווינצ'אן. כאן לא יתרחש דבר מעין זה".

נבחרה מועצת-עיר אזרחית ובה תפסו את המקומות הנכבדים הפולנים, שהיו בזמן הסובייטים נרדפים. הבריונים מהעולם התחתון, אשר נכנסו למשטרה, התחילו להסב צרות צרורות. יהודי העיירה חייבים היו להלבישם, כל יום דרשו בגדים אחרים. היהודים היו מדולדלים, ההוראות היו מגיעות מווילייקה ובהן: הזמנות למגפיים, לאדרות-שיער וכו'. אולם בכך לא הסתפקו והיו יוצאים לבתים עם על דעת עצמם ונוטלים מכל אשר חשקו.

כך חלפו שבועות וירחים עד שהתקרב ראש-השנה. עלי לציין, כי רבים-רבים יהודי עירנו נעשו בעלי תשובה, הרבו לצום, לומר תהילים ולשפוך את לבם לפני אביהם שבשמים. זוכר אני, כי אחיותי שיינה ומינה, שהיו בדרך כלל חופשיות, נעשו במשך הזמן יראות-שמים, גם הן היו צמות פעמים בשבוע, אומרות תהילים ומבקשות סעד נפשי בדת ישראל. "אם נשוב לאלוהים בלה שלם תתבטל הגזירה". - היו אומרות. מינה הייתה ניצבת שעות ארוכות על ערש תינוקה, כשמטפחת לראשה והייתה אומרת מתוך כונה ודמעות פרקי תהילים. וכמוה היו רבים.

בחוף לא נראו אנשים. מפתח ביתם יצאו רק אלה שהלכו לעבודה והעבודות היו שונות: יהודים נשלחו לעבוד בווילייקה, בחוה לובאן. מי שלא עבד השתדל להצטמצם בתוך הבית ולהיראות ככל האפשר פחות. אם ביקש משהו להיכנס אל שכנו היה עושה את הדבר בדרך-לא-דרך על פני חצרות, גנים ובהיחבא. היוצא לרחוב היה קובע את נפשו. מפקד העיירה היה גוי אחד ושמו אזאביץ, מהכפר קולבאצ'ינה. גוי שתום-עין, רוצח מבטן ומלידה. מסייעיו העיקריים היו שאראנגוביץ, "שק" פולני מכפר סמוך לקאסציניאביץ', השני היה בליז'ניוק הממזר, שאמו הייתה מנקה את בית-המטבחיים וכיוצא בהם חלאת המין האנושי.

לראש-השנה קיבלו רישיון ללכת לבית-הכנסת להתפלל, הרישיון ניתן לנו מראש המועצה מאטורוס, גוי נוח וטוב ליהודים. בימי הפולנים היה הוא, לאחרונה, מנהל בית-הספר. הרב ר' משה אהרן פלדמן ז"ל עבר לפני התיבה. מי יוכל לתאר את התפילה באותו יום, את שברון הלב ואת הדמעות אשר נשפכו. הלכו לבית-הכנסת בעיקר אלה שהתגוררו בקרבתו או ברחובות הסמוכים. זוכר אני, כי היה יום שמש בהיר. אני ושכני מיכל אלפרוביץ, שגרנו בקצה רחוב דאלהינוב, לא יכולנו ללכת דרך השדות והלכנו עם הרחוב, לא על המדרכה. הרחוב ריק היה והסכנה לעבור זו, כמוה כמו לעבור ביער-עד.

גם לאחר התפילה בכה הרב ר' משה אהרן, וכשיצאנו מבית-הכנסת היה מברך את כל אחד ואחד ואומר:

"לשנה טובה יקירי, לשנה-טובה, לכתיבה וחתימה טובה. יש לקוות עד הרגע האחרון. גם אם חרב חדה מונחת על צווארו של אדם, אסור לו להתיימשך מן הרחמים. אלוהים לא יעזוב את עמו..."

באותו יום הגיעתנו ידיעה ממאטורוס ובה אזהרה חמורה, שלא נצא לבית-הכנסת ביום השני של החג, כי השוטרים מתנכלים להתנפל על המתפללים. ביום השני ישבנו, איפוא, חרדים בביתנו והתפללנו ביחידות. כך חלפו החגים של הימים הנוראים.

בשמיני עצרת, הגיעה לקורניץ משלחת עונשין של הגסטאפו 70 איש במספר. נבהלנו מאד, אל לא ידענו מה סיבת בואם. הם סרו לבית המשטרה, שהו זמן-מה וחזרו לוויילייקה.

באותו לילה יצאו השוטרים על פני בתי העיירה ואסרו כמה וכמה יהודים, חשודים כקומוניסטים. למחרת, כלומר" בשמחת-תורה, שוב הופיעה המשלחת מיום אתמול, את הכלואים הוציאו לכיכר השוק, צירפו אליהם את משפחותיהם, נשים וילדים, **נתנו להם אתים והובילום לרחוב קוסיטה, לשדה שממול בית-הקברות היהודי, ואמרו להם לחפור שני בורות גדולים ואחר-כך להתפשט, שם רצחו את כולם. תחילה את הגברים והילדים ואחר-כך את הנשים, יחד 54 איש.**

ביינו את הנשמות הטהורות והמשכנו את חיינו האבלים. והנה עולה לנגדי מקרה אחד שעד היום יזעזע אותי, מדי היזכרי בו.

בלילה, לאחר יום-ההרג, החשיכה בחוץ הייתה גדולה ואנו ישבנו בביתנו, ככל השאר, אבלים ונבהלים, שמענו פתאום דפיקות בדלת. ניגשתי בזהירות ובחרדת לחש שאלתי: "מי שם?"

ואני שומע מבחוץ קול של ילד מדבר:

"פתחו לי את הדלת, אל תפחדו, **זה אני, הילד הקטן של יענקל הסנדלר, תנו לי רק להתחמם.**"

פתחנו את הדלת והכנסנו אותו. צנום ורועד מקור. הוא סיפר לנו, כי את אביו ואמו וגם אותו הובילו להרג, אך הוא התחמק והסתתר תחת אחד השיחים ושם חיכה עד שהחשיך. "הגרמנים-אומר הילד-הם רמאים גדולים ושקרנים. הם אמרו, כי מובילים אותנו לעבודה, אבל אני הבינתי, כי ילד קטן כמוני, לא יכול לעבוד באת כל-כך גדולה, ידעתי שהם רוצים להרוג אותנו וברחתי. אולי ישמרני אלוהים ואשאר בחיים..."

ישבנו כולנו ובכינו לשמע סיפורו. לימים נרצח הילד, יחד עם אחותו, בגטו וילייקה. את בתינו של המשפחות הנרצחות שדדו הגרמנים ועוזריהם. הבתים עמדו בדלתות עקורות ובחלונות פרוצים, כזעקה התובעת תשובה. אך לב העולם אטום היה לזעקתם האילמת... ההיגיון אמר, כי אנחנו אבודים, לא ראינו כל מוצא. לפיכך החלו בני-אדם לבטוח ולהאמין בדברים שהם מחוץ להיגיון, בחלומות ובמעשי-ניסים, באותות ובמופתים והיו מתנחמים בכל אלה.

רצוני להביא בזה עובדה אחת שמוכיחה, כיצד החלו אנשים לשים את מבטחם במסתורין ולהתנחם בגימטריאות. כשהגיע מספר ההרוגים בעיירה ל- 66 שהם ס"ן, שמעתי מר' מנדל זלמן רושקס פירוש שיסודו היה בפרק ס"ו שבתהילים, מקום שם אומר דוד המלך: "הושיענו ה', כי באו מים עד נפש". את כל הנחתו הוא ביסס על המלה "הושיענו" והאמין, כי עכשיו תבוא הישועה.

היינו מנותקים מהעולם. לא עיתון ולא ראדיו. אפילו עם הנוצרים לא היה לנו כל קשר. **צו חמור אסר על כל נוצרי לבוא במגע עם יהודים.** לפעמים היה מתגנב איזה גוי, ומספר בצינעא על דא ועל הא. אולם כל החדשות האלו היו דברים בעלמא, בלתי מבוססים. בשבת בראשית, לאחר רצח ה-54, באו נוצרים שהובילו קורות לעמודי טלפון למולודאצ'נה וסיפרו, כי הם ראו במו עיניהם כיצד הוציאו את כל יהודי מולודאצ'נה טעונים במכוניות משא- נשים ואנשים, זקנים וטף ורצחו את כולם.

חורף של דמים

יהודי העיירה החלו לחשוב על בריחה, מהמקום, אולם... רק לחשוב. **למעשה לא היה לאן לברוח. מחוץ לעיירה הייתה הסכנה גדולה פי כמה.** מוקפים היינו זאבי-אדם, מבקשי נפשנו. את עיניהם נשאו אל רכושנו, אשר יוותר אחרינו. ביקשנו איפוא, מסתור ומבטח בעיירה גופא. **אנשים החלו לבנות מחבואים: מחבואים תת-קרקעיים ומחבואים ע"י קירות**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

כפולים, במרתפים ובתנורים. כל אחד הפך להיות מהנדס, ואמנם גילו האנשים כושר-המצאה גדול.

בינתיים הגיע החורף, והוא הקדים לבוא. עבר זמן-מה ולא שמענו על אקציות בסביבה. הדבר נתפרש לטובה ואנשים נתפסו לניחומי-סרק ותקוות-שווא. נמצאו שאמרו, כי היטלר אסר על רצח המוני ואלה העובדים במסירות למען הגרמנים, מובטח להם שיצאו בשלום מהמלחמה.

באשליות כאלה חיינו עד האחד בפברואר 1942. באותו יום הגיעו לווייליקה אנשי הגסטאפו והשתכנו בבניין בית-המשפט, שעמד בקרבת בית-הסוהר. הם הוציאו מיד צו שישלחו אליהם יהודים לעבודה. נשלחו עשרה אנשים שעבדו יום אחד בלבד, ואף קיבלו שכר בעד יום עבודתם, מכות רצח היה שכרם. רבים שבו הביתה בלי שינים-מוכים ופצועים. לאחר מכן החל החיסול התוכנית וההדרגי של מחוז וילייקה. יום-יום היו באים לקורניץ שרידי-ההרג מכל מיני עיירות ואנחנו חיכינו לתורנו.

ב-15 במרץ הגיעו פתאום אנשי הגסטאפו לקורניץ, וחמדו להם משחק-דמים שעלה לנו ב-13 קרבנות- באו, רצחו, ויצאו.

והנה עולים בזיכרוננו אי-אלה פרטים מאותו יום מר. חודש שבט, הקור היה בלתי רגיל. קור של יום שמש חרפי, כפור בהיר, בדלחי וצורב. יום א' בשבוע. ראינו, כי ברחובנו רצה מירל, אשתו של אורצ'יק עם שני ילדיה, ריצת בהלה. ציפה של כפריה והיא נחפזת כמי שרודפים אחריו. קראנו לה בעד הפתח ושאלנו:

"מה קרה מירל?"

"אל תשאלו, אומרת היא, אגב ריצה. הגזלנים באו לעיירה".

נחרדנו מאד.

"נו, מה עושים עכשיו, שואל אני את אשתי, היכן נרוץ להסתתר?"

אשתי אומרת שאסתתר מאחורי הבית. בינתיים רואים אנחנו, כי במעקה של בית חיים-מיכאל, הבית היהודי שממול, עולה גבר גבה-קומה, עוטה פרווה שחורה וארוכה בידו מגלב ולראשו פאפאחה של קוזאקים. היה זה לאטיש אחד ששמו אגוף, רוצח בעל שם. אחד מאלה שהפילו אימה על הכול. הוא קורא לפראדקין, בעלה של זלדה, שואל אותו משהו והלה מראה לו ביד על ביתנו ועל בית מיכל אלפרוביץ. כעבור כמה רגעים נכנס הלאטיש לביתנו. בבית נשארה אחותי מינה ותינוקה. הוא בירך אותה באדיבות ושאל אם גרים כאן יהודים והיכן נמצאים עוד בתי יהודים. היא הצביעה על ביתו של פרדקין ועל ביתו של מיכל. אחר-כך ראינוהו נכנס לביתו של מיכל וגם שם שאל את אותן השאלות, אולם בכך לא הסתפק והוא גם סר לבית אחד, בו התגוררו גויים וגם אותם שאל היכן גרים יהודים. וכל זה כדי לבחון ולבדוק אם נכונה האינפורמציה שקיבל.

ידענו, כי משהו עתיד להתרחש בעיירה וחיפשנו מסתור. בשעתו אמרה לנו גויה אחת, שהתגוררה בבית-הספר הפולני, כי בבית-הספר ישנו מרתף גדול מאד והיא הציעה לי לבוא להסתתר בו בעת צרה. היא גם סיפרה, כי נחום אלפרוביץ בנה של פשקה וניומקה שולמן מצויים שם לעתים קרובות. לקחנו, איפוא, את שני ילדינו ומיהרנו לבוא לביתה של הגויה.

יום א' בשבוע, וברחוב הרבה נוצרים שבאו לבית-היראה. לאחר ששהינו שעה קלה בביתה הוכרחנו לצאת מתוכו. נקלע למקום אחד השוטרים שהיה אמנם מכרנו הטוב משכבר וגם עתה לא גילה כלפי חוץ איבה מיוחדת, אך בעלת-הבית כבר הייתה נחרדת.

השוטר "ניחם" אותנו ואמר: הגיעה ז'אנדארמריה לקורניץ, רק בזזים, אבל אין רוצחים. מהבעת פניו נתחוויר לי, שמוטב, כי לא נשוב הביתה.

יצאנו מתוך הבית והחלטנו ללכת עם נתיב דאלהחנב, בכיוון לאחד הכפרים. גויה, שראתה אותנו, באה וסיפרה למשטרה, כי בדרך לדאלהינב בורחת משפחה יהודית: איש ואישה ושני ילדים. המשטרה יצאה לרדוף אחרינו.

אלה שנרצחו באותו יום, חלקם לא מהבתיים נלקחו. בעיקר התנכלו אנשי ה.ס.ס לבורחים. הם היו, ודאי, תופסים גם אותנו, לולא מקרה שהיה בעזרנו. גוי אחד מהכפר ליפניביץ' נסע לשאסטאקוביץ הרופא, והוביל בעגלת-החורף שק דגן כתמורה בעד הביקור. בבואו למקום, נתחוויר לו, כי בעת נסיעתו נשמט השק מהעגלה ונפל והוא נזדרז לשוב כי לחפש את האבדה. ובשובו אספנו בעגלת-החורף שלו. הוא האיץ כל הזמן בסוסו שטף-דהר.

הצלחנו איפוא להתחמק מידי הגרמנים שרדפו אחרינו. ולאחר טלטולים הגענו לראצקה, שהייתה ספק כפר. ישבנו זמן-מה בראצקה, עד עבור זעם, ושבנו העירה. באותו יום א' בשבוע נרצחו שלושה-עשר יהודים, בהם רב העיר, איש המעלה ויקר הרוח ר' משה אהרן פלדמן ז"ל, אשר עונה עינויים רבים עד שהוציא את נשמתו הטהורה. הצוררים הטילוהו בכיכר השוק, עד שהורשינו לצאת באחד הימים ולהביאו לקבר ישראל ... ידיו ורגליו היו שבורות ובגופו סימני חבלה.

בפורים 1942, נוסד בוילייקה, ביזמתו של שץ יושב-ראש הוועד היהודי, **גטו לבעלי-מקצוע יהודים**, בהשגחתו של מושל המחוז שמידט. כ-100 איש נרשמו כבעלי מקצוע, ולימים הועברו לוילייקה גם משפחותיהם.

ב-27 במרץ חשקו להם שוטרי קורניץ במשחק-דמים וביזמתם הם רצחו 32 איש. בין אלה היה גם איצ'ה חאצ'יס עם שתי בנותיו, מינקוביץ ומשפחתו. במסירות נפש הובאו הקדושים לקבר ישראל בבית-הקברות היהודי בקורניץ. החורף, כאשר סיפרת לעיל, היה קר מאד, האדמה הייתה קפואה. ארצ'יק גוצ'ס, חיים סוצקבר, בעלה של שרה-אשקה, ואני כותב הדברים יצאנו בסכנת נפשות להביאם לקבר ישראל. יומיים הבערנו אש וחיממנו את האדמה, עד שיכולנו לירות להם קברים, קברנו אותם גברים ונשים לחוד.

מלבד השחיטות של הגסטאפו נרצחו יהודים בודדים ע"י שוטר זה או אחר. הרבה דם יהודי שפך ה"שקץ" שליד קאסצ'יניאביץ, מי שהיה בלש בימי הפולנים. והתחבא בימי הסובייטים. ועם בוא הגרמנים שפר עליו חלקו. הוא אשר הרג את שני הנערים שהלכו לעבוד לוילייקה, ליד הכפר זימודרה, רצחם. הלא הם, נכדו של לייב מאטוסוב ובנו של נתן, בן מאיר-שלום, נערים בני 16, הוא יחד עם שוטרים אחרים רצחו את ל"ב היהודים. והוא-הוא אשר רצח את שתי אחיותי מינה ושיינה ותינוקותיהן, ויחד את דובה זייף וארבעת ילדיה. היה זה בחודש ניסן תש"ב.

בחדשים שבט ואדר חוסלו כל העיירות שבסביבה- וילייקה, איליה, קראסנה, וולז'ין. רדשקוביץ, ראקוב, איוויה, איבניץ ועוד.

כל מחשבה על בריחה ליער לא יכלה להתעורר בגלל החורף הקשה, גם פרטיזנים לא היו עדיין ביערות. לאחר כל אקציה, באחת העיירות, היה הגסטאפו מפרח כזבים, כי שוב לא ייערך רצח המוני, בלתי אם תפשע העיירה פשעים מיוחדים. לאחר כל חיסול מוכנים היו הרוצחים ועם הוועד היהודי תירוצים ונימוקים, כי סיבת החיסול הוא כביכול מקלט רדיו שנמצא או קשרי-סתר עם פרטיזנים. בחדשי שבט ואדר נערכו הרציחות יום-יום ולא נשאר,

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

איפוא, ניצוץ של תקוה. רבים ביקשו כבר את המוות שהיה קל יותר מאשר חיי העינויים ומפח-הנפש.

היו גויים שהעמידו פנים של אוהבי יהודים והם שידלנו שנמסור לידיהם את רכושנו והם ישמרוהו, להיות משען בעתות מצוקה.

זוכר אני, כי בלכתי יום אחד לשאוב מים מהמעין שברחוב דאלהינוב, פגשני גוי אחד, מכיר טוב, מאחד הכפרים ובראותו בידי את קומקום הנחושת שלנו, שהיה מצוחצח ומבריק, נתאווה כנראה לכלי זה והוא פנה אלי בזה הלשון:

"איצקה, למה לך קומקום, הרי לך הקומקום כבר לא דרוש. איצקה, במקום שהקומקום ייפול בידי זר, אנא, תנהו לי, איצקה!"

"אה, אמרתי לו-אל תחכה כל-כך ליום מותי, עדיין מקווה אני להישאר בחיים..."

הגוי עמד נבוכ. הן אחד, מידידי היה והוא החל להצטדק:

"אינני חושב עליך רעות, איצקה, ייתן אלוהים ותישאר בחיים, אתה ואשתך וילדיך, אני רק אמרתי בלבי, במקום שאדם זר ייקח את הקומקום מוטב שידיד ייקחנו".

גויים היו באים ומספרים, כי שמעו ממקור מוסמך שהטבח הכללי בקורניץ יערך ביום זה וזה. הם היו מייעצים ליהודים להסתתר או לברוח לעיירה אחרת, שקטה יותר.

גורלם של בורחים

על רקע זה עונו ונרצחו שתי אחיותיי היקרות, מינה ושיינה. שתיהן כבר היו נשואות ולשתיהן תינוקות, לאחת תינוק בן שנה ולשנייה תינוק בן 9 חודשים.

יום אחד באה אליהן נוצרייה אחת מתושבי קורניץ ואמרה להן, שנמסר לה ממקור מוסמך כי שבועיים לפני חג הפסח תש"ב (1942) תיערך בקורנצ'ץ השחיטה. והיא מייעצת להן לברוח מהעיירה. בשמען את הדבר, נחפזו אחיותיי לבוא לכפר ליטווינקי, שכרו עגלה ושילמו במיטב כסף, שיובילו אותן לדאלהינוב, מאחר ששמעו, כי בדאלהינוב שורר עדיין שקט יחסי. ובלילה יצאו לדרך. הגוי הובילן בכיוון לקריביץ, דרך הכפר נייקה, אך באותו לילה גופא, הוציא הרוצח שאראנגובייץ את יהודי נייקה לוילייקה, והובילו אותם בדרך, פגש את שתי אחיותיי וצירף גם אותן לשיירה. בבואם סמוך לקורניץ, סטה האיכר מהשיירה, עלה במשעול צדדי, והגיע לליטווינקי. הנה כן הצליחו אחיותיי לחמוק.

אולם בבוא שאראנגובייץ לוילייקה ובערכו את מפקד השיירה, נוכח לדעת כי חסרים בה האיכר מליטו וינקי ואחיותיי. מיד נשלחו שוטרים מוילייקה לקורניץ עם הוראה להתחיל בחיפושים. תחילה מצאו את האיכר ואיימו עליו, שאם לא יגלה את הנשים היהודיות ידונו אותו ואת בני ביתו לתליה. את הגוי עינו מאד, וכל הכפר ליטווינקי יצא לחפש את אחיותיי.

חיפשו אותן כל היום ולפנות ערב מצאן. אחת מהן הסתתרה אצל דובה זייף והשנייה בביתה של שרה-שפרה טורוב. לקחו אותן, עם התינוקות כשהם ערומים ומחצה, יחד אתן לקחו גם את דובה עם ארבעת ילדיה. את כולן הריצו ברגל לוילייקה, בתוך השלג העמוק כשהתינוקות בזרועותיהן. כל הדרך היכו ועינו אותן. בוילייקה, הטילו אותן לכל הלילה בצינוק הקר של בית הסוהר. אולם העינויים הגדולים ביותר החלו ביום המחרת. את התינוקות של אחיותיי קרעו לעיניהן לגזרים, ואת השאר הוסיפו לענות, תחילה עקרו את שיניהן, אחר-כך שברו את ידיהן ורגליהן, עד אשר הוציאו את נשמותיהן הטהורות. את כל הדברים האלה, סיפר לי שוטר אחד, שהיה עד לזוועות האלו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזנטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

שלושה ימים לפני חג הפסח תש"ב, התאספנו בביתו של מיכל אלפרוביץ והחלטנו לאפות מצות. לא הייתה כל אפשרות לערוך את החג לפי מסורת ישראל. את אפיית המצות עשינו בצנעא. העמדנו משמר בחוץ ובבית הגעלנו את התנור ומשמונה ק"ג קמח, שהיו אתי, אפינו את לחם העוני, זכר לימים ההם. עודנו מתכוננים לחג, באה אשתו של חיים בן חנן שברחה מדאלינוב, וסיפרה על השחיטה שנערכה ביהודי דאלינוב. למחרת ראינו, כיצד מובילים במכוניות רהיטים ורכוש אחר של יהודי דאלינוב- אפל מאד היה חג חרותנו באותה שנה.

בימים אלה נמצאו שלוש משפחות אשר החליטו, בכל זאת, לעזוב את עיירה ולצאת לעובי היערות. הריהם: זישקה שימעוניס', אשתו בשקה-חנה ובנם יחיאל, פייבוש שולמן, בנו של ברל-חיים, עם אשתו ושני ילדיהם. מנוחה פייקון וברל חדש. הם הוציאו תעודות, כי נוסעים הם, כביכול, ליער לעבוד למען הגרמנים. אולם מגמתם הייתה לצאת מהעיירה ולהסתתר. **סוף המעשה, שכפרי אחד, שגר סמוך ליער, הביא גרמנים למקום שבתם, ושם רצחום. ולפני חג הפסח הביאו את גופות הנרצחים לתוך העיירה.**

הנה כי כן נוכחו הכול לדעת, כי גם ביער אין מפלט והדבר הרתיע רבים מניסיון הבריחה.

הגיע הפסח ואף עבר. בימים אלה באו ולקחו את זאב קופרשטוך, מטחנת הקמח לקחוהו בזמן העבודה, הביאוהו לווייליקה והמיתו אותו מות עינויים.

חלום חיער

בא האביב. כל הבריאה התעוררה לחיים, עשבים עלו מן האדמה, אילנות עטו ניצה, וש וב החלו להתעורר מחשבות על בריחה ליער, גם עתה לא באו לכלל מימוש, היציאה ליער כרוכה הייתה בסכנות גדולות וסופן של שלוש המשפחות הוכיח. כמו-כן עלול היה מעשה מעין זה לגרום להרג המוני ביהודים הנותרים.

הייתה גויה בכפר ליפנוביץ, האנה שמה. אלמנה ואישה עניה וידידה למשפחתנו. אני הייתי מסייעה במתן עצה והדרכה בעיני ערכאות, והיא שמרה לנו אמונים ושאפה בכל נפשה לבוא לעזרתנו. בגניבה הייתה נכנסת לביתנו, הדבר כרוך היה בסכנת מוות, והייתה מספרת על דא ועל הא.

יום אחד, אחרי חג הפסח תש"ב, הלכה היא ברחוב דאלינוב, ובבואה ליד ביתנו פנתה חיש-מהר, שלא יראוה, לעבר החצר ונכנסה. הביאה שמנת בכד וביקשה לנחמנו. "יקירי, אמרה האנה, הגרמני ייפול, את ראשו ישבור... אתם יודעים מה שהיה הלילה?... בראצ'קה אצל קונדרה הטוחן, באו פרטיזנים, לקחו אצלו את הכול, מה שהיה בטחנה, ולא ככה סתם באו... בבגדים של הצבא-האדום באו. אחר-כך שרפו את הטחנה והשאירו מכתב: "אנחנו הפרטיזנים, לקחנו את הכול בשביל הצבא שלנו. נו, איצ'קה הם אינם סוחרים. ואינם מוכרים את הקמח. אם כל כך הרבה קמח לקחו, סימן שהם צבא גדול ורב. הבריות מדברים שכל היערות מלאים אותם... תראו יקירי, הגרמנים ישברו את ראשם... עוד ישלמו להם העד הכול. יקירי, גם אתם צריכים לברוח ליער". האנה הייתה מפריזה לא מעט בסיפורה, אבל ידענו כי כוונות טובות לה, ורצון טוב לשמחנו ולנחמנו. והיינו נרגשים מדבריה.

קיץ של 1942. לפי הידיעות המתפרסמות ע"י הגרמנים מעמיק צבאם לחדור לשטחי רוסיה. את החדשות מהחזית היו מפרסמים בפלאקאטים גדולים מודבקים אל הקירות מהם למדנו, כי ברוסיה נכחד כל הצבא-האדום כמעט. אולם לנו ישנם אותות אחרים, ואליהם נשים לבנו, ולאו דווקא לכרוזים של הגרמנים. לילה-לילה טסים מאות אווירונים סובייטיים בשמי העיירה

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ומגמתם גרמניה, והם מפציצים את עמדות הנאצים גם בדרך לגרמניה. לילה-לילה תישמענה התפוצצויות, מעשי חבלה של פרטיזנים במסילת- הברזל. פירוש הדבר שנשארה תקוה כלשהי.

רבים הוסיפו, מתוך אזלת-יד לשים את מבטחם במעשי-נסים ובחלומות לילה. הנה אזכור כי, פייגה-רבקה, אשתו של מנדל קנטרוביץ, חלמה חלום שהפך להיות ענין גדול בעיירה, בחלומה ראתה פייגה-רבקה כי שאראגנוביץ' בא לעיירה ופתאום הגיחו אנשים הגסטאפו, התנפלו עליו והרגו אותו במקום.

עד מהרה נתפשט החלום בין כל אנשי העיירה. היו מספרים אותו זה לזה, מגלים בו פנים רבות, ומאמינים, כי יבוא יומו של הרוצח מקאסצ'ינאביץ. לא עברה עת רבה, היה זה כשלושה חדשים לפני השחיטה, נכנסה קבוצת גרמנים, תפסה את שארגנוביץ והרגה אותו. והכול ראו בכך אצבע אלוהים.

והנה חלום שני: ישעיה שמוקלר, שאשתו הייתה הרה ללדת, ראה חלום. באו אליו בחלומו כל קרובי המשפחה, אלה שכבר עברו מן העולם והם אומרים: אל תדאג ישעיה, הנה מלאו ימיה של אשתך והיא קרובה ללדת ולהיות ידוע לך כי בן זכר יילד לך ותקרא את שמו יהושע. כי הישועה קרבה לבוא. לא ארכו הימים ואשתו ילדה בן. ישעיה הלך אל מנדל זלמן רושק'ס, אשר היה יהודי בעל לב פתוח, וסיפר לו את החלום ואמנם, שם ניתן לילד יהושע...

יום אחד הוצא צו שכל הגברים והנשים מוכרחים לצאת לעבודה, כדי לברוא את החורשות שבקרבת מסילת-הברזל, מאה וחמישים מטר מכל צד, וכך להקשות על הפרטיזנים את הגישה למסילה ולהקל על המשמר הגרמני לשמור את השטח הסמוך למסילה.

כל יום בשעה 7 היו מתייצבים היוצאים לעבודה ליד דירת הוועד היהודי. ומשם הובלו למקום העבודה. כך שעבדו שלושה שבועות עד 9.9.1942 שלושה ימים לפני ראש-השנה תש"ג.

כמעט כל העיירות שבסביבה כבר נכחדו ורק עירנו עדיין קיימת. הרוצחים היו מזינים יום-יום במחמאה התפלה, כי יהודי קורניץ הם "יהודים חיוניים" וכל רע לא יאונה להם, עד אשר בא יום-השואה ופקד גם את עיר מולדתנו היקרה.

יום השחיטה וחבריחה

ביום ד' בשבוע היה הדבר. השכם, בשעה חמש שמעתי רעש של מכוניות-משא העוברות הלך ושוב על פני הרחוב. ברור היה לי כי משהו עומד להתרחש, לבי ניבא לי, כי יום השחיטה ממשמש לבוא. ניגשתי לאשתי וסיפרתי לה את החזות השחורה שאני משער. ומיד שבתי להציץ בעד החלון. והנה רואה אני מכוניות מלאות אנשי גסטאפו, עוברות את הרחוב. בחוץ שוררת עדיין חשיכה, היום מתחיל להאיר בשעה שש בערך. הלבשנו מיד את שני ילדינו, שנהיה נכונים לברוח. ושמא יטעוני חושי והשערותיי? - עולה מחשבה בלבי. אנו יושבים דרוכים אל הרחש הבא מהחוץ. אני מנסה לצאת לחצר, כדי להטות און ולהקשיב... נשמעות יריות ממכוניות-ירייה. מסביב מתעבה ערפל כבד, עד כי אין לראות מה מתרחש במרחק של כמה מטרים. אני נכנס הביתה ואומר לאשתי: "אסור לנו להשתהות יותר. עלינו להסתייע בערפל הכבד ולברוח".

ואכן, נטלנו את ילדינו בזרועותינו והתחלנו לרוץ עם הגן שלנו, אל עבר פוקן, במגמה לבוא תחילה ליער סאקוביץ. עודנו עושים את דרכנו בתוך הגן, בא לקראתנו בנו של שכננו החבתן, רבים ודאי זוכרים את ביתו שעץ ערמון עמד בקרבתו וליד העץ, סמוך לקיר הבית, ספסל, עליו היו יושבים לנוח הטיילים שברחוב דאלהינוב. ה"שגץ" חסם בפנינו את הדרך, לא נתן לנו

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

לברוח, והכריחנו לשוב כל עומת שבאנו. עד היום חידה לי הדבר, מה הייתה בעצם כוונתו? כלום את רעתנו ביקש ושמא את טובתנו? אולם תהי כוונתו אשר תהי, התוצאה הייתה לטובתנו.

העיירה הייתה מוקפת משמר גרמני סביב-סביב. אילו המשכנו לרוץ היינו נופלים ודאי לידיהם של אנשי המשמר. לא הייתה ברירה בידינו וחזרנו הביתה.

היום כבר האיר ואין אנו יודעים מה לעשות, אני נכנס אל מיכל, שכננו, היה אצלו בית-בד לשמן ואל קיר הבית היה הדוק שלט המורה על המפעל. ראינו בכך סגולה כלשהי: בביתו נתרכזו כמה משפחות: משפחת ראגובין מוילייקה ומשפחת יוסף קופרשטון, בנו של מוטה-לייב. כיון שלפני זמן רצחו בוילייקה את זאב, היה יוסף הולך ללון לבית הוריו שבכיכר השוק ואילו אשתו והילדים היו לנים אצל מיכל. באותו בוקר לא חזר יוסף, רחל, אשתו, חוששת מאד, ולבה חרד. בעמדנו כך בפתח ביתו של מיכל, רואים אנו, כי מצד השוק באה נוצרייה אחת, אחותו של מישקה טקאצ'וניק. הנה מתקרבת היא לבוא ובעברה על פנינו מטילה היא פסוק דברים כלפינו:

"מה אתם עומדים כך יהודים סכלים, האין אתם שומעים מה שמתרחש בעיירה? מהרו והסתתרו! כמחצית מיהודי העיירה כבר נרצחו ואתם עומדים כאילו שום דבר לא קרה".

התחלנו להתרוצץ, לבקש הצלה. **ברגעים אלה נתגבר צימאון החיים פי כמה.** אנחנו נפרדים זה מזה. מנשקים איש את אחיו ומבקשים סליחה ומחילה, כל אחד מאתנו סבור כי זה יומו האחרון עלי אדמות. השעה כבר תשעה וחצי. נכנסנו הביתה וישבנו ממתינים. שיערנו, כי עוד רגע קט ייכנסו הרוצחים ויטלנו. פתאום נצנצה מחשבה והיא אשר הצילתנו. אמרנו לילד שלנו, שיצא החוצה ויתלה מנעול על הדלת מבחוץ ואת המנעול יסגור. הילד עשה כן, ואנחנו הכנסנו אותו בעד החלון וסגרנו את התריס מבפנים. בחדר האפל התקנו בשעתו מחבוא מתחת לרצפה. במקום שעמדה המיטה היינו מסיטים קרש אחד מהרצפה והיינו יורדים לתוך בור. **נתכנסנו עכשיו בתוך המחבוא.** שכבנו שעה-שעתיים עד אשר שמענו רחש צעדים מבחוץ וקולות דוברים בגרמנית ובפולנית. מישוהו אמר: **"כאן הדלת סגורה, אין מה לחפש".**

הצעדים התרחקו מהבית. עתה יצאתי חרש-חרש מהמחבוא, ניגשתי לחלון והצצתי. ראיתי אוטו עובר ובו גזרי עצים. והאוטו מובל ע"י אנשי גסטאפו. חזרתי למחבוא, וכולנו שקענו בתרדמה עמוקה. התעוררנו בשעה 4 אחרי הצהרים. שקט היה מסביב. מפעם-לפעם נשמעו בתוך הדממה צעדים כבדים ומסומרים. אשתי אומרת בהתעוררה: **"אולי כל אשר התרחש אינו אלא חלמנו בשת השינה?"**

שוב הפעם עליתי בחשאי מהבור וניגשתי לחלון הפונה לחצר של מיכל שכננו. אני רואה, כי ביתו פרוץ, וכל חפצי הבית מושלכים בחצר. התרחקתי מחלון זה ועברתי וניצבתי ליד החלון הצופה פני הרחוב. לנגד עיני נתגלתה תמונה מבהילה: שני אנשי גסטאפו מובילים את רחל, אשתו של יוסף קופרשטון עם שני ילדיה. היא בוכה ומתחננת, מבקשת רחמים והם מכים בה ובילדים בקתי הרובים, ומובילים אותה אל עבר השוק. עכשיו רואה אני, כיצד מותירים את מינה, בתו של חיים-מיכאל. פניה חיוורות ומסוערות בבוז ובחמת זעם. היא מתקוממת, מטיחה בפניהם דברים ואינה רוצה ללכת. הם יורים בה והיא צונחת ברחוב מתבוססת בדמה.

המראה כמו שיתק את ידי ורגלי. נדמה היה לי, כי לא אוכל לזוז מהמקום. הנה יבואו מיד וייקחו גם אותנו. כל עוד נפשי בי חזרתי למחבוא וסיפרתי לאשתי את אשר ראו עיני. הזמן

אינו משתהה. שלהי אלול והיום כבר קצר, צללי ערב אימים עוטפים את יומה של קורניץ היהודית. הנה כבר יורד הלילה. אני אומר לאשתי:
"עוד מעט יחשיך ומיד נצא לדרך. לילה של סוף חודש והוא אפל מאד. **עלינו מהבור, היטבנו את הבגדים של שני ילדינו ויצאנו אל תוך העלטה והתעלומה הגדולה. לא תכנית ברורה ולא מגמה, רק תפילה אחת בליבנו, כי נעבור בשלום את הכפר פוקן.**"

משהתקרבו לכפר, החלו כלבים לנבוח ומיד ניתך מטר של יריות. אורות זיקוקים הועפו מעברים. נצמדו לאדמה, בין ראשי כרוב וגבעולי צמחים שעדיין עמדו בגנים. שכבנו שעה ארוכה עד שנשתרר שקט. בזחילה הגענו לכפר, שהיה בו רחוב אחד בלבד. מהר חצינו אותו ומיהרנו להגיע אל יער סאקוביץ'.

בהיותנו כשלוש מאות מטר מאחורי הכפר, נתחדשו היריות, אולם עתה כבר היינו מחוץ לאזור הסכנה. הלילה היה אפל ואנחנו עשינו את דרכנו בין שדות של תפוחי-אדמה. רגע ניצבנו והחזרנו את פנינו אל קורניץ. מקצה רחוב מיאדל נראית האש של מדורה ואלינו הגיע ריח של חירכון מגופות נשרפים. ראינו את עצמנו כניצולים היחידים. ארבע נפשות. אם ואב ושני ילדיהם. שרידיה של קהילה קדושה ומפוארת.

עמדנו ובכינו חרש אל תוך החשיכה... אך מיד נזכרנו, כי לא עת בכי ומספד עכשיו, כי עלינו להתרחק מהמקום. המשכנו את דרכנו, עד שנכנסנו ליער.

אם נתפסנו להרהורים, הייתה רק מסקנה אחת בצדם - אנו נידונים למוות. החורף מתקרב, לא בגדים לנו ולא מזונות. נרדפים אנו על צוואר - צפויים למות ע"י החורף האכזרי, סערות שלגים וקור, רעב ומחלות, זאבי יער או זאבי-אדם- בכל אשר נפנה אורב לנו המוות. זה היה פסק דינה של ההכרה בתוך המציאות האכזרית. אולם יצר החיים לא ביקש חשבונות, הוא פקד עלינו לא להרהר ולא להסיק מסקנות אלא להיאבק, להיאבק בכל האמצעים.

העמקנו בתוך היער כמחצית הקילומטר. היינו רעבים, מדוכאים ותשושים. שכבנו על האדמה הקרה והלילית, לנוח קמעא. נמנענו קל חטף אותנו..

פתאום שמענו צעדים. אשתי אומרת לי חרש:
"יצחק אתה ישן? מישוהו מתהלך כאן. האומנם גרמנים? הייתכן, כי הם רודפים אחרינו גם בלילה, בתוך היער?"

אני משיב בלחש, אסור לנו לזוז מהמקום אם נשכב לא יראו אותנו בחשיכה, אבל אם רק נזוז לברוח, ירגישו בנו מיד. אנו שוכבים מחרשים ומקשיבים, רחש של צעדים, ופתאום קול ילד:
"מאמע, מאמע!"

הבינוני מיד, כי אלינו הם ואני התרוממתי וקראתי:
"יהודים, בואו הנה!"

היו אלה שכנינו, מיכל מבאדאנובה ואשתו, ראגובין, אשתו ושני ילדיהם ובעלה של זלדה, בתו של חיים-מיכאל.

ישבנו בצוותא והחילונו לטכס עצות לאן לפנות. הם שמחו לקראתי, הואיל וידעו, כי אני מנעורי איש-דרכים הייתי, נוסע עם אבי על פני כפרים ויערות וניסיוני זה יכול להביא תועלת רבה.

להעמיק ביערות

נחנו קמעא ואני נבחרתי להיות מורה-הדרך והובלתי את כולם הלאה. לשבת כאן, בקרבת מקום לעיירה, הייתה סכנה רבה, התחלנו איפוא להתרחק, ככל האפשר, מהעיר, להעמיק ביערות.

ואמנם, למחרת היום תפסו הגרמנים ביער, לא הרחק מקורניץ, את הירשל עושה-התנורים עם משפחתו, שמונה נפשות, ורצחו את כולם.

מצפן לא היה בידי, ואף-על-פי-כן הובילוני חושי עמוק עמוק ביער. התרחקנו כ- 5 קילומטרים מהעיירה והגענו למקום שהיער עבות וסבוך וכמעט שאי-אפשר היה להתקדם בו. נפצענו ונשרטנו בענפי העצים, את ילדינו הקטנים נשאנו בזרועותינו ובאותו מקום האיר עלינו היום. בבוקר החל לרדת גשם ונרטבנו כולנו. זה לנו היום השני שלא בא אוכל לפינו. הייתה אתנו פרוסת-לחם שהוצאנו מהבית, אותה מסרנו לילדים לשבור קצת את רעבונם. עבר היום ולא התרחקנו מהמקום. עם הלילה החלטנו לגשת אל הכפר סאקוביץ, לבקש קצת מזון.

למיכל היה בסאקוביץ גוי ידיד, איוואן אחד, שעבד אצלו בימי הפולנים, מיכל מסר לו למסתור הרבה חפצים מרכושו, ועל-כן מאמין הוא באמונה שלמה, כי בבואו אל איוואן, לא ידע הלה מה לעשות אתו, על כפים ישאנו ולחם יתן לו ככל שיוכל לשאת, ולא רק לחם, גם חמאה ובשר. אבל מיכל לבדו לא ידע את הדרך כיצד להגיע מכאן לסאקוביץ. נלווינו אני וראגובין אליו והלכנו יחדיו.

שעה ארוכה שירכנו את רגלינו עד שמצאנו את הכפר ועתה מצוים היינו לגשת אל ביתו של אייבן דרך השדות שלא יראונו אנשי הכפר. לאחר שדפקנו על דלתו, וידידו של מיכל ראה אותנו, נבהל מפנינו, כביכול לא אנשים חיים לפניו אלא מתים שקמו מהקבר. ומייד הפטיר: "רחימאים, ברחו מכאן מהר, בשם אלוהים, ברחו הצילו את עצמכם ואותי, כי גרמנים רבים בכפר ואם יראוכם אצלי יהרגו גם אתכם וגם אותי".

מיכל ורגובין כבר ביקשו לברוח, ואילו אני הכרתי את נפש בהמתי ועל-כן נצבתי ואמרתי: "לנו אין מה להציל את עצמנו אתה מוכרח לתת לנו לחם. בין כך ובין כך אין לנו מה להפסיד. מוטב שנמות בכדור מאשר ברעב".

אך לא הסתפקתי בהטפת מוסר והוספתי בקול מאיים: "אם לא תיתן לנו לחם נצית את ביתך ואת כל רכושך, אנו אנשים נידונים למוות, לנו כבר אין מה להפסיד תזכור כי את איומינו נקיים!"

הגוי נבהל, והוא הוציא כיכר-לחם, כיכר אדירים, אולי שמונה קילו משקלו. שבנו עם הצידה למשפחותינו, שירכנו את רגלינו ותעינו עד אשר מצאנו את הנשים והילדים, גם מים הבאנו בקבוקים וחילקנו בינינו את האוכל והמשקה.

למדתי מכאן לקח שהיה נר לרגלי בכל תקופת היער. עלינו להיות איתנים ברוחנו. כל אזלת-יד, כל דכדוך, כל צל ייאוש יהיו בעוכרינו. באותו מקום עבר עלינו גם הלילה השני...

למחרת בבוקר, ערב ראש-השנה, החלטנו ללכת הלאה. תכניתי הייתה להגיע, עד ל"פליטא", מקום שם הייתה "המשרפת" של מאטוסוב, לפני מלחמת העולם הראשונה. בהיותנו בדרך החליט מיכל לפרוש מאתנו ולהגיע לכפר קלין, מקום שם נמצא, לדבריו, גוי אחד אשר לו מסר בשעתו את כל רכושו כמעט והלה הבטיח כי יהיה לו מגן ומחסה בעת צרה. מיכל ואשתו הלכו ואף הגיעו לבית הגוי, **אולם הלה רצחם במו ידיו.**

השעה כבר הייתה עשר בבוקר, יום שמש נאה, דממת יער עמוקה, עצי אורן גבוהים הומים את המיתם השקטה כתפילה של דבקות, קול ציפור מתעורר והקול מכה הדים רחוקים. בת-חורין היא הציפור לקרוא ולהתרונן, ורק אנחנו מדברים כאן בלחש, משוטטים ומהלכים על ראשי אצבעותינו, תוהים וחרדים ועדיין לא נדע אנה אנחנו באים.

פתאום הגיע לאפי ריח של עשן. התכנסנו אל בין השיחים מתוך חשש, כי אנשים נמצאים בקרבת מקום והם עלולים לראותנו. עינינו מחפשות ואוזנינו כרויות ומחשבותינו מתהפכות:

עשן זה מה פירוש? אפשר רועים מהכפרים הסמוכים שערכו מדורה בעיר? ושמה יהודים שהתחמקו וברחו? פתאום ראו עיני, במרחק לא רב מהדרך, את ישראל הקצב, בן עירנו, בקפצו נפחד מתחת לאחד השיחים ואתו משפחתו: אשתו חיה. בנם יוסל ושת זונדל, בנם. ודאי הרגישו כי אנשים מתקרבים והחלו לרוץ נבהלים אל תוך היער.

אני הכרתיו ורציתי להרגיעו, אך לקרוא בקול הייתה סכנה. נפנפתי בידי ונתתי סימנים, כי ישכבו והם הכירוני צנחו לאדמה ונרגעו. ניגשנו אליהם ושאלנו, כיצד זה בחרו להם מקום-מנוחה קרוב כל-כך לדרך, ואף ערכו בו מדורה. דבר זה הן יכול לגלותם. ישראל אמר, כי מפחדים הם להיכנס עמוק ביער. "מה יהיה אתנו, מה יהיה אתנו, לאן נלך?"- דיברו הנשים נואשות. אני, שהסביבה הייתה נהירה לי, אמרתי:

"ראשית כל עלינו להיכנס פנימה. אל תוך היער, רחוק ככל האפשר מהדרך. בי היו עוד מרץ ומאויים להיאבק עם הגורל המר, חושי היו מחודדים, בלבי נצנצו וכבו רעיונות, ואילו הם כפופים היו כמנוצחים. שעה קלה הלכנו והעמקנו ביער, ווכשדימיתי, כי רחוקים אנחנו מהדרך, ישבנו וערכנו מדורה קטנה וישראל הוציא מתוך צורו את שקית הטלית והתפילו ואמר:

"ראה, יצחק, תהילה לאל, כי הצלחתי את זה לקחת, שתהא אתי לפחות הטלית בשעה שאמות".

ישבנו על האדמה וישראל סיפר, כיצד ניצל והצליח לצאת מהעיירה ביום השחיטה. הוא קם בבוקר והלך ל"מנין" להתפלל. דרך המגרשים הריקים שבין הבתים של הסמטה הלך. בדרך לו, כי חוטפים יהודים, והוא מיהר לשוב הביתה והוציא את בני משפחתו אל המחבוא שהתקין מתחת לרצפה, ושם ישבו הם כל היום. עם לילה יצאו מהמחבוא והגיעו לכפר פורן, אל ביתו של קאצ'וק, שדאג להם מאד. קאצ'וק נתן להם כיכר לחם וליווה אותם כברת-דרך עד להתחלת היער.

ישראל היה יהודי ירא-שמים ומהלחם לא טעם. כל מאכלו היה תפוח-אדמה שהיה אופה אותם באש... בשעה שלוש אחרי הצהרים הופיעה פתאום מבין העצים נערה כפרית, כבת 17. משראתה אותנו נפנפה בידה לעומתנו, כמבקשת לתת לנו אות וברחה מהר. עד היום חידה לנו הדבר, ולא נדע להסבירו.

לאחר כמה רגעים נפתחה אש איומה מצד הדרך, אנחנו טישטשנו מהר את המדורה הקטנה והתחלנו לרוץ אל תוך היער. אני ראשון והם אחרי, כ-5 קילומטרים רצנו והעמקנו. מצאנו בין שתי גבעות, לא גדולות, ושכבנו בו עד אשר החשיך היום.

אנה אנחנו באים?

היינו שלוש משפחות (משפחת ראגובין, משפחתו של ישראל הקצב ואני ומשפחתי). החילון לתהות: היכן נמצאים אנו. הילדים שכבו בשקט, לא דיברו דבר ולא הקשו עלינו. נתונים היו בתוך עולם המאורעות האיומים וכמו מילאה אותם אחריות למצב הדברים. היכן לוקחים קצת מים, גם הרעב החל להציק.

לפי השערתי נמצאנו בסביבת הכפר הוב. זכרתי, כי לא רחוק מהכפר זורם נחל קטן ששמו "מאנטאנה". שיערתי כי רחוקים אנחנו כשלושה קילומטרים מהכפר סטידינוקה. תושביו קנו להם שם של גויים אכזריים. לאן נלך, איפוא להוב או לסטידינוקה? בהוב היו הרבה משקים בודדים שנקראו "חוטארים" ודבר זה הפחית את הסכנה. בחרנו, איפוא, ללכת להוב. הלכנו והחזקנו זה את זה, שלא נאבד בחשיכה. הלילה כבר היה בעיצומו, כשהגענו לנחל. לא

ספלים בידינו ולא כלים אחרים. עולנו נפלנו אל האדמה ושתינו את מימיו מהפיק ממש. משם הלכנו דרך השדות לכפר וניגשנו לאחד מבתי.

דפקתי "בחוטאר" הראשון: השעה הייתה 10 בערך, בבית לא היה אור. הגוי שאל בלחש: "מי כאן?"

ואני עניתי:

"איצ'קה מקורניץ, בנו של נטקב משווישצ'אפולא".

הוא הכירני מלפני המלחמה. בעד החלון הוא הביא לי חצי כיכר-לחם וכמה בצלים. הלכנו אל בית אחר, וגם שם נתנו לי חצי כיכר-לחם. בדרך נכנסנו לאחר הגנים, הוצאנו מהאדמה כמה סלקים, מעל כלונס שבאחת הגדרות הורדנו כד גדול, ועם מלאי זה של צידה שבנו אל הנשים והילדים, שחיכו לנו כל שפת הנחל. נחנו קמעא ושבנו ליער.

השעה כבר הייתה לפי הערכתנו, שעת חצות, שעון לא היה אתנו. נכנסנו ליער, אבל לא מצאנו את המקום ממנו באנו. כשלוש שעות תעינו. פתאום אמר ישראל הקצב. "יקירי, אין לי כוח עוד ללכת הלאה, אני אשאר כאן".

הוא היה תשוש יותר מכולנו, כי מהלחם לא אכל. נעצרנו, איפוא, ושכבנו על האדמה צמודים זה אל זה. כשהתעוררנו היה כבר אור. אווירן עבר מעל היער וטרטורו עורר הדים מחרשי אזנים. נזכרנו, כי היום ראש-השנה. ישראל הקצב התעטף בטלית ועמד להתפלל ליד אילן אחד. הוא אמר לנו, כי עלינו עכשיו לקרוע קריעה אחרי כל בני עירנו, וכשהוא אמר את הדברים האלה התחלנו כולנו כל-כך לבכות, שלא יכולנו בשום פנים להירגע. היה זה בעצם הבכי הראשון הממושך לאחר 15 חודשים, בכי על כל אשר באנו.

היום פנה לערוב, ויצאנו לדרך. הלכנו אל עבר הכפר צאוולייטקאס. כשהיינו במרחק של 300 מטר מהכפר, נפגשנו עם יהודים ניצולים. היו אלה אחותי רבקה, בעלה והילדים, אחי הילקה ואשתו ובתו של אחי השני. הייתה זאת פגישה מפתיעה, לא שיערתי, כי נשאר מישהו ממשפחתי. גם הם לא שיערו, כי אני נשארתי בחיים. הם גרו ברחוב מיאדל, הרחוב שממנו החלו הרוצחים להוציא את היהודים להורג. שוב עמדנו ובכינו ויצאנו לדרך, עתה מנינו 27 איש, וכך נכנסנו לכפר.

הרגשנו ביתר-שאת. כי הלילה שייך לנו, כי הלילה יהיה מעתה יומנו. - הגויים לא העיזו לצאת מהבתים. פחד החשיכה היה גדול עליהם... בכפר זה נתנו לנו לחם ובצלים.

באותו לילה ישבנו בין הכפרים וארוניאץ וצאוולייטקאס, בתוך חורשה. הלילה היה קר. החורשה יבשה מאד ואנו צמאים עד מוות. אספנו איזוב וסחטנו אותו לתוך קופסת-שימורים. את לשד האיזוב סיננו בעד חתיכת ארג. וכך מילאנו קופסה כמעט. לא היו אלה מים אלא מיך-איזוב, ונתנו לכל אחד למרוח בו את השפתיים. ראגובין נזכר, שבאחד החוטארים גר איכר שחייב לו כסף בעד מכונת-תפירה. באנו אל הגוי והוא נתן לנו לחם וכד חלב. לפנות ערב באנו לבית הגוי. דפקנו בחלון והוא לא נתן לנו להיכנס פנימה. הוא אמר כי נמתין והוא יוציא לנו את האוכל החוצה. הוא ביקשנו כי לא נוסיף לבוא לפנות ערב אלא בלילה. אמנם, צדק בהערתו ואנו חזרנו עם אוצרנו היערה.

הבאנו את הלחם והחלב ונתנו לילדים. שכבנו צמודים אלה לאלה ונרדמנו. הקור השבית את שנתנו, והתרדמה לא הייתה עמוקה ביותר. פתאום הגיעתנו יללת זאבים שהתקרבה אלינו יותר ויותר. אמנם, לא נבהלנו מאד, ואף-על-פי-כן ביקשנו אמצעי להיפטר מהם. נטלנו ענפים יבשים ובגפרור, אשר קיבלנו באותו יום אצל איכר ערכנו מדורה לא גדולה. הזאבים הסתלקו ודאי, כי יללתם הלכה והתרחקה, ואנחנו חיממנו קצת את עצמותינו. עם שחר כיבינו את המדורה וטישטשנו את סימניה. הלכנו מכאן אל מקום אחר ביער ונתקלנו באיכר מהכפר וורוניאץ שהלך לחפש את סוסו אשר אבד במרעה-הלילה.

תחילה נבהלנו מפניו: כלום אין הוא סוכן של הגרמנים? אבל במשך הזמן נסתבר כי גוי ישר היה. הוא אמר לנו, כי אסור לנו להימצא במקום, וכי עלינו ללכת לפושצ'ה, שם נמצא יהודים מנייקה שברחו וכבר נמצאים ביער כחדשים ימים. הוא בכה בדברו ואמר: "מה הם רוצים מכם, מה הם רוצים מכם?"

הוא הוציא לחם מהילקוט ונתן לילדים. הראה לנו את הדרך אל הפושצ'ה, ואמר לנו, כי ישנם פרטיזנים.

"תלכו לשם, אמר - ואלוהים יהיה עמכם".

כשאני מהרהר היום בפגישה זאת רואה אני אותה כמלבבת מאד. אולם אז היינו נוקשים וחשדניים, וכשהלך מאתנו, פחדנו כל הזמן, שמא ישלח אחריו גרמנים לצודנו.

במעבה הפושצ'ה

הפושצ'ה הייתה יער-עד בסביבתנו. כ- 20 קילומטר ארכה וכ- 12 קילומטר רחבה. עצי-ענק של מחטים ושל עלים ובמעמקיה מקומות שרגל אדם לא דרכה בהם מעולם. עצים שנעקרו מסערות נשאר מוטלים בה. ודאי עשרות בשנים- עולם בפני עצמו אפל ופראי, משכן זאבים וחזירי בר, שועלים ונחשים. אפילו איכרי הסביבה לא העזו להיכנס אל תוכה פנימה, והיו פוקדים אותה רק בשוליה. היו בה מקומות ביצה, שרק בחורף, עם הכפור היה לעברם. ואילו אנחנו, נמשכנו דווקא אל מעמקיה...

תחילה ניצבנו חרדים בגבולה והרהרנו: כיצד נוכל לחיות כאן-לבוא ולצאת, ולמצוא דרך. אבל עוד באותו לילה השארנו בתוכה, את הילדים והנשים, והלכנו לכפרים בודקה וטאלץ', כדי להביא אוכל. כפרים אלה היו הקרובים ביותר. הבאנו תפוחי-אדמה וערכנו מדורה והרגשנו את עצמנו בטוחים יותר. סבורים היינו, כי הגרמנים לא יבואו לכאן לחפשנו. גם אם ידוע ידעו שנמצאים כאן יהודים. הם יניחו ודאי, שבין כך ובין כך נמות כאן ברעב ובמחלות, ומלאכתם תיעשה על-ידי אחרים. ואף-על-פי-כן, אמר לנו חוש הקיום, לא לסמוך על ההשערות והסברות, להעמיק בה ולהעמיק ולשמור על עצמנו ככל האפשר. **ראש מאוויינו היה עכשיו להיפגש עם פרטיזנים.**

כבר ביום השני להיותנו בפושצ'ה נפגשנו עם כמה פרטיזנים ושמחתנו הייתה גדולה מאד, משל כי מלאכי-עליון ראו עינינו. הם בירכנו בידדות רבה וארחו לחברתנו. לבושם דל היה, נשקם ישן, רובים ממלחמת העולם הראשונה: תחמושתם גם היא דלה - כדורים מעטים. הם נתנו לחם לילדנו, התעניינו לשמוע על מצבנו. לבם מלא היה כוונות טובות, אך ידם קצרה מהושיע. היה אתם משדר לקשר אלחוטי וידעו לספר מהמתרחש בעולם. כשעתים ישבו אתנו וסיפרו את החדשות האחרונות - נלחמים בחוצות סטלינגרד. הם לימדונו כיצד לנהוג ביער: הם הזהירונו בכל לשון, כי אסור לשבת במקום אחד ויש להחליף את המקומות כמה פעמים ביום. כמו-כן אסור לדבר בקול רם, מחמת ההד שביער, צריך להתרגל לדבר זה עם זה על פי רמז ובלחש. הם לימדונו לשרוק כציפור יער ידועה. מי שמאבד את רעהו או את חברתו יסתייע בשריקה זאת. השריקה הפכה להיות כעין סיסמה לכולנו.

התחלנו לנדוד בפושצ'ה לארכה ולרוחבה, ולהחליף את מקומות שבתנו. בנדודינו אלה נפגשנו עם הרבה יהודים שניצלו, ונודעו לנו פרטים על השחיטה בקורניץ. מכאן מתחילה יום-יום מלחמת חיינו בפושצ'ה, על כל תלאותיהם ואכזריותם, מלחמה שהגורל האיום כפה עלינו- ואשר אין לה אח ודוגמה בכל אשר שמענו אי-פעם, קראנו והעלינו בדמיונו.

בדרך כלל היה יחסם של תושבי הכפרים הביאלורוסים אוהד אלינו. נדבות קיבלנו גם מהאוהדים וגם מאלה שאינם אוהדים. מהם שנתנו מתוך רחמנות ומהם שנתנו מתוך פחד שמא נשלח אש בבתיים. במשך הזמן נוכחנו, כי שיטת בקשת הנדבות איננה טובה, הראינו

לדעת, כי מתוך פחד נותנים הגויים יותר והתקנו לנו מקלות בצורת רובים ובחשכת הלילה היינו באים ומאיימים ב"נשק" ובקול חומרה, של פרטיזנים, כביכול.

ההליכה לכפרים הייתה כרוכה בסכנות רבות, אפילו הגוי, ממנו באת לבקש נדבה, מועד היה לרצוח אותך נפש. גוי שהביא לעיירה יהודי חי או מת היה מקבל פוד מלח כפרס. המלח היה דבר יקר מציאות.

פעמים חזרו המשוטטים בכפרם, ולא מצאו את מקום החניה. ומעשה בבני משפחה אחת, שהסתובבה שתי יממות בקרבתנו, בשובם מהדרך, ולא מצאונו, עד שנתקלנו בהם והבאנו אותם למקום.

מבין הכפריים שבסביבות היער היו גם הרבה שוטרים ששירתו אצל הגרמנים ובהם רוצחים ואנשי חמס. "צמד-חמש" מעין זה היו בניו של קאריבי מהכפר הוב. אחד מהם בן עשרים וחמש והשני, צעיר ממנו, בן עשרים ושלוש, שתי עלוקות צמאות דם. בכפרים מספרים היו על מעשי האכזריות שלהם ביום השחיטה בקורניץ, נטלו ילדים רכים והשליכום במו ידיהם אל תוך האש, השתוללו והתעללו ולא שבעו דם.

כאן רצוני לספר, כיצד נפלנו, כמעט, בידי מרצחים אלה, בהיותנו ביער. היה זה באחד מלילות חשון, בלכתנו לבקש אוכל, בכפר הוב. במוצאי שבת היה הדבר. הלילה אפל מאד. ההולכים: שואל גורדון, (בנו של אברהם-יצחק), אשתי ואני. ניגשנו לאחד הבתים, וכרגיל, עמדנו מצדו של החלון ולא כלפי החלון, הושטנו יד ודפקנו, אך כל תשובה לא באה. דפקנו שנית, אין קול ואין עונה וכבר אמרנו ללכת. פתאום שמעתי מרחוק קול צעדים. תחילה חשבתי, כי הגוי בעל-הבית הוא, אבל בחשיכה נתגלו שני גברים צעירים. עינינו הסתגלו להבחין היטב בחשיכה. כחיות יער היינו. הם התקרבו אלינו וכמנחשים שאלו בנעימה של אדיבות, כמעט: "קורנצקי זשידקי, מה אתם מבקשים כאן באישון לילה?" ושואל גורדון נתעודד, ודאי, מהשאלה הידידותית, כביכול, וענה: "באנו לבקש לחם בשביל משפחתנו וילדינו!" הם השיבו מיד: נ "בואו, בבקשה, היכנסו לבית, וניתן לכם לחם ואוכל-נפש אחר..."

הכרתי לפי דיבורם ונעימת קולם, כי אלה הם בני קאריבי, הרוצחים. קפצתי מיד ויצאתי מהחצר, לפני שהספיקו להכניסנו במרמה לביתם. ידעתי, כי כל שהייתה בעוכרינו תהיה-בקופצי נתתי מיד צפצוף פרטיזני כדי להפחידם. אחד מהם כבר אחז את אשתי בדשי מעילה, אולם בשומעה את קפיצתי ושריקתי זינקה גם היא בכל כוחה, לאחור, עד שדשי הבגד נשאר בידיו. אפשר שלא מכוח זיקנתה נקרעו הדשים, אלא משום שהבגד בלוי היה ומרופט. אם כך ואם כך, הצליחה להתחמק ולברוח אחרי. גם שואל נוכח מיד לדעת, כי בסכנה גדולה אנחנו, והוא מיהר וברח מהחצר.

הפחד מפני הפרטיזנים גדול היה, גם בין משתפי פעולה כגון בניו של קאריבי. היו מקרים רבים, שמשתפי-פעולה מעין אלה, שילמו בחייהם, ומכאן תסתבר, אולי, גישתם ההססנית באותו לילה. אני הוספתי להשמיע את שריקתי ואשתי וגם שואל מצאוני מיד, וכל עוד רוחנו בנו התרחקנו מהמקום.

בבואנו להוב מקץ שבוע ימים סופר לנו ע"י גויים מה שקרה כאן עם כמה יהודים, שהיה כפשע ביניהם ובין המוות, כיון שנפלו בידי בניו של קאריבי, אך הצליחו להתחמק. הם סיפרו לנו, כי בני קאריבי חיפשו את היהודים בבתי האיכרים, והם איימו על תושבי המקום, כי יהרגום כמו כלבים, אם יוסיפו לתת מחסה ומזון ליהודים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזנטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

חדלנו מלבוא להוב. עד שהצטנו בעזרת הפרטיזנים את ביתו של אביהם, וכל המשפחה חששה להישאר ויצאה מהמקום. מאז רוח לנו במקצת.

יום אחד נודע לנו, כי הפרטיזנים נצטוו לעזוב את הסביבה ולהתרכז בשטחי ברית-המועצות, ואמנם היה כן. בעזבם את המקום, הלכו אתם גם כמה צעירים מבני עירנו שהיו בשורותיהם.

מצבנו החמיר, אך כל ברירה לא הייתה בידנו. עברנו כשבועיים ימים והנה הגיע ליער גדוד פרטיזנים כ-400 איש, ערוך לתפארת- מצויידים בנשק חדש, רכובים על סוסים. **שם הגדוד היה "נקמה"** ובהם יהודים ממינסק, מדאלינוב ואף מקורניץ. יענקל אורצ'יסק שבזכות אומץ לבו ניצל מבין ה-54, היה סייר מצטיין בין הפרטיזנים ולימים אף קיבל אותו הצטיינות גבוהה, ניומקה, ברמן, בנו של הספר, ולול בנו של אברהם פידלר, מרחוב סמורגון. הם הגיעו לכאן, בשובם ממבצע לשחרור יהודי מיאדל, שהגרמנים החזיקו בגטו. ואמנם הצליח המבצע. הם הצילו את היהודים והביאום ליער אולם מפקד הגדוד, שהלך ראשון במקום הסכנה, ושימש מופת לשאר, נפל מכדור-מארב. בין אלה שניצלו מגטו מיאדל היה יוסף בלינדר, אשתו וילדיהם.

עם התקרר החורף, היה חשש שעקבותינו בשלג יורו דרך לגרמנים למוצאנו. הנהגת הפרטיזנים החליטה, על כן, להוציא את כל היהודים ממקומות אלה להעבירם לשטחי רוסיה מזרחה, שם היה כוחם של הרוסים רב יותר, והגרמנים לא העזו לפעול ביערות.

אנו חוזכים ל"זוסטוק"

היה זה במחצית כסליו תש"ג, הפרטיזנים אספו את כל היהודים שהיו פזורים ביער - בהם ממיאדל, קריביץ נייקה, קאבילניק ומקומות אחרים, אך מרביתם היו יהודי קורניץ - כ-200 נפש, ובהם משפחות שלמות שניצלו. וכ-100 נפש ממקומות אחרים. בסך-הכל כ-300 נפש.

הקומיסר הפוליטי אספנו ונשא נאום בפנינו והסביר, כי אין ברירה, אלא לצאת מכאן ולעבור מזרחה. הוא תיאר לפנינו את קשיי הדרך: נצטרך ללכת ברגל, לא בדרכים ראשיות, כי אם בשדות, יערות, בדרך-לא דרך ולא בימים אלא בלילות. ואף-על-פי-כן, רוח של התלהבות עברתנו. כולנו התחלנו להתכונן לדרך הקשה. המצרך העיקרי שעלינו להצטייד בו, לפי הוראתו של המפקד, היה מלח, כיון שמצרך זה חסר ברוסיה. מלח אפשר היה להשיג מעט מזער אצל הגויים. ורק בכסף מלא ובמטבעות זהב. כמו-כן אמר לנו המפקד שעלינו להצטייד במטליות לרגלים, בתנועת המתקראת בלשון המקום "לאפצ'ות". נעליים כבר לא היו להו, הן נתפרטו כליל בדרכי היער, על פני אדמתו המשובשת. "לאפצ'ות" היינו קונים אצל גויי הכפרים וכן גם מטליות- קדחת ההכנות הייתה גדולה מאוד.

היה זה יום שבת כשיצאנו לדרך. חילקו אותנו לקבוצות בנות עשרה אנשים כל קבוצה. על כל עשירייה נתמנה ראש קבוצה. אף לי ניתנה עשירייה. הוציאנו אל קצה היער, כאן חיכינו עד חשיכה ויצאנו לדרך. נתנו לנו שלושה פרטיזנים כמלווים. היו אתנו ילדים קטנים ואנשים שלא יכלו ללכת מחמת תשישות וכל משאם וטרחם היו עלינו, הבריאים.

גם שלושת הפרטיזנים המלווים, סייעו בידינו רבות. הנה עומדים הם לנגד עיני - בחורי-חמד, מלובשים במקטורנים של עור, מכנסים כחולים, מגפים וחמושים היטב, יחסם אדיב ומלבב. היו נושאים את הילדים בידיהם ומסייעים בכל אשר יכלו. כ-5 קילומטרים לפני מסילת-הברזל נכנסו לכפר פאסקובשצ'יזנה והחרימו שלושה סוסים רתומים לעגלות והושיבו את הילדים והתשושים, וכך הובילנו עד מסילת-הברזל. כאן נשארנו לחכות עד אשר שנים מהפרטיזנים החזירו את העגלות לכפר ושבו אלינו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

עתה היה עלינו לחצות את המסילה ואחר-כך את הדרך הראשית המובילה מקורניץ לדאלהינוב, אותה נתיבה מפורסמת שלבנים עתיקי-ימים עמדו ליד צדדיה, ואשר קראו לה "השדרה של יקאטרינה". חייבים היינו לחצות אותה ליד קאסצ'ניאביץ'. זאת הייתה דרכם של הפרטיזנים ומקובלת הייתה כדרך טובה ובטוחה.

מסילת-הברזל נשמרה באותו זמן בהרבה מקומות, ע"י כפריים. הנה כבר הגענו כ-100 מטר ממסילת-הברזל, ליד נייקה. בשורותינו הושלך הס. כולנו נצמדנו לאדמה. ליל כסלו קר, האדמה רטובה, אבל לא קפואה. שכבנו וחיכינו לפקודה. והנה באים הפרטיזנים, מלווים, ומצווים בלחש לעבור מהר, כאיש אחד...

קמנו ובשפיפה וחיפזון עברנו את המסילה. היה עלינו לעשות במשך הלילה כ-40 קילומטר, עד מקום בו נוכל לנוח ביום. הסביבה בה נמצאנו עכשיו, הייתה מסוכנת מאד, קרובים היינו לקניאהינינה, בה חנו, בתחנת-הרכבת, הרבה גרמנים. גם בקאסצ'ניאביץ' היו הרבה גרמנים ומשטרה. המשימה שהוטלה עלינו הייתה בלתי אפשרית כמעט.

נשלחו שלושה סיירים לבדוק את השטח. בהם זלמן אלפרוביץ, בנו של מאיסי ועוד שנים שאיני זוכרם. אנחנו שכבנו וחיכינו לשובם. אמנם, הלילות באותה תקופה ארוכים מאד, ואף-על-פי-כן יש גבול לאורכם. השעות חולפות והסיירים אינם שבים. קוצר-רוחנו מתגבר, האומנם נישאר לעשות את יומנו במקום המסוכן? ראינו כי אין תכלית בציפייה סתם ויש להתכונן לבאות. החלטנו למצוא חורש-שדה ובו לעשות בחשאי ובהסתר את יומנו. את הסכנה בה נמצאנו אותו יום ואת חרדת לבנו לעשות בחשאי ובהסתר את יומנו. את הסכנה בה נמצאנו אותו יום ואת חרדת לבנו אין בכוחי לתארן. אתנו היו אמנם שלושה הפרטיזנים, אך היה זה לעג לרש.

החורש שמצאנו היה קטן מאד, מסביב שדות פתוחים, ומשקים בודדים, "חוטארים", מפוזרים במרחב. לא רחוק ממקום שבתנו עברה הדרך הראשית קאסצ'ניאביץ' - קניאהינינה. כל היום חלפו מכוונות עם גרמנים מזוינים, הלך ושוב. בפחד מוות עבר עלינו היום. צמודים שכבנו לקרקע, כאילו עפר מעפרה היינו, וכך עד רדת הלילה. כשהחשיך מאד נערכנו בקבוצות ויצאנו לדרך. היה עלינו לעבור באותו לילה כ-35 קילומטר, כדי לצאת מאיזור הסכנה ולהגיע ליער בו נמצאים פרטיזנים. עכשיו ראינו בעליל את כל כובד המשימה. הזקנים היו כושלים ותשושים, הילדים עייפים וצמאים. הן כל היום שכבנו ללא שתיה. היה עלינו לעבור כ-5 קילומטרים עד הגיענו לכפר דאוידקי. השיירה שלנו נתפזרה על פני מרחקים גדולים, היינו עמוסים לעייפה, צרורות וסמרטוטים וכל מיני מטלטלים שמקומם לא יכירם במסע מעין זה. הילדים החלו לבכות ובתוך דממת הלילה נשמע הרעש למרחוק, והוא גבר והלך. ואולי דבר זה, דווקא, היה לטובתנו.

חכישלון

באותו כפר שהזכרתי הושם לנו מארב שמגמתו הייתה לחסלנו בהיכנסנו לכפר. אך מסתבר, כי האורבים לנו נבהלו בשומעם מרחוק את הרעש והתכונה. הם דימו, כי מחנה פרטיזנים גדול ועצום מתקרב. בטרם מועד הם פתחו עלינו אש-תופת מרובים, מכוונת-ירייה, וכלי נשק אחרים, כשהם מאירים את הסביבה בזיקוקין. הלילה היה אפל מאד ואנחנו נתפזרנו על פני השטח כולו, בלי דעת אחד מהשני. הורים איבדו את ילדיהם, נשים את בעליהן. אני טרחת בכל מאמצי שלא להיפרד מהעשירייה שלי. השתדלתי כל הזמן להיות מרכזת. פקדתי מיד לשכב, להיצמד לאדמה ואגב שכיבה, להוסיף לזחול ולסטות, ככל האפשר רחוק מהדרך. היריות נמשכו כשעה, בהפסקות קטנות. בכל הפסקה כזאת המשכנו להתרחק מהדרך, עד שהתקרבנו אל חורש קטן. לא היה זה בעצם חורש אלא שיחי שדה.

היריות פסקו. מניתי את אנשי ונוכחתי לדעת, כי לא עשרה אנחנו אלא 35 איש, שרידים מעשירות אחרות. היכן נפוצו הנשארים לא ידענו. השאלה הנוקבת: מה לעשות עכשיו? וראשית כל, היכן אנחנו נמצאים? לפי הערכתי נמצאנו בין קאסצ'ניאביץ' וקניאהינינה, בלוע החיה ממש, ואנו חשופים על פני השדה, ללא מחסה כלשהו.

אתי היה נתן גורביץ' וילדיו, משפחת וקסלר, רחל מהעיירה קריביץ' עם שני ילדיה, שני ילדים של ישראל שאפר, בתו של מאיר המיאדלאי, אשתו של חיים-זלמן ובתה, ונשים וילדים ממיאדל. החלטנו לחפש חורשה גדולה יותר. הן בלתי אפשר הדבר להישאר בחורש זה. גם לשוב על עקבותינו אי-אפשר היה. אין ספק כי הגרמנים יחפשונו למחרת היום. עלינו, איפוא, להישאר אותו יום מוסתרים. קילומטרים רבים התרוצצנו על פני שדות חרושים, רגבים, שיחים וקוצים וחיפשנו חורש. מצאנו חורשות ותרנו אחרי גדולות יותר, עד שלא היה בנו כוח עוד ונשארו בחורש הראשון שנזדמן לפנינו. שכבנו על אדמתו הרטובה והקרה וכולנו נרדמנו. התעוררנו בבוקר מיריות הגרמנים. הם עברו בנתיבה הראשית, וחיפשו.

בבוקר, משפקחנו את עינינו וראינו את המקום בו אנו שרויים, אבד לבנו. חורש קטנטן באמצע השדה, מסביב פזורים משקים בודדים. לא רחוק מאתנו רעו עדרים. ברי היה לנו, כי הגרמנים יגלונו עוד מעט ודיננו ייחרץ. נצמדנו לאדמה ורגב שכיבה ראינו מה שמתרחש מרחוק. גרמנים חיפשו ב"חוטאים", אך לחורשה לא התקרבו משום-מה.

נתברר אחר-כך כי שאר אנשים השיירה בהדרכתו של אחד מבין שלושת הפרטיזנים, שמפקד היה, פנו בו-בלילה לחזור לפושצ'ה. אפשר כי עקבותיהם אלה הטעו את הגרמנים לחפש הרחק מכאן ולא בקרבת מקום. כמו-כן היה זה דבר שאיננו מתקבל על הדעת, כי דווקא פה בקרבת מקום יחליטו אנשים להסתתר. כך שכבנו ללא זיע כל אותו יום.

לעת-ערב גברו היריות. עם לילה התחלנו לטכס עצות, כיצד לחמוק מכאן ולשוב לפושצ'ה? המרחק אליה היה כ-20 קילומטר, אולם את הכיוון לא ידענו. החלטנו להיכנס אל אחד הבתים ולשאול, אך הדבר היה בחזקת סכנה. בבתים התגוררו פולנים שהיו יודעים כאנטישמים, אך ברירה לא הייתה בידינו. זלמן גורביץ' ואני שמנו את נפשנו בכפנו ויצאנו.

בגשתנו לחלון אחד הבתים שמענו מבפנים קול דברים בלחש. מפחד הפרטיזנים לא היה בבתים אור.

אימצתי את קולי ושאלתי בחומרה, היכן הדרך הראשית? מבפנים הגיע קולה של אישה זקנה. היא אמרה, כי מלבדה אין איש בבית, והיא עצמה תשושה מאד ואין לה כוח לצאת אלינו. אמרנו לה, שעליה רק להסביר לנו, כיצד ללכת, לימין או לשמאל. היא ניגשה לחלון, ניפנפה בידה לכאן ולכאן... ראינו שאין תכלית בכל הסברותיה, כי ממנה לא נציל דבר. החלטנו, איפוא, לחפש בעצמנו. שבנו לאנשינו, והתחלנו להסתובב אנה ואנה עד שהעלינו על משעול.

מטבע הדברים הוא, כי משעול מתחבר עם דרך. שוב שאלת-השאלות: באיזה כיוון ללכת עתה? גם הפעם יצא זלמן גורביץ' ואני לחפש איזה "חוטאר". האנשים נשארו להמתין לנו בשיחים שליד הדרך. כלבים לא נבחו, כיון שהפרטיזנים כבר הרגו אותם. הבחנו במשהו משחיר בתוך האפילה. אנו מתקרבים בחשאי והנה שיחים. המשכנו ללכת, עלינו על אדמה חרושה, והחלטנו להתקדם עם הנירים. מקץ רגעים ארוכים הגענו לבית אחד. ממה שניתן לנו להבחין בחשכה, שיערנו, כי משק עשיר הוא אמברים גדולים, גדר מכובדת וכו'. ברי היה לנו, כי פולני גר בבית וסכנה בדבר. ואף-על-פי-כן, ניצבתי בצד החלון נתתי כמה נקישות ושאלתי ברוסית:

"כיצד עלינו ללכת לקאסצ'ניאביץ', לשמאל או לימין?"

לחלון ניגש זקן, לפי נעימת קולו, הצעירים היו מסתתרים מאימת הפרטיזנים, שמא ייקחו אתם. הוא הסביר לנו, כיצד ללכת.

שבנו לאנשינו, ויצאנו לדרך. כמובן שלא לקושצ'ניאביץ, הלכנו אלא בכיוון ההפוך. הלילה היה ארוך מאוד ואנחנו הלכנו בו כ-20 קילומטר. היינו צמאים מאד. **זה לנו 24 שעות שלא שתינו.** ליד כפר אחד מצאנו תעלה ובה מי-רפש. נצדנו לאפיקה ושאבנו בידינו את המשקה להחיות בו את נפשנו.

את הכפר עקפנו. מכאן כבר ידעתי את הדרך היטב. שם הכפר ז'וקאביצה, שלושה קילומטרים מנייקה. התקרבונו למסילת-הברזל. על המסילה שמרו כפריים כרגיל. אולם כ-300 מטר רחוק מכאן הייתה תחנה של משמר גרמני, שהיו יוצאים מפעם לפעם בפנסים ובדקים את המסילה ואת שומריה. לכפריים לא היה נשק. נעצרנו קרוב למסילה, מיכל ווקסלר זלמן גורביץ ואני ניגשנו לסייר את המקום. משנוכחנו, כי אין גרמנים בקרבת מקום, נתנו אות לאנשים וכולם עברו את הפסים בחיפזון, זה היה בערך בשעה 11 בלילה. עתה נשמנו לרוחה. חלפנו על פני נייקה, שהייתה שקועה בתרדמת לילה. הלכנו אל עבר מכורתנו-הפושצ'ה. נשארנו ללון בקצה היער ולמחרת הגענו למקום ממנו יצאנו.

המדורות שלנו והשלג הראשון

אדמת היער הייתה קפואה, ואנחנו קרועים ובלואים מגודלי פרע. **הפחד מפני החורף המתקרב היה גדול. מעוננו הייתה המדורה, והיא בוערת יומם ולילה.** היו למדורה הרבה מעלות וכנגד זה גם חסרונות. האש חיממה את עצמותינו היבשות. באש היינו אופים את תפוחי-האדמה, מעליה היינו מחטאים את בגדינו. כל מדורה ריכזה כמה משפחות. משפחה אחת לא היה בכוחה להחזיק מדורה, שאכלה הרבה עצים. אמנם חומר זה לא חסר ביער, אך לחטוב עצים לא היה בכוחנו. חסרים היינו כלי עבודה מתאימים. ואם סכנה הייתה להשמיע קול רם והפקדנו לדבר בלחש, קל וחומר שהייתה סכנה להכות בגרזן ולעורר הדים במרחקי היער. השתמשנו איפוא בעצים חטובים ויבשים שנמצאו ביער באלפי מטרים מעוקבים. אותם הכינו בשכבר הסובייטים. העצים היו מונחים במקומות שהיה בהם מערה-יער, ואילו מקומות שבתנו היו במעבה היער ובמעמקיו. חייבים היינו לשאת את העצים עד מקום שבתנו, והמלאכה הייתה קשה. רק קבוצת אנשים גדולה יכלה לעמוד בה, לפיכך היינו מתחברים כמה משפחות יחד ומבצעים את הפעולה.

אך גם ליקויים היו למדורה: לא אחד מאתנו יצא ממנה בבגדים שרופים. עצי ההסקה היו עצי אשוח שטבע משונה להם להתיז גיצים רבים בשעת הבעירה. הגיצים היו פוגעים בבגדים ומציתים אותם. פעמים היו מתמלטות מהאש גחלים בוערות ואף לפידים. בעיקר גדולה הייתה הסכנה בעת השינה. משכבנו הייתה האדמה כשאנו ערוכים מסביב למדורה וקרובים אליה, כדי חימום הגוף. אחד מוכרח היה, איפוא, להיות ער ולשמור על השאר מפני תבערה. היינו שוכבים במעגל. ראשו של האחד נתון על רגלי קודמו. בקבוצה שלנו הייתה השמירה מאורגנת. אני מטבעי הייתי מסתפק בשעות מועטות והרבה לילות עברו עליי בשמירת המדורה.

התרגלנו כל-כך לאופן שכיבה כזה, בדמות כער, כשראשך מונח על רגלי חברך, שלא הרגשנו כמעט את קשיות האדמה. שכבנו מרוחקים מהאש כדי הושטת יד ואפשרות לחמם אותה. צד הגוף הפונה אל האש היה אפוי. אולם חלקי הגוף האחרים סבלו מהקור.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ברי לנו, כי מחר-מחרתיים ירד השלג. פחדנו מפניו מכמה טעמים. היכן נמצא מחסה ברדת השלג? כל האדמה הן לא נוכל לשכב. כמו-כן היה חשש למדורתנו. אך האימה הגדולה ביותר הייתה כי השלג עלול לגלות לגרמנים, על פי עקבותינו, את מקומות שבתנו.

השלג ירד עלינו כשאני ואשתי ועוד כמה יהודים מקבוצתנו, נמצאנו בדרך לכפרים לשם השגת מזון. היה זה שלג לח ושופע ללא רחמים והתחשבות. ה"לאפצ'ות" שעל רגלינו נתפרטו ונתפרו כליל. נשארנו בדרך יחפים ממש. משראינו כי השלג מרבה לרדת, מיהרנו לעזוב את הכפר ובקושי רב הגענו עד לפושצה. היינו מרוחקים ממקום שבתנו כ-10 קילומטרים. אולם להמשיך את דרכנו היה בלתי אפשרי. התחלנו לטכס עצה, מה לעשות. הפעם נלחמו בנו מהשמיים בכל הרצינות. ידענו, אם לא נמצא תחבולה ננוצח כאן, במקום זה ממש, ומלאכת הגרמנים תיעשה ע"י השלג הלבן. התחלנו לפשפש בכיסנו, אולי יש למישהו גפרור. ואמנם התרחש נס, אצל דניה, בנו של חיים אברהמ'ל, נמצא גפרור, אחד ויחיד. כיצד להבעיר מדורה, עם גפרור אחד? הפחד שמא יכבה היה גדול מאד. עלינו, איפוא, לערוך את המדורה כך שהגפרור לא יכזיב.

התחלנו לחפש בחשיכה ענפים דקיקים ויבשים, וכן אזוב יבש, שהשלג עדיין לא פגע בהם. שמנו את הזלזלים הדקיקים ואת האזוב בכמות רבה מאד ועל אלה הוספנו ענפים יבשים, עבים יותר, היינו שוברים בידינו את הזלזלים התחתונים של העצים, שהם ענפים מתיים. וכך ערכנו את החומר למדורה.

מי יכול לתאר את הרגע לפני הדלקת הגפרור, רגע גורלי. ואמנם ניצת הגפרור והוגש לחומר הבעירה. האש התלקחה אט-אט אדומה ומחייכת. מרגע לרגע התפשטה יותר, האדימה ואף הכחילה, קפצה מזלזל לזלזל ותהי מדורה... יושבנו מסביבה שעה ארוכה, התחממנו והחלפנו כוח...

כשבאנו למקומות שבתנו, מצאנו את המדורות שלנו כבויות למחצה, הילדים קפואים. התפזרנו על פני היער להביא ענפים יבשים, כדי לערוך מחדש את האש. ידענו, כי סדר חיינו מתמול-שלוש לא יצלח עתה ועלה הרעיון להשתכן בתוך קרקעונים ("זיאמלאנקות") ודבר זה הוא פרק לעצמו...

כלי עבודה כגון אתים לא היו, אתנו הרבה ילדים בלי הורים והרבה נשים בלי בעליהן, שלא באו בחשבון לעבודה. נוצרו קבוצות-קבוצות, והתחלנו, בכל זאת, לחפור באדמה. הדבר הסב לנו גם קרבנות רבים. כיון שנוצרו מגורי קבע, נתהוו גם שבילים אליהם והדבר הביא לכאן את הגרמנים.

היו גם משפחות שלא היה בכוחן לחפור בתוך האדמה. אלה התקינו סוכות מכפות האשוחים, ובתוך הסוכה הייתה בוערת יומם ולילה אש-התמיד.

זוכר אני, כי בסוכה שהקים יוסף בלינדר נפלה דלקה. היה זה באמצע הלילה, המשפחה ישנה והסכך שהתייבש במשך הזמן נדלק פתאום. האש התפשטה וכמעט שאחזה בישנים. כל עוד רוחם במ ברחו האישה והילדים מהסוכה. יוסף עצמו היה באותו לילה בדרך לאחד הכפרים ובשובו מצא, כי סוכתו שרופה ומשפחתו ללא מחסה.

חיי היער החלו לתת בנו את אותותיהם. הקור והרעב והזוהמה החלו לקצור בורותינו. מת ישראל הקצב, אשר נשאר יהודי ירא-שמים עד נשימתו האחרונה. ידע עינוי רעב ושמר על כשרות ככל שידו השיגה, כל הזמן ניזון רק בתפוחי-אדמה, אפויים על האש. ימים שלא היו לו תפוחי-אדמה, ראה אותם כימים של צום ותענית. כוחותיו נתדלדלו והלכנו וכך הוציא את נשמתו הטהורה. מתה אשתו של מנדל קרמר, מתו שני בניו של ישראל שאפר - יואלקה ומיכל. מתה בתו של ירחמיאל הסנדלר. ועוד כמה יהודים ניצולי העיירות הסמוכות.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

לוויות לא ערכנו למתים, תכריכים לא תפרנו להם. רק עם ישראל הייתה הטלית שלו עליה שמר מכל משמר, לא נפרד בחייו ובמותו.... בידינו ממש היינו חופרים בתוך האדמה הקשה וטמנו את גוויתיהם אל אלה, שחיינו היו צוירים וקשורים בחייהם.

אלה שנשארו בחיים חשופים היו ללא מגן לאכזריות גורלם וחילפשו מחסה בשארית כוחותיהם. מישהו הביא אתנו מספרים ותער והדבר היה ליושבי היער אוצר ממש. היו מעבירים את בעל המכשירים היקרים ממקום למקום וחולקים לו גדולה ויקר. בתפוחי-אדמה היינו "מסבנים" את הלחיים ובעינויים רבים היינו מתגלחים. המחבלים מהמכה השלישית עשו בנו שמות, מילאו את בגדינו וחדרו לתוך בשרנו. כל תחבולה לא מצאנו להן. הן עשו את בשרנו פצעים-פצעים. מחלת הטיפוס פשטה בינינו. במחלה מתו יחיאל בנו של יקותיאל-מאיר. בנו של פיבוש השוחט ואחריהם רבים אחרים. היינו מהתלים בטיפוס וקראנו לו "הטיפוס המטורף". כיון, שבפושצה, גם לאחר המחלה והחום, היו החולים ספק שפויים בדעתם ומטורפים למחצה. רבים נתחרשו, ואלה שנתרפאו, ללא רופאים נתרפאו, וללא רפואות. אומרים היינו, כי אוירה של הפושצה מחלים...

המלחמה בכינים הייתה הכרחית, אולם אמצעינו דלים היו. נוהגים היינו להגיע לאחד הכפרים, להיכנס בחשאי לבית-המרחץ של גוי, לגנוב קצת עצים ולהסיקו. אולם עד שהמרחץ הוסק די-צורנו סופגים היינו מנות גדושות של עשן ועינינו היו כואבות כמה ימים לאחר מכן. הדבר גרם למותם של רבים. החימום והרחצה היו מפילים תרדמה כבדה על המתרחצים ופעמים היו מתעוררים רק למחרת היום ורבים מאלה היו נופלים לידי הגרמנים.

בית-המרחץ לא היה אלא בקתה קטנטונת, מרוחקת מבית המשק כ-200 מטר, בערך, תריס בפני שריפה. תנורו בפנים היה ללא ארובה ועליו הרבה אבנים, שהיו מלבנים אותם באש. עמדו שם שתי חביות-מים גדולות, באחת קרים ובשנייה חמים. עיקר גדול ברחיצה זאת היו האדים שנתהוו ע"י יציקת מים על האבנים המלוכלכות...

ומעשה באב ושלושת בניו, משרידי העיירה סוויר, שניצלו והגיעו לפושצה. לילה אחד הלכו הם לכפר סטארינקה והתגנבו לבית-מרחץ מעין זה. לאחר שהתרחצו נפלה עליהם תרדמה וכשהתעוררו כבר האיר היום. הם יצאו, כדי לשוב אל היער ולא ידעו כי בינתיים הגיעו לכפר אלפי גרמנים. היה זה ביום 11.2.1943 יום המצוד הראשון. בלכתם נתפסו ונורו כולם. שלושת הבנים מתו במקום, האב נפצע בראשו, אך נשאר בחיים ולמחרת בערב אף הגיע לפושצה.

מצודים ביער

באותו יום נערך המצוד הראשון על היער. התכנים הוכנה ע"י המטה הראשי של הגסטאפו, בסיועם של מרגלים מקרב הכפריים שהתחקו על הקרקע ונים שלנו, וגילו אותם. הם הקיפו את היער מכל עבריו, ובשרשרת החלו לסרוק אותו. בכל קרקעון שמצאו הטילו רימונים. וכך השתוללו בתוך הפושצה מהבוקר עד הערב. המצוד עלה לנו בקרבנות יקרים.

כאן רצוני לספר, כיצד ניצלתי אני עם שלושים-ושתיים הנפשות שהיו אתי באותו יום. הקרקעונים שלנו נמצאו במקום מבודד. כל שאר הניצולים, כ- 75% מהם, התרכזו במקום אחד כמעט, ויצרו כעין יישוב, שממנו יצאו בשבילים אשר הסתמנו היטב על פני השלג. אני טענתי תמיד, כי סכנה גדולה בריכוז, כי יש להתפזר, ככל האפשר, על-פני היער ואמנם המצוד הראשון אישר את אמיתות הדבר.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

באותו בוקר הייתי עייף מאד. לפני שעתים, בערך, שבתי מכפר רחוק. כ-50 קילומטר עברנו, הלוך ושוב, בדרך השדות והיערות, ועתה נפלה עלי תרדמה מתוקה ועמוקה. הבאתי הפעם מצרכים רבים, ואשתי אמרה לי: נו, עתה נוכל לנוח ולא למרר לצאת לכפרים. **בתי שהייתה בגיל ארבע וחצי שנה**, התעוררה השכם ויצאה מתוך הקרקעון לצרכיה ומיד חזרה נבהלה וקראה:

"מה אתם שוכבים פה, יורים ביער, ודאי גרמנים התנפלו". היא העירה את כולנו, וכהרף עין היינו נכונים. היה בינינו אי-מי שאמר: "דמיון של ילדים, ודאי פיצוח העצים, מחמת הכפור, נשמעו לה כיריות". אולם חיש-מהר נתברר, כי לא דמיון שווא הייתה בשורתה. היער הפך להיות שדה-קרב. יריות מכלי נשק שונים, רובים, מכונות-ירייה, כבדות וקלות, מטילי מוקשים, רימונים וכו'. בכל חכמתם הצבאית והאסטרטגית יצאו היאקים, כדי לבער את השרידים המדולדלים של יהודי קורניץ.

ואמנם ניתן לי לחלץ מתוך מצוד זה ארבע-עשרה נפשות מהקבוצה שלנו, ושמונה-עשרה נפשות מקבוצה סמוכה, שהתגוררה כ-200 מטר מאתנו. הם באו אלינו וביחד התחלנו לטכס עצה, כיצד להיחלץ מהמיצר. באותה שעה כבר היינו מוקפים ולאוזנינו הגיעו זעקות-הפרא של המתנפלים, שהידהן הילכו אימים ביער. השעה דחקה ולא הייתה שהות להרהורים יתירים. נשמעה דעה מפי אחדים, כי מוטב שנעמיק ביער ונצטרף אל שאר היהודים: כביכול, צירפנו יכול להגביר את כוחם כנגד הגרמנים. אני אמרתי בלחש, כי עלינו ללכת אל הכיוון ממנו באו הגרמנים, כלומר: בכיוון קאטלובצה. ההיגיון אמר, כי כל תשומת-לבם של הגרמנים נתונה אל מעמקי-היער ועל כן יש להתחמק מהמעמקים אל הקצוות, דווקא. דוד, בנו של נחמק'ה, רץ ביער והגרמנים ירו אחריו. הוא השליך מעליו את הפרוה והמגפיים והם חשבו, כי פגעו בו והוא נפל. הם המשיכו לירות בפרוה, וכך הצליח להתחמק, לברוח יחף ולהסתתר.

עם חשיכה פסקו היריות ונשתררה דממה. הגרמנים עזבו את היער, ואנחנו שבנו אל הקרקע ונים שלנו. למחרת בבוקר שוב יצאנו מהקרקעונים, בהיותנו סבורים, כי גם היום ייערך מצוד, אך הם לא שבו. עתה יצאנו אל היער להיוודע מה קרה את שאר היהודים. קרבנותינו היו 9 נרצחים ושלושה שנתפסו חיים ועונו עד מוות. שלושה קרקעונים פוצצו ברימונים. אחרי המצוד הראשון החילונו לחשוב על בניית מחבואים בתוך האדמה. שלא נצטרך, במקרה של מצוד שני, לרוץ על פני היער לשם מסתור. העבודה הייתה מסובכת וקשה, הואיל וכלי-עבודה לא היו בידנו. לא היו לנו גם כוחות עבודה. בקבוצה שלנו היו העובדים העיקריים אליהו ספקטור (אליה שימשל"ס) ואני. ואף על פי כן ביצענו את המפעל. בנינו מחבוא באדמה שקשה מאד היה לגלותו. למחבוא היה קשר עם הקרקעון ומתוכו יצאה מנהרת-עקלתון שארכה 15 מטר. המנהרה נסתיימה בתוך חורש כבות מאד. ובשעת חיפוש אפשר היה לברוח בעדו.

היה זה אחרי המצוד הראשון, באחד מימי מרץ 1943. יום אחד הגיע אלינו לפתע-פתאום איצ'קלה (יצחק איינביןדר), כפי שקראנו לו מתוך חיבה. על חשבוננו כבר נזקפו פעולות נועזות בשורות הפרטיזנים. הנה אראה אותו, מאז, **בעצם עוד נער היה**, כל חזותו אמרה כובד-ראש, אומץ וגם צער ואיזו בגרות שהבשילה בסערת האימים. לבוש פרווה קצרה ומגפים ולראשו כומתה רוסית, פרטיזאנית, חגור אקדח ותת-מקלע. הוא שמע, כי ישנם כאן יהודים מקורניץ ובא לראותם. פה ביער נודע לו ממש, כי הוריו וכל משפחתו נהרגו. ראה אותנו ליד האש וניגש, חיבק את כל אחד התנשק ובכה. קדורני נשאר לשבת על האדמה, כאילו מקיים היה ישיבת-אבלים.

**"רק דבר אחד נישאר לי בחיים, אמר בלחש-לנקום ולנקום"..
ואת נדרו קיים עד שעתו האחרונה.** כשעתיים ישב אתנו והלך לבדו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

באלה הימים נתפרסם שמו ברבים. את המבצעים הנועזים ביותר היה מוציא לפועל. הפיל את חתיתו על כל הסביבה והיו קוראים לו "בזסמרטני" "בזסטרסני", כלומר: הנועז, שאין המוות שולט בו.

בינתיים הגיע הפסח, **פסח ראשון ביער**, זוכר אני, כי פייגה לאה סרלס ומינה, אשתו של שואל, היו להן קופסאות של פח וסיר שבור והן הגעילו את הכלים לעשותם כשר לפסח. וכל ימות החג לא אכלו לחם, אלא תפוחי-אדמה.

המצוד השני היה ביום 30.4.1943, ארבעה ימים אחרי הפסח. יום או יומיים לפני כן באו פרטיזנים ללובאן, ביניהם יענקלה אורצ'יקס וזאב בנו של אברהם פידלר, מרחוב סמורגון, והרגו כמה גרמנים, הוציאו את העדר מהחוזה והביאוהו ליערות. לכל שני קרקעונים נתנו פרה לשחיטה. היה כבר אביב והבוץ ביער יהיה גדול מחמת גשמים והפשרת השלגים. אני, גיסי ועוד אחד מאנשי קבוצתנו, הלכנו לקחת את הפרה שניתנה בשביל הקרקעונים שלנו.

בדרך שובנו שקעה הפרה בבוצ ובבוץ ולא יכולנו להוציאה. עודנו מטפלים בה, שמענו פתאום יריות גישוש, השארנו את אוצרנו וברחנו להסתתר במחבוא שלנו. למחרת החל המצוד השני...

במצוד השני נפלו לידי הגרמנים רבים שלא היה להם מחבוא והם נרצחו. תשע-עשרה נפשות נהרגו מאנשי קורניץ ורבים אחרים. אישה אחת נתפסה בעודה בחיים, הובילה לווייליקה ועיניה עד מוות. את דניאל, בנו של חיים אברהמ'ל, חטפו בעודו בחיים, ובאחד הכפרים חתכו את גופו במשור.

עבר האביב ואחריו בא הקיץ. עתה היו החיים נוחים יותר. התקווה לצאת מהיער ולהינצל נתגברה. בחזיתות נחלו הגרמנים מפלות גדולות, כבר היינו אחרי ניצחונות סטלינגרד, אולם בעת-זו ובועונה אחת רבו גם הסכנות, שארית הפליטה שלנו הלכה ופתחה מיום-ליום. מהם שנרצחו ע"י הגרמנים ומהם שמתו במחלות שונות. הטיפוס עשה עכשיו יד אחת עם היטלר וקצר בנו לבלי רחם.

בקיץ התפלגנו לקבוצות קטנות. עם רבים אבד הקשר בכלל. דבר זה הקשה במידת-מה על הגרמנים למצאנו ולכלותינו במקום אחד. אנחנו כבר עומדים בסוף אוגוסט 1943. תבוסת הגרמנים גדולה והם נסוגים לאורך כל החזית. תנועת הפרטיזנים הולכת הלוך וגבור. הגרמנים עורכים תכנית-השמד לחיסול הפרטיזנים בתוך היערות. נתרבו מעשי החבלה, גשרים פוצצו, רכבות הורדו מהפסים ושבתם של הגרמנים הייתה שעה-שעה אל עקרבים.

בספטמבר 1943, כמה ימים לפני ראש-השנה, שנה לטבח עירנו, יצאו הגרמנים בכוח גדול, על היערות. לפי המקורות מוסמכים מנה הכוח כ-30 אלף חיילים. מצוד זה ארך לא יום אחד, כשני המצודים הראשונים, אלא שבועיים. הם העלו באש הרבה כפרים והוציאו רבים מתושביהם לגרמניה, כדי ליטול מהפרטיזנים והיהודים כל משען בסביבה.

באותו זמן, בערך, **עונתה עד מוות בת עירנו, פייגל לאה סרלס, הקדושה והגיבורה**. באחד המצודים נתפסה פייגל ע"י הגרמנים והובאה לכפר סטארינקי, מקום-שם שכן המטה הגרמני. הם עינו אותה קשות וביקשו להוציא ממנה מידע, כי בכפרים מקבלים יהודי היער מזונות. הכפריים ראו את עינוייה בחרדה רבה כיון שחיהם ומותם תלויים היו במוצא פיה.

שלושה ימים עינו אותה בכל מיני עינויים. והיא לא הודתה. היא טענה כי הגויים מגרשים אותנו מהכפרים מכים אותנו ללא רחם, וכל מה שיש לנו מדברי אוכל אינו אלא ממה שאנחנו גונבים בשדות, או מה שהפרטיזנים נותנים לנו. משראו כי אין שיטת העינויים עומדת להם,

החלו לשדלה בדברים ולהבטיחה הבטחות שונות. הם הביאו אל גוי אחד שכבר הודה, כי הוא נותן אוכל ליהודי היער, אך היא טענה גם בפניו כי הוא משקר, כי גם הוא היה אחד האכזרים שהסב ליהודים צרות רבות. לאחר כל אלה הרבו את עינוייה, עד אשר הוציאה את נשמתה הטהורה.

עם מותה הייתה בכפרים התרגשות בלתי רגילה. נשגב היה מן הגויים להבין כיצד יכולה אישה לעמוד בכוחות נפש כאלה מעניה. הכפריים טענו כי היא אלא אחת מן הקדושים המתחפשים לבני-אדם. הם לקחו בהסתר את גופה וקברו אותו בבית-הקברות בסטארינקי והיו עולים להתפלל על קברה...

את הפרטיזנים לא היה בכוח הגרמנים לחסל, כיון שהם עזבו את היער בעוד-מועד, אבל ביהודים הם ערכו הרג. במצוד השלישי איבדו 19 נפשות.

מצבנו משתפר

ליערות הגיעו חטיבות פרטיזנים גדולות והמצב השתפר גם מבחינה כלכלית וגם מבחינה ביטחונית. הם יסדו בתוך היערות סדנאות שונות לתפירה, לסנדלרות, לבורסקים וכן מאפיות. היינו אופים לחם בשביל הפרטיזנים. לסדנאות נכנסו יהודים רבים, לרוב אלה שלא היה להם כושר קרבי. היו אתנו יהודים מעירות שונות ורבות, ניצולים מווילנה הגיעו לכאן, ואפילו מוורשה.

חפרנו באדמה והקימונו מבנים מיוחדים ובהם סידרנו את הסדנאות. חומרים חדשים לא היו לנו, והיינו מחדשים או מתקנים בגדים ישנים, נעליים ישנות וכו'. לבנים היינו תופרים ומתקנים ממצנחים, שהרוסים הורידו בהם נשק ומצרכים אחרים. הפרטיזנים היו מביאים מכוונות-תפירה מהכפרים. רוב המכוונות היו רכוש יהודי שנשדד לפני השחיטות ואחריהן.

הנה כי כן, התחלנו קצת להתלבש. אמנם בגדים מטולאים, אך שלמים. גם מבחינת הניקיון באו שינויים, התקנו בית-מרחץ ושוב לא הצטרכנו להתגנב "לבאני" של האיכרים באישון לילה, בבית-המרחץ שלנו היה תנור מאבנים, גם סבון השגנו. ביער גופא כבר התחלנו לייצר סבון. נטק'ה חארנאס מקורניץ הקים מפעל לתעשיית סבון, אמנם באורח פרימיטיבי, אבל סבון של ממש. נעשינו, איפוא, נקיים יותר וקיבלנו קלסתר-פנים של בני-אדם. כל היהודים עזבו את הפושצ'ה ועברו ליער זאז'אריה. היה זה בסביבות היישוב שנקרא אוזלה, סמוך יותר למיאדל, כיון שבאותו יער היו פלוגות פרטיזניות גדולות. זה היה מצבנו בסוף 1943 וראשית 1944.

שטחים גדולים היו בידי הפרטיזנים. וביער זה הותקן אפילו שדה-תעופה סמוי, כאן היו נוחתים האווירונים ולוקחים את הפצועים מבין הפרטיזנים ומעבירים אותם לעורף. כך עבר החורף והפסח התקרר, בפסח זה אפינו מצות ביער, מקמח שעורים שעורים. התקנו מעגילות לרדד את הבצק ואף ערכנו את הסדר.

אחרי הפסח שוב הגיעונו ידיעות, כי הגרמנים מתכוננים לצאת במסע-השמד על היערות. אולם עתה חייבים היו לצאת בכוח גדול מאד-בכמה דיביזיות. התחלנו להתכונן לדבר ובנינו מחבואים שונים. חיכינו אמנם לשחרור, אולם בעת-ובעונה אחת איים עלינו חיסול סופי ע"י עושי-דברו של היטלר. הגיעונו ידיעות, כי הגרמנים מסתייעים במצודים האחרונים בכלבי-גישוש המגלים כל מחבוא תת-קרקעי. ובלבנו הייתה חרדה גדולה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

המצוד נערך תחילה שהם מרוחקים כ-180 ק"מ מזרחה ממקומות הימצאנו. גם ביערות ההם נמצאו רבים מיוצאי עירנו ובמצוד זה אבדו מהם 15 נפש. רק ההתקדמות המהירה של הצבא האדום שמה לאל את תכניות-ההרג של הגרמנים. ובזכות התקדמות זאת נשארנו בחיים.

29 ביוני 1944. ביום זה הגיעו אל גבול היער הסיירים הראשונים של הצבא האדום המתקדם, היה זה היום לו חיכינו למעלה משלוש שנים- אולם רק קומץ קטן זכה לו.

ביום שובנו

רק ביום שחרורנו הרגשנו ביתר-שאת, כמה אומללים וגלמודים נשארנו. לאן ללכת? זאת הייתה השאלה אשר ניצבה בפנינו. העיירה שרופה, שרפוה הגרמנים בנסיגתם. כיצד נבוא אל תלי השממה, כיצד נוכל לראות את פניהם של הגויים, יושבי העיירה, אשר סייעו להשפילנו עד עפר, לרמסנו ברגליהם? אך משכו אותנו הקברות. לבוא ולכבוש את ראשינו בעפרם ולרוותם בדמעותינו. שבנו איפוא, אל קננו ההרוס..

לעולם לא אשכח את יום שובנו, כאשר התקרבו לעיירה. כשדה-קרב נראתה. מגודרת סביב-סביב בתיל-דוקרני ועשויה חפירות-חפירות. אמנם קרבות לא נערכו בה, היוו אלו חפירות בהן חיפשו מחסה, מאימת הפרטיזנים, גיבורי הגזע הנבחר.

נכנסנו ברחוב מיאדל. הנה אנחנו ליד ביתו של פיישקה, הבית הראשון. הלך ובכה הלכנו ועם כל צעד התגברה הלמות הלב יותר ויותר. אך היו רגעים שלא רצית להאמין, כי אמנם נתרחש כל זה, כי הכול נכרת מארץ החיים, כי שוב לא נפגוש אף אחד... האומנם מת הכול, האומנם?.. וכאן, ברחוב מיאדל, בשווישצ'אפולא שלנו, כלום לא יצא כמו אז לפגוש אותנו לייב-יעקב הזגג, שפניו מאירות וחיוכו טוב ומיטיב? וקצת הלאה מכאן, והאם לא יבואו לקבלנו, כמו אז, אמא ואבא, אחי ירמיהו, אחינו הלל, האחיות שיינה ומינה?.. הנה ניצב גם הוא, הלבנה הגבוהה, הלבנה מימי ילדותנו, האם לא אראה מתחתיו את הילדים היקרים והקטנים ילדי שווישצ'אפולא היהודים, כשהם משחקים בצלו הנעים?.. אולם רק כהרף עין באו הזיכרונות... רק כהרף עין... עד מהרה נתגלו לפנינו שני הבורות הגדולים שבקצה רחוב מיאדל, גיא ההריגה הגדול... קבר האחים והאחיות... ואנו ניצבנו עליהם, בתוך יום הניצחון, שחוחים ונדכאים עד עפר. [8]

קבוצת פרטיזנים יהודים ופולנים ביערות Yanov – לובלין, פולין [18]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ינטה בראנוביץ [דינר שטיין] עם החמישים וארבעה

ינטה בראנוביץ מספרת בעדותה על התלאות שהיא עברה יחד עם תינוקה, אביה, בעלה והקהילה היהודית בעיר קורניץ.

הועברה להשמדה בגיא ההריגה ביער. הייתה עדה לרצח של גברים נשים וטף. התרחש נס. שוטר הוציאה יחד עם תינוקה מהשורה לפני פקודת הירי וכך ניצלו.

היה זה בערב שמחת-תורה שנת תש"ב. אני ולוול בעלי ובננו התינוק ערכנו ביקור בבית גיסי. ביקור, אף על פי שהמרידות בלבבות הייתה רבה. גיסי סיני וגיסתי שרה קיבלנו בסבר פנים יפות. ישבנו וגילגלנו דברים וברכנו כל רגע שאין עמו תלאה. מתוך חרדה שכבר הפכה לנו טבע שני, קם גיסי לראות אם שקט בחוץ. הוא ניגש אל פשפש החצר והשקיף על פני השוק. פתאום ראה, כי מרחוב וילייקה יוצאת שיירה של רוכבי אופניים החופזת אל רחוב דאלהינוב. הוא מצא לו מקום סתר וניצב ללא ניע וסקרם עד כי נתחוויר לו, כי הבאים אנשי ה-ס.ס. הם-חבורה גדולה. כל החבורה נעצרה ליד ביתה של אסנת לימון, מקום-שם נמצא בית המשטרה. הרוכבים ירדו מהאופניים ונכנסו פנימה, אך לא השתהו בו. מקץ עשר דקות הם יצאו וחזרו בדרך שבאו, לרחוב וילייקה.

גיסי שב נבהל לבית וסיפר ממה שראה, פחד גדול אחזנו. עד מהרה עטפתי את התינוק, נפרדנו ממארחינו ויצאנו לשוב הביתה. הלכנו עם הגנים ובבואנו סיפרנו מה שראינו. דעתו של אבא הייתה, כי הואיל והם חזרו לוילייקה, פירוש הדבר שאין סכנה אורבת. מכל מקום, נשארנו ליד החלונות, להשקיף על הרחוב ולהשגיח.

פתאום ראינו כי רוכב הופיע. סקרנו אותו, משהתקרב הכרנוהו. היה זה אדמוביץ', פקיד הדואר. בחופזה ניגש לחלון מצד החצר וניקש במקלון שבידו. אבא פתח את החלון ושאל בלחש:

"מה נתרשש?..."

אך לפני שאבא סיים את שאלתו, כבר הפליט הלה לעומתו:
"אדון דינר שטיין, על הגברים להסתלק, חיש-מהר, הנשים יכולות לישון בשקט". - הביט כה וכה, להיווכח אם לא ראוהו זרים והסתלק.

בבית נשתררה דממת מוות, בפחד הסתכלנו זה בזה. אבא ניתק את הדממה ואמר:
אבא נפרד מעמנו. נטל בידיו דלי, כביכול הולך הוא לשאוב מים, שלא להקים בהלה ברחוב, ונכנס לחצר האוביאשצ'יק. את הדלי הציג ליד הבאר והוא עצמו ירד והמתין ליד המרחץ, מקום המפגש. כבר חלפה מחצית השעה אך ולוול לא בא. אבא חשש, כי משהו נתרשש והוא חזר עם הדלי הביתה.

ולוול גמר-אומר להישאר. הוא הסביר לנו, כי הוא לא עשה רעה לאיש ועל-כן לא ירעו גם לו. הוא לא נתן להשתכנע, כי עליו לברוח. ושני הגברים נשארו בבית.

היום פנה הלך והחשכה ירדה. ליהודים אסור היה להעלות אור בבתייהם. כיסנו את החלונות בשמיכות ולאורה הרפה של עששית קטנה ישבנו ותהינו על המצב. אמא הגישה ארוחת-ערב, אך התיאבון ניטל מאתנו. בשעה 11 הלכנו לישון מתוך סברה כי דבריו של אדמוביץ' אינם אלא בדוחתא. בשעה שתיים-עשרה נרדמנו. אך תנומתנו לא ארכה, אלא שעה אחת בלבד. פתאום התעוררנו מדפיקות חזקות בדלת. כבר ברי היה לכולנו כי אסון מתקרב. ניסנו להתעלם ולא להשיב. הדפיקות נתגברו והלכו, בדלת ובחלונות. קפצנו ממיטותינו ומיהרנו להתלבש, רעדנו מרוב פחד, והבגדים כמו נתערבבו בידנו. פתאום הונחתה בדלת מכה חזקה, בקת הרובה וצריחה חדה פלחה את האוויר:

"לפתוח את הדלת!!!"

אמא ניגשה ראשונה לדלת ושאלה, בשוותה לקולה נעימה של תמימות ופליאה:
"מי זה שם?"

המרצחים לא השוו את תשובתם והצריחו:

"פתחו לכל השדים והרוחות!!!"

אמא השתדלה לפתוח את הדלת, כבימים רגילים, ולהראות שקטה, אף-על-פי שדמיה קפאו בקרבה בהיווכחה מי ומי "האורחים".

אל תוך הבית נכנסו שלושה שוטרים, כמה מהם נשארו להמתין בפרוזדור ואחרים שמרו על הבית מבחוץ. הנכנסים היו חברינו לספסל הלימודים בבית-הספר. מיד פתחו הם את הדלת של חדר המיטות ובראותם את ולוול ציוו עליו להתלבש מהר וללכת אתם. יללה ובכיה הקיפה את הבית. אחותי רחל'ה ניגשה אל אחד מהם, חבר לכיתה במשך שנים אחדות, והחלה להתחנן ולהפציר:

"גינטופ, הרפה ממנו הן כל רעה לא עשה לך. הן חברים לכיתה אחת היינו!"

המרצח דחף אותה מעליו וצורח:

"הסתלקי, ז'דובקה ארוה! מעולם לא היינו חברים ולעולם לא נהיה!"

דם הטומאה שבו נתרתח והוא צעק אל ולוול:

"מהר והתלבש, רק חמישה רגעים לפניך!"

השניים האחרים התהלכו בבית ובצחקוק זדון הסתכלו בתוך פנינו הנבוכים. אני, כמי ששיתוק תקפני. לא יכולתי לקום מהמיטה. כ-2-3 רגעים ארך הדבר. ופתאום התאוששתי, קפצתי מהמיטה כאילו נתעוררתי מחלום-בלהות והתרוצצתי על פני החדר צברתי לבנים חמים, גרבים, כסיות, סוודרים. רדידים, אוזניות סרוגות- חבילה קטנה בשביל ולוול, אמא צררה גם היא חבילה קטנה- צידה לדרך. ברגע האחרון הגשתי לו שני זוגות לבנים. השוטרים אמרו, כי כל זה מיותר, רק לעבודה לוקחים אותו ומחר ישוב הביתה. הלבבות הלמו והרגשת הסכנה גדולה הייתה. ממני נפרד לראשונה. המומה הייתי מנשיקותיו, ומקולו המלחש:

"שמרי יקירתי על הילד... ועל עצמך. ודאי לוקחים אותנו למחנה-עבודה".

דמעותי הסבו צער רב לנפשו הענוגה והוא הרגיע אותי:

"אל תדאגי, יהיה לי חם, הן נטלתי את הכול, ומחר ודאי אשוב, אם לא אשוב, תודיעי היכן המחנה, אולי אפשר יהיה להעביר משהו".

השוטרים צעקו לעומתנו:

"לא עת דודים לכם עכשיו, מחר תתעלסו באהבים!"

ולוול לא פסק מהיפרד, מאבא ואמא, מרחל'ה, ממני ומהתינוק. הנה כבר עשה את פסיעתו הראשונה אל עבר הדלת ושוב הפך את פניו אלינו, חיוורים היו פניו ונבהלים, כמו נצמד למקומו הסתכל בנו בעיניים נבוכות, עד שאחד השוטרים דחפו בעד הפתח. עתה נתגברה הבכיה, נחפזנו אל החלון לראותו שנית, אך שמענו רק הד צעדים אשר גווע ונעלם.

בבית נשתררה דממת מוות דממה תהומית. והנה פרץ הילד בבכייה נוראה וליבותינו חישוב להתפלץ. כל הלילה לא מצאנו מנוח. הפציע השחר ובחוף נראו צללי אנשים. אמא התלבשה ויצאה לשוק, אל המשטרה, להיוודע מהמתרחש. היא נכנסה פנימה ופנתה אל המפקד וסיפרה לו, כי בלילה נלקח חתנה, בעל בתה ואין היא יודעת בשל מה. אגב כך שאלה אותו אן אפשר למסור לו דברי אוכל.

אזיאביץ המפקד השיב, כי לעת-עתה אסור הדבר, אולי אחר-כך מותר יהיה, כלומר: משייבדקו תעודותיהם. אמא שבה הביתה לבשרני את הדבר ומיהרה לשוב למשטרה, כדי להשתדל בדבר שחרורו של ולוול. אני נשארתי בבית עם תינוקי בן ששת הירחים ואבא יצא אל הרחוב לטכס עצה.

בשובו הבחנתי כי רצוף היה ונואש, אולם ממני השתדל לכסות את רגשותיו. הוא צנח על הספה ואנחה נתמלטה ממנו בחשאי. אני השכבתי את הילד בעריסה והייתי מנדנדת אותה מתוך פיזור דעת. אבא ישב ובכה. נבוכה הייתי, לבי ניטלטל עלי ולפני שהספקתי לשאלו אם נתברר לו משהו, השגחתי פתאום בעד החלון, כי חבורה של גרמנים ועמם שוטרים באים מכיוון השוק. הם הלכו בשורה לרוחב הרחוב, ומילאוהו עד תום. עשרה איד מנתה החבורה. אימה גדולה נשתלטה עלי וצעקתי אל אבא:

"ראה, גרמנים באים, אולי אלינו!?"

עמדתי ללא ניע והוספתי להשקיף. הם הלכו והתקרבו. פתאום נתחוויר לי, כי באים הם אלינו ובלי להסב את עיני מהחלון קראתי:

"אבא, מהר וברח, הם באים לביתנו".

אבא קם מהספה והציץ בחלון, המרצחים הלכו שמחים ונהנים ושוב צעקתי:

"אבא ברח! הם באים ודאי לקחת גברים, עליך להסתלק מיד, צא דרך הדירה האחורית ומשם בעד החלון אל הגן של חווידר ומשם אל אחד הגויים!"

אבא צמוד היה למקומו, פניו נצטהבו ופתאום מירר בבכי:

"כיצד זה אעזבך, בתי ללא הגנה?"

ראיתי כי הכנופיה כבר הגיעה עד ביתה של הינדה-לאה. במרץ דחפתי את אבא וצעקתי:

"מה אתה עומד? ברח מהר!"

לא ידעתי מאין נתגלה בי כוח כזה לדחוף אותו. הוא מיהר עד לדלת ושוב נעצר והביט בי. עתה כמו ניטל דיבורי, לא יכולתי להוציא הגה. ראיתי כי הכנופיה פנתה אל ביתנו. רק הספקתי לתת לו סימן כי יברח, לנפנף לו ביד. ואני הוספתי לטלטל את העריסה מתוך עצבנות. אבא יצא מן הבית. ולא עבר רגע והכנופיה כבר עלתה על המעקה - ונכנסה. קצין גבה קומה וממושקף פנה אלי ושאל:

"כאן היא דירתו של רודינצקי?"

"לא!" - עניתי על שאלתו.

"האת אשתו של רודינצקי?"

"כן!" - עניתי קצרות.

הוא רמז לכל השאר והם פשטו על החדרים והחלו לערוך חיפוש. במשך חמישה רגעים, הוצא הכול מהארונות והשידות והושלך. ניצבתי יחידה בתוך הכנופיה, ללא מגן כלשהו, לא ידעתי מה עתיד להתרחש כאן. המחפשים סיימו את מלאכתם והתלחשו עם הקצין. אחד החיילים נצטווה להישאר כאן. החייל נזדקף, הקיש במגפיו והצדיע. תשעה הרוצחים והקצין בראשם יצאו מהבית וירדו אל קצה הרחוב. הם הלכו לקחת את חיים ז'וקובסקי.

בבית, יחד עמי, נשאר, רק חייל אחד. הוא ניצב כל הזמן. אין זאת, כי הוא מילא חובת עמידה על המשמר. הגשתי לו כיסא וביקשתיו לשבת. הוא לא ענני דבר. ורק הניע בראשו לאות

שלילה. דממה דרוכה הייתה מסביב. מבטיו נתונים היו אל התינוק. סיכנתי את עצמי ושאלתי:

"אבקש את סליחתו, - אמרתי לו, - אולי ידוע לו אם אביו של הילד ישוב".
הוא לא ענני ורק משך בכתפו, כמי שנשאל שאלה קשה ואין הוא יודע מה להשיב. החייל ניגש לעריסה הסתכל בתינוק והקשבתי כי השמיע אנחה בחשאי. הישרתי מבט לעינו, כמבקשת הייתי לקרוא בהן את הרהוריו. תקפני פחד גדול. הן לבדי הייתי בבית. אולם מחשבה של קורת-רוח עברתני: שאבא הסתלק בעוד-מועד.
עודני מהרהרת שמעתי פתאום את קולו של החייל?
"אולי תוכלי לתת לי כסיות של צמר, גרבים ורדיד?"

שמחתי כי סוף-סוף השמיע הגה. אמרתי לו כי עוד מעט תיכנס אמי והיא תיתן לך את הכול. ואמנם, בעוד רגעים מעטים נכנסה אמי. אך הוא כבר לא נתן לה לצאת מהבית. כעבור מחצית השעה שבו הגרמנים לביתנו. הקצין, האוברלייטנאנט, פנה אלי וביקש שאתן לו את תעודתי. נתתי לו מיד, והנה נכנס לביתנו סגן מפקד המשטרה, קאז'יק סוקולובסקי ואמר להם בגרמנית רצוצה, כי בבית זה גרה משפחת דינר שטיין ולא משפחת רודניצקי, וכי הדירה של משפחת רודניצקי היא בשוק.

הקצין ציווה עלי לקחת את התינוק וללכת לשוק. סבורה הייתי כי מתכוון הוא להובילי לדירתו. אך טעות מרה, טעיתי.

ביקשתי מאמא שתיתן לי שני חיתולים לדרך יצאתי מהבית ובטוחה הייתי כי הם חייבים לערוך חיפוש בדירה בה התגוררנו לפי כן, - ומיד נשוב הביתה. אמא קראה אלי: "בתי!" וביקשה להתנשק אתי. הרגעתיה ואמרתי לה כי הדירה הן ריקה לאחר השוד שערכו בה הכפריים.

בצאתי החוצה נתגלה אסוננו. ליד ביתנו עמדה פסיה-ינטה, אמו של ז'וקובסקי והינדה גיסתי, אשתו של מולקה טייב'ס עם שני ילדיה. בלחש שאלתי אותן מה פירוש הדבר והן ענו לי כי המצב הוא ביש. הלכנו לאט-לאט. הגויים הסתכלו בנו והתלחשו ביניהם, הגענו לשוק. וכאן אמרו לנו כי גדול האסון ואף על פי כן לא ידענו מה מתרחש פה. כל הנשים הנאספות עם ילדיהן עמדו ובכו. אני

כבר לא יכולתי לבכות. לבי כמו נתאבן. הנשים סיפרו כי את הגברים הובילו לעבודה עם אתים בידיהם. אני פירשתי את הדבר, כי ודאי מעבירים אותם למחנה-עבודה והם יהיו נפרדים מאתנו. צר היה לי כי לא נטלתי דבר בשביל התינוק.

לאחר עשרה רגעים הובילו גם אותנו לרחוב קוסיטה. מלווים ע"י שוטרים וחיילים. מוכרחים היינו ללכת באמצע הרחוב וכולנו יחדיו. התחלתי לפגר בדרכי, להישאר האחרונה. ביקשתי בלחש מהחייל ששמר עלי בבית, כי ייתן לי להתחמק לאחת החצרות הוא השיב לי, כי עלול הוא להיענש קשה בעד מעשה מעין זה... כבר הגענו עד לפסי-הרכבת. פניתי לאחור וקורניץ נתגלתה לעיני. קטנה ומכוערת בתוך העמק. הנה גם שלושת בתי-הכנסת. עומדים הם זה ליד זה, וגם ידם קצרה מהושיע, אומללים כמונו. האם אשוב לראותך עירי היקרה? זאת הייתה המחשבה שנתעוררה בי באותו הרף-עין. מוזר, אך הייתי באותם רגעים שקטה ועצובה, אך לא נבהלת ולא ידעתי כי גדולה הפורענות האורבת לכולנו.

פריידקה, בתו של דויד ליפה'ס, בכתה וקראה אלי:
"ניטצ'קה, לאן זה מובילים אותנו? ולאן זה הובילו את הגברים - את בעלינו היקרים?"
הלכתי לידה. אולם עתה כשביקשתי להשיב לה משהו נוכחתי, כי לשוני כמו דבקה לחיכי. וכמו אבן סתמה את גרוני. ושפתי, לא היה בהן כוח להתנועע. את הכול שמעתי והבינותי, אולן להשיב לא יכולתי. השוטרים האיצו בנו, בהכותם אותנו בקתי הרובים וכך הגענו ליער

מיקולאן. כאן, על סף היער נצטוונו להיעצר, בתעלה. בתוך היער היה מערה. השגחנו כי נמצאים בו בעלינו, בידיהם אתים. ראינום כי הם יחפים ורק בכותנותיהם לעורם, ליד המערה, נראתה ערמת בגדיהם ולידה ראינו את נעליהם ומגפיהם מסודרים זוגות-זוגות. עתה כבר נודע לנו כי שני קברים חופרים יקירנו-קבר אחד בשביל עצמם וקבר אחד בשבילנו - נשיהם וילדיהם.

עמדנו בקצה היער עד אשר נסתיימה החפירה. עתה קירבנו ועמדנו במרחק של 50 מטר מיקירינו. נצטוונו להביט אליהם. העמידום בשורה כשגביהם אלינו. המרצחים התרוצצו רצוא ושוב וישרו את השורה. מאחורי כל אחד מהניצבים עמד שוטר עם רובה. לפי השוטרים עמד גרמני עם מכונת-ירייה וכיוונה אל השורה.

פתאום שמענו שריקה ולאחריה מטח-אש ממכונת הירייה ומהרובים. בין העצים נתחוללה רוח. כאילו רעדה אחזה אותם, בעלינו היקרים ואבות ילדינו הרכים, כרעו-ונפלו כאילנות גדועים... זעקת הנשים והילדים קרעה את היער לגזרים. תלשנו את שערות ראשינו. זעקנו אל השמים כי ישקיפו לראות מה עוללו לנו, והרוח טלטלה את זעקתנו רק על פני היער...

עברו כמה רגעים והגויים שנתקהלו כיסו בעפר את יקירינו. עתה, העמידו אותנו בשורה כדי להובילנו למקום הטבח. בקצה היער עמד גוי עם סוס ועגלה כדי ליטול אח-כך את בגדינו, חיש מהר ניגשתי אל הגוי ואמרתי:
"קח את הילד ויישאר הוא בחיים!"
הגוי געה בצחוק רם:

"ח-ח-ח, ילד יהודי, את האשפה הזאת יש לבער, כי זכר לא יישאר מכם!"
עמדתי נבוכה, כמעט ששכחתי, כי מרחק של שלושים מטר מבדיל ביני לבין המוות. שריקה חדה נשמעה בתוך היער, השוטרים העמידו בשורה אחת את הנשים והילדים, בהם נמצאתי גם אני. הקצין הגבוה פיקד לפשוט את הבגדים ולערמם במקום אחד. ניגשתי לערימת הבגדים ותינוקי על ידי.
בתנועה מתונה הורדתי חיתול אחד ולחשתי:
"קרבן למענך ילדי."
השלכתי את החיתול השני ולחשתי:
"קרבן למעני."

ידי נצמדו בפעוטי, פשטתי את מעילי והשלכתי על הערמה שגדלה מרגע לרגע. שוב ניתן צו "להתייצב בשורה". בכיית הנשים הרעידה את היער. לבי נתאבן ולא יכולתי לבכות. הצמדתי את הילד אל חזי. נקלעתי בו באצבעותיי, מתוך כונה כי במותנו נהיה צמודים יחדיו וכך ימצאונו יהודי העיירה, יכירונו ויביאונו יחד לקבר ישראל, כיון שרק אני הייתי עם תינוק רך כל-כך. המרצחים התרוצצו וישרו את השורה. את עיני נשאתי לשמים וביקשתי: אל אלוהים, עשה פלא!!! הפכתי את פני וראיתי מאחוריי את המרצחים, שרוביהם מכוונים, ומיד עצמתי את עיני. ידעתי שכל תקוה אבדה ממני...

והנה נתרחש הנס. באותו רגע שכבר נואשתי מתקווה, לא עזבני אלי ושלח את שליחו לחלצני ממוות.

באותו רגע, שעמדו לבצע את פסק המוות והקצין כבר ביקש לתת את האות, בא בריצה שוטר אחד ותפס את ידו של הקצין בה החזיק את המשרוקית. השוטר הצביע עליו ועל התינוק וביקשו כי ישחררני. הקצין דחף את השוטר ברוגזה ואמר כי התינוק הזה יגדל ויהיה לקומוניסט גדול. משראה השוטר כי הקצין מתכוון לשים את המשרוקית בפיו מיהר ושב

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזנטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

להפציר בו ולהסביר: כי הוא מכירני היטב, כי אישה טובה אני ואין לי כל שייכות לקומוניזם. רגע רפתה תקיפותו של הקצין והוא הרשה להוציאני מהשורה. אני לא ראיתי את המראה הזה ורק לאחר מכן סופרו לי הדברים.

כהרף-עין ניגש אלי השוטר ועמו גבר אחד, היה זה שבוי רוסי שנשאר בקרוניץ. הם טפחו לי על גבי ואמרו:

"ינטה, משוחררת את, צאי מהשורה".

הפכתי את פני וראיתי את חתנו של סקוראצ'בה, שמו היה מינקה, מרחוב דאלהינוב ואת הגבר השני שלא היה מוכר לי. מינקה הוסיף ואמר:

"הזדרזי ולכי הביתה, אחר-כך אספר לך כיצד ניצלת".

לא זזתי מהמקום, נבוכה הייתי כליל. יראתי מפני עצמי. בכי גדול הרעיד את כולי, ואת התינוק אימצתי אל ליבי. הקצין המרצח ניגש לנחמני.

"אל תבכי-אמר לי איש הדמים, אני משחרר אותך, אולם העתיד אל תינשאי לקומוניסט!"

הרימותי את עיני. הוא עמד וחיך, גבוה ובוטח בעצמו. הוא נפנף בידו ורמז לי ללכת. שוב פרצתי בבכי והתחלתי להציג את פסיעותי הראשונות והנה שמעתי צעקה:

"לחזור!"

פניתי לאחור, מתוך יראה כי מצווים עלי לשוב אל השורה. אך הקצין הצביע על ערימת הבגדים ואמר:

"קחי את בגדיך".

במקל שבידו פיזר את הערמה ואמר:

"רשאית את לקחת גם בגד שאינו שלך" - וגעה בצחוק.

אני מצאתי את מעילי ונטלתי. מיהרתי להתרחק מהמקום ושוב הגיעני קולו בדברו אלי. דמי כמו קפא. הוא הציע לי כי אשב ואמתין עד שהוא יסיים ואז יובילני הכפרי לביתי.

אני מיהרתי להתרחק ופתאום שמעתי, כי ניתן האות ולאחריו מטח יריות. לבי כמו נתעלף וברכי פקו. שוב לא יכולתי לזוז ממקומי רק שמעתי המיית-רוח ארוכה מתוך הצמרות. כי עוד מעט ואפול. בשארית כוחותי ביקשתי להחזיק את התינוק בידי ובקושי הגעתי לקצה היער. ובלי לשאול את פי האיכר הנחתי את התינוק על הקש שבעגלה ולבשתי את המעיל, הגוי אמר:

"אה. בת מזל את!!!"

לא השבתי לו דבר, את התינוק שמתי מתחת למעיל והתחלתי ללכת. כוחותי עזבוני והרוח הפילתני כמעט. שלושה חיילים שיצאו אחרי הדביקוני ובהסתכלם בי הפטירו:

"אה, מזל יש לך!"

הם התרחקו אגב שירה. נדמה היה לי כי רגלי נעות אך ניצבת אני במקום אחד.

סוף-סוף הגעתי לבקתה של שומר המסילה. מהבקתה חפזה לקראתי בתו של בוגדאניאן, מאנקה, ולקחה ממני את התינוק שכבר היה מתעלף למחצה. היא הכניסה אותי לתוך הבית מקום שם הוסקו כיריים של ברזל. היא רצתה להגיש לי משהו לאכול.

הפצרתי בה שתודיע לאמי כי נשארתי בחיים. היא שלחה את אחותה הקטנה ולאחר מכן לקחתי את התינוק ויצאתי גם אני מהבית. הלכתי דרך רחוב קוסיטה. נפש חיה לא נראתה ברחוב. בפחד הסתכלתי בחצרות. חרדת מוות הייתה מסביב.

ליד ביתו של נאשקה קופל'ס בא לקראתי אברהם-מאיר כגן ונבהל קרא:

"אל אלוהים, כיצד זה הגעת לכאן? כיצד זה את הולכת לבדך ברחוב ואיך זה נחלצת מידי הרוצחים?"

הוא הראני כיצד ללכת שלא אשוב ואתפס. הלכתי בעד הסמטה ובהגיעי לביתו של זושה בנס שעמד במעלה הרחוב, ראיתי מרחוק את אמי כשהיא רצה לקראתי בידיים מושטות. נחפזנו

זו אל זו, ובהיותנו במרחק שתי פסיעות אחת מהשנייה נפלנו מתעלפות. מאחד הבתים יצאו ונטלו את התינוק. ואותי הכניסו לביתו של שמואל שינה'ס.

כששבה אלי רוחי ופקחתי את עיני ראיתי את שתי גיסותיי, שרה וחנה. הן שאלוני היכן ולוול. ולא עמדה בי רוחי להשיבן. אמרתי להן כי החזירוני מאמצע הדרך.

הגעתי לביתנו, אולם מקום לא מצאתי, סבורה הייתי כי אצא מדעתי. לפנות ערב נכנסה לביתנו בתו של האוביאשצ'יק, ויארה, ואמרה אלי בלחש: "לבי לך, ינטה, באסונך הגדול, אני יודעת כי בבית לא תמצאי מנוח. בואי אלי לכמה ימים עד אשר תירגעי במקצת".

עם חשיכה באתי לביתה, היא הכניסתני לחדר אפל שרק הוור באש התנור הקטן. נבדלת הייתי מאמי, ולא ידעתי מה גורלו של אבא. התייפחתי חרש וכולי רטובה הייתי מדמעות. לחשתי דברים אל ולוול אל ולוול שלי, נדמה היה לי כי הוא ניצב לידי ושומע. פתאום הגיעוני צעדים רכים וזהירים. הדלת נפתחה ונכנסה ויארה. היא אמרה לי כי אבא בא והוא רוצה לראותני. והיא ביקשה אותי שפגישתנו תהי בחשאי, שלא יישמע קולנו. לחדר נכנס אבא. נצמדתי אליו כילדה קטנה וחלשה, הוא אימץ אותי אל לבו בכה ולחש: "ילדתי שלי, ילדי שלי!"

הוא ליטף את שערותי, הוא נשק את עיני. ושעה ארוכה החזיקני בזרועותיו. ישבנו בקצה המיטה, אבא נטל את התינוק בידיו ומירר בבכי, עת רבה ישבנו ובכינו. ולא רצינו להיפרד. עד שנכנסה ויארה ואמרה, כי סכנה בדבר שאבא יצא בשעה מאוחרת מחצרם. אבא נפרד ממני ויצא. לילה ראשון אחרי האסון. כשוכבת על פי תהום הייתי, הזוועות אשר עברוני במשך היום כבדים היו משאתם. וכל רגע יראתי כי רוחי מתמוטטת.

קבוצת פרטיזנים מגטו קובנה ביערות רודניקי-פולין [19]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

זאב רבונסקי מאבק על החיים

זאב רבונסקי מספר בעדותו על קורות עירו קורניץ ומאבקו הבלתי נלאה להצלת משפחתו.

בתחילה, ברח עם משפחתו מזרחה לעבר האזור הסובייטי. חזר לקורניץ וברח פעם נוספת לכפר יהודי בשם נקיה. חזר פעם נוספת לקורניץ כדי להציל את משפחתו, אשתו וילדו הקטן. שהה במקום מסתור. לאחר לחץ משפחתו הוא החליט להתייצב במשטרה והיה עד להתנכרות חבריו האוקראינים שלמדו עמו בבית-הספר.

היהודים חשבו שאם יועסקו בעבודה הם ישרדו. הוא עבד כבורסקאי וצבעי אצל הגרמנים. תיעד את "השחיטה" בקורניץ. שהה במחנה צינסטאאנג שחוסל ע"י הגרמנים. בעת חיסול המחנה רצחו הגרמנים ילדים ובהם הייתה גם אחותו חנה. הוא נאלץ יחד עם חבריו לקבור את הנרצחים. מתאר תלאות בריחתו.

עדותו ממחישה את המאבק על החיים בשואה.

בטלטולי הדרכים

שלושה ימים לאחר הפלישה הגרמנית לרוסיה. ברחתי גם אני עם בני משפחתי, ועם רבים אחרים, לבוא מזרחה, אל שטחי ברית המועצות. לאחר נדודים וחוסר כל אפשרות להתקדם הלאה החלטנו לחזור לקורניץ. בני משפחתי חזרו במישרין לעיירה ואילו אני וחברי הטוב, לייב פוטרפאס, החלטנו ללכת בעקיפין וכך הגענו לעיירה הקטנה קריביץ, בשעות המאוחרות של אחר הצהריים נכנסנו לעיירה לאחר יום פרעות, שנערכו בה הגויים תושבי המקום והכפריים מהסביבה. כאן נתפסנו על-ידי שוטרים פולניים, שהיו בשירות הגרמנים. הם הפליאו בנו את מכותיהם – יבשות ולחות וכוונתם הייתה להסגירנו לידי הגרמנים. ולהובילנו למחנה - שבויים רוסיים.

עודם מכים אותנו, ללא רחם, הגיעה למקום קבוצת גרמנים. הללו חיפשו עובדים כדי לנקות אורווה אחת. חייל גרמני אחד פנה אלי ושאל לזהותנו ולמעשינו פה? אמרתי לו, כי היינו אסורים על ידי הרוסים, ברחנו מהם ואנו רוצים לחזור למקומותינו, ואין אנחנו יודעים מדוע מכים ומענים אותנו. החייל ציווה עלינו ללכת איתו ולנקות את האורווה.

בהובילו אותנו, חשקה נפשו להיכנס לאחד הבתים הפרוצים לשם ביזה. נכנס והוציא פטיפון עם תקליטים. לי נתן לשאת את הפטיפון ולליינה פוטרפאס את התקליטים. בדרך נכנס

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזנטאות ומאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

הגרמני לבית אחר כדי ליטול גם בו משהו ואותנו הותיר בחוץ. החלטנו, להתחמק עכשיו מידי ולברוח. שמנו על המדרכה את שלל – את הפטיפון והתקליטים וחמקנו אל השדות שמאחורי הבתים.

הערב החל לרדת, החשיכה כיסתה עלינו. לאחר שכבר הלכנו עת רבה, שאלנו את אחד האיכרים לדרכנו והוא אמר לנו, כי קרובים אנחנו ליישוב יהודי נייקה, שרחוקה מקורניץ כ- 10 קילומטרים בלבד. תושביה היהודים של נייקה היו מעורבים עם הקורניצאים במיקח - וממכר ואף בקשרי משפחה. אמרנו בלבנו: אולי נוכל כאן להחליף כוח? היינו תשושים, מוכים ופצועים. על ידי קרבתה של נייקה לקורניץ נוכל אולי לעמוד בקשרים עם משפחותינו, לקבל אוכל ולבנים.

לייב פוטרפאס הכיר היטב את ולה מנייקה. ולה, יהודי בא בימים ולו זקן ארוך ולבן, צולע היה ברגלו האחת. הוא נתפרסם כמכניס אורחים בעין יפה וכאדם אצילי רוח.

הכפר נייקה היה קטן ולמצוא את ביתנו של ולה לא היה קשה. חרדה וצער אחזונו בשמענו מפיו של אשר התרחש בנייקה. הוא סיפר, כי ימים אחדים לפני כן טימאו הגרמנים וחיללו את ספרי התורה מבית-הכנסת; כי היהודים יושבים כאן על צרותיהם ואינם יודעים לאן יפנו. תושבי הכפר הגויים מתנכרים להם ולחלוטין.

"אולם אל דאגה ילדים, - אמר ולה - אלוהים לא ינטשנו, העיקר, בטחון היכנסו אל האסם, בתוך השחת, ומחר נראה משהו לעשות למענכם".

רק כאן באסם, בשכבנו על מצע השחת הריחני, הרגשנו את העייפות הגדולה ואת המכאובים מהמכות שספגנו בקריביץ. הפצעים בערו כאש ולהירדם היה בלתי אפשרי. הכותנות דבקו אל פצעינו הפתוחים וכך התהפכנו במכאובינו עד הבוקר.

מן הכפר כבר הגיע צפצוף השחרית של הצפרים ומסביב היו ריחות רעננים של שחת קצורה. קרני שמש בודדות השתעשעו ברחבי האורווה ולה לא נח גם הוא. - אורחיו הנרדפים הדריכו את מנוחתו. הוא השכים לקום, כדי לבקרנו ולראות מה שלומנו.

הכרנו את בואו לאמבר, על-פי הליכתו הצולעת והמדדה - בוקר טוב" נכנס ולה והודיענו כי מיד נקבל דייסה של כוסמת עם חלב, להשיב את רוחנו.

הבשורה מלאה את פיותינו ריר. הן ימים כה רבים שלא אכלנו כאנשים מן היישוב. אולם עתה, לאור הבוקר, ראה ולה את התבלות בפנינו, את הדם הקרוש, את המכות הטירות והיבשות, והוא חזר מיד לביתו, ושב יחד עם בתו כשהם נושאים את סיר המים החמים. שניהם החלו לחלוץ את מגפינו מרגלינו, להוריד את הכותנות שלנו, שכבר היו דבוקות לגופנו ואף לרחוץ את פצעינו. כאשר יאכילו תינוקות האכילונ - הוא ובתו. וולה, ברוחו הטובה, מעודד אותנו ואומר:

"אכלו ילדים, אכלו, עלינו לאגור כוחות שנוכל לצאת במחול, בבוא המפלה על המצור, הן יודעים איתם, כי ספרי-תורה הוציאו מבית-הכנסת וטימאו. אלוהים לא יחשה, תראו כי לא יחשה".

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחמאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

שאלנו אותו אם ידוע לו משהו על קורניץ. הוא השיב, כי הקשר בלתי אפשרי כמעט, אין איש יוצא מכאן ואין איש בא.

"התעודדו ילדים - אמרו לה - צרות גדולות באו על ישראל, ועלינו להתחזק ולעמוד בהן, שכבו והחליפו - כוח כמה ימים ואחר תראו מה לעשות".
הוא הוסיף שחת לכסותנו יותר ואמנם התחזקנו ונחתנו. לאט - לאט באו לבקרנו גם יהודים אחרים, לשאול המתרחש. ואנו סיפרנו להם מה שראינו בעיירות הסמוכות.
אולם ולה מחזיק בשלו:
"יש לצום ולבקש רחמים, בדברי ימי עמנו ידענו אפילו צרות גדולות מאילו ועוד נראה ישועות ונחמות".

הגרמנים החונים בתחנת - הרכבת קניאיהינא החלו לבקר את נייה מפעם לפעם, כדי לשדוד ולהפחיד את קומץ - היהודים היושב במקום. חשנו, כי סכנה אורבת לנו כאן, כי ביום מן הימים ניתפס וצפויה לנו קבלת - פנים כמו בקרביץ. אמנם, מקריבץ נחלצנו, אך לא תמים מתרחשים נסים.

במשכנות ישראל אין אור

החלטנו, איפוא, איך שהוא, **לחזור לעיר מולדתנו, קורניץ**, להיות בין קרובינו ומכירנו. כבר עברו חדשים, כמעט, מאז יצאנו עירנו. מסע ניצחונם של הגרמנים הוא במלוא תקפו ואנו שואלים את עצמנו: כלום לא יקום כוח - שכנגד להשיב להם עין תחת עין? והיכן הן "הקטיושות" הרוסיות וה"וואניושות" וכל השמות הרמים והנמלצים, בהם פירנסו את הציבור?

לאחר ישוב-דעת והתייעצות עם ולה החלטנו לשים את פעמינו לדרך ולצאת. בחשכת הלילה יצאנו. רגלינו כבדות ולבנו כבד עוד יותר טליל הלילה ירדו עלינו והרטיבו את בגדינו. הנה כבר הגענו לגבעות של דרך באלאשי, מרחקו שומעים אנחנו את קול המשוריה של ז'קובסקי, נביחות של כלבים מפוקן, הכפר: הנה מנגד שוכנת עירנו, בתוך העמק. אי-פה מבליחה אור מחלון, אף לא מחלון יהודי, במשכנות ישראל אין אור.

הלב נוגה ופועם מהתרגשות. עוד מעט ונראה את יקירינו, את בני, התינוק, את אשתי ואת כל בני משפחתי. אך מה קשה עליך לשוב אל עיר מולדתך, בחשכת לילה, בזחילה בין תיל דוקרני, כפושע שנמלא מבית-האסורים השחת בשדות כבר קצורה וריחה מגרה את נחיריך, בשדות אלומות - אלומות כמו אז בימים הטובים. מרוב התרגשות שוכח אני את מכאובי הגוף.

התקרבותי לסמטה. אני ממתין עד שצעדיהם של אנשי המשמר הגרמני מתרחקים ורק אז חוצה אני את הרחוב.

הינה ניגשתי לחלון. אני מנקש בתריס, חרש - חרש. חותנתי שומעת ושואלת:
"מי שם?"

אני עונה בלחש:
"זה אני, ולוול שלכם".

אין היא שומעת את לחשי. היא מעירה את חותני, ואומר לו שירד לראות. עתה מתעוררת אשתי, ניגשת לחלון ואומרת בקול נרגש אך מאופק:
"אמא ולול בא!"

אני כבר בבית. לאחר החיבוקים והנשיקות והדמעות עומד אני ליד מיטתו של בני, התינוק לאור מנורה - עשויה מבקבוק, פחית קטנה וחתיכת צמר גפן - שאורה חלש ועמום, רואה אני את תינוקי הקטן. הוא ישן ועל פניו חיוך תמים כאילו יקדמני מתוך שנתו בברכת שלום. החלטנו, כי אסור לי לצאת החוצה ולהיראות. אפילו אסור שהילד יראני, שכן עתיד הוא לגלות מתוך מלמול, כי אביו בא.

יש כאן שקץ אחד שהיו מכנים אותו בשכבר "הפריפה" כיון שכל קרעיו היו מחוברים על ידי פריפות ולא על ידי טלאים שקץ זה נעשה עכשיו מושלה של קורניץ ויש להיזהר מפניו הוסתרתי, על-כן, במחסן, שם מצויים גלילים גדולים של עשבי מרפא שחותני היה עוסק בסחרם. בין העשבים האלה מצאתי לי מסתור. למחרת בבוקר באה אמי, שהתגוררה בביתה ברחוב מיאדל, לראות את נכדה וכך נפגשנו. נכנסתי לבית ולראותה והיא נפלה על צווארי ובכתה.

"בני, בני, אשר נשארתי לי יחיד מבני..." מכאן התעורר התינוק ואני מוכרח הייתי למהר ולשוב ולמחבוא, בטרם יראני.

הבטתי אל בני בתוך פינה נסתרה. מתוך מחבואי שמעתי את קולו בחוץ, את דבריו אל ילדים אחרים:

"אבא שלי יבוא והוא יביא לי סוס קטן!"

אני מציץ מבין החרכים כדי לראותו. ולא תמיד אצליח.

אמי באה לכאן כל יום, מביאה לי חדשות ומלאה ביטחון, כי אלוהים לא יעזבנו. ראש-השנה מתקרב ואלוהים יברך אותנו בשנה טובה. אחותי חנה'לה באה כל ערב לכאן אחר יום עבודה קשה והיא מנחמת אותו ומעודדת את רוחי. גם הקשר שביני ובין ידידי לייבה פוטרפאס לא נפסק, ואנו קשורים זה בזה על ידי מכתבים ופתקאות וכך נמשך הדבר עד שמחת - תורה.

כמה ימים לפני שמחת-תורה החלטתי לצאת בלילה ממחבואי ולישון בבית, במיטה, כמו בימים ההם. בזמן האחרון שרר שקט בעיירה. אמנם, היה זה שקט שלפני סערה גדולה - אך אני לא ידעתי.

באותו זמן היו רוב האנשים עובדים בעבודות - כפיה והכול חשבו, כי בזה מזכים הם את עצמם בפני שלטון הכיבוש. **אני, מתוך מחבואי**, היה לי גם "קשר" עם "העולם הרחב" על ידי האופה אברהם, שהיה קובע לי ביקור פעם בשבוע במחבוא שלי בשובו בערב מעבודתו, הייתה אמי אורבת לו ומזמינה אותו לבית ומשם אל מחבואי, כדי לבדר קצת את דעתי. וכך היה יושב לו על גליל - עשב גדול ובחייכו אל מולי היה אומר:

"הבריות משיחים, כי העניין ימשך שעות או ימים ואילו דעתי אני, כי זהו ענין של שבועות". אברהם מפליא לספר, נעים להקשיב לדבריו והוא היה מחלש לי דברים שנשתמעו כשיפורי "אלף לילה ולילה". משתוקק הייתי, כי ירבה וירבה לשבת. בדבריו היה מעודד אותי ואף את עצמו. אמי הייתה טופחת על כתפי ואומרת:

"רואה אותה, בני, כל-כך מיואש אתה, התעודד והיה בעל בטחון ותקווה, כאבראישה..."

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

כך הייתה גם היא נפרדת מעלי ושובה לביתה, מתוך תקווה, כי יבואו ימים טובים יותר.

בני הקטן, שלא ידע על הימצאי שכב במיטתו, הקטנה. אני גחנתי עליו ונשקתיו ומיד יצאתי מהבית הילד התעורר ושאל:

"מי זה נשק לי עכשיו?"

אשתי ענתה לו, כי זה סבא. "לא, זה לא הסבא. הזקן של סבא אינו דוקר אולי זה אבא?"
אני עומד במום מסתור בחדר, מסתכל בו ובעינו דמעות. אשתי ממשיכה ליישנו בשיר ערש, שיר כל אושר ותקווה, כמו בימים הטובים.

בוקר אחד, אני ישנתי בבית. והנה התעורר הילד והחל לבקש, כי אמא תיקח אותו למיטתה. לא יכולנו לסרב לו והוא הכירני. הייתה זאת הפגישה הראשונה שלנו לאחר ימים רבים של מחבואים השכבנו אותו בין שנינו, והוא באצבעותיו הקטנות חיבק אותו ונצמד אליו. כולנו בכינו מתוך שמחה והוא אמר לי:

"עכשיו אני יודע, כי לפני כמה ימים את נשקת לי ולא הסבא, כי לך יש זקן שדוקר ולסבא אין זקן דוקר".

פתאום אומר הילד:

"אבאלה, לך מהר מפה הגרמנים באים!"

אשתי נבלת קצת ואמרת:

"לב של ילדים מרגיש מאוד, הנה מתחיל כבר להאיר במקצת, נעל מגפיך וצא!"

לא ארכו הרגעים ונשמעו דפיקות בדלת, בחלונות, מכל הצדדים. אני כבר רוצה לצאת מהבית והנה ליד החלון, הפונה לחצר, ראו אותי בנו של פולאביק, "הפריפה" וביטאר מרחוב ולייקה - שקצים משוקצים שהיו לשוטרים אצל הגרמנים. עכשיו לא הייתה כל תכלית לרוץ...

בשמחת – תורה תשי"ב

חותני פתח להם את הדלת והם נכנסו. הילד החל לבכות ולבקש שאקח אותו על ידי, אולם הם פקדו עלי, כי אתלבש מהר ואלך איתם למשטרה. טענה בפיהם, כי לא התייצבתי במשטרה ואני מתחמק מעבודה. לא הועילו הפצרות ותחנונים. ניתן לי רק לשים תחבושת על אוזני שכאבה לי מאד מחמת הצטננו ובספגי הרבה מכות וחבטות בקתי הרובים, יצאתי איתם.

המשטרה לא הייתה רחוקה מאיתנו. היא שכנה בטור החנויות שליד ביתו של איצ"י - חאצ"יס שם הייתה בשעתו חנותו של איצ'קה לאה'ס, הירושה - מנדל החייט ועוד.

בהיכנסי ראיתי, כי שוטר מוציא מהמשטרה את זלמן אז'דאן, בעלה של חיה - צרטל, שהוא עצמו מגלובוקי, בירכו זה את זה בניענוע ראש. ממבטו נוכחתי כי משתומם הוא כיצד זה הגעתי לכאן? סוקולובסקי, סגן מפקד המשטרה, מרחוב ולייקה, ששערותיו צהובות היו וסמורות שכל קיפוד, ערך לי קבלת - פנים בזה הלשון:
"מה נשמע במוסקבה? הן רק עכשיו ודאי באת משם?"

תוך כדי שאלה הנחית מכה חזקה על ראשי. אני אומר לו:

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

"קאז'יק מה איתך, אתה מרים עלי יד, הן יחד הלכנו לבית הספר? על ספסל אחד ישבנו, מה רע עשיתי לך. לאביך נתתי תמיד עבודה, להוביל סחורה לווייליקה". תשובתו הייתה:

"אינני אותו חבר מבית-הספר, היכנס לחדר השני וחכה למפקד אזאביץ, יש לו הרבה - הרבה לדבר איתך!"

אזאביץ היה בעל משק מאחורי קורניץ. גבר שתום-עין. את עינו איבד בקטטה בהיותו שיכור. מכניסים אותי לחדר השני, בו חלון ולידו עומד לוח דיקט גדול ששימש להאפלה בלילות. לאחר כמה רגעים החזירו את קרז'דאן, העבירו אותו דרך החדר השני, מקום - שם ישבתי, והכניסוהו לחדר שלישי, חדר-כלא החדר ההוא לא היה גדול. כשנים וחצי מטרים רחבו וכארבעה מטרים ארכו, ובו חלון קטן מסורג. כשפתחו את הדלת להכניס את קא'דאן, ראיתי בחדר הרבה אנשים והדבר נעשה חשוד בעיני. התכונה בין השוטרים הייתה גדולה-מתרועע, הולכים ושבים ומביאה אנשים נוספים. הנה הביאו את ולוול, בנו של אשר הכובען, את זלמן גלמן מרחוב קוסיטה. והנה הביאו את אסתר חרנאס, מכניסים את דוד קופילוביץ, התפר את הרצען מרחוב קוסיטה, חותנו של משה מרקמן את נחום פשק'ס. את אסתר חרנאס וכל אלה שהובאו אחריה משאירים בחדר הראשון, חדר סוקולובסקי. לידי עומד השוטר, בנה של זוסיה, שואבת המים, שכל ימיה עבדה אצלנו, והוא הבן, ממש גדל בביתנו.

אני מחכה למפקד ודרך החלון אראה הרבה גויים ניצבים בשוק, מחכים למשהו ומבטיהם מכוונים למשטרה. פתאום אראה, כי השקץ בנה של יאווילה, רץ בחיפזון ומביא אותם למשטרה. הנה יראני מנהל - הדואר לשעבר, אשר היה מעורב איתנו והרבה מתנות היה מקבל בעד טלגרמות ומכתבים. הלה אומר לבנה של זוסיה: "השגח היטב, הציפור הזאת יכולה להתחמק לעוף לך בעד החלון!"

הנה מוציאים מהחדר השלישי, לבית-השימוש, את שמעון-לייב, את ברוך קרמניק את אשר יהושע'ס. מבטינו נפגשים, ואנו מברכים זה את זה. פנים חדשות אני להם, סבורים היו, כי ברחתי לרוסיה, וכיצד זה הגעתי לכאן?

פתאום, ריצה של גויים מרחוב ולייקה מופיעים בשוק גרמנים באופנועים, כעורבים שהריחו דם, באים הם סמוך למשטרה.

לחדר נכנס גרמני אחד, גבוה וממותח, עם סימני דרגה ואותות שלא ידעתי את פרשם. הבינותי, כי הלה קצין גבוה. הוא שואל אותי אם קומוניסט אני, ואני עונה לו, שאין לי דבר עם קומוניסטים, שאף, פעם לא היה לי דבר עמהם, ואני רק מחכה למפקד שצריך מיד לבוא הגרמני יוצא. שני השומרים שהועמדו עלי, ושלא הבינו את שיחתנו, מבקשים לדעת מה אמר לי הגרמני. אני משיב, כי ציווה עלי בינתיים להישאר כאן ואחר-כך הוא ישוב, וישחרר אותי ללכת הביתה. הדבר הזה עשה עליהם ודאי רושם כלשהו, כי מיד עזבוני לנפשי ונכנסו לחדר הראשון.

בחוץ רבה התכוונה, שוב מביאים אתים, גרזנים וכלי - עבודה אחרים.

לחדר נכנס עתה גרמני אחר: שמן, אפו פחוס, מגפיו מבהיקות ועליו סמל של גולגולת - מתים, אחריו נכנס מאטורוס, ראש המועצה של קורניץ, שידע אותי היטב. הם נועדו כאן לשוחח משהו וכיון שאני מיותר ומפריע אותם, הכניסוני, בינתיים, לחדר השלישי, מקום שם ישבו כלואים רבים מתושבי קורניץ.

המחנק והחום בחדר היו לבלתי נשוא, אני נשארתי לעמוד ליד הדלת. הם שאלוני מה ראיתי בחוץ ואני עניתי להם:

"יקירי, מי שידע לומר יאמר".

סיפרתי להם על התכונה שראו עיני בעד החלון, על הגרמני שבאו ועל האתים שהביאו זלמן קאז'דאן אומר אלי:

"מה את זורע בהלות שווא? ודאי פוצצו באיזה מקום גשר ויובילו אותנו לעבודה, כי לתקנו!"

שמעון - לייב אומר:

"כיצד יתואר הדבר שייקחו ככה סתם אנשים, חפים מפשע, ויוציאום להורג?" אבל חיים ז'וקובסקי, שהוא תשוש כל - כף עד שאינו יכל לעמוד על רגליו אומר בקול רצוף:

"יקירי, דוד מאטוסוב סיפר לי פעם, ממה שהוא ראה בברחו מאזור הכיבוש הגרמני ואני מאמין בכול, הם מסוגלים לכול!"

אשר יהושע'ס אומר:

"אם באמת יובילו אותנו להורג נברח, אולי יישאר כל ידי כך מי שהוא בחיים?" אחדים יושבים ואומרים תהילים בקול אחרים אינם מוציאים הגה והם יושבים כמאובנים. אני מרגיש, כי עוד מעט ואחנק. אני מתחיל לדפוק באגרופי בדלת, לאחר שראיתי בעד חור המנעול כי הגרמנים ומאטורוס כבר הלכו. ביקשתי שיוציאוני לבית השימוש. לדלת ניגש, ביטאר מרחוב וילייק, והוא מוציאני, כשרובהו מכונן אלי, מוכן לירות בי אם אברח. הוצאתי לחצר שגבלה עם חצר ביתנו. אני מסתכל אולי אראה את מישהו מבני הבית, מבט - פרידה, לכל הפחות. אני מתחיל להפציר בביטאר ולבקש:

"תן לי לברוח, אני יודע כי למוות איתם מובילים את כולנו, קח 1000 רובל שישנם עמי ושחרר אותי, הן לא הרעותי מימי לאיש..."

הוא מסרב, אבל את הכסף הוא נוטל ממני, אני אומר לו, כי ייתן לי לברוח אחרי ויהיה תרוץ בפיו, כי ברחתי והוא ירה אחרי, אך הכול ללא הועיל...

היום נאה, ובהיר, יום שמש, יום שמחת-תורה, שמילא תמיד את רחובות עירנו שמחה ועליצות ועכשיו, מהלך בהם המוות. לברוח לא היה היכן. הכול מסביב מגודר וחסום ואני מובל חזרה לבית-המשטרה. ביטאר רוצה להשליכני לחדר הכלא, מתוכו הוצאתי, ואני אומר לו: "מדוע תעשה כך, הרי אזואביץ צריך להיפגש איתי והקצית הגרמני שהיה כאן אמר שאחכה לו?"

אך כל דיבור היו לשווא ובבעיטה הושלכתי לחדר. חיקיתי כמה רגעים והתחלתי שנית לדפוק בדלת. עתה ניגש לפתוח את הדלת שוטר, אחר בלתי מוכר לי, מוויילייקה אני מכניס את רגלי בחלל שנוצר עם פתיחת הדלת, שלא יוכל לסגרה, ואומר לו:

"הרשה לי רק לצאת ולקחת קצת מים כדי ליטול מעט ואליריאן שיש איתי בבקבוק קטן, אני גווע ממש..."

תחילה סירב, אבל אני יצאתי בכוח מהחדר, אגב הפצרות:

"תן לי רק לקחת את התרופה ואחר-כך תכניסני שוב..."

עתה עמדתי בחדר השני, כמקודם, והשוטר כמו השלים עם העובדה והוא הלך להביא לי קצת מים. הרעש מסביב היה גדול, והשוטר לא שב. ראיתיו בעד החלון הולך עם גרמני ונושא בידיו איזו קופסה.

איתי בחדר נמצאו כל אלה שהובאו עם אסתר חרנאס. מחשבות התרוצצו בקרבי, נדלקו וכבו, נדלקו וכבו. אני מחבל תחבולות, כיצד לצאת מכאן - ולריק...שוב נאחזתי בהרהורי בלוח הדיקט הגדול. החלטתי להסתתר מאחורי. ביקשתי את הנמצאים שיעמדו ליד הדיקט ויסתרו את פתח החלל, שבנינו לבין הקיר. וכך היה.

הצטנפתי מאחורי הדיקט ושמעתי את צעדיהם הכבדים של הקלגסים כשהם נכנסים. הדלת של חדר-הכלא נפתחה ושמעתי, כי מונים עד שמונה ומוצאים משם אנשים. אחר-כך שבים ומונים מאחד עד שמונה ושוב מוציאים אנשים - כל פעם מונים שמונה.

נחום פשק'ס שעומד ליד הדיקט מלחש לי, כי עתה הוציאו את ראובן החייט את אשר יהוסע'ס את זלמן גלמן ועוד...ושוב מספר הוא, כי נתנו להם אתים והובילום לרחוב קוסיטה, כשהם מלווים על ידי הרבה גרמנים. לאחר כמה רגעים אומר לי נחום, כי כל משפחותיהם של אלה, שהיו כלואים בחדר, הובאו גם הן לשוק-הורים, נשים וילדים. אני מביט בגניבה בעד החלון, שמא גם בני משפחתי שם - אף אין אני רואה מהם איש. אני מתפלל בלבי, כי הם יישארו, לכל הפחות בחיים. שוב באים הגרמנים ומוציאים את השארית מהחדר. תחילה מעמידים אותם בשוק ואחר-כך מובילים גם אותם לרחוב קוסיטה.

אני רובץ מתחת לדיקט כעל מחבת של אש - מה יהיה בסופי, מה יהיה בסופי? הן עוד מעט ימצאוני כאן - מכות המחשבות בלבי. הנה אשמע את קולו של המפקד של אזאביץ: הוא קורא לאסתר חארנס, שתיכנס לחדר הראשון, הוא מצווה עליה לשכב על הספסל. היא מבקשת רחמים ולשוא - מכות נפלות על ראשה והיא כבר מוטלת על הספסל ועל גווה הערום מכים במגלב. אני שומע את הקול ספירתו של הגרמני צעקותיה עולות ואחר-כך גוועות - מתעלפת ושותת דם. משליכים הם אותה החוצה. וכן כל השאר. כאן עברני רעיון, כי מוטב לי שאספוג מלקות מאשר יובילוני למוות ובלי לחשוב הרבה העמדתי גם את עצמי בתור. הנה מלקים את הרצען, פס-דם מכסים את גוו הערום. גם הוא מעלף ומשליכים אותו החוצה. פתאום ראני המפקד אזאביץ, לכאורה, סומא, בעין אחת, אבל ראני. "מה לך פה?!" - צורח הוא וקולו, תופסני ובבעיטה משליכני לחדר - הכלא, ונועל אחרי הדלת.

"מזל מיוחד"

יחיד אני בחדר. עכשיו ברי לי, כי גורלי נחרץ - עוד מעט ויוציאוני להורג. מרחוק מגיעים קולות ירייה. ודאי לי, כי עכשיו, ברגע זה ממש, מתבוססים בדמם אלה שישבו כאן לפני מחצית השעה. תושבי קורניץ, ידידי ומכירי. בראשי מהדהדים הדברים אשר שמעתי כאן - דבריו של קרז'דאן: לתקן גשר יובילוני דבריו של שמעון - לייב: מאי משמע, ייקחו אנשים חפים מפשע וירצחום; דבריו של זוקובסקי: הם מסוגלים לכל. בחדר מרחפים עדיין מפסוקי התהילים והווידי ודבריו של אשר יהושע'ס: אם ירצו לירות בנו, עלינו לברוח, אולי יינצל משהו...

עם כל אלה הן גדלתי, יחדיו כמשפחה אחת היינו, מימי ילדותי. עתה מוציאים הם את נשמותיהם הטהורות, אולי גם בני ביתי. יחד איתם. אולי גם בני הקטן אשר הזהירני: "אבאל"ה ברח, גרמנים באים!" בני, בני, לוחשות שפתי... אני מחפש בכיסי, אולי אמצא משהו שאוכל להתאבד בו, לפני שייקחוני למוות, אף אין אני מוצא דבר. אני מוריד את החגורה ממכנסי ומנסה להגיע לחלון, אך החלון גבוה מאד, ליד התקרה, כמעט. סגרתי את הדלת מבפנים ואני מנסה לקשור את החגורה לידיה הדלת את הקצה האחד כבר כרכתי על צווארי ואת השני אני מנסה לקשור לידיה.

בינתיים נשמעות דפיקות בדלת, ברי לי כי באים לקחתני. ואין אני פותח, אבל גם להתאבד קשה בדרך זו. לבסוף פורצים הם את הדלת ורואים אותי כשהחגורה לצווארי. מביאים לחדר אסירים נוספים: יחזקאל צימרמן, חיים - יצחק צימרמן, טוביה סוסנסקי, שמואל בלינדר, משה מרדכי פרץ ועוד כמה ששמותיהם כמה נשכחו ממני. את אלה הביאו זה עתה מלובאן, מקום-שם עבדו בחוה החקלאית, אולם איחרו להביאם, כי שעת הוצאה להורג כבר עברה. הנכנסים מספרים, כי ארקה, בנו של ראובן אלפרוביץ, (ראבקה טייבס), מרחוב מיאדל, תקף את השוטר וברח לשדות בשעה שהובילום, והם ירו אחריו והרגוהו. דעה אחת לכולנו כי מוטב למות כך, מאשר לעמוד ולחכות לכדור המרצחים.

שמואל בלינדר (שמואל פיסל'ס) מוציא סידור'ל קטן. מוצא את פסוקי הווידוי ואנחנו כולנו אומרים אחריו. יודעים אנו, כי עוד מעט יכנסו לקחתנו. אנחנו כבר נמצאים כאן עת רבה. אנו רואים בעד החלון הקטן, כי אור היום עומם והולך, הערב מתחיל לרדת. שומעים אנחנו צעדים כבדים. הדלת נפתחת וסוקולובסקי, סגן מפקד המשטרה מופיע - בבלורית הנחושת לראשו, בקץ הלבן שעל שפתיו, בעיניו המוצפות מחמת שכרות - והוא אומר: "אתם, יש לכם מזל, כי נשאתם בחיים ואתה, פנה אלי, לך יש מזל מיוחד, כי התחמקת, אבל מידנו לא תברח. לעת - עתה אתם משוחררים".

הוא מצווה עלינו לצאת וללכת. הוא שואל אם יש לנו דברי ערך - כסף, שעונים - עלינו למסרם לידינו אך אינו בידנו כלום ואנו יוצאים מחדר - המוות. בחות הייתה כבר אפלה. יצאנו לשדות ולא לביתנו. דממת מוות מסביב, לא אור בחלון, לא אדם חי.

הסתתרתי מאחורי הבתים של שמואל איצ'י הנפח וארצ'יק גואצ'ס'ס פתאום הגיע לכאן גם משה-מרדכי פרץ. שכבנו במקום עד שיחשיך מאוד. אני נכנסתי, עם לילה לביתו של יוסף אלפרוביץ (בנו של מנדל חצקל'ס). רעייתו לאה, לבית מייזל, הייתה מילדותה חברה הטובה של אשתי, היא נופלת עלי בבכייה ובנשיקות, כאן נודע לי, מי ומי ההרוגים. שאלתיה על בני משפחתי, והיא מספרת לי, כי אמנם באו לקחתם מהבית, אך הם ברחו בעוד-מועד. לאה"ה איננה יכולה להבליג על התרגשותה וכל הזמן ממשיכה לבכות. היא רוצה לתת לי משהו לאכול, אין אני נוטל דבר, אני רוצה ללכת ולראות את בני משפחתי, והם אינם מניחים לי, יוסף אומר, כי תחילה יצא הוא לסייר את הדרך ולראות מה מתרחש. הוא הלך עם הגנים ולאחר כמה - רגעים חזר והודיע, כי בני משפחתי בבית...

ברגלים כושלות הגעתי לביתי, עכשיו נודע לי, כי את בני הסתירו אצל גויה שכנה, מאחורי הרפת הסתירוהו, כיסוהו בענפים וכך שכב כל היום. אשתי הסתתרה אי-שם בשדות. אמי בראותה אותי התעלפה מהתרגשות. הכול בטוחים היו, כי הובלתי למוות...

שוב יגיעוני ימי מחבואים ומסתרים...

"יהודים חיוניים"

עז וקשה היה חורף של 1942, אך ככל שכפורו צרב, כן מצא לבנו ניחומים. אמנם, עצים להסיק את התנורים כבר לא היו, אך מה ערך להם לסבלותינו הקטנים, מחמת הקור, כנגד התפקיד הגדול שעתיד החורף הקשה למלא במיגור החיה הנאצית בשדות הקרב! כל אחד נשא, איפוא, את עינו לשמים והתפלל על סופות - השלגים ועל כפור, אשר יכחידו את אנשי הדמים.

שמועות פשטו, כי הרוצחים נסוגים משדות הקרב. היהודים שעבדו בתחנת-הרכבת היו מביאים איתם את הבשורות הטובות. מספרים היו, כי משלוחי הצבא גדולים עוברים בדרכם מערבה, כלומר: נסוגים. תושבי הכפרים נצטוו לנקות את המלאכה הזאת ואפילו בלילות. עובדים היו בלי חֶשֶׁךְ. שוטרים ומוגשים היו רודים בעושי המלאכה, מכים ומענים ללא רחמים. אף-על-פי-כן, נתמלא הלב תקווה: אנחנו נבלה אותם... אפשר כהמן שמפלתו הייתה בפורים, תהי גם מפלתו שלו - הצורך החדש... כך שיעשעו את נפשם בעלי האמונה והתקווה שבתוכנו.

רבים מהחרדים צמים היו כל שני וחמישי, אומרים תהילים ובכליון-עיניים חיכו לחג הפורים...

מה גדול היה הדיכאון שפקד את יהודי קורניץ בחג הפורים דווקא, בהיוודע לנו, על ידי ניצולים אחדים מווילייקה, כי הצוררים רצחו את כל תושבי וילייקה היהודים, את אלה אשר שרדו מהשחיטה הראשונה. גם רבים מיהודי קורניץ, שהיו מובלים לעבודת - כפיה בתחת - הרכבת בוילייקה, אף הם נרצחו שם. וילייקה, היהודית, אחותנו הצעירה והנאוה נמחקה לבלי שריד, כמעט.

משהגיעה בשורת-אימים זו, החלו הכול לחפש מפלט: במחילות עפר, במחבואים תת-קרקעיים, בתוך בתנורים מוסווים, בין קירות כפולים, ועליות - גג - כולם ביקשו מסתור, ובתוכו ציפו לשעת הדין.

למחרת היום (בשושן פורים) היה הכפור לבלתי נשוא, והסכנה גודלת בי כמה ואף-על-פי-כן לא שמנו לב לדבר והיינו רצים זה אל זה להיוודע מי ניצל מווילייקה - בדרך הגנים והשדות שמאחורי הבתים. הגדרות כבר לא היו מזמן - עקרון ועשאון חומר הסקה לתנורים - שוממים היו רחובותינו ויהודים לא נראו בהם.

והנה פשטה ידיעה על ידי הוועד היהודי, כי בעלי מקצוע ובים ילקחו אל "הגיביטס קומיסאו" ואלה, כלומר: "היהודים החיוניים" יבדלו לחיים. החלה מבוכה ומהומה וריצה של תוחלת, כי מי לא ירצה להישאר בחיים?

אני, שלא היה בידי כל מקצוע, נדכאיתי מאוד, זה לי שמונה חדשים שאני מתחמק מעבודות - הכפייה ואילו עתה ביקשתי גם אני למצוא איזה מקצוע שבזכותו אוכל לצאת מאפלת המחבואים ואשאר, אולי, בחיים. אמנם לא היה לי כל אימון בהבטחותיהם, ואף-על-פי-כן, כטובע הנאחז בקש, נאחזתי גם אני באשרות שניתנה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

לאחר תהיות ארוכות נצנץ בי רעיון: ארשם כבורסקי. חותני מנדל חסיד ז"ל, תמך מאד ברעיון זה. חותני אמר לי שגם הוא יתייצב בפני שץ כבורסקי, יחדיו אולי נצליח ללמוד את המקצוע. לא היה לי כל מושג במלאכת הבורסקי, ורק זכות אחת עמדה לה, כיון שלחותני היה בית-מלאכה של בורסקי בימי מלחמת העולם האשונה והיו לו ידיעות כלשהן במקצוע. נאחזתי במלה בורסקי, וכך הלכתי לוועד היהודים, שנמצא בביתו של יחיאל קרמר, בנו של יקותיאל - מאיר, ונרשמתי.

את הדחק במקום לא אוכל לתאר - הכול חיפשו מפלט והצלה והכל באו להירשם כבעלי מקצוע: חנונים, סוחרים ומלמדים הפכו להיות זגגים ונגרים וכו' - את כולם רשם ראש - הוועד שץ - יהודי פליט מאוסטריה. שידע את שפת היאקים והפך להיות השליט על הציבור האומלל. אין לקנא באותו אשם שש. נתן בו את עינו לרעה. לאחר שנדחקתי עם כולם עמדתי לפני שץ, שפני היו לו חדשות לגמרי. הוא רשם אותי כבורסקי והדגיש כי בשעה 3 אחרי הצהרים יוסעו כל הנרשמים לווייליקה.

רצתי הביתה ליטול משהו לדרך ואף ליטול פרידה ממשפחתי. דמעות חנקו את גרוני ולבי נצבט בקרבי: ידעתי כי הוד מעט אצטרך להיפרד מבני התינוק, מאשתי היקרה, מאמי וחונתי. "לא, החלטתי מה פתאום, לא אלך! אשאר כאן, ואם נגזר עלינו להיספות ניספה כולנו יחדיו... כל פינה בבית הייתה לי יקרה, רק שלוש שנים לאחר נישואיי. פתאום שמעתי את קולה המתייפח של אמי ועמה פרצתי גם אני בבכייה. "בני, בני אל תשכח את אמך הגלמודה והאומללה. אל תשכחני בני, את כל שנות אלמנותי הארוכות הקדשתי רק לכם ילדי, רק לכם ילדי... את יענקלה שלי כבר איבדתי, אל תשכחני ילדי."

אתה יחד החלו למרר בבכי אשתי וחונתי ואני החלטתי: יעבור עלי מה, לא אסע לווייליקה. אבל כאן נתעורר חותני. הוא אמר: אסור להחמיץ אפשרות של הצלה, אולי יינצל מישוה על ידי כך? אלוהים הוא אב רחום, יש לחדול מן הבכיות. בשם אלוהים, ארזו משהו ונצא לדרך. כאן גברו זעקותיהם עוד יותר, כולם נצמדו אלי וכמו דבקו בי לבלתי היפרד... עד אשר נכנס ישראל"קה החיטט, הפריד בינינו ואמר, כי השעה כבר מאוחרת ויש להזדרז. אחר-כך יהיה מאוחר מדי. חותני ואני יצאנו מהבית.

ליד בית-היראה, שברחוב מיאדל, נערכו כל היוצאים, כחיילים בשורות. מסביבנו עמדו קרובים ובני משפחה, שבאו להיפרד, כבשעת לווייה. לבושים במעיליהם השחורים שסרטים אפורים לשרווליהם, במגפיהם המצוחצחים והמבריקים. כשרוביהם לכתפם, שמרו עלינו ה"שקצים", ילידי העיירה, שגדלו איתנו יחדיו, שלמדנו איתם בבית -ספר אחד, ועתה הפכו להיות משתפי-פעולה, רוצחיהם האכזריים של יהודי העיירה, בשורות ערוכות הובילונו דרך כיכר השוק, והיא שוממת ללא נפש חיה.

הכפור היה גדול, השלג חרק מתחת לרגלים, כמבכה אותנו יללה הרוח... לא אחד מאיתנו ספג מהלומה בקתי הרובים של מלווינו. כצאן אדם הובלנו - צאן טבחה. ככל הלהתקרבות

לווילייקה גדלה הלמות לבותינו וגם הלמותן של קתי הרובים. מלווינו החלו להכות בנו יותר ויותר.

נכנסנו לעיר - חלונות ודלתות עקורים ופרוצים. כלי-בית ורהיטים שבורים התגלגלו ברחובות, הרוח טילטלה בגדים קרועים. הנה מה שנשאר מווילייקה היהודית, מווילייקה היפה והחיננית.

רק השוטרים הגרמנים בסגיניהם הירוקים - בהירים, בקסדות - הפלדה לראשיהם, בסמלי גולגולת - המת לצוואריהם, רק הם שוטטו כאן...

בורסקי וצבע

מלווינו, שביקשו לשאת חן בעיני המושלים האמיתיים, החלו להכותנו יותר ולהריצנו על פני העיר כולה, למען נראה את החורבן עין בעין. ורק לאחר מכן הביאונו אל "הגיביטס קומיסאר" עמדו ליד הבניין וציפינו לגזר-הדין האחרון: להתקבל כבעלי - מקצוע או להישלח חזרה לקורניץ. כבר נשארנו מעטים כשהגיע תורי להתייצב בפני היאקה "האנדל" יימח שמו. מקושט בכל שיקוף מדיהם כשבידו מקל, מקבל היה את קרבנותיו. "מה מקצועך?" - צרח אל מולי. אני משתדל לשוות לעצמי ארשת בטחון ומשיב: "בורסקי אני".

אני חש את תימהונם של הנוכחים, בני עירי, את השתתפותם בצערי.

"בן כמה אתה?" - נופלת השאלה השנייה.

"בן עשרים ושש", - עונה אני.

"כמה שנים אתה עובד במקצוע?"

"שנים עשרה שנה" - עונה אני - יודע להתקין עורות לפרוות ועורות לתנעולת".

"לימין!" - רועמת שוב צריחתו.

הפעם דיני לחיים. אותן השאלות ניתנו גם על חותני, אך הוא כבר יהודי בן חמישים - ושש.

"לשמאל!" - רועם האנדל בצריחתו.

הייתי כהמום. חותני מביט בי מרחוק, אלי בעיניו הדומעות, אך אסור לנו להוציא הגה. כך חתך האנדל את גורלות האנשים.

בעומדי מהצד, כדי להתלבט ככה האפשר פחות, לא ידעתי אם טוב או הדבר שרימיתי את "האנדל" ומה יהיה מחר כשאצטרך להוכיח את ידיעותי במקצוע? והנה ראיתי כי התייצב בפני יהודי, שריד אחד מהשחיטה בעיירה ראקוב. גברתן, גבוה כעוג מלך הבשן, רחב-כתפיים, מכורבל בחמילה של איכרים וחגור בחבל - ואף הוא מודיע כי בורסקי הנהו. כמובן, שגם הוא נבחר בין נעלי המקצוע. ואני, כל תקוותי והרהורי היו עתה בו, בבורסקי האמיתי. לאחר המיון ניגש אלי, כחבר למקצוע ואמנם שמחתי עליו מאוד. אך כיוון שהחל להציע לפני את עזרתו בכל אשר ארצה, ואך החל להוציא מוניטין לכוחותינו הנפלאים ולספר לי, כי הוא חזק כמו ברזל ובכל נכון הוא לעזרני, ובלבד שיוכל להסתובב על ידי, המומחה, משמעתית את זאת חשכו עיני. כל תקוותי כלו ברגע אחד כעשן. אכן, מצא כאן מין את מינו...

עם רדת הערב גדל הקור, השוטרים אספו את כולנו והובילונו, דרך סמטאות, לחורבה אחת וכאן הודיעונו, כי אלה שלא נבחרו יוחזרו מחר לקורניץ. שוב נפגשתי עם חותני. היה זה בליל הפרידה. ישבנו באחת מפינות הבית, על הרצפה הקרה, וחותני החל ללמדני, על רגל אחת, את סודות המקצוע, שמות ומונחים, שמות כמיקאליים שונים שלא שמעתי עליהם מעודי: באיזה כלים עלי להשתמש, מה עלי לעשות תחילה בעור ומה אחר ומה אחר-כך. נואש הייתי ולא האמנתי כי יש תכלית בדבר, בין כך ובין לא אדע את המקצוע, אך הוא איננו מרפה ממני וכמורה עם תלמידו הוא משנן ומפטם אותי ובוחן את תפסתי את משנתו, אם נקלטה במוחי. הכול שוכבים מסביב ומחייכים: שניים שבינתם נסתרה מן הסתם... ליל נדודים. אף אחד לא עצם עין. הלילה נמשך כדורי - דורות. והנה עלה כבר הבוקר. צריחת השוטרים הייתה האות: וכל שאינם כשרים סודרו בשורות והוחזרו לקורניץ.

בקצה וילייקה, לא רחוק מבית-הקברות היהודי, הקימו הרוסים בשעתו צריף גדול, בית-ספר לילדי עובדים, הצריף כבר היה חרב, כשאר בתי וילייקה היהודים - התנורים הרוסים, החלונות והדלתות עקורים ובתוך החדרים שלג שחדר בעד הפרצות. סמוך לצריף היה בית - המטבחים של וילייקה, מקום שם שוחרר בכוונה כלב גדול ובכל פעם שהיינו עוברים להביא מים חשנו את שניו בבשרנו.

ראשית כל, דאג שץ לציידנו בתיל דוקרני ומיד נצטוונו לגדר את עצמנו סביב-סביב. אני שוכנתי בחדר אחד עם יוסף צוקרמן, קופל ספקטור ואחיו אליהו, הירשל צימרמן, יחזקאל צימרמן וירמיהו אלפרוביץ, שאיבד את עצמו לדעת, מרוב ייאוש. לב זהב היה לירמיהו וגם ידי זהב, את הכול ידעו ידיו להתקין ודבר לא נבצר ממנו לעשותו. לכל אחד נכון היה לעזור, ללכת באש ובמים. לא ארכו השעות, וירמיהו בנה בחדרנו תנור ובערב מוסק היה התנור להתחמם ולהרתיח קצת מים - כאם רחמנייה היה לכולנו. כל בעלי המקצוע כבר נכנסו לעבודתם - נגרים עושים רהיטים, וסנדלרים ותפרים מכינים מגפיים, המולת המלאכה ותכונתה נישאת מסביב - חייטים מסגרים - כולם עובדים.

רק אני וגרשון מראקוב מסתובבים באפס מעשה. הלכתי אל שץ והסברתי לו, כי עבודת הבורסקי מחייבת מקום נפרד מחמת סירחון העורות שהוא גדול ומחמת תהליך המלאכה שהוא אטי, ולפיכך עובר זמן רב עד שהמוצר מוכן, ביקשתיו, על-כן שיסדר בשבילי בית לחוד שם אוכל לעבוד את העורות לפי חוקי המקצוע.

המנהל שץ הבין לרוחי ואמר, כי בקרוב אקבל חומר גלמי כדי להתקין עורות לפרווה. ואגב, הוא מוסיף, כי במלאכה זו אין סירחון והעבודה מעטה יותר ואפשר לסיימה בשבוע ימים. בהזדמנות זאת פניתי לשץ ואמרתי לו, כי אין אני מסוגל להסתובב באפס מעשה ועד שיושג החומר הגולמי, אולי כדאי שיסדרני בצבעות - מקצוע שהוא נהיר לי מאד. הבקשה הועברה ל"האנדל" ובעזרת-השם ובזכותו של חברי יוסף צוקרמן, שלא נח ולא שקט ודיבר על לב שאר הצבעים - שימעדו לימיני ולא יתנוני ליפול - נעשיתי צבעי. גרשון מראקוב היה בינתיים לחוטב - עצים ועושה כל עבודה קשה.

נצטוונו לצבוע את ביתו של המנהל גראווא, רוצח לאטי שידינו מגואלות בדם יהודי העיירות שבמחוז וילייקה. דירתנו נמצאה סמוך לבית-הסוהר. היה זה, כשיצאתי החוצה להביא מים

מהבאר, כדי לערבב את הסיד, פונה אני כה וכה לחפש את הבאר... וכמו רעם הממני. ליד הבית-הסוהר ראיתי פתאום מדורה גדולה שממנה עולה ריח של גופות שרופים. ליד המדורה עמד איש שלא יכולתי לזהותו ובמוט ארוך היה דחוף את הגויות השרופות למדורה ושופך עליהן נפט.

כל עוד רוחי בי רצתי אל שאר הצבעים וסיפרתי להם את הדבר. ניגשנו לחלון האחורי וראינו שוב את המראה הנורא. עמדנו כמו המומים ומשותקים. היום אלה שיירי הדופות של רבים מיהודי קורניץ ווילייקה שעדיין לא נשרפו, הצעדים החרוקים והבוטים של מרצחינו ניתקו מאימת - המוות בה שרויים היינו, בהביטנו אל מקום המדורה, ושוב התחלנו בעבודה.

חברי הצבעים התיזו עלי מנה גדושה של סיד וצבע שאיראה כוותיק במקצוע וכך המשכתי יחד איתם...

אך מנהלנו שץ לא שכח את המקצועי הראשון. וביום לא עבות אחד הביא, להותי שני "שני שועלים" להתקין את עורם. בראותי את שני הפגרים - מתים מת גם לבי, סבור הייתי כי סופי קרוב. - גם חברי הצבעים החלו להביט בי בעיני פרידה ורחמים כאלו היו אומרים: מה עוד לעשות ולא עשינו למענך? ועכשיו קצרה ידינו...

החילותי לאמץ את כל כוח זכרוני להעלות את דברי תורתנו של חותני אשר לימדני, על רגל אחת, בשכבנו על הרצפה הקרה בלילה הראשון. שמות של כימיקלים, סדרי - עבודה וכלי - עבודה. משהו מוכרח אני לעשות ודייה לצרה בשעתה - אם אראה כי אין דבר יוצא מעבודתי, אשתדל לברוח מכאן.

ראשית כל הבאתי מים והשריתי בהם את שני העורות שעדיין בשר השועלים היה דבוק בהם. הסירחון היה איום. זכרתי את מצות חותני - לשתי, שפשפתי ומירקתי עד שנראה העור הלבן והשערות לא נשרו. מצאה עבודתי חן בעיני שץ! ושוב דחיתי את מלאך - המוות במעשה מרמה.

בית - מרחץ שאזכרנו

התנאים הסניטאריים היו רעים מאד. לא מקום להתרחץ ולא לבנים להחליף. המכה השלישית, ממכת מצרים, החלה לשלוט בנו שליטה גמורה. יום ולילה הציקה לנו ולא מצאנו מנוחה מפניה. עד שנותני לחמנו החליטו להובילנו לבית-המרחץ. כל ימי אזכור את המרחץ הזה. תחת משמר של שוטרים הלכנו אל מחוץ לעיר, מקום - שם עמדו קסרקטינים. הובאנו לאולם גדול, שבאחד הקסרקטינים. האולם בלתי מוסק היה. זגוגיות החלונות היו מכוסות קרח, וכאן נצטוונו להתפשט ערומים כביום היוולדנו. את כל בגדינו נטלו ושמו בתוך דוד חיטוי.

חילקונו לשתי קבוצות. אני נמצאתי בקבוצה הראשונה. כבמחטים דקר הקור את בשרנו ואנחנו עמדנו ערומים. החילונו להכות כף - יד בכף - יד, לדפוק ברגלינו, לרוץ ממקום למקום, כדי להתחמם קצת. הרוצחים הסתכלו במראה צחקו ונהנו.

רע מזה היה משהכניסונו לחדר השני, אל מתחת למזלף שגם מימיו קרים כקרח היו. בחדר זה עמד גרמני אחד, לידו דלי מלא תמיסת - סבון שחורה, מעורבבת עם קארבול, וכל אחד

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
המכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

מאיתנו, לפני גישתו למזלף, היה נמרח על ידי הגרמני במברשת סיידיים טבולה בתמיסה, לכל מלוא גופו. התמיסה הסריחה וגופותינו בערו מהסיבון המיוחד, מהקרבול והקור, כאילו הוצלפו בשרביטים של ברזל.

בעמדנו כך, ערומים ומחכים להישלח אל מתחת למזלף, שמענו פתאום קול זעקה: "דליקה, הצילו! דליקה!" המהומה והמבוכה גדלו, אנשים נחפזו זה מעל זה להציל. העשן השחור והתאבך חניק וצרב את עינינו, והשוטרים הגרמנים מגרשים את כולנו ערומים החוצה לכבות בשלג את השריפה.

סיפרו כי המהומה על חיטוי בגדינו, נעשתה ע"י טירון והוא טעה בכוונו אז מחוגי השעון של דוד-החיטוי וכך פרצה השריפה. ושמה בכוונה עשו כך?

כל הבגדים של אנשים הקבוצה הראשונה נשרפו. עתה נתעוררה השאלה, כיצד נשוב הביתה? לא הייתה ברירה, אלא לקחת מבגדיהם של אנשי הקבוצה השנייה - אחד נתן את מכנסיו, ונשאר בתחתוניו בלבד, אחד נתן ערדליים ונשאר באנפילאות, אחד נתן מקטורן ואחד סדים, וכך החזירו את כולנו הביתה. שדי שחת נראים ודאי יפים מאיתנו. הובילנו דרך רחובות וילייקה כשאנו מרוחים בתמיסת הסבון השחורה והמסריחה, קפואים ומדוכאים. הצחוק של העוברים והשבים ליוונו כל הדרך, ילדים רצו אחרינו והטילו בנו כדורי שלג, אגב חירופים וגידופים. מעינינו זלגו דמעות של דם. הלכנו וראשינו שחוחים לארץ ללא רצון להמשיך ולחיות...

יחדיו עם משפחותינו

כבר יותר משלושה חודשים שאנו מנותקים מהמשפחות. פעמים נקבל קצת מזונות מקורניץ ופעמים גם מכתב קצר, אשר נקרא בו בנשימה עצורה ובלב נוקף: החדשות כרגיל: גזירות, רציחות ועינויים - כבר נשחטו כל יהודי העירות שבסיבה. כלום נישאר אנחנו?

והנה הגיעתנו ידיעה, על ידי שץ, כי רשות תינתן להעביר לוילייקה את משפחותיהם של "היהודים החיוניים". גם בקורניץ נודע הדבר. הנשים והילדים כבר החלו להתכונן לדרך. כביכול עתידים הם להפליג אל חופי הזהב. שאר יהודי העיירה, המעונים והמיואשים, ראו אותם כאנשים ששפר עליהם חלקם.

ביום א' בבוקר שלח אלינו מושל המחוז את המלווים, להוליכנו לקורניץ, כדי להביא משם את המשפחות. בראש בני-לוותנו היה השוטר, איש-הדמים, שאין אני זוכר את שמו, אבל כינוי היה "הצולע", עושה תנורים, תושב וילייקה (אחרי השחרור זכיתי לראותו תלוי ליד ביתו). לאכזריותו לא היה גבול, ובראותנו אותו, כמעט שפרחה נשמתנו.

הה, כמה קשתה עלינו הכניסה אל העיר מולדתנו, הפגישה עם תושביה הנוצרים, המתהלכים בני-חורין, מלובשים בביזת היהודים ובעיניהם לגלוג של זדון.

האם יהיה בכוחי לתאר את הפגישה והפרידה מאלה שבאו ללוותנו? את צחוק הגויים, את צריחת השוטרים, את הייאוש הקודר של היהודים העומדים בשוק עקורים ושבורים? הנה עולים בזיכרוני דברי אמי היקרה בפרידתנו האחרונה:

"ילדי היקרים, אנחנו נותנים לכת את שנות חיינו, הישאר, לפחות, איתם בחיים והינצלו וספרו על השמדתנו".

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

הסב ושתי הסבתות נצמדו אל נכדם הקטן בקול בכי גדול והמראה היה קורע לב. אך תושבי קורניץ, הגויים והשוטרים למיניהם, מלווים את מראה - החרדות בלעג ובניבול-פה. השוטרים צורחים ומאיצים בנו. זזים לדרך ומאחורינו גוועת ההתייפחות ובכי התמרורים.

בוילייקה נשלחו גם נשינו לעבודה - כל בוקר השכם היו יוצאות לנקות רחובות, לגרף את השלג, לנקות בתי-כיסא, להוביל עצים לבתי הגרמנים. בחורף רתומות כסוסים לעגלה ובקיץ לעגלת חורף כדי להתעלל, לבזות ולהשפיל. ילדינו מלוכלכים, רעבים, קרועים ובלואים, היו נשארים בצריף לבדם, בכל פעם היו יוצאים אל גדר-התיל להשקיף אם הוריהם שבים. שץ הודיע לנו כי נמוין מחדש והכשרים לעבודה יוכנו בצריף אחר, קרוב יותר לממונה עלינו. לכאן יובאו עובדים חדשים מקורניץ וממקומות אחרים, בהנהלתו של צינסטאנג - תושב קורניץ.

שץ כבר יודע, כי לא צבע אני ולא בורסקי. עכשיו ירצה ודאי להיפטר ממני. לאחר מתן שוחד, פרוטקציה ותחנונים הסכים בכל זאת להשאירני עם העובדים הכשרים.

סמוך לבית-החולים העירוני, עמד בית נטוש, שדייריו שולחו על ידי הרוסים לסיביר. כ- 8 חדרים היו בבית זה ובהם צופפו עכשיו כ- 115 איש, נשים וילדים. הדחק היה איום, אך השמירה עלינו לא הייתה משום מה חמורה. דרך חצר בית-החולים הייתה מתגנבת ובאה אלי, מפעם לפעם, אחותי חנה'לה שהשתייכה לקבוצת צינסטאנג.

בימים אלה יש והאיר את פנינו חיוך של קורת-רוח: הדבר היה כשהנגרים סיפרו על עבודתם הנעימה בזמן האחרון: היאקים החלו להזמין בכמות גדלה והולכת מפעם לפעם... ארונות מתים: "דאס מאכן די מערדערישע פארטיזאנען, זיי מארדן אונזערע סאלדאטן". הה, מה טוב היה לשמוע מפיהם ממש את הדברים האלה! רוח חדשה הייתה מפעמת אותנו: לברוח אל העיר, להזדרז ולברוח... רע מזה היה המצב במחנה צינסטאנג, שם הובאו ילדים, רובם מקורניץ מיעוטם מאיליה, מיאדל, סמורגון, קאבילניק ודאלהינוב...

האנדל נתאווה פתאום להכין מגרש-ספורט. את הילדים האלה היה מעביד בפרך: יושבים היו כל היום ומכתתים לבנים לחצץ, מהבוקר עד האחר בלילה, ואת החצץ היו כובשים על פני המגרש בגלגל ענק של בטון, שמן הדין היה למשכו במכוונה או בסוסים. אל גלגל זה היו רותמים את הילדים, אחינו ואחיותינו הרכים והם היו מטלטלים אותו על פני המגרש. הה, כמה דם ודמעות רווה אותנו מגרש בעטיו של משגיח הדמים גאדי! עד היום אזכור את פסי הדם של גוה של חנה'לה אחותי. - מצליפותיו של משגיח זה, בשעה שהיא שטפה את הרצפות בחדריו.

השחיטה בקורניץ

שלושה ימים לפני ראש-השנה תש"ג הגיעתנו, על ידי הנוצרים, הידיעה המחרידה על השחיטה שנערכה ביהודי קורניץ, בקצה רחוב מיאדל. תחילה סירבנו להאמין. הן שמועות כאלו כבר פשטו כמה פעמים ונתבדו, אולם הפעם הייתה זאת, האמת המרה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

עוד היו עמנו מכתבים שקיבלנו תמול-שלשום, הוצאנום ובכינו עליהם, נשקו את האותיות שנכתבו בידי יקירתנו. לעבוד כבר יכולנו. המומים היינו ומדוכאים לעפר. לא עברה עת רבה ולויקיה הובאו בעגלות בגדיהם וחפציהם של יהודי קורניץ. נשינו חייבות היו למינם, בגדי-גברים, בגדי נשים, נעלי ילדים וכו'. פעמים היו מכירות ומוצאות את בגדי קרוביהן, אך בשעת העבודה אסור היה לגלות סימני דיכאון, ייאוש או אבל. מנין שאבו כוחות-נפש, וכיצד יכלו לעמוד בכל אלה? גם לילדינו הקטנים כבר נודע הדבר...

באותו לילה לא עצם אף אחד עין, ליל-נדודים ומספד. גדול היה הבכי, קרענו קריעה, תלשנו את שערות ראשינו, וישבנו לארץ וביכנו את קדושינו היקרים. הבודדים שבינינו, אלה שלא היו להם משפחות, אמרו: נברח מכאן עתה הן גלויה וברורה כוונתם, ומי שמסרב לברוח יישאר כאן ויאבד בידי התליינים. אך היו בינינו שהזכירו את החורף הממשמש ובא:

"היכן נברח עם ילדים קטנים?"

אחרים כנגד התנחמו, כי היאקים בונים כאן אולם-תיאטרון גדול ולפיכך הם צריכים אותנו שישה חדשים לכל הפחות. ועם בוא האביב נראה משהו לעשות. ליל דמעות וייאוש קודר, עד שהגיע הבוקר ויצאנו לעבודה. צללי-אדם היו ניצלים מהשחיטה שבאו לווייליקה ונכנסו בהסתר למחנה של צינסטאנג והסתתרו בו. אל מחננו אני קשה הייתה הכניסה, שץ שמר שבע עיניים...

יום אחד, הדבר היה בשעות הצהריים, נכנסתי לאורווה כדי ליטול קצת מים להסקה. פתאום שמעתי, מעל הקרשים שליד הגג, רשרוש מוזר. תחילה סבור כי חתול שם, אולם משנשנה הרשרוש הבינותי, כי לא חתול שם אלא איש מסתתר. קראתי בקול:

"מי שם?!"

אך אין תשובה. אולי מבקש מי שהוא להתאבד - אמרתי בלבי. יצאתי מהאורווה לקרוא לאחד האנשים. וכאן עוצרת אותי גיטל קופלוביץ, אשתו של דוד התפר, ואומרת לי:

"אל תרוץ לשום מקום!" ובד-בבד לוחשת לי סוד, כי אחותה דבושקה (אשתו של אליהו - חיים אלפרוביץ), הובאה לכאן לפני כמה ימים על ידי איגנאלה בירוק, גוי מקורניץ, חבויה בעגלת קש, והיא מסתתרת כאן, באורווה, ואין איש יודע דבר.

דבושקה יורדת ממקום סתרה ומתחילה לבכות ולהפציר בי שלא אגלה לאיש, אולי יעלה בידה, במשך הזמן, להשפיע על שץ שישאירנה במקום. דבושקה יפת התואר, עם החן המובהק של בת ישראל; הה, כמה תמימים היו בעיניי דבריה. אמרתי לה:

"דבושקה'לה, אל תישארי כאן, ברחי אל היער, תמצאי אנשים אשר יעזרו לך ותישארי בחיים. למען השם, אל תישארי כאן!"

הלב בכה בקרבי, כמו להכעיס הייתה היא כפורחת ביופייה הבלתי רגיל. ואמנם לקחה שץ כמשרתת, אבל, זמן רב לא ארך הדבר, רק יצאה פעם לעבודה מחוץ למחנה, מיד הכירה תושבי קורניץ הגויים והלשינו עליה, כי היא ברחה מהשחיטה ומתגוררת כאן, שלא כחוק.

לעת ערב הופיעו שניים מרוצחי ה-0.0, נכנסו למחנה, מצאוה ולקחוה איתם, אולם למחרת שוחררה. היינו מאושרים לראותה חיה בינינו. אמרנו לה:

"דבושקה'לה ברחי מכאן מיד!"

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

"לאן אברח? - התחננה בעיניים דומעות, הן קלסתר פני יעיד עליי בכל מקום, כי יהודייה אני. אשאר ליד אחותי, בין כך ובין כך אבודה אני".
למחרת הופיעו מחדש שני הרוצחים ומצאוה. לשווא בכתה וביקשה רחמים.
שבועיים החזיקה בבית-הסוהר שם עונתה על ידי כל רוצחי המקום ואחר-כך, יחד עם איטקה חדש, נורתה על ידי הרוצח גראווא, מאחורי בית - הסוהר.

האקדח

להתחפש כגויים, דבר זה בלתי אפשרי היה. כמעט לרובנו קלסתר פנים יהודי. ואף-על-פי-כן, החלטתי להוריד את הטלאי הצהוב ואת סמלי מגן-דוד שהיו תפורים אחד אל חזה הבגד ואחד על הגב, להתלבש ככל האדם ולצאת בגנבה מהמחנה ולבוא אל הגויים המכרים שלנו. בשעה שהרהרתי במטרת לכתי היה פחד נפוג. ואמנם, יצאתי להשיג נשק לפני בריחתי ליער. את הדרכים הכרתי היטב. באיתי אל מכר אחד, גוי מוילייקה - והוא הבטיח לציידני בנשק.

כמה וכמה פעמים הייתי בביתו, ובכל פעם שבת מיואש, כיון שהיה דוחה את הדבר מיום ליום, ובכל פעם היה מעלה את המחר. עד שפעם העלה אותי אל עליית הגג ושם נתן לי את ה"סחורה". מרוב שמחה התחלתי לנשק את ידיו, אבל הוא לא הסתפק בנשיקות וביקש ממני תוספת עור למגפיים ורק חסד עשה עמי שלא תבע את העור מיד, והסכים שאשאר חייב לו, ואפרע את חובי לכשירווח לי. **במטלית כרך את האקדח, קשר אותו לרגלי, נגד בדיקה אפשרית. לבי הלם משמחה והתרגשות וכך הגעתי אל המחנה.** את סודי סיפרתי לחברי יוסף צוקרמן, גם עניו אורו משמחה, אולם בהלכות נשק היה מומחה ממש כמוני. ידעתי שהרצל אלפרוביץ שירת בשעתו בצבא ולא נהיר ודאי משהו בתורה זו, אך מה נדהמתי כשהרצל הודיעני שאפילו לנסות את האקדח ולבחון אותו אין כל אפשרות, כי חסרה בו המחסנית עם הכדורים. ואכן שבת משושי ויהיה לצער נוקב.

אולם עד מהרה התאוששתי, והכל בזכותו של קופל"ה ספקטור שידיים מבורכות היו לו, ידי אומן וידע ליצור יש מאין. בידי נעשה האקדח לכלי ממש. הוא התקין לו מחסנית והכלי פעם לפי כל החוקים והדקדוקים. עתה חסרו לי רק כדורים. החלה פרשה חדשה של ריצות ונדודים כדי למצוא כדורים 7,65 מ"מ. הבטחות מאת גויים מכרים. מבטיחים היו ודוחים מיום ליום. סוף - סוף השגתי 3 כדורים.

חיסול מחנה ציגסטאנג

ב- 5.11.1942 בא אלינו לביקור ממינסק מושל רוסיה הלבנה "קובה", **הממונה על מסעי ההשמדה של יהודי רוסיה הלבנה.** היום היה ערפלי, גשם דקיק דלף. כבר יצאנו לעבודה ובחיפזון הוחזרנו למחנה, מוקפים שוטרים: ליטאים וביאלורוסים. עתה הקיץ ודאי קצנו - אמרנו בלבנו. לברוח מכאן פירושו - מוות. כל אחד עושה את חשבון - נפשו, רבים אומרים וידו'...

ופתאום מנסר קול של שץ:

"כולכם לעבודה, אף אחד לא יישאר במחנה!"

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

דחופים ובהולים החלו לרוץ לסדנאות - הנגרים לנגריה, הסנדלרים לסנדלריה - המלאכה לוהטת ורק אני ואחי לצרה, גרשון מראקוב מסתובבים אובדי-עצה ולא נמצא מקום. מזכרתי כי נותר עמי עור של שועל. חיש מהר, בדרכים צדדיות, רצתי לחדר, נטלתי את העור וביקשתי לחזור. בשל מראה פני וריצתי המבוהלת חשדו בי משום - מה הנשים, כי נטלתי נשק ואני מבקש להתנקש בחיי "קובה".

כולן ניצבו בפתח, וחסמו בפני את הדרך, התחילו לערוך בי בדיקה ממש ואף להתחנן, שלא אעיז לעשות את המעשה. ביגיעה רבה עלה בידי להרגיען ולהוכיח להן, כי רק את העור נטלתי ואני הולך לסדנה...

והנה נכנס רב-הטבחים קובה הוא וקומיסר האזור שמידט בראש ועמם בני לוויה - כנופית מרצחים, כולם חמושים כמו לקרב.

כהרף עין הפכתי את "השועל", השערות כלפי פנים והעור החלק כלפי חוץ, שמתיו על סדן של עץ, כעין אימום גדול, שהוכן בעוד מועד ובסכין קהה למחצה התחלתי לגרד, כביכול, לשפשף ולענות את עור "השועל". הדריכות שלנו והפחד הלכו וגדלו בשמענו את ההמולה האכזרית מאחורי הדלת ואת חריקת מגפיהם האכזריים.

תנועת המלאכה בסדנאות הייתה גדולה - תיקתוק ושיפשוף, קרקוש וקשקוש - מי בפטיש ומי במשור, מי בעץ ומי בברזל. אלי הוא ניגש האחרון. הסתכל בי ובמלאכתי במבט של ביטול ושמע את הסברתי. לבי מת בקרבי, עד שזכיתי לרגע שהם יסתלקו ונשמתי לרווחה. המחנה שלנו יצא מן הביקור רק בפחד, אולם המחנה של צינסטאנג פקד קובה לחסל.

באחת השבתות, השכם בבוקר, עוד לא הספקנו לפרק את מתקני המשכבים שלנו ולהוציאם החוצה והנה הגיעו אלינו בבהלה גדולה שתי ילדות, אחותו של שלום החייט מקריביץ וחאשקה, בתו של ישראל - דוד מרחוב קוסטיקה. שערותיהן פרועות ועיניהן הפוכות ומזרות אימה ובדברים מתלעלעים ומתייפחים סיפרו את אשר קרה במחנה צינסטאנג:

עם חשכה הוציאו הרוצחים את כל ילדי המחנה ובמכוניות משא הובילום אל החורשה שליד בית-הקברות היהודי ורצחו את כולם.

שוב הקיפו יללות ותמרורים את ציבורנו הקטן. לי הן חלק גדול באסון החדש - אחותי היחידה, בת הזקונים שלנו חנה'לה.

ברגלים כושלות הלכנו אותו יום לעבודה. בסדנה של הנגרים, שבקומה השנייה, אפשר היה לראות, בעד החלונות, את העשן השחור המיתמר מעבר לבית - הקברות היהודי.

שוב נתגבר באנשים רצון הבריחה. הבודדים הודיעו:

"אנחנו נברח מכאן, עוד היום נברח, לא ניספה בגלל המשפחות המטופלות. הביטו לעשן - צעקו הם - הביטו וראו, בשר מבשרכם נשרף שם. אל מה תצפו כאן? עוד מעט ויביאו את בגדיהם למיון, אבל מי ימין את הבגדים שלכם, מי?" "אכן הצדק איתם" - אומרים גם בעלי המשפחות...

אך ישנם בינינו מבעלי המקצוע המובהקים שמאמינים ומקווים, כי אנחנו נחוצים להם פחות עד הפסח - תיאטרון בונים כאן היאקים ועבודתנו הכרחית להם. ואלה אינם מניחים. הם

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

מאיימים כי בכוח יעצרונו. בריחתנו תמיט שואה על הכול. תוכנית סודית נערכה לברוח היום, בשבת. כיוון שהשמירה ביום זה איננה קפדנית ביותר, הם טרודים בהכנות ליום א', יום הפגרה שלהם, מי ייתן והיה זה יום הפגרה שלהם. ואמנם, כ- 20 איש ברחו באותו יום. מהם זכורים לי: חצקל צימרמן, טוביה קופלוביץ, משה - לייזר טורוב, חלוינה טורוב.

ברי היה כי נקמת הגרמנים בוא תבוא. נשים קראו לבעליהן: "מה איתם יושבים, תברחו גם איתם! יש להציל מה שאפשר!" הלבשנו את הילדים במעט הבגדים שהיו איתנו ועמדנו מוכנים, בבית-נתיבות עם צורות קטנים ביד. הנה הגיע שץ מנהלנו ועמו בשורה "טובה", כי שום רעה לא תאונה לנו, שום מעשה נקמה, כך הבטיח לו המושל. כיוון שאנו כולנו "יהודים חיוניים" הננו. ועל כן סבור הוא כי נזכה לצאת בשלום מהמלחמה.

לא הייתה לנו אמונה בהבטחות. ידענו כי כזבים יפיח ותו לא, אך הפחד לצאת ביום חורף אל העולם הזר והעוין, ילדים קטנים, ולקראת החורף סייע להשלותנו בשווא ולהישאר בינתיים.

ביום ב' נשלחו כל הנשים לפרוק מהמכוניות את הבגדים, הנעלים ושאר מטלטלים, שנותרו מהמחנה של צינסטאנג. כצללים שבו נשינו האומללות אותו יום מהעבודה, **אך כל השערים נעולים היו - שערי רחמים ושערי נקמות. היינו חרסים שבורים, ללא כוח לעשות משהו.**

קברנים חיינו

ימים רבים כבר עברו מאז חוסל מחנהו של צינסטאנג. הזמן היה זוחל אט-אט ובלב עממה איזו תקווה קלושה - אולי נזכה להגיע עד לאביב ואז, אם ירצה השם, נברח מכאן. הבשורות מהחזית עודדונו. עתה כבר נתנו היאקים את דעתם גם לפולנים, משתפי פעולה העיקריים, לבערם מן הארץ. אפילו כמרים היו מביאים לבתי-הסוהר בוילייקה והיו מחסלים אותם בבור משותף. מיוחסים אחרים, שראו את עצמם פטריוטים גרמניים מובהקים ושפכו את דמינו יום-יום גם עליהם עברה הכוס. הדעה בין תושבי הארץ, הגויים, הייתה, כי הגרמנים כבר נוהגים אותנו כמו עם היהודים ויש משהו לעשות כנגד זה.

אבל עד שתבוא הנחמה תצא הנשמה, כמאמר הבריות. ואמנם, מה נדכאיתי בהיקראי פתאום על-ידי מנהלנו שץ, אני ועוד שבעה גברים. היה זה ביום בוקר אחד, השעה עדיין מוקדמת מאד, ולא היה אפילו סיפק בידי להיפרד מאשתי ומבני הקטן וכל סיכוי להתחמק לא היה מיד הקיפנו שוטרים ביאלורוסים מזויינים במקלעים, מלובשים בסגיניהם השחורים שסרטים אפורים לשרווליהם. פקדו עלינו לקחת אתים לחפירה. הנה הקיץ קץ גם עלינו... חשב כל אחד בלבו. לכרות קברים לעצמנו מובלים אנחנו.

כדרך תמיד העמידונו זוגות-זוגות והולחנו בכיוון לבית-הקברות היהודי. המקום הזה ידוע לנו. איצ'קה לאה'ס, שהיה בן זוגי, כל - כך מדוכא ותשוש, שאין רגליו נשמעות לו אני לוחש לו:

"איצ'קה, אם יצוו עלינו לחפור קברים, נברח מיד: יירו בנו, לכל הפחות, בזמן הבריחה, ואל נקבל בשקט את הדין.

אנו מוסרים זה לזה בשקט את הדבר.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

גרשון מראקוב, חברי למקצוע אומר: באת שבידי, ארצח, לכל הפחות, אחד מהם. אחתוך אותו לשנים, מלמעלה למטה, ואחר-כך אמות גם אני. ואמנם, בר - יכולת היה לעשות הדבר הזה ולא דווקא באת, בכף ידו בלבד היה כוחו יפה לבצע את הדבר.

הגויים תושבי המקום, מסתכלים בנו בחיך. השוטרים הביאלורוסים נחת-רוח להם והם מתלוצצים:

"נו, תמסרו דרישת שלום בעולם - האמת לשאר היהודים.."
כך הביאנו קרוב לבית-הקברות היהודי - שדה ההריגה לאחינו ולאחיותינו - תושבי קורניץ. שנים מהשוטרים מתרחקים קצת, לחפש משהו. עלינו מצווים לשבת על האדמה ושלושה שוטרים ניצבים ומתרים בנו:

"כל המנסה לברוח יומת במקום".
שינינו מנקשות, אף-על-פי שהיום לא היה קר. גשם דק טפטף וערפילים פושרים התנשאו מהאדמה. הנה מצווים עלינו לקום וללכת איתם...
מישהו אומר להם:
"על מה תענו אותנו, אם רצונכם להרגנו עשו זאת מיד".

שוטר אחד מוילייקה, סנדלר לשעבר, שלמד את המקצוע אצל יהודים, אומר לנו בניבול פה שאין להביא בכתב, כי תחילה עלינו להטמין את שרידי הגויות שנשארו מהמחנה שכבר חוסל, והם מאיימים במגיפה על וילייקה ואחר-כך יבוא גם תורנו.

את מראה הזוועה שנתגלה, לא בכוחי לתאר. וסבור אני כי אין גם בכוח מישהו לתאר אותו. עד היום ניצב הוא בכל אימיו לנגד עיני.

היה שם בית-מרחץ קטן וחרב. בארובה, שחציה הרוסה, תקוע היה שלד של בן-אדם, אין זאת כי חש לו מפלט, בשעת הרצח, אל הארובה, וכאן מצאו המוות. בשדה מסביב לבית-המרחץ מפוזרים היו קרעי גופות, מכורסמים ודאי על ידי כלבים וזאבי לילה. ענן של עורבים שחורים כיסה את המקום, עורבים כארבה לרוב. שומה היה עלינו לערוך איתם קרב כדי להבריחם. מחנק הריחות היה לבלתי נשוא, והשוטרים הרשו לנו לקשור את חטמינו ופיותינו בסמרטוטים. לא יכולנו בשום פנים לעבוד, אך השוטרים איימו להמיתנו אם לא נמשיך.
"נביא לכאן עובדים אחרים שיקברו גם אתכם!"

הם התחילו להכותנו בקתי הרובים ושוב ניגשנו למלאכה. כמה מהם ערוכים היו מרחוק במשמר. בד-בבד גם ידענו, יש בעבודתנו האיומה משום מצווה, שכן מביאים אנחנו לקבר - ישראל את יקירינו. בכוחותינו האחרונים התחלנו לאסוף את שרידי הגויות ולשימן בתוך הבור אשר חפרנו.

אפשר היה לזהות. אי-פה - ושם לפי קרעי הבגדים שנותרו, את שם המת. כאן הכרתי את וולוול מרקמן, מרחוב סמורגון, אשר ניצל משחיטה בקורניץ, ואחר-כך הגיע למחנה צינטאנג, ובהפצרות מרובות ניתן לו להיכנס למחנה, לפי גדלו הכרתי ולפי האדרת שלו והצווארון...

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אני ידעתי, כי במקום זה נמצאת גם אחותי היקרה חנה'לה אולי אמצא איזה שריד ממנה ואביאה במו ידי לקבר-ישראל. אני מחפש בין בלואי הבגדים. הנה כבר הכרתי יהודי אחד מסמורגון, שמעון דאנישבסקי, שעבד יחד איתי בצבעות - הכרתיו לפי פרוותו הקצרה והקרועה, לפי מגפי הגומי והמכנסים שהיו מלאים כתמי סיד וצבע, כבר קברתי אותו והתחלתי שוב לחפש ופתאום - - - חנה'לה שלי! - - - גופה היה בלי ראש ובלי ידיים, לפי מעילה הכחול הכרתיה, המעיל קרוע היה ומגואל בדם - גם את החגורה הכרתי. עתה לא היה בי כבר כל כוח להבליג. נפלתי לארץ, ונצמדתי אל השריד היקר מגופה, והתחלתי לקרוע את בגדי, לתלוש את שערי ראשי ולהתייפח בקולות-אימים. חברי לעבודה החלו לנתקני בכוח מגופה, השוטרים ידעו והבינו מה נתרשש כאן, שדעתי כמעט ונטרפה, - עתה הרחיקוני מהקבר והכיבוני על האדמה. את העבודה המשיכו חברי בלעדי. הייתי כל-כך מותש, כי בשובנו, לא יכולתי להניע את רגלי וחייבים היו לתמוך בי, וכך הגענו אל המחנה...

הידיעה שהבאנו ממה שעשינו באותו יום וממה שעבר עלינו היה כמלח על הפצעים הפתוחים.

למען חבריחז

ויכוחים רבים וחיכוכים רבים נתגלעו בינינו - הודעות נחלקו: כיצד להכריח מנהלנו שץ לסיים את הקריירה שלו ולהתחיל, יחד איתנו, לחפש דרכים ואמצעים לברוח היערה. קשה היה לנו, המסורים למרותו, לשכנעו - כי לא נישא חן בעיני המרצחים להשאירנו בחיים בגלל עבודתנו המסורה.

לשץ היו תומכים מבין העובדים בעלי המקצוע המובהקים, שלא רצו ללכת ליער, והאמינו, כי גורלם ייחרץ לטובה (כולם ניספו יום לפני השחרור בוילייהקה. השאירו פתק בתוך הקיר, בו מבקשים הם, כי יאמרו "קדיש" אחריהם). לאחר ויכוחים ואף איומים עלה בידינו לבחור ועד שיפעל למען חבריחז. בוועד נכנסו מרדכי אלפרוביץ (בנו הווס, עכשיו בישראל) הרצל אלפרוביץ ז"ל, יוסף צוקרמן (עכשיו בישראל), קופל ספקטור ז"ל מנהלנו שץ, יונה ריאר (מסגר מאיליה, עכשיו בישראל) ואני - כותב השורות.

המשימה הייתה קשה, כיצד להוציא מכאן את הילדים והנשים. הושמעו כמה דעות, אך בלתי ממשיות וקשות לביצוע. כבר נתהווה בינינו קשר עם אלה שבחרו בעת חיסול מחנה צינסטאנג - הוראותיהם היו לא להישאר במחנה, אפילו רגע נוסף, כי המחנה פירושו מוות. הם הודיעו, כי עלינו להשיג בכל דרך נשק, כי היוצאים ליער צריכים נשק. את ההוראות היינו מקבלים מפעם לפעם על ידי איכר אחד מכפר נאוויקי, 20 קילומטר מקורניץ. כינויו של איכר זה בפינו היה "הזקן". זקן חום היה לו ומסורק למשעי, לרגליו "לפצ'ות" בעיניו הכחולות והנוחות היה בשבילנו כעין גילוי של מלאך מושיע, הוא היה מביא לנו חדשות מהקרבות, מפיח בנו תקווה, מספר על הפרטיזנים ועיקר בדבריו: שנברח מכאן, ביערות נישאר בחיים, היינו מוסרים לידי כל מה שהיה איתנו למשמרת.

מופלא היה בעינינו. היה זה מקרה נדיר למצוא באותו זמן נוצרי כזה. הוא היה מתגנב לתוך מחננו ומסכן את חייו. המוות ארב לו על כל צעד.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחח מחגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואח ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ההכנות ליער הן במלוא המרץ. אנו מתקנים סוליות כפולות למגפיים. מהשמיכות, בהן היינו מתכסים, התחלנו לתפור בגדים חמים, מכינים אנחנו לבנים, תופרים תרמילים בתוכם נשים חוטים, מחטים ודברים שיש בהם תועלת בחיי היער. מתכננים כמו לנסיעה באמריקה. מי ייתן ולא נאחר, חס ושלום, את המועד. חוששים היינו שמא יקדים מישהו ויצא בטרם מועד, במקרה כזה אבודים כל השאר. מפני פחדו רבים שמים אקדים, **אפילו הילד הקטן בן השלוש מתחנן:**

"אבאלה, תיקח גם אותי ליער, גם אני רוצה לחיות". כך היה אומר כל פעם שלבשתי את המקטורן שלי, לצאת אל בתי הגויים, בדבר הכינותי. לבי היה בוכה בקרבי בשמעי את דבריו ובכל פעם צריך הייתי לשדלו ולשכנעו, כי יוצא אני וחוזר.

שץ כבר נוכח לדעת כי עבודת הפרך שלנו לא תציל אותו, כי גם יומו בוא יבוא. הוא ידע היטב, כי רוב אנשי המחנה דעתם לברוח מכאן. ובכל זאת חששתי מאד לגלות לו את דבר הנשק, אך כיון שידעתי, כי יש לו קשר עם פאלקסדויטשא אחד, ששנא מאד את ההיטלריסטים, גילתי לו את הדבר. הלה אמנם שלח לי אחר-כך על ידי שץ 60 כדור בשביל האקדח, וכן אקדח בשביל יוסף צוקרמן, תמורת תשלום. למצוא גרמני כזה היה מקרה בלתי רגיל. תמיד היה מתרה בנו:

"ברחו ליער, מפלתם של ההיטלריסטים הרוצחים קרבה, ברחו ליערות, כאן לא תישארו בחיים". גם יונה ריאר מאיליה, הצטייד באקדח, אך בזמן הריחה לא הספיק לקחתו.

פעמי האביב ניכרים ולבנו מתמלא תקוות טובות. כל אחד היה מסתכל בענפי העצים, למצוא בהם סימני לבלוב. לאחר יום העבודה הקשה, הרעב והפחדים, היינו מתכנסים בלילות יחדיו והציר האחד שעליו נסבו תמיד שיחותינו היה דבר ההתחמקות מכאן והעיקר כיצד להוציא את נשים והילדים.

למרבה הפורענות נמצאת העיירה וילייקה במצב גיאוגרפי שהקשה מאד על הבריחה. חלק גדול ממנה מוקף על-ידי הנהר ויליה. מצפון עברה מסילת-הברזל שהייתה נשמרת על ידי הגרמנים. ודווקא את הצד הזה מוכרחים היינו לעבור, כדי להגיע אל היערות הגדולים שבסביבת קורניץ.

לאחר השחיטה בקורניץ, אסף גראווא את שארית הפליטה (גראווא נהרג במוקש שהתפוצץ כשטייל בכרכרה עם אשתו וילדו. המתנקשים היו פרטיזנים) והביאם לחצר בית-הסוהר, מקום שליטתו. שם סידר אותם לפי מקצועותיהם, בצריף גדול, ואף כפועלים שחורים העסיקם. גם מהעיירות איליה, קריביץ, סמורגון, אושמנה, ווישנבה, ועיירות אחרות הביא בעלי מקצוע למפעלו. מספרם היה כ- 30 איש, כולם בודדים, ללא ילדים - גברים ובהם כמה נשים. אנחנו ידענו על הימצאם שם וגם הם ידעו עלינו. ברצותם לבוא עמנו במגע, היו מוצאים נימוקים שונים - שחסרים להם, כביכול, כלי -עבודה, אותם ישיגו אצלנו. וכך היו נפגשים איתנו.

באורח זה, היינו מקבלים ידיעות על המתרחש. מקרה אחד: זה היה בבוקר של יום ראשון, הפעמון כבר קרא לעבודה ואני מוכנים לצאת ופתאום רואה אני מישהו גבה-קומה מלוכש בבגד כחול כהה שכפתוריו מנצנצים, סבורים היינו כי שארנגוביץ הוא, את שמו המשוקץ

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

הכיר כל יהודי מקורניץ ומהסביבה. היה זה "שקץ" מהכפר קאסצ'ניאביץ, שזקופים על חשבונם עשרות מעשי רצח ביהודים. בראותנו, כי הלה מתקרב התחילו הכול לברוח מהמקום. אך לא שארנגוביץ היה זה, אלא מאיר אלפרוביץ, בנה של רשקה יוד'ס. בראותו אותנו מסתכלים החל לקרוא ביידיש. כולנו הקפנו אותו והתחלנו לשאול: כיצד זה שייך לך מאיר הבגד של שארנגוביץ, כלום שוטר היית לנאצים הארורים? ומאיר סיפר כי אתמול רצחו הגרמנים את שארנגוביץ, עושה דברם, והוא נצטווה משום - מה להוריד מעליו את הסגין וללבשו. אולי נזכה לנקום בכל הצוררים. הלוואי ואזכה גם לקבור את גראווא הצורר. - סיים מאיר את דבריו.

בדומה למאיר באנו במגע גם עם יהודים אחרים שביקשו לברוח, גם הם חיכו לאביב. מצבם היה קשה יותר משלנו. פחות חופש, פחות מזון ויותר עינויים ואף-על-פי-כן, אחדים מהם ניצלו.

לווילייקה הובאו מבארנוביץ כ- 5000 יהודים, רק גברים, שרידי השחיתות מעירות שונות. לקחום באמתלה, כי מובילים אותם לרוסיה, לשם עבודה פרודוקטיבית. שיכנו אותם בצריף גדול ליד תחנת הרכבת, צריף שהרוסים בנווהו כאמבר לאיסון תבואה מכל הסביבה. רק קצת קש היו מפוזרים להם על הקרקע, העמידו כמה תנורי ברזל וכאל התגוררו. לאכול נתנו להם מעט מאד, כל עזרה סאניטרית לא ניתנה להם. מחלות פשטו ביניהם, ורבים מהם היום מתים יום - יום ואף נרצחים על ידי הגרמנים.

עיקר עבודתם היה ניקוי מסילת-הברזל, העמסת קרונות ופירוקם. גם עם אלה היה לנו מגע, אמנם רופף יותר. פגישותינו איתם נתקיימו בשעה שנשלחנו, מטעם המנהל שלנו, לתחנת-הרכבת, כדי לפרוק בשבילו פחמים, וכאן היינו "חוטפים" שיחת עראי. אמרנו להם: ברחו היערה, מסרנו להם את שמות היערות והכפרים. מקום שם נמצאים יהודים ופרטיזנים. הושטנו להם עזרה כלשהי, היינו מביאים להם חתיכת ארג, סדינים, לשם חבישת הפצעים בעיקר. גם אצלם, כמו אצלנו, נחלקו הדעות: מהם שאמרו להמשיך בעבודה, כד בוא מועד, ומהם שאמרו לברוח היערה. אך היד הרצחנית הייתה בהם יום-יום. והם פחתו והלכו ורק מעטים - מעטים הצליחו לברוח היערה. וכמה מאלה נשארו, אמנם, בחיים.

גורלם של מומחים

בז'ליקה גופה נשארו כמה משפחות שנימנו עם ה"יהודים החיוניים". אלה הם הרצחניים - שלושה אחים עם משפחותיהם, מאלשקביץ, עושה הסבון, שמוקלר מוכר הברזל, שנעשה אצל הגרמנים לזגג, שימשלביץ, רופא השיניים (הוא נשאר בחיים ונמצא ברוסיה), יאשטשאב הרופא הווטרינארי עם אשתו, ילדם ואחות הרופא. אלה נשארו בבתייהם עם רכושם, אך לא הם שיעשעו את עצמם בשווא וידעו, כי יומם יבוא. אנחנו נסתייענו בהם והם עזרו לנו ככל שידם השיגה. לולא מאלשקביץ לא הייתה בידינו חתיכת סבון לרחיצה. הרצענים נתנו לנו עורות, גם הרופא הווטרינארי עזר לנו. היה להם מגע עם הרבה נוצרים ועל ידיהם נודע גם לנו, מהמתרחש בסביבה ובעולם.

מלבד המשפחות הנזכרות לעיל היו גם מומחים אחרים, שהגויים לא יוכלו ללמוד את מלאכתם. עם אלה נמנו אוספי העשבים למיניהם, עשבי המרפא, ששימשו בעיקר חומר גלם

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

לתעשייה הפארמאצבטית הגרמנית. הגיעו לכאן סוחרים מגרמניה שארגנו את הענף הזה והכל בסיסמה: "יהודים חיונים". בין אלה היו ניצולים מהשחיטה בקוניץ: גרשון איישיסקי, אשתו וילדיו, קאנטור ומשפחתו. קאנטור ברח תחילה ליער, אך לא יכול היה לעמוד בתנאים הקשים, לא רצה להיאבק בהם ושב לוייליקה. עמו שב גם חותנו, מנדל קאנטרוביץ. הם הועסקו בעשבי המרפא. אנחנו, טינא הייתה בלבנו עליהם. בשבילנו היה היער אידיאל, משאת - נפש והנה באים אלה ומחללים את משת נפשנו. אך עם כולם היה לנו מגע.

מהמכתבים ש"הזקן" היה מביא אלינו עלתה קריאה אחת: הביאו נשק, הביאו כדורים, אל תתמהמהו, צאו אל היער, הצילו את חייכם! בקראנו את המכתבים האלה היינו רועדים מרוב התרגשות. כל אחד מאיתנו היה מחפש להשיג כדור ותרמיל. לפני בואו של ה"זקן", היה הרצל אלפרוביץ נוטל לוחות של 2 צאל פותח בצד חריץ עמוק, בתוכו היינו מטמינים את הכדורים ולאחר מכן היה מכסה את המקום החרוץ ברפפה, מקציע אותם מהצדדים, מלכלך את הלוחות בעפר לבל יוכר הדבק והיה מטיל אותם באחד המקומות בחצר בית-החולים אשר גבל עם המחנה שלנו. "הזקן" היה מהלך אט-אט על פני החצר, משל כי מחפש הוא ומחטט למצוא שיירים באשפה ועם שאר גרוטאות היה מניח בעגלה גם את הלוחות והיה מוביל אותם לאחינו ביער. - קראנו להם "לוחות של נקמה". הרבה לא שלחנו מ"הסחורה" הזאת, גם מטעם הסכנה וגם בגלל המחסור בכדורים... האביב מתקרב ואנו יושבים כעל גחלים לוחשות, כל יום כמוהו כדורי - דורות.

הרצענים מווייליקה ידעו היטב, כי סופו קרוב וגורלם ייחרץ - ולא לחסד. תלמידיהם כבר למדו את מלאכתם והם לא ייבדלו לטובה. הם החליטו, איפוא, לצאת אל היער. יציאתם ליער הייתה ברכוש גדול ומשופעת בכל טוב. מלובשים ומתופרים ואיתם כסף ודברי ערך. מכריהם, בין הכפריים, היו רבים וכולנו קינאנו בהם, שמחנו ואף פחדנו, חרדתנו באותו יום הייתה גדולה מאד - סבורים היינו, כי יבולע לנו על - ידי כך ואפשר כי גורלנו ייחרץ.

אולם הדבר הסתיים ללא תקלות. לבתיהם הכניסו את תלמידיהם והפחד שכך. שמחנו מאד לצעדם זה, שכן היה זה כסם-חיים להשקפתם של אלה אשר הטיפו ללכת ליער. היינו מדברים בהם ומספרים, כי לכולם יש נשק, קושרים כתרים להם: בחורים כארזים, אחד-אחד, שכל הדרכים היו נהירות להם ותושבי הכפרים ידועים.

לא ארכו הימים ותדהמה ירדה עלינו - נכנס למחננו הבכור מבין האחים, מחופש כאיכר, שלא יכירוהו. מתברר, כי הוא שב כציר - שליח מאחיו, כדי לבקש מאת הרוצח כי ייתן לו לחסות בצל נותני לחמו מתמול-שלשום. הוא בא לבקש רחמים על שני אחיו הנותרים שעשו מעשי איוולת, שסיבתה בשמועות האימים שהשוטרים הפיצו, כי מתנכלים להמיתם, ועתה מתחרטים הם על הצעד הפזיז. הוא בא איפוא לבקש סליחה ומחילה.

ראינוהו כאדם שנטרפה דעתו. צדקה היינו עושים עם שני האחים ומשפחותיהם אילו הרגנוהו בבואו אלינו, לפני שהלך אל השלטונות. אילו עשינו כך היו ודאי נשארות בחיים משפחותיהם. סיפוריו, אולי נכונים היו, כי הקשיים ביער איומים וכל תקוותיהם היו לאל. אך בשבילנו היו כל אלה דברים של הבאי. אנחנו רק ירקנו אל פניו, הזהרנו אותו שלא יהיו לעשות את הצעד הזה, כי על אף הקשיים עליו לשוב היערה ולהתענות בהם, אך הוא סירב לשמוע בקולנו.

למתנגדי היער היה זה מופת חותך לצדקת דעתם. צאו וראו, רצענים אלה שבני-חיל ובעלי רכוש הם. ואף על פי כן, לא יכלו לעמוד בתנאי היער, איתם לא כל שכן. ואמנם הייתה זאת מכת מוות בשבילנו. גדולה הייתה האכזבה ואזלת היד. בכל זאת התעודדנו והשבנו למתריסים ובהם גם מנהלנו שץ שרוחו נפלה למאה השבים מהיער - חיו בנימוקיכם החותכים עד בוא יום פקודתכם, אנו לא נישאר כאן ונצא ליער.

לגרמנים הסב כל העניין נחת-רוח, עתה כבר לא יחלמו שאר היהודים על היער. הם הרשו לשלוש משפחות הרצענים לשוב, מחדש החלו במלאכתם. אחד, יוסף נורמאן, שהלך יחד איתם, לא שב. הוא מצא קשר אל שאר היהודים ונותר בחיים. יום אחד שללו הגרמנים את זכויותיו של שימשלביץ ושל הרופא הווטרינארי והעבירום למחנה צינסטאנג, אך אלה הצליחו לברוח בעוד - מועד וניצלנו. לא עברו ימים רבים והגרמנים רצחו את שלושת הרצענים ומשפחותיהם.

ביום חבריחה

היה זה יום ד' בשבוע, 18 במרץ 1943. יום בהיר וצח. בצהרי היום כבר חיממה השמש היטב, מפתילי הקרח שהשתלשלו מהגגות, כגדילים של מפה, כבר טפטפו טיפות מים. השלג התמסס פה ושם והיה לשלוליות, האדמה השחורה נתערטלה ובישרה את בוא האביב. ריחות נעימים פשטו ולבותינו החולים ביקשו מרפא, נתמלאו יצרי חיים. בקנאה הבטנו אל תושבי המקום, הגויים, המתהלכים בני-חורין, נהנים מזיו העולם ורק אנחנו עדיין נתונים בכף אויבינו, צפויים לטבח.

איזה רגש פנימי, שלא אדע פשרו, פיתני לא לצאת היום לעבודה. העזתי פנים כנגד שץ ולא יצאתי לתחנת הרכבת להעמיס את הפחמים בשביל בית-החולים ורק נשארתי בחצר בית החולים כדי לעבוד בפירוק. באותו יום לא יכולתי לעבוד. כל מעיני נתונים היו ב"לוחות הנקמה" שהיו מוטלים בירכתי חצר בית-החולים. דרוך הייתי לבואו של ה"זקן" לקחתם. מביט אני על סביבותיי, מחפש וסוקר. העובדים לא ידעו אל מה נכספים מבטי. רק שמואל אשכנזי, בנה של ציפה האלמנה, יודע את הסוד והוא עונה לאלה שתמהים למצב רוחי המוזר ואומר: "הניחו לו, אין הוא היום בקו הבריאות!"

בצהרים מצאתי את ה"זקן" במחנה גופא. כיצד נכנס ולא ראיתיו? חידה לי. הוא הביא מכתב ובו דרישת-שלום לכול והוראה להיות מוכנים ליציאה ביום השבת הבא. מעבר למסילת-הברזל תחכינה לנו עגלות לקחת את הנשים והילדים. אלינו תבוא נוצרייה צעירה אשר תעזור לנו לברוח. הה, לבנו ביקש לצהול מעוצם השמחה, רצינו לנשק את רגליו של המבשר היקר. סבי, זכרוננו לברכה, היה ודאי אומר כי אין זה אלא גילוי אליהו הנביא. העתרנו עליו ברכות, דבריו הלבביים נגעו עד הלב, אך ידענו, כי אסור לו להשתהות כאן. אני נפרד מעליו ומאחל להתראות בביתו. הוא יוצא במשעול צדדי ואני שם למלאכת הפירוק. לבי הולם מרוב שמחה. בכליון-עיניים מחכה אני לבוא הערב, כדי לספר לחברים הבאים מהעבודה את הבשורה המשמחת.

"הזקן" משוטט עדיין בחצר, נוטל מיני גרוטאות ולאחר מכן את "לוחות הנקמה", הכול עבר בשלום ואני שב למחנה, בעד הפרצה שבגדר בא בעקבותי גם שמואל אשכנזי ושמתנו רבה. אך חיש מהר נתערבב עלינו העולם.

מעשה שהיה כך היה: נמצא אי-מי במחנה, שידע את סוד הלוחות והכדורים המועברים בהם, והוא גילה את הסוד גם לאשתו. וכטבע הדברים סיפרה האישה את הסוד לאישה אחרת. משנטל, "הזקן" את הקרשים ויצא מהחצר ראינו כי ניגש אליו שוטר ביאלורוסי אחד, אמר לו משהו והובילו בכיוון ל-ס.ד. אחר-כך נתברר שלא היה זה כלל וכלל מאסר. השוטר לקחו לביתו, כדי להעביר את אשתו שחלתה לבית-החולים. אולם כאן, במחנה, סבורים היו כי "הזקן" נאסר.

האישה, שסוד הלוחות היה ידוע לה, לא יכלה עתה לשלוט בעצמה ואימה גדולה אחזתה. היא רצה לחדרה, תפסה את ילדיה, והחלה לצעוק, כי עוד מעט יבואו ויהרגו את כולנו. ולא זו בלבד, היא רצה גם לסדנת הנגרים והודיעה את הבשורה האיומה. חיש מהר הקיפה הבהלה את כולם. משנודע הדבר לשך, תפס הלה את אקדחו ואת מעילו הקצר וברח. אני ושמואל אשכנזי נשארנו כמשותקים ולא ידענו מה לעשות. את אשר נתרשש באלה רגעים אין בכוחי לתאר. עד היום ימות לבי בזכרי את הדברים.

תחילה רציתי לעמוד בפרץ ולהשקיט את הרוחות, אולם חיש מהר נוכחתי, כי מה שמתחולל, כמוהו כשיטפון גדול אשר יחיש ויצף אותי אם לא אציל את עצמי. רצתי מיד אל אשתי וקראתי: "רוזה, טלי מהר את הילד ורוצי אל נאוואשאבה!" הייתה זאת נוצרייה מוילייקה שהבטיחה לנו להושיט את עזרתה בשעת צרה. משפחה זאת עזרה לי הרבה, עודדתי ואף סייעה בידי להשיג נשק.

נטלתי את האקדח מהמטמורה שלו, את הכדורים שהיו במקום אחר לא הספקתי לקחת. היו איתי רק הכדורים שנשארו במחסנית. משכתי על רגלי את המגפיים החדשים והפרוה הקצרה, שאר הדברים שהכינותי לקראת היער, כבר לא הספקתי ליטול. ברגעים הספורים לא שכחתי את חברי המסור, יוסף צוקרמן, שכה רבות עזר לי במחנה זה. מיהרתי וציוויתי גם לאשתו שתרוץ יחד עם אשתי אל הנוצרייה נאוואשאבה. יוסף עצמו עבד אותה שעה בצבעות, לא הרחק מהמחנה, וכבר חששתי לרוץ אליו בדרך הרגילה. קפצתי, איפוא, בעד הגדר מעל לחוטים כדי להודיעו.

בסדנה מצאתי את אליהו-משה הצבע והוא אמר לי, כי יוסף הלך להביא צבע. אמרתי גם לו, כי ימהר ויברח פן יהיה בעוד כמה רגעים. אני שב למחנה לראות אם יוסף כבר נמצא שם, וכאן מספרת לי רוזה, כי יוסף, אשתו ובנם כבר ברחו. הם רצו לקחתה, אך היא מחכה לי. התחלתי לצעוק עליה: "מדוע חיכית לי? מהרי והורידי את הסימנים ואת הטלאי" ואגב כך תולש אני את כל אלה מעל בגדיה ומצווה עליה למהר ולרוץ. בני הקטן מתחנן בפני: "אבאלה, בוא איתי, קח אותי!"

רגע נדהמתי מהחלטתי לשלוח אותם לבד, אך מיד ידעתי כי זו הדרך הטובה, ואין בלתה, כי אסור ללכת יחדיו. והרי עוד מעט ניפגש אצל נאוואשאבה.

הלכתי עם המדרכה, יד בכיס הפרוה וכפי לופתת את האקדח. אם מישהו יעצרני אירה בו מיד. זאת החלטתי. אנשי המחנה נתפזרו לכל הרוחות, בדרכי פגשתי את יצחק אלפרוביץ ואת אשתו בת-שבע ושני ילדיהם. יצחק הלך ובידו את, כביכול לעבודה יוצא הוא, אך כמה מגוחך הדבר ללכת לעבודה עם שני תינוקות.

אני עובר עליהם ואומר מבלי להתעכב:
"איתם עורכים טיול או בורחים? קחו כל אחד ילד, ברחו כל אחד לחוד ולא יחד". אני עובר ליד צריף מגורינו הראשון שכה הרבה התענייתי בו. מכאן לוקחה למוות אחותי חנה"ל. מרחוק רואה אני חבורה גדולה של חיילים גרמנים עסוקים בתרגילי התעמלות. כלום אשוב על עקבותיי? לא! החלטתי להמשיך את דרכי. הגרמנים שטופים בתרגיליהם ולא ישימו לב אלי. ואמנם כך היה. ואני המשכתי לביתה של הנוצרייה.

הנה אני עומד ליד הפשפש של החצר, אולם לתדהמתי הגדולה סגור הפשפש מבפנים ומתוך הבית, בעד החלון, שומע אני את קולה המצטדק של נאוואשאבה בספרה, כי בשום פנים לא יכולה לתת לאשתי להיכנס, כיון שהגרמנים עומדים מנגד והדבר עלול היה להמיט השואה על ביתה. ואגב כך סוגרת היא את החלון.

על גבול המסילה

לא עת לשקול בדעתי, כל רגע יקר. אני הולך ולבי מר עלי מהכישלונות האיומים, מהתכניות שהושמו לאל. הנה הגעתי אל החורש, היום פונה לערוב. עם ערב נתקשה שוב השלג ואני הולך בין האורנים הצעירים. אני מסתכל בשלג, אולי אמצא עקבות. מתרוצץ אני ממקום למקום ומחפש, לבי מייסרני: מדוע זה נפרדתי מעל אשתי ובני? מדוע סמכתי על הגויה ועל הבטחותיה, אתייסר וגם אתנחם: משמע כי הגיעו לחורש, והגרמנים לא תפסום. פתאום יגיעני קול צעדים. אני מתחבא מאחורי שיח ומקשיב. האקדח לפות בכף ידי. שפת יידיש אני שומע: דוד קופילוביץ ואשתו, שתי בנותיהם ובנם מיצ'קה. שמחתם רבתה. סוף - סוף פגשו את משיהו. אני שואלם, אם ראו את אשתי, אך אין הם יודעים דבר. גיטל, רעייתו של דוד, אשת - חיל מטיבה, אומרת, כי עלינו לרוץ עכשיו ולעבור את מסילת-הברזל, אם נעבור את המסילה צחוק נצחק להם...

מרחוק נשמעים רעמי התפוצציות, קולות ירייה. אני משיב ואומר, כי לא ארוץ, עלי למצוא את אשתי ובני ומלבד זאת, מסוכן הדבר לרוץ עכשיו לשם, כיון שהגרמנים הגבירו ודאי את השמירה עם בריחתנו. אך גיטל אינה שועה להסברתי ואינה זזה מדעתה, הם נפרדים מעלי ורגע אני נמלך בלבי: שמא בכל זאת הצדק איתם? אפשר כי אשתי פגשה את מישהו וכבר הלכה בכיוון למסילת-הברזל? אני מחליט ללכת. מרחיב אני את צעדי, משיגם והולך איתם.

מסילת-הברזל אינה רחוקה מכאן, בקצה החורש. השטח שליד המסילה מבורא. העצים והשיחים נעקרו ועכשיו הכול גלוי כאן לעין, כדי להקל על השומרים את מלאכת השמירה. שוב נשמעות יריות מכיוון המסילה, אני אומר לגיטל:
הקשיבי, גיטל, מה רבות היריות!" אולם היא תקיפה בדעתה ועונה לי, כי רק נדמה לי הדבר, היריות באות הפוך לגמרי - טעות שמיעה. הילדים נבהלים ונראית כאיילות קטנות. בגדיהם כבר קצרים וצרים מכפי מידתם. אכן, גדול גדלו בתקופת המחנה. שיניהם נוקשות מקור

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ומפחד. אני מבחין מרחוק, על פני המסילה, צללית אדם משוטטת אנה ואנה. חרש אני מצביע על הצללית לגיטל: אולם כל ההוכחות הן לריק. דוד אומר: מה טוב היה אילולא כבר נמצאנו מעבר למסילה, משם, כ- 150 מטר מכאן, לכל הפחות.

לאחר שהיריות פסקו ונשתלטה דממה מסביב, אומרת גיטל:
"עכשיו הזמן לרוץ ולעבור את המסילה!"

אין היא חוככת הרבה בדעתה. אומרת ועושה - וכבר יוצאת לדרך, ראשונה הולכת היא, כמפקד העובר לפני מחנהו. אחריה הולך בנה מיצ'קה. אני מנסה להסביר לה מחדש, כי אם לעבור יש לעשות את הדבר בזחילה או בשפיפה רבה, אולם לא בקומה זקופה. אמנם קשה לזחול על פני האדמה הקפואה והקשה, המשובשת בענפים כרותים, אך אין ברירה, ואסור להעמיד את החיים בסכנה... וכל דברי לריק.

פתאום פולחת את האוויר ירייה חדה, וכבר אשמע אנחותיו של מיצ'קה:
"אי, אבא, אמא!"

מיד נפלתי ונצמדתי לארץ, בתוך שלולית מים שקפאה במקצת, אולם ידי מורמת כלשהו ובה האקדח שלא להרטיבו. אני קורא להם:
"היצמדו לאדמה, לאדמה!"

אך אין שומע לי. כולם כאחד חשו להציל את הבן. ולרוצחים מעל המסילה הייתה מטרה ברורה. עתה לא ראיתי דבר, רק קולות קוראים שמעתי:
"הצילו!"

בשארית כוחותי עצמותי. כשנמצאתי כבר בין העצים התחלתי להחיש את צעדי ולהתרחק מהמקום. עם ערב גובר הכפור, בגדי הרטובים קופאים עלי, שיני נוקשות ואני רץ משיח אל שיח. פתאום מבחין אני מעין רשרוש על פני השלג. אני מקשיב, קול ילד:
"קר לי בידיים, אבא, אנחנו נמצא את אמא ואת ראובן-דוד?"

אני מתקרב ורואה את איצ'קה לאה'ס, הוא יצחק אלפרוביץ, מחטט באת בתוך האדמה. מנסה להתחפר? בראותו אותי נדהם כל-כך, עד כי השליך את האת ותפס את הילד והתחיל לברוח.

"יצחק! - אני קורא אליו - למה תברח?"

והנה הכירני וקרב אלי. אני שואלו על אשתי וילדי והוא שואלני על אשתו וילדו. אנחנו נשארים מתחת לשיח, מלחשים בדממה, מה נעשה עתה. אני מספר לו מכל אשר קרה לדוד התפר ולמשפחתו, אני מזהירו שלא ילך למסילת-הברזל. פתאום נשמע מרחוק קול גרמני:
"רעכטס לינקס!"

אנחנו מתחילים לברוח מכאן. יצחק והילד כבר נעלמו מעיני. קולות הגרמנים אינם נשמעים עתה, אך מטח היריות גובר והולך.

שכבתי לבדי וביריות שמסביב עלתה פתאום מחשבה בלבי: הן לא יריתי אף פעם באקדחי, שמא אין הוא יורה כלל. אנסה עתה. בתוך מטח היריות שמסביב לא תיבדל יריתי שלי. מכל התחמושת שאגרתי במשך הזמן, הספקתי לקחת רק את הכדורים שהיו בתוך האקדח, 6 כדורים במחסנית וכדור אחד בקנה. לחצתי על ההדק והאקדח ירה...

מצד המסילה מגיע רחש צעדים מלווים אנחות - דברים:

"אלוהים, ראה מה עוללת לנו, לכם אבא אמא, כבר טוב יותר, איתם את הכול כבר עברתם!" אני מחדד את מבטי, תחילת אראה כעין צל על פני השלג, ולאט-לאט מסתמנת במטושטש דמות אדם: מעיל כהה, גוף נמוך ובמגפיים, שערות פרועות - אישה היא זאת והיא צולעת בלכתה - דינקה ספקטור! היא נעצרת המומה ונבהלת. רגע זעה היא לכאן ולכאן ומיד כורעת היא ונופלת:

"איפה אני כאן?" - קוראת היא כמתעלפת.

השלג מסביבה אדום היה מהדם שניגר מרגלה. והדם מוסיף להיגגר, ללא מעצור. פשטתי את כותנתי, קרעתי שרוול אחד והידקתי בו את הפצע. התחלתי לטשטש את העקבות, ככל שיכולתי והעברתי אותה למקום אחר.

היא מספרת שיחד עם רבים מעובדי המחנה היא עברה כבר את מסילת-הברזל ומעבר המסילה, משם, נתקלו בגרמנים שירו על כל הבורחים. היא מספרת מי הם אלה שברחו אתה ומי ההרוגים. כיצד נשארה בחיים אין היא יודעת. עכשיו מסתבר לה כי במקום לרוץ לכיוון קורניץ עברה היא שוב את המסילה וחזרה לווייליקה. את אשתי ובני לא ראתה. אני שם שלג לפצעה. חרש מתעוותת היא מעצמת הכאבים. אני מהרהר, כי אצטרך לתלוש את השרוול השני מהכותונת. ופתאום שוב אקשיב רחש צעדים - הפעם מהירים הצעדים, קצרים וקצובים. אני מציץ ממקום מחבואי ורואה את דובה אלפרוביץ. המעיל פתוח, השערות פרועות. אני קורא לה, היא נעצרת. תחילה לא ראתה אותי, אני קורא בשנית והיא משגיחה בי. מרוב התרגשות התחילה לבכות. גם דעתה היא כי מחוץ לווייליקה תימצא, מעבר למסילת הברזל, בדרך לקורניץ.

עתה יושבים אנחנו שלושה ביחד, תשושי כוח, מיואשים, התכנית שלנו: עם רדת הלילה לעבור את המסילה. מבין העצים אפשר היה לראות את הדרך המובילה לכפר אוסיפוביץ. מרחוק רואה אני מישוהו רוכב על אפנים, אני מתקרב לדרך, הרוכבים באופניים הוא איכר מכיר שלי, בימי הסובייטים עבדנו יחדיו. הוא מברך אותי לשלום ואומר לי בקיצור, כי אלך לצד השני של החורש, כיון שהגרמנים מתקרבים לחורשה. הוא מברכני וממהר להסתלק.

אני שב אל הנערות ומספר להן. אנחנו מחליטים לעבור איך שהוא את הדרך בכיוון למולודצנה. כאביה של דינקה איומים, אני ודובקה תומכים בה ומתקרבים לדרך. פתאום שומעים אנחנו שעתט סוסים, קולותיהם של שוטרים ביאלורוסים וליטאים, אנחנו נופלים ונצמדים לאדמה. נכנסים שוב בין השיחים. אני לופת את האקדח בכפי. נכון לכל צרה שלא תבוא. הנה נראם מרחוק, נשמע את קולותיהם ודיבוריהם. החלטנו להתאבד אם ניווכח כי אפסה תקווה. דינקה מפצירה בי, כי אירה בה תחילה, כיון שהיא פצועה, בין כך ובין כך לא תישאר בחיים. דובה מבקשת שאירה בה תחילה. כעל גחלים לוחשות שוכבים אנחנו מתחת לשיח. חש אני כי שערות ראשי סמרו.

שלושתנו קודחים ברגעים הספורים שנשארו לנו לחיות. דינקה כל כך רועדת בשעת דיבורה, כאילו הייתה מגמגמת. אני סוקר מרחוק את דרך הרוצחים, כל תנועה, לבל אאחר, חס ושלום, ולבל אפול בידיהם חי. רגע אחד וכבר ביקשתי ללחוץ על ההדק, אבל דינקה עוצרת ביד.

"אולי תחכה עוד רגע אחד?"

דובה לוחשת באזני:

"הן רואה אתה כי הם עולים ממש עלינו. מה אתה מחכה?"

והיא מושכת ממני את האקדח.

אני משגיח, כי השוטר שהלך בכיוון אלינו פונה ומימין יותר ויותר, המתיחות תפוג את - את המחפשים מתרחקים מאיתנו, תקווה קלושה מתחילה לבצבץ ולהאיר. שמא?! הכנופיה התרחקה יותר ויותר, קולותיהם עוממים והולכים, עד שהם אובדים. הערב מאפיל והולך, הקור מתגבר.

פגישת בחצות

חיכינו לרדת הלילה, כדי לעבור את המסילה, אולם כאן איתרע מזלנו, הלילה היה בהיר מאד, הלבנה האירה במלא נגהה, לבנות השלג מרצדת ומבהיקה. נשארנו שכובים על הקרקע, בגדינו קפאו ונתקשו. אני מסתכל בשעוני, השעה כבר 10. עתה נלך מכאן, הרעב מענה אותי. אני מסייע לדינקה לקום. צמודה היא לקרקע ולא תוכל לזוז, אני מנסה לעודדה, כי תאמץ את שארית כוחותיה ותלך איתנו לעבור את המסילה. ברי לי, כי להישאר כאן עד מחר, פירושו מוות. כאן ניתפס על ידי הגרמנים או על ידי תושבי המקום הנוצרים.

מבין העצים הדלילים של החורש נראים מרחוק אורות הבתים, מקום שם יושבים בני-אדם לבטח במעונותיהם. אנו הולכים והשלג חורק מתחת לרגלינו. הדבר מרגיז אותנו מאד. הפחד גדול. כל עץ חשוד כאורב במסתרים. כבר הגענו לקצה החורש. התכנסנו מתחת לשיח ואנו סוקרים את מסילת-הברזל. כ- 50 מטר היא מאיתנו. פתאום מתנשאת אש אדומה למעלה, אחריה אש ירוקה וצבעים אחרים. אכן, שוקדים הם על משמרתם, הרוצחים, ואינם ישנים.

אנו עוברים למקום אחר ורואים על המסילה צללי אדם, שומעים אנו את קול דיברום, אך להבין את הנאמר קשה. השעה כבר 12 והשומרים ערים עדיין. פתאום שומעים אנחנו מרחוק כאילו פיצוחים על השלג, כנשבר מתחת לרגלים. צמודים אנחנו לאדמה, מחרישים ונבהלים. כלום חיפוש יערכו הגרמנים בשעה מאוחרת כל-כך? ושמה יהודים הם המחפשים דרך כמונו?

הדריכות רבה, מרחוק מתגלים הקסרקטינים של הצבא הפולני לשעבר. רואים אנו את הדגל האדום וצלב הקרס. שני צללים מתנועעים אל עבר הקסרקטין. ברי לנו, כי אלה הם שומרים שירדו ממשמרתם. פתאום נעצרים הצללים, רגע קל, ושבים כלעומת שבאו. ושוב משתחים כנמלכים בדעתם, כמחפשים דרך. נעקרתי ממקומי, בלי לחשב את מעשי. איזו ודאות נכנסה בלבי, כי אלה הם יהודים, תועי דרך, כמונו ממש...

אני מתחיל לרוץ מתל לתל ואחרי הנערות שחוששות לאבדני. שני הצללים שמעו ודאי את רחש צעדינו, נעצרו במקום מבלי דעת מה יעשו, גם אני נעצר וממתין. קול אישה קורא אלי: "אל תירו!"

כמו זרם חשמל עברני, הכרתי את הקול, אך תחילה נאלמתי ולא יכולתי להוציא הגה. עד שאזרתי את כל כוחותיי וקראתי: "רוזה!" בני הכירני מייד.

"אבא!" - קורא הוא, ניתק מידי אמא ורץ לקראתי. נצמדנו שלושתנו זה אל זה. כרענו לאדמה ובכינו מההתרגשות. הצל השני הייתה בת - שבע, אשתו של יצחק אלפרוביץ. דובקה ודינה התחבקו עם בת - שבע וילדיה.

אני מספר לבת-שבע, כי בשעה חמש לפנות ערב היה כאן, בחורשה זה, יצחק בעלה עם הבן, אך נעלמו ממני.

אני נושא את בני בזרועותיי. כפות ידיו הקטנות חובקות אותי חזק:

"עתה לא נעזוב אותך, אבא, עתה נהיה איתך" ..

הה, איתי בטוח הוא יותר, ומאמין כי בכוחי להגן עליו... חיי נעשו לי עתה יקרים יותר, שוב יש לי בשביל מי לחיות. עלי להיאבק ולהיחלץ מהמקום.

המסילה, המסילה - כיצד לעבור את מסילת-הברזל ולהימצא מעברה השני? השעה כבר אחת וחצי. בני קשור אל גבי במטפחת הגדולה של אשתי, ידי חופשיות כדי שאוכל לפעול בשעת הצורך. אגב הליכה לוחש הילד באזני ומספר, כי גרמני תפס אותו ואת אמא ואמא אמרה לגרמני, כי איננה יהודייה והוא הניח להם ללכת והם הלכו אל נאוואשאבה, אך היא לא נתנה להם להיכנס לביתה...

עד שעה שלוש שוטטנו וחיפשנו אפשרות של מעבר, אך השמירה על המסילה הייתה חזקה.

בזכות רצפה כפולה

שכבנו על השלג, בלי דעת אנה, אנחנו באים, ופתאום נתעוררה בי מחשבה שלכאורה הייתה אווילית וחסרת - שחר. ואני מגלה אותה לפני הציבור הקטן שלי: "אנחנו נשוב לווייליקה!" הן מסתכלות בי כבמטורף, - "קח ורצח אותנו פה, לפני שאתה מובילנו לווייליקה", אני מסביר להן כי אסור לנו להישאר כאן ליום המחרת, כי לעבור את המסילה אין כל סיכויים הלילה. עתה מפרש אני את תכניתי: כיון שאנו לא רחוקים מהצריף של מחנה צינסטאנג, שחציו הרוס והוא עומד בשממונו, נתכנס לתוכו ונשתהה בו במשך היום. הזכרתי להן, כי בצריף זה ישנה רצפה כפולה, ובין רצפה ורצפה חלל ריק של 30 - 40 סנטימטר, או קצת למעלה מזה. נוכל להסתתר באותו חלל. מחר תרפה ודאי השמירה במסילה ונוכל לעברה בשלום. מחבוא זה ידוע לי היטב. לא פעם הסתתרתי בו.

"עשה כרצונך, - אומרות הנשים - בלעדיך בין כך וכך אבודות אנחנו!" השעה דוחקת ועלינו לפעול במרץ ובחיפזון. אני שב וקושר במטפחת את בני אל גבי והולך בראש, כמצביא לפני גדודו. האקדח בידי. אנו פוסעים חרש, אף הגה אינו יוצא מפינו. הנה הגענו לדרך הראשית. אני שוכב בתעלה וצופה אם אין איש נראה. אני רומז לכולן לעבור בחשאי את הדרך. הנה הגענו לבית - הקברות היהודי. אנו רואים את הקברים ומקנאים בשוכניהם, שמתו מיתה טבעית, שמצבה הוצבה לזכרם ו"קדיש" נאמר אחריהם.

הנה גם קברו הרענן של ירמיהו אלפרוביץ ועליו לוח-עץ מהוקצע כמצבה. ושוב אזכור את ירמיהו, את החבר המסור, בעל לב הזהב ששלח יד בנפשו, מאין יכולת לשאת את הסבל האיום. כוס חומצת - גופרית שתה ומת בעיניים גדולים. ביקשנו להצילו, הכנסנוהו לבית-החולים והוא התחנן:

"תנוני למות, אל תצילוני!"

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

עוד אשמע קול בכיה של אשתו, חיה-שרה לבית באבינר, עם שני ילדיה והיא הרה, ללדת.

להשתוות כאן אסור לנו. אנחנו יורדים לעבר בית-המטבחים. המרחק מכאן לצריף ההרוס כ- 50 מטר. ופתאום נביחות כלב איומה. הרי זה הכלב מבית-המטבחים, שלא אחד מאיתנו חש את שיניו בבשרו. אני ממהר ורץ בשארית כוחותיי. כבר הגענו לצריף, מצאנו את המפתח שברצפה וכולנו נתכנסנו אל תוך המטמורה. עתה נזכרתי, כי שני הילדים רעבים ומחר עלולים הם ברעבונם להתחיל לבכות ולגלות את מקום סתרנו. החלטתי, על-כן, לצאת ולמצוא אוכל מעט כדי לשבור את רעבונם. סמוך לצריף זה, בשכנות איתו, גרה אישה נוצרייה, מכירה שלי, שלא פעם כבר סייעה בידי, החלטתי לגשת לביתה למסור לה את שעוני ולקבל פרוסת לחם בשביל הילדים. יצאתי מהמטמורה החוצה, עוד מעט והירח ישקע. השמים זרועים כוכבים והקור גדול.

אט-אט מתקרב אני לבקתה, ניצב אני מאחורי החלון ושומע שיעול מתוך הבית, ושוב עולות המחשבות על בני-האדם החיים בשקט ובשלווה. מנקש אני קלילות בחלון, ואין עונה. אני מחזק מעט את הנקישה והנה קול צעדים כבדים. צעדי יאקים... ההולכים נעצרו וקול דברים אשמע:

"היכן זה דפקו עכשיו?"

נתאבנתי. נלחץ אני אל הקיר. נשימתי נעצרת. אני נכנס לחצר... בתוכה אמבר קטן, ללא דלת... חיש חמקתי לתוך האמבר והסתתרתי בתוך הקש. צעדי הקלגסים מתקרבים על מרצפת הרחוב. הנה כבר נכנסו לתוך החצר, מאירים אותה בפנס חשמלי. בחטף מציצים הם בתוך האמבר ומסתלקים...

חזרתי למחבוא. נטלתי איתי שני גושי שלג, כדי להשקיט מחר את הצימאון. כולם שמחו לבואי, את מצוקת הרעב נישא איך שהוא. שכבנו לחוצים אלה אל אלה. תרדמה עמוקה נפלה על כולנו.

נרדמתי גם אני וחלומות לילה באוני - פני ילדים חיוורים ומעונים, אור עיניהם עמום. מולם אנשי ה-0.0. מכונים את רוביהם ויורים, כבציפורים עפות. פתאום להבות-אש שאחזו את כל רחוב מיאדל. והנה אישה עם ילדה בזרועותיה והיא רצה וצחוקם רצחני ונהנה... גם אני וחותרתי באות לקראתי ושתייהן מזהירות אותי: אל תרוץ בשעה האיומה, מוטב שתשהה במחבוא, ובעזרת השם תצא מן המיצר. חותני מדליקה נר ואומרת לי: "שבוע טוב לך, שבוע טוב לך ומבורך!"

חריקת קרשים בהיתלשם העירתי משנתי העמוקה. לא רחוק מכאן בתי הנוצרים וכל אחד מדייריהם היה בא לצריף ההפקר ונוטל את אשר ניתן להיטלטל. שכבנו בדממת מוות והקשבנו בנשימה עצורה. הילדים, כמו מבוגרים, שמבינים את המצב לאושרו, היו סותמים בכפות ידיהם הקטנות את פיותיהם שלא תישמע נשימתם. כך שכבנו עד מוצאי-שבת. ללא אוכל וללא שתיה מלבד השלג בו ריווינו את הצימאון. אשתי לא הניחה לי לצאת כדי לשחר מזון. גם היא ראתה בחלומה את אמה שאמרה לה, כי נמתין עד מוצאי-שבת, עד אז נצליח לשאת את הרעב והצמא ובמוצאי-שבת נצא בשלום מהמקום...

אני מחזיק את שעוני ביד ומסתכל. בשעה 11 בערב עלינו לצאת מהמקום. **אני מוציא את הילדים מתוך המאורה שמתחת לרצפה, כחתולה שמוציאה את גוריה להעבירם ממקום למקום.** לעמוד על רגליהם לא יכלו, אבל התנהגותם הייתה למופת, בשקט ובסבלנות נשאו הם את צו גורלם והבינוהו. רע מזה היה מצב הנשים. בצאתן לאוויר העולם, צנחו כולן ונפלו כמתעלפות. בשלג שיפשפתי את פניהן להשיב את רוחן. ראיתי, כי במצב זה לא אוכל לזוז מכאן ומיד גמרתי אומר, לנסות שוב את מזלי. עברתי את בית-הקברות ושוב הגעתי לביתה של נאוואשאבה. בבית עדיין לא ישנו. להיכנס פנימה יראתי, שמא מצויים בו זרים, עמדתי, איפוא, בקרן הבית וחיכיתי עד שירדו לסגור את פשפש החצר.

בראות אותי נאוואשאבה הצטלבה מיד כאילו מת ראתה, מרוב פחד צנחה לארץ, אך מייד השתלטה, חיבקה אותי ומרוב התרגשות החלה לנשקני. היא הובילתני לאורווה ובעצמה נכנסה לבית לספר לבעלה ולהשכיב את הילדים לישון – שלא יראוני, חס ושלום.

עמדתי כעל גחלים בוערות. בעלה קיבלני בשמחה ובאהבה, הכניסני לביתם, כאילו בנם הייתי. ביקשתים לא להשתהות הרבה, לתת לי משהו בשביל הילדים. בהיודע להם כי גם אשתי ובני ניצלו, לא יכלו להבליג על התרגשותם והחלו לבכות. הם התנצלו וסיפרו, כי בשום פנים ל איכלו לתת מסתור לאישה ולילד, אך הדבר גרם להם מוסר כליות איום. הם צררו לי בתוך שקית לחם וחמאה, ביצים וחלב, תנו לי לבנים, סבון. אמרתי להשאיר להם את שעוני והם נעלבו מאוד. הם סיפרו לי, כי כל השאר שברחו אל מסילת הברזל נרצחו. התנשקנו ונפרדנו כשהם מעתירים עלי ברכות (לאחר השחרור נודע לי כי השכנים ראוי בבואי לביתם ומסרו על כל לגרמנים, הגרמנים היכו אותם אמוד ובתם שכבה חולה הרבה - הרבה חודשים כתוצאה מהמכות).

הבאתי את האוכל וכולם התנפלו עליו כזאבים רעבים. מיהרתי וקשרתי את בני אל גבי ברעלה, נתתי בידיו פרוסת לחם ויצאנו לדרך..

רכבת חלפה במסילת הברזל... השתהינו שעה קלה ואחר כך עברנו בחשאי את המסילה. ליל ירח בהיר וקר. נחפזנו להתרחק מכאן. והנה לפנינו, על הדמה, יהודי ירוי, הוא וילד, כבן שש, כולו ערום וראשו לאדמה. עד היום אין אנו יודעים מי הוא. כל הלילה תעינו וחיפשנו דרך על פי הכוכבים. בשעה 4 שמענו קריאת תרנגולים. ופתאום הבהב לפנינו, מעל גבעה, בית האבן הלבן עם חלונותיו הקטנים והמסורגים. פירוש הדבר שאנו שוב בקרבת וילייקה, ולעינינו בית הסוהר.

על סף חיער

ידעתי כי ביום אסור לנו להיות גלויים בתוך היער, כי צפויים אנו להיתפס בידי איכרים ולהימסר לגרמנים. חיפשתי ומצאתי שיח עבות וסבך. הוספתי וחתכתי ענפים והצבתים בתוך השלג, ליד השיח להגדיל את הסבך, והתכנסנו בתוכו.

שמענו צלצול פעמונים רבים. צעירים נסעו לחתונה. הרמוניקות ניגנו, קריאות של שיכורים נשמעו... והנה איכר שבא ליער לקושש עצים, במשורו חתך ענפים. ואנחנו יושבים בתוך השיח דרוכים וקשובים.

כל היום סקרתי, בעד חרכי הענפים, את הסביבה, ועם רדת הלילה יצאנו לדרך. עברנו כפר אחד, במרחק חמישה קילומטרים בוויילייקה. פתאום הגיענו ריח של גופות חרוכים. ראינו מרחוק, בשדה, אש קטנה ועשן עולה. **היה זה בית המרחץ שנשרף. לכאן הוכנסו כל הבורחים מוויילייקה על ידי הגרמנים ונשרפו חיים** – כל זה סיפר לי איכר אחד, לביתו נכנסתי בלילה, באיימי עליו באקדחי – כי יתנני לחם ויראני את הדרך בה אלך...

לאחר נדודי לילה רבים עברנו על פני עיר מולדתו קורניץ, מרחוק ראינוה, רק הגג המחודש של בית היראה נתגלה לעינינו, ובדממת הלילה שמענו את תקתוק המכונות במשוריה של חיים ז'וקובסקי ז"ל, שהוצא להורג עם הנ"ד.

כמתגנבים עברנו על פני קורניץ' שלנו, בה נולדנו, בה תססו חיים יהודיים דורי-דורות. ידעתי את שמות הכפרים בהם אוכל למצוא שרידים מיהודי קורניץ - הרי הם: קאטלובצ'ה, נאוויקי, סטארניקי, רוסאקי ועוד - מרוחקים הם מקורניץ מ-15 עד 25 קילומטר. אילו עם דרך המלך הלכנו, היינו מגיעים מהר לכפרים אלה, אך אנחנו שירכנו את רגלינו על פני יערות ושדות בדרכים לא דרכים. רגלינו צבו מרוב הליכה. רגליו של בני קפאו, מאין תנועה. התחלתי להתקרב אל הכפר סטאראז'.

מקצה הכפר, בבית-הקברות של הנוצרים, עשינו את החניה - בין הקברים שכבנו. אני הלכתי להיוודע משהו מהאיכרים, ניגשתי אל בקתה שעמדה בכניסה לכפר, מנורת נפט, ללא זכוכית, מסביב לשולחן ישבו שני ילדים קטנים עם אביהם. האישה הגישה לכולם את ארוחת הערב. חום הבית כמו הממני. האיכר הכיר כי יהודי אני ואמר: "מה רצונך, ז'ידוק? לחם אין לנו בשביל כולכם. יהודי קורניץ אינם נותנים לנו לישון, כל לילה משוטטים הם במקום ומבקשים לחם. היכן ניקח כל - כך הרבה לחם? עד מתי תרוששו אותנו כך? תני לו כמה תפוחי - אדמה" - אומר הוא אל אשתו. אני משיב לגוי, כי בקשתי היא שיראני את הדרך אל כפרים אחרים ואינני נוטל את תפוחי-האדמה. הגוי משתומם: איזה מין יהודי זה שאינו נוטל אשר נותנים לו? טרם אדע, כי הנמצאים ביערות מקבצים על - יד ומחזירים על הפתחים ממש. את היער ראיתי בדמיוני מלא פרטיזנים, כל יהודי בו פרטיזן חמוש ומזוין.

אנו יושבים בבית-הקברות הנוצרי ומחכים לשעת לילה מאוחרת. הכפריים ילכו לישון ואז יבואו שרידי קורניץ - היהודים.

צעדים קלים נשמעים. קלים והססניים, על השלג נראות צלליות המתקרבות אל הכפר. הנה נעצרות הצלליות, רגע קל, ושוב מתקרבות אל הכפר. אני שוכב דרוך, האקדח בידי. מי הן הצלליות? פתאום דיבור בשפת אמי - יידיש. לבי ניתר משמחה והתרגשות. שתי הדמויות נבהלו מאד והחלו לברוח כל אחת אל כיוון אחר, כנסות מהדליקה ואת תרמיל העוני השאירו במקום. אני צועק: "יהודים! אל תברחו! יהודים, אל תברחו!"

הנה שבים הם אלינו ברגלים כושלות. לא הכרתים, אלא לפי דיבורם והתחלנו לנשקם. הכובע ללא מצחון וקרוע, שערותיהם פרועות, זקנים מגודלים וגם הם פרועים, מעיליהם הקצרים קרועים, חגורים בחבלים, רגליהם עטופות בסמרטוטים. דניה סאנסקי לבושו נאה יותר, על

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזנטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

רגל אחת "לאפצה" ועל השנייה ערדל ישן, אולם דניה אלפרוביץ, בנו של חיים אברהמ'ל (נתפס אחר-כך חי בידי הגרמנים ב- 1.5.43, בהיותו חולה טיפוס הובל לווייליקה ואחר-כך הומת, במשור חתכו הרוצחים את גופו לשניים), מראהו היה איום. השאלה הראשונה הייתה, מי ניצל עוד? שניהם אומרים לנו, כי הם רק ייגשו לכפר לקבץ משהו, גם בשבילנו ייקחו דבר - מה, ולאחר מכן יובילונו ליער. "איתם ודאי רעבים מאד?" - אומרים הם.

דניה אלפרוביץ מוציא מהתרמיל לביבת-בולבוסים קפואה, מחלקה לשני חלקים ונותן לילדים. לא ארכה השעה והם חזרו נרגזים במקצת, הכפריים אינם רוצים לתת שום דבר, הם נוטלים את הילדים ומובילים אותנו ליער. עוד מעט תהיו במקום, מנחמים הם אותנו. לאחר הליכה של 10 קילומטרים הגענו בכוחותינו האחרונים ליער - משאת - נפשנו האומללה, שלי ושל רבים, אשר יד הכורת הייתה בהם ולא זכו להגשימה.

[13]

ילד עונד טלאי צהוב. בדזין - פולין [22]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

רות שטינמן ימים אחרונים של שומסק

רות שטינמן מספרת בעדותה על חיי היום-יום בגטו שומסק, על המנהיגות היהודית, המשטרה היהודית, חיי הילדים, הברחת מזון, הקמת חומות הגטו ע"י יהודים בפקודת הגרמנים, החיים הדתיים ומגיפת הטיפוס שפרצה בגטו.

מעשי האכזריות והרצח של הגרמנים ומשתפי הפעולה האוקראינים מובאים בעדותה.

רות הסתתרה בבונקר ותיארה את הטרגדיה הנוראה על מותו של תינוק בחנק. אסור היה שישמע בכי התינוק, פן יתגלו כל המסתתרים וישומדו ע"י הגרמנים.

רות ברחה מהבונקר לעבר כפרי הסביבה. מצאה מחסה אצל משפחה מכת השטונדיסטים, הייתה זו כת נוצרית, שנהגה בחמימות כלפי יהודים וסייעה להם בעת השואה.

אוגוסט 1941 – העיירה עמדה באחרונה ודממת כבית עלמין גדול, דלתות ותריסים היו מוגפים יומם ולילה. נפש חיה לא נראתה ברחובות, אלא בשעות מסוימות ביום.

עם דמדומי בוקר אחרי שנת לילה מוטרדת נשמע טרטור אופנועים מחריש אוזניים, מבעד לחרכי התריסים ראיתם. כארבה פושט, הלב דמם, אם כי בפנימו נתנבא משהו רע. יהודים לא פתחו דלתות, לא פתחו תריסים, בשעה 8. השמש עמדה ברום רמקול התרעש וקרא את הצבור לצאת לרחובות. על הכנסייה התנוסס כבר דגל עם צלב הקרס, זוהי הפעם הראשונה שראינוהו, לא ידענו מה טיבו מה עתידו.

במקום נקראה עצרת תושבים, נשמעו דברים מרגיעים: מבקשים שהצבור ישמור על השקט, שום רע לא יאונה לו, ראוי שהוא יקבל מרות, המתנגד מות ימות.

כדברים האלה נאמרו גם במודעות שהודבקו. המודעות נכתבו בגרמנית, באוקראינית וברוסית, אך לא באידיש. המודעות נתלו בכל המקומות. הרושם היה שכל העיירה כוסתה מודעות.

אחרי זה נסתלקו האופנועים, נשארה רק סיירת של 3-4 גרמנים. הם גם נשארו אתנו עד הסוף והם עשו את מלאכת ההשמדה ללא תגבורת גרמנית, הם ניצחו והאוקראינים פעלו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

שקט נשתרר בעיירה, החיים החלו לזרום במסלולם הרגיל. החנויות הקואופרטיביות באורגנו על ידי הרוסים, שנסוגו נפתחו על ידי היהודים למכירה כרגיל; אך האוקראינים, שהרגישו כי הגרמנים אינם חושבים לחזור, החלו מיד בשוד, ותוך יום יומיים רוקנו את החנויות. היהודים החלו להתכנס לתוך בתיהם, להכין לעצמם מלאי של מזון מכל הבא ביד. עברו שעות וברחובות החלו להראות יהודים, ושוב באו ימים של מסחר זעיר.

ספטמבר 1941

הגרמנים מינו יהודי מקשר, שהיה צריך לגייס פועלים לעבודה בתקון כבישים וגשרים, כריתת עצים וכריית אבנים מדרכים סלולות לכבישי מסע. כמקשר נבחר פליט מקטוביץ דובר גרמנית, אשר נמלט משם לפני בוא הרוסים לשומסק. **משרבתה העבודה מונתה מועצה, מועצת יהודים. יודן-ראט**, בראשה עמד ר' יוסילי, רבה האהוב של שומסק וד"ר ויסלברג שימש לו מתורגמן.

הרב קרא לעצרת בבית הכנסת. הקהל נדרש לשלוח נציגיו למועצה. אין אני זוכרת את שמות כל חברי המועצה, זוכרתי רק, כי נבחר ישראל אקרמן, מונדרר, שני המורים הוותיקים האהובים, מוטיל חזן, הרצוג מילמן, וולף ברנשטיין, הרצל מוסיונז'ניק וחודורוב. זה האחרון היה סוחר עצים שהשתקע בעיירה, כולם יהודים טובים ואנשי קהלה מסורים ומקובלים על כולם. המועצה עסקה בגיוס אנשים לעבודה ובבצוע דרישות הקונטריבוציה של כסף, זהב, תבואה, שאר מיני מזון ואחר כך גם פרוות ותכשיטים, מיחמים וכלי נחושת ונחושת וכן מכונות שונות.

בשוק עבר המארק כמטבע המסחר, הכסף הרוסי לא הומר, המסחר נעשה בחליפין, אך כל יהודי היה צריך לשלם מדי פים בפעם כופר נפש בסך 20 מארק לגולגולת. כולם התחילו למכור את מה שנצבר במשך שנים, בגדים יקרים, פרוות וחפצי ערך, כדי לקנות צרכי אוכל שישמר לימים יבואו וכן להשיג את כופרי-הנפש.

על הסדר מונו השוטרים האוקראינים. יחסם היה שונה. היו ששמרו על צלם האדם והיו שאבדוהו, התאכזרו, התעללו והוציאו את הנשמה. במשך הזמן הועברה משרת ראש המועצה מר' יוסילי לד"ר ויסלברג, הרב התמסר לענייני סעד.

השלטון הגרמני החל להקציב לחם למחייה. קצוב הלחם הוטל על היודנראט, הוא קבל את הקמח, מסרו לאופים ובכסף שפדו שלמו לגרמנים בעד הקמח. המנה הקצובה הייתה 200 גרם לאדם ליום. עד הקמת הגטו הסתפקנו במנה זו. עיקר המזון היה במלאי שהכינו ובמנות מזון אחר, שנקנה בסחר החליפין עם האוקראינים.

שלחי ספטמבר 1941

על העיירה הוטל עוצר לילה כבד. עם ערב כלתה רגל מן השוק וכל המראה פניו ברחוב נורה. המשטרה האוקראינית הוגברה ופעלה במרץ בפקודו של אחד הגרמנים. למעשה שלטו הם בעיירה, את הגרמנים הרגשנו, רק, כאשר היה מופיע הגרמני שומן, שמושב היה ברובנה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בואו היה מלווה תמיד בגזרות חדשות. שמו היה מחריד לבבות ומזעזע, בואו בישר מכסות נוספות, תביעות כספיות ואחרות. משרד מרווח נשמר למענו בעיר.

אני מונית יחד עם עוד 8 בנות כמנקות המשרדים של הגרמנים. משונה, אולם מכל אלה אזכורה רק את בריינדל שרמן ושפרה שרייער; את יתר אחיות גורלי לא אוכל לזכור. קשה להבין דרכי הזיכרון.

בתי הכנסת היו פתוחים ומשמשים בתי מועד ליהודים, יותר מתמיד נמשכו לשם כולם, כאל מרכז ולב של הקהל, שם שמעו שמועות חשובות ממרחקים, שם קראו פתקים שהובאו מקהלות אחרות, שם נועצו לעשות מה שניתן, שם דפק הלב היהודי והמוח הופעל לתגובות. התפלות היו אז דבר שבדרך אגב העיקר היה בהיוועדות, בתפילת הערב היו נחפזים לכלותה לפני שקיעת החמה להספן בבתיים לשעת העוצר.

ילדי שומסק בגטו זלפניו

ילדי העיירה השתתפו בכל וויעוד של מבוגרים, הם הקשיבו לכל מה שהתרחש, נאמר או נרמז באנחה, בגניחה, במנוד ראש, את הכול הם הבינו, את הכול ספגו בליבותיהם הקטנים. ימים שלמים היו הם שוהים בין גדולים (בתי ספר לא היו הרוסים סגרו את בית הספר "תרבות" האהוב והמקובל על כל העיירה. לבית הספר העממי הממשלתי לא רצו ההורים לשלוח את ילדיהם, הוא היה מחוץ לעיר והלב פחד מפני פרידה של שעות מהילדים היקרים). יש לזכור כי המדובר הוא בקטינים. ילדי יהודים בשומסק עבדו עבודת כפייה אצל הגרמנים מגיל 12-14, הכול לפי גודל הגוף ואפשרות נצולו, היו הילדים הגדולים נתונים לסדר חיים בדומה לסדרם של הוריהם והקטינים לומדים בתלמוד התורה שאורגן על ידי הקהילה בזמן הרוסים כתחליף ל"תרבות".

קשים מנשוא היו הערבים. פסקו טיולי זוגות הנעורים, אשר פעם היו ממלאים את רחובות העיירה. הרחובות נתרקנו מרודפי פרנסה מבוגרים לעתות ערב ומזוגות הקבועים שחדלו מלהיפגש. המשפחות היו מצטופפות בבתיים לשמור על היחד להיות מה שיותר יחד. להרגיש אחד את השני קרוב קרוב לגוף, להישג היד, לעין, ללב, יחד. פה ושם נתפחה דלת ושכנה נכנסה להפיג שממונה, לגוון קצת את המועקה הכבדה, לשתף אנחה עם שכנים ולהחליף גניחות של אזלת יד משותפת.

אוקטובר 1941

ביקורי שומן תכפו. מדי פעם היה בא מרובנה לביקור חטוף, אולם כל ביקור כזה זעזע את נפשות היהודים והרטיט לבבות. לפני הביקור ואחרי הביקור הייתה מועקה אפלה משתררת בעיירה. יהודים היו נחרדים לשמע דבר בואו ונאנקים לשמע דבר צאתו. הוא היה בא תמיד, כדי לסחוט כספי, דברים יקרים, פרוות, זהב ועוד. יוצא הוא היה כשאחריו שובל של גזרות מסמרות שער.

את גזרותיו היה הוא מעביר ליודנרט, עליו הוטל לספק את דרישותיו ולקצב מכסות דברים, שכל אחד היה צריך לתת. היה אדם מתנגד, היה, נאלץ היודנרט להשתמש בכוח המשטרה היהודית והיא לקחה את מה שהוטל לקחת בכוח מידי המסרב האומלל, והייתה מועקת המאלצים גדולה משל הנאלצים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

המשטרה היהודית מנתה 40 איש, בראשה עמד נפתלי אקרמן. קשה היה לראות את אנשי המועצה היהודית ועושי דברם אנשי המשטרה היהודית בנגישתם את אחיהם, אולם שום טינה לא שמרנו להם, ידענו מצבם האומלל וסלחנו להם. יחסי יהודי שומסק אל נוגשיהם היהודיים היה יחס של כבוד והערכה והם היו ראויים לכך. מיטב יהודינו היו אלה, אשר נטלו על עצמם משימה שהוטלה עליהם על ידי שולחיהם לטובתם, כי האמינו שוועד זה, מה שיעשה, יעשה זאת כיהודים נאמנים לאחיהם. אנשי היודנרט לא נשאו טלאי צהוב, סימנם היה – חפתים צהובים על השרוול.

פורים תרצ"ב (1942)

השמועות על הגטו נפוצו עוד קודם לכן ולפתע, נתפתח אצלנו חוש כזה, שאת הכול חזינו מראש, ואולי הן הגיעו על ידי פתקים שהועברו מקהילה לקהילה. הגרמנים הכריזו על הקמתו תוך שלושה חודשים, ובאחד מימי ה' סמוך לפורים עמד הגטו על תלו. תוך יום אחד הוכנסה כל העיר בנעוריה ובזקניה לתוך הגטו, חמשת אלפים נפש משומסק ובנותיה.

עם בוא השמועות ארזו יהודי שומסק את המטלטלים ומאז חיינו על צרורות. ביום ההעברה תפשנו את הצרורות והחלה הנדידה. העברת המטלטלים נעשתה בכל כלי רכב למיניהם: עגלת ילדים, מריצות, ארגזים נגררים ועוד, אחדים תפשו אוקראינים שבאו העירה בעגלותיהם ושלמו להם כמה שרצו, כדי להשתמש בעגלות. היה גם מקרה, שגוי הביא עצים למכירה ויהודים שלמו לו בעד העצים שיפרק, היכן שיפרק ובלבד שיפנה את העגלה לצרכי העברת חפצים. ידענו, חשנו והבינונו, כי מה שלא נספיק להעביר אתנו לגטו. יישאר הפקר לשוד ולביזה.

בפקודת הגרמנים ניתנו ליהודים עצים והם הקימו לעצמם את חומות העץ בגובה 3-4 מטרים ושערים, שנסגרו ונשמרו על ידי המשטרה האוקראינית. עם כניסתם לגטו ניתנה פקודה לא לזוז ולא לנוע בתוך הגטו ומחוצה לו.

ביום הראשון ניסה אחד היהודים להתקרב לגדר והאוקראינים הרגוהו במקום. ביום ו' למחרתו נכנס אחד הגרמנים, לבוש חליפה חדשה, קרא אליו את אשר שפריץ, אמן חייטי שומסק ואמר לו: תודה לך בעד החליפה, **תפרת אותה תפירת אמן ועתה עלי לשלם לך, שלף את האקדח והרגו פנים אל פנים. פנה והלך, איש לא הגיב, איש לא עשה דבר.**

בגטו הסתדרנו משפחה-משפחה בחדר, בבתים שנשארו בתוך הגטו. הגרמנים לא עשו כל סדורים לחלוקת חדרים בתוך הגטו. משהו אמר, כי כך רצו לחולל מריבות בין יהודים לבין עצמם כדי לשמוח למשבתם או להתערב בסכסוכם, אולם העניינים הסתדרו. בעלי הדירות בתוך הגטו מסרו חדריהם תוך הבנה, אמנם כל אחד חיפש לו שכן כרוח, אך "ההתחלקות" בוצעה בשקט וללא קשיים מרובים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

היו גם מקרים שאוקראינים או פולנים אשר גרו בבתים עירוניים שנכללו בגטו מסרו חדריהם ליהודים תמורת דירותיהם שמחוץ לגטו.
בד בבד עם הגטו ארגנו הגרמנים צ'כים של בעלי מקצוע יהודיים, אשר עבדו בשביל האוקראינים, לפי הזמנותיהם ומסחורות שלהם. אני הייתי פקידה רושמת הזמנות והמורה מונדרר היה ראש הצ'כים.
הסדנאות היו מחוץ לגטו ובעלי המלאכה היו יוצאים ממנו לעבודה בבוקר וחוזרים אליו בערב. בשובם היו מביאים אתם דברי מאכל וחומרי מזון. מאושרים.

ארגון חיים בגטו

בימים הראשונים של הגטו נמצאו מאורגנים באיזו יד נעלמת, מבלי להרגיש איך קרה הדבר נמצאו נתונים במסגרת ציבורית.
אנשים יצאו לעבודה כפיה ביערות ובמנסרות או בעבודות שרות בבתי המגורים של הגרמנים והמיליציה האוקראינית. האנשים הביאו אתם צרכי מזון מן החוץ תמורת חפצים, שנתנו לגויי הסביבה. נוצר מצב של יהודים גדושי מלאי מזונות ונצרכים, שאין להם פת לחם ואורגן מטבח לנצרכים.

היו משפחות שהביאו אתם מלאי מזון לשנים ואלה היו מרובים. כמעט רוב אנשי הגטו היו כאלה, אך היו גם שחיהם לפני הגטו היו חיי רעב ואת מחסורם גררו אתם לתוך הגטו, ויש ואלה שעבדו בחוץ ונתברכו בתוספות מזון היו דווקא מצוידים בצרכי אוכל משלהם. נתבקשה כאן חלוקה פחות או יותר צודקת, על כל פנים חלוקה של המצרכים המתווספים.
הגויים מהסביבה ידעו, כי יהודים מחליפים בגדים, בדים, כלי שולחן ומטבח במצרכים והם היו צובאים ליד ריכוזי היהודים היוצאים לעבודה והחוזרים ממנה, כשבידיהם צנצנות דבש, תרמילי גריסים וקטניות. היהודים היו מנשלים מעצמם את הבגדים שלקחו על גופן, מתקלפים ומוסרים צורות לגויים ואת המצרכים היו לוקחים לשרוולי המכנסים, לחיקי החולצות המהודקות לגופם ומברחים את הדברים היקרים לגטו. הדברים היו יקרים, הייתה הרגשה, כי בהם תלוי עתידנו, ככל שנאריך ימים ולו אך ימים, נבלה את אויבינו, נמשיך להתקיים ונתקיים כבר אחרת, בין יהודים בריכוז יהודי עצמאי. הציונות קבלה פתאום המחשה ברורה. מובנת לכל אחד, כשהיא קשורה ומותנית באוכל, באמצעי הצלה, זה המציל יהודים, ימים, שבועות, חדשים ויש להציל כל יהודי.

תודעת קהילה הייתה תמיד בעיירתנו, אך הפעם היא זוהתה בשתי קצותיה במטרת הקיום ובאמצעה הראשונים ביותר.
שקיעות שמש של תוכן היו שלהי היום בגטו. כלואיו היו מחכים לשוב יקריהם מהעבודה בצפייה לעצם שובם ולשובם מצוידי צרכי אוכל וחיים.

המשטרה היהודית פקחה על היציאה והשיבה, אנשיה ידעו מה חמור העונש על הברחות מזון, אך הם סייעו לכל. היה גם, שלא יכלו החוזרים להופיע בשער מעומסי חבילות בולטות ביותר והם היו משאירים את צורותיהם ליד דפנות הגדר, היו אנשי המשטרה אוספים את הצורות וזורקם פנימה למשפחות המיועדות, הם גם ארגנו את התור בעבודה שכל אחד יגיע לפרודוקטים, לצורות.

הברחת המזון הפכה מעין מבצע של הכלל, מבוצע בידי יחידים, מכאן התוקף לארגון מטבח לנצרכים ממצרכים אלה, שהם בחציים של הכלל ובעידודו.

מטבח לנצרכים בגטו

הגרמנים נתנו צרכי אוכל לכל עובד לפי ימי עבודתו וטיב עבודתו, וכן גם אילו מצרכים תמורת כופר הנופש, שלקחו חדשים לבקרים. המצרכים ניתנו ליודנראט וזה השתמש בהם לנזקקים. היה זה אוכל דל שכולו מרק מים דליל ופרוסת לחם, אך הם שקדו לתיתו יום יום שלוש פעמים ביום.

מהמטבח נהנו כל הפליטים, שנתקבצו לשומסק בתקופת הסובייטים הקצרה, הם היו חסרי כל, נהנו גם אחדים מתושבי שומסק. רוב משפחות העיירה לא רצו ליהנות מקצבה קהילתית זו והיו מבשלות אכלם בחדרים והם עמדו בזה כל כמה שיכלו, אך ערכו של המטבח היה גדול מאוד, הוא הקיף עשרות-עשרות נפשות.

בית הבישול יחד עם חדר האוכל היו בביתו של ינקובסקי וזוג פליטים מקטוביץ עבדו בו וספקו את כל הדרוש. הם נקבעו מטעם היודנראט, אשר גם מינה עליהם מנהל משק.

כשאני משקיפה עתה על פעולת ההזנה הזאת ואני רוצה להיזכר באווירת הדבר, **מצטיירת אצלי תמונה חיובית: קהל הדואג לנצרכיו, יחידים העוקפים את ההיזקקות לעזרת הציבור לא מתוך התנשאות, אלא כהרגל וחינוך**, ומי שנזקק יודע כי אין רואים אותו כטפיל על גוף, אלא כשותף למשימת הקיום, שהפכה מטרה בפני עצמה, ועל הכול היודנראט והמשטרה, אלה קידשו חיי יהודים בסיכון עצמי, במאמץ וברצינות של יושר ההולמת את השעה.

ילדים, משפחות בגטו

בעצם לא רק על זה אספר אך בעיקר עליהם.

בתוך הגטו היה עוצר כתמיד מערב עד בוקר. ביום נסגרנו ליום בתוך כותלי הגטו ובערב בבתים, ובבתים משפחות-משפחות מצופפות נלחצות בתוכן, אבות ובנים קרובים מאוד קרבת גוף מתמדת, שהיא קרבת נפש קרוב-קרוב, והילד בתוך המשפחה ללא מחיצות. הכול הוא רואה, הכול הוא שומע. פתאום נעלמה הילדות ויצור מיעוט שנים זה, שעל ידך שותף לשיחה, לדאגה, לחזות הקשה ולנחמה, אשר מי ייתן ותבוא.

אנשים קטנים, מבוגרים לכל צרכיהם, היו הילדים נתונים רק לענייני משפחה. פסקו ענייני ילד בילד, אין ילדים משחקים עם ילדים ואין ילדים מתייחדים עם ילדים לעסוק בדברי ילדות. נקודת העניין עברה למשפחה, ובחיקה הכול נחרץ. כל מה שבגורל כל יחידה ועל ידיהם גם קטינים אלה במשמע.

היו ילדים אלה פוסקים במשפחה ויחד איתה, אם ייצא אבא או לא ייצא, אם יחזור אבא או לא יחזור. המשפחה לכבודה ומלוכדת יחד והילד בתוך. הוא נרעד איתה ברעד החרדה לשובו של האח שאיחר, של אבא שכשל. והוא אשר בנימי חושיו הרגישים קולט את דאגת המשפחה שלא תיפגם, שתישאר שלמה ומלוכדת ואין לו בחייו אלא זה, להיות חלק מהמשפחה נושא בעול קיומה, כי בה ובה העניין כל חייו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

תפילה בציבור

בתוך הגטו היו גם ארבעת בתי התפילה, בית הכנסת הגדול אדום הלבנים, בית המדרש האפור והקלז של חסידי ירמלינץ ובית הכנסת של הרבי ר' בירניו ז"ל, עתה של ר' יוסילי היקר.

יהודים כדרכם ויותר מכדרכם נוהרים לבתי התפילה בוקר וערב, מקיימים תפילותיהם כסדרם, מנחה ומעריב נחטפים בקוצר רוח, כי עם שקיעה יש להיות כבר בבית. עוצר. והתפילות כרגיל, מיעוטן תפילה ורובן טעם ההתוודעות ביחד: ויהודים מתפללים ומדברים, ומרכז הדיבור: צירוף שמועה לשמועה על מצב החזית, מצב יהודי הסביבה, פתקים, שהגיעו מעיירות אחרות וכולם תפילה אחת בלבד: קרב נא ריבוננו של עולם קיצו של אשמדאי זה. בקיצו האמינו כולם ותפילתם הייתה רק שלא יאחר לבוא, אחרי שלא יישאר זכר חס וחלילה לעמך ישראל.

ניתן להגיד: מרכז היהדות, גם של החופשיים, היה בית הכנסת ובמרכז זה נקודת המרכז – מפלת הצורר וביטחון ישראל בכך, וגם כאן הילד בתוך מחיצת המחתרת הפרוצה ללא חציצה שותף לייחול, לדאגה ולמחתרת המסוכנת מאוד, שכול פליטת מחשבה בה מסכנת נפשות רבות.

עם שקיעת שמש פסקו חיי רחוב בגטו, רק חברי היודנראט הותרו בתנועה בתוך הגטו, אלא שגם הם, משנתכנסו לישיבה, לא ניתקו ממנה עד הלילה המאוחר, והעניינים היו מרובים, סידור ענייני עבודה, כלכלה לנצרכים, כופר נפש לגרמנים, גזירות חדשות מפעם לפעם ועוד עניינים כיוצא באלה.

מגפת הטיפוס בגטו

עיר מתים. ללא פעיית תינוק עורג לשד אמו, לא רננת משחקי ילדים וגם לא זוגות נעורים משלחי לחשיהם הגנוזים ורבי סוד אל הלילה. כזה היה גטו שומסק מיום היווסדו, ושום דבר לא שינה דמותו במשך כל תשעת חודשי קיומו.

אף פעם, לזמן קצר, הופר בו השקט המדכא הזה. היה זה, כאשר פרצה מגפת הטיפוס, בגטו למעשה "התרכזה" המגפה ברובע הנצרכים, שגם מפאת תזונתם הירודה היו במזמני מחלה זו וגם בשל תנאי דיורם הקשים והניקיון הבלתי ניתן לקיימו.

מייד הוקם בית חולים, בבית השיכר של חיים וילסקר, הרופאה היהודית ד"ר פוירשטין טיפלה בחולים. החרדה לחולים תקפה את כל יושבי הגטו והייתה ראשית מעיינם. עם פקירת עיניים נשאלה השאלה מה שלום זה וזה, וביום אחד מתו יחד אח ואחות וולך, ואסתרקה ציזין, דווקא לא מן הנצרכים. זה היה השיא. עתה שלמה, ידועה בתושייתה תמיד, עמדה חסרת אונים מול פגע טבעי זה אשר – מי יודע למה – נוסף על פגעי הסבל המרובים בלאו הכי.

אז רוקן הגטו גם ביום. נשים עסקו בניקוי מתמיד של "הבית", חדר צפוף אשר שימש חדר מיטות, חדר בישול, אוכל, מנוחה וחברה, שימש גם אסם ומזווה למלאי המזון, וכל סנטימטר של ניקוי בו, היה כרוך בקשיים עצומים. הזזת מיטה למיטה, העברת חפץ לחפץ, בדיקת

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

המצרכים אגב אורה וקיפול כל דבר לצמצום שטחו. ימים תמימים עברו על בני המשפחה במלחמת מנע זו נגד המגפה. גם קרה, שהמגפה פסקה וקרבתיה לא רבו, מעניין שהישישה המפולגת אופנגנדלר נחלצה ממגפה זו למרות רצונה ונכונותה למות. היא לא מתה, כדי להגיע לאקציה יחד עם כולם ואז ברצון עז דווקא לחיות עוד ועוד.

יום-יום בגטו

ההשכמה בגטו הייתה עם שחר, כאילו עבודה חשובה מחכה ומייד קפצה עליך הדאגה ליום, לצביון, מה יהא מראהו, אם יהיה לחם, אם יחלקו את המנות, מה יהיו החדשות, אילו שמועות יגיעו מהסביבה.

על פי רוב היינו מנותקים והשמועות לא הגיעו, אולם הייתה צפייה לשמועות. פעם היה נכנס שכן לחדר, בייחוד מן הקרובים ביותר, מן הסמוכים ביותר לחדר. קראו הרבה ספרים, זה היה החומר היחיד. עיתון לא היה בנמצא ולא הבחינו בסוג הספרים, תמיד שוחחנו עם אחותי על זה שעלינו לעלות רצה, בהזדמנות הראשונה, והשיחות נמשכו ומשנמשכו נתנו עידוד. השיחות היו כל כך רציניות עד, כי כמעט ראינו עצמנו ממש מצויים כבר בארץ.

קשים היו דמדומי הערב והערבים. עם שקיעת השמש השתרר חושך מוחלט בגטו. בבתים היו יושבים לאור נרות ושרידי עששיות נפט. בבתים בהם היה חשמל – לאור נורות חשמל. החשמל פעל למרבה התימהון. עתה זה לא מובן לי, מה דאג להפעלתו, למה לא גבו דמי שימוש, היכן השיגו נורות? לגמרי לא מובן לי, אולם בגטו שרר חושך מוחלט, התריסים היו מוגפים.

החיים במשפחה היו מרים. אחד מרר את חיי השני. אחד צחק, לגלגל על השני, היו גם האשמות הדדיות "למה נשארנו", "למה לא ברחנו עם הרוסים". הערבים עברו על האשמות ההדדיות ומשאלות מתי תבוא הישועה. תמיד רצו להיות יחד אך כאשר היו יחד היו מוררים אחד לשני.

מעניין שלא היו משחקים בגטו, לא שח ולא קלפים. השומסקאים לא שיחקו אף פעם, אולם הפליטים שיחקו בוקר וערב בקלפים.

חכנות וחיסול

פעם החלו להגיע שמועות על משהו שהתרחש, איש לא ידע מהו המשהו. היו אוקראינים, שסיפרו כי ראו במו עיניהם שחופרים בורות בדרך לקריליץ, כפר במרחק שני קילומטרים משומסק, אולם מעניין שאיש לא נתן דעתו על כך.

היה זה בלילה, שמענו לפתע מעבר לגדר רעש בחוץ, רעש של פעמי אדם מרובים, המתקרבים ומסובבים את החומה. העיר אותנו שכן, הוא שאל, אם אנו שומעים ואנו שגרנו בדיוק מול השער, לא שמענו. הייתה זו התפרצות חזקה ומכוניות פרצו לשער וזרם אנשים והזרם פסח עלינו. כולם האמינו, כי בבית הראשון ודאי כבר היו קודמיהם וכך ניצלנו. **הספקנו לרדת לבונקר (את הבונקר הכינונו במשך הזמן על ידי יטוח של הול עם פתח בעלייתו, דרך הפתח השתחלנו פנימה, הוא היה מוסתר על ידי ארון ומידותיו 2 מטר X 1 מטר). בו**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הסתתרו עשרים איש. במקרה נקלע אלינו גם איש שלא מן הבית, מוני אפרת, בחור חסון, רחב כתפיים ובריא בשר. ביום הראשון נשבר הגבר והחל לצרוח, עד הערב השתלטנו עליו. סתמנו לו את הפה, אך בערב הוא יצא ולא חזר עוד.

בבונקר שהינו 6-7 ימים, ללא אוויר, ללא מים. לחם החזיק כל אחד אצל עצמו ותיאבון לא היה. הבעיה הייתה מים. היינו מסתכנים למענם. בערבים היינו נכנסים לחדרנו ומביאים מים. בחדר למעלה הורגש, כי היו חיפושים, הפכו את הכול, את יתר הבתים לא ראינו. משאזלו המים בחדרנו, נאלצנו לנדוד לבתים יותר מרוחקים והסכנה גדלה.

בבונקר הסמוך ישבה בתו של מרדכי גיליין עם שני ילדיה ובעלה. **הילדים היו קטנים, ילדה בת שלוש ותינוק. התינוק החל לבכות, היא ניסתה להשתיקו. שמענו את הבכי. האם ידעה את הסכנה. היא ניסתה להשתיקו, חלצה לו שד ולחצה אותו אליה ולא הרגישה כי התינוק נחנק.** משהרגישה בדבר והילד היה ללא רוח חיים, החלה היא לצרוח. האנשים בבונקר שלהם ביקשו מהם לצאת. כשהם עלו לדירתם נתפשו ועל ידי זה נתגלה כל הבונקר שלהם.

הסכנה התקרבה גם אלינו. הגרמנים הרגישו כי יש כאן עוד נפשות חיות והם הסתובבו סביבנו וצעקו כל הזמן שנצא בטוב ולא – יפציצו אותנו. לא התפתינו (בלילות שמענו אנחות וגניחות, בכי והתייפחות של אנשים שנתפשו). את הצרכים היינו עושים בבונקר. אם לא הספיקו לצאת בלילה. באותו יום, קשה היה לצאת החוצה והצחנה בבונקר הייתה ללא נשוא, עד שאיך שהוא גילו אותנו.

באור בוקר אחד נתגלינו, מי יודע איך? כשיצאנו, הם עמדו והערה הראשונה הייתה: בנות כה יפות וכה מטונפות ומסריחות.

הם אמרו לנו להסתדר בשורות והובילונו באמצע הכביש. ליוו אותנו שני שומרים אוקראינים מזוינים. אמא הלכה בנעל אחת וברגל אחת יחפה. הלכנו אל משכן המיליציה. לאורך כל הרחוב הסתכלו האוקראינים עלינו במנוד ראש, תוך תמיהה על יצורים אלה שעוד מעיזים להתקיים, עוד מעיזים לרצות לחיות.

הגענו למגרש הגדול של בית המשטרה בבית ינקובסקי, אשר על הכביש לכיוון טחנת הריקע, בערך בשעה שתיים. הדבר הראשון שביקשנו היה מים. שתינו כמויות מים ללא גבול. עד היום קשה לי להבין, איך יכולנו להכיל כל כך הרבה נוזלים.

במגרש מצאנו הרבה יהודים שומסקאים. הושיבו אותנו על הארץ. שם מצאתי את הוריו של זאב ברג, שהוא כיום מנהל בית ספר בירושלים. אביו התנחם, כי בנו, כלומר זאב, הנמצא עתה ברוסיה, ינקום את דמו. היו אנשים, שהיה להם מה לאכול. התחלקנו כולנו ואכלנו. ישבנו, אכלנו וחיכינו בלי לדעת למה מחכים. האוקראינים הקיפו אותנו ושמרו עלינו.

בינתיים חלף הזמן.

שאלנו מדוע אין לוקחים אותנו מייד לבור, מדוע אין מחסלים אותנו, כי ידענו שזו המטרה. ענו לנו, כי פיצ'קה נסע לקרמניץ לקבל נשק, שאזל אצלם בינתיים, ומחכים לו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

לעת ערב כלאו אותנו בבית הסוהר. בחדר של 6X6 מטר הוכנסו כמאה חמישים עד מאתיים איש. היו בינינו אנשים זקנים, שלא פסקו מלזעוק לשמיים בתפילות רחמים. זקנות יבבו בקול קורע שמים. תינוקות יללו. כל משפחה הייתה מכונסת סביב עצמה וכל אחד ניסה לנחם את השני לידו, כך חיכינו עד בוא הבוקר, בלי לעצום עין במשך כל ליל זוועות זה.

בו בליל הנולד בי רצון עז לברוח והחלטנו, אני ודינה אחותי, לברוח. כל אחת תברח לעבר אחר ויקרה מה שיקרה. כך החלטנו.
בינתיים בא הבוקר ולא הוציאו אותנו.

סמוך לצהריים הגיע שוטר אוקראיני, שסיפר לנו, כי פיצ'קה חזר והביא איתו פקודה להשאיר מאה איש מצעירי הכלואים, שיעבדו ב"ניקוי" הגטו, סידור החפצים ומיון הרכוש שנשאר. לשם זה העמידו אותנו בשני טורים ארוכים, צעירים, זקנים, אימהות וילדים. בראש הטור עמד פיצ'קה עם מגלב קטן, כל אחד שעבר לידו קיבל סימן במגלב: לפנות ימינה או שמאלה. כשעברתי עם אחותי הוא היפנה אותנו ימינה, את אבא ואמא שמאלה. הבנו כי מפרידים בינינו. התחלתי להתחנן לפניו, שייקח גם את אבא ואמא איתנו. את אבא העביר לצד שלנו ואת אמא, שהייתה תשושה ואכולת חולי השאיר בנפרד, תוך "לא" מוחלט, בליווי צליפת מגלב.

איתנו הלכה גם בתה של חנה וילסקר לבית ריזמן עם אמא. האם הופנתה לצד שכנגד, אך היא התעקשה להצטרף לבתה. באותו רגע דחפה הילדה את אמא הורתה וצעקה: "זו לא אמא שלי, לכי ממני", תוך כוונה, שאולי כך תינצל האם. הילדה הייתה בסך הכול בת שבע. משהפרידו בינינו, הורחקנו מן המגרש. ראינו את אלה שנשארים. ראיתי את אמא, שנפנה בידה אלינו לאות פרידה לנצח. הבינונו למה מכוונים אותנו.

משם העמידו עלינו משמר והובלנו לבית הכנסת שבתוך הגטו. אמרו לנו, כי אנו נישאר בחיים, נקבל תעודות עבודה. בבית הכנסת קרה דבר מוזר ומשונה ביותר. אנשים נתקפו רצון של אגירת דברים, הם אגרו ללא אבחנה. הם התפזרו מבית הכנסת אל הדירות הפרוצות ולקחו מכל הבא ביד, אולי כדי להשתמש בזה להבא כדברי ערך, בהם יקנו צרכי קיום. הנשים התחילו לבשל בכמויות עצומות, להבות חביתות מעשרות ביצים, שקנו מהאוקראינים אשר בינתיים התאספו, כדי להחליף חפצים וכל זה תוך עשרה ימים.

הדבר הראשון שעשינו בבית הכנסת היה לארגן אוכל לאנשים שהופרדו מאיתנו. את האוכל שלחנו על ידי השוטרים, כשהוא נישא על ידי מספר אנשים שלנו. אולם אלה חזרו והאוכל בידיהם. לא היה כבר למי לתת. הם חוסלו בו ביום.

פיצ'קה – ערב החיסול הסופי

לא ידוע לי איך, אולם תאום נתגלו יהודים נוספים, שהצטרפו אלינו, אשר נודענו בכינוי "המאה" – "פון די הונדערט" – אלה ראו עצמם כבלתי לגליים והיו מסתתרים כל פעם שהיה מופיע מישהו. אנו המאה היינו אוספים חפצים מהבתים ומסדרים אותם בערימות לשם סיווג ומיון.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות והמאבק לחישרדות
המכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

האוכל היה מרובה בבית הכנסת, גם חמאה וגבינה לא חסרו, קנו אותו מאוקראינים. על יד בית הכנסת סודרו ערימות חפצים ממוינים, שהגרמנים היו באים, מטענים ומוציאים. היו שם מיטות, כסות, דברי זכוכית וכו'. ערימות, ערימות והיהודים היו באים, נוטלים מן הערימות ומחליפים עם האוקראינים. השוטרים האוקראינים, שהפקדו למשמר על "רכוש ממשלתי" זה, העלימו עין, כי בזאת זיכו את קרוביהם ואת עמם בחפצים שהיו בשבילם בגדר של חלום ימי חלדם.

עשרה ימים ארך הדבר. בעשרת ימים אלה לנו כולו בבית הכנסת. בוקר-בוקר היה נערך מפקד בנוכחותו של פיצ'ה או הרמן או שניהם ביחד. המפקד היה רק משל "המאה" הרשומים. פעם במפקד כזה הוציא זיאמה רויכמן מילה מסוימת. בו ברגע שלף פיצ'קה את אקדחו, צלף לו כדור ישר לתוך הפה והרגו במקום, אנו הספקנו לראות איך פיו מתנפה והוא קורס תחתיו, תוך שניות ספורות הוא נפח נשמתו, כל זה לנגד עינינו.

באחד הימים קרה הדבר הזה: אודה וילסקר, שהייתה שנים רבות עקרה, הרתה פתאום בגטו וכאשר קרבו ימיה ללדת, דרשה מבעלה דרישות שונות. היא רצתה, שהלידה תהייה לידה של ממש, חגיגית, אנושית ורבת רושם. לא רצתה המסכנה לצאת מהבונקר ולא הספיקה להרגיש את החוויה הזאת על אף הכול.

בשעה שהוציאו אותנו מהבונקרים הם עוד נשארו חבויים ולא גילו אותם. אך לפי דרישתה יצא הבעל מהבונקר, אסף מצעים זוהרים מלובן, בחר באחד הבתים המסודרים, ביתו של בעל בית החרושת לגזוז. בבית זה ערך לה מיטת לידה מפוארת והלידה הייתה בכל מלוא הפאר המקובל.

במקרה עבר שם פיצ'קה לתומו, שמע את קול בכי הרך הנולד, נכנס הביתה ונדהם למראה הזוג המאושר, המעז להיות מאושר במאורע כזה. באקדח שלוף אילץ את הבעל לכרות בור ליד הבית. אז ירדה האישה מאושרת, שעונה על זרוע בעלה ובידיה התינוק. משקרבו לבור ירה בהם פיצ'קה, הרגם והכריח את הבעל לקבור אותם ולכסותם בעפר. את הבעל הביא אחר כך אליו, הוא עוד הספיק לספר לנו כל זאת ותוך כדי סיפורו השתגע. החלק לצרוח, לילל, לדבר לתינוקו. הוציא אותו מייד וחיסלוהו.

פעם לפנות ערב נכנס הרמן לבית הכנסת. זעזוע עבר על כולנו. הוא העיף מבטו עליו, התעכב ליד אחותי שהייתה יפה, בת 17, קרא אותה אליו, הושיבה על ברכיו, החל מלטף שערותיה ואמר: "בת כזו יש לי גם כן בבית". חשבנו, כי משהו מתרחש בליבו והתקווה התעוררה, אולם הוא היה ראשון מחסלי ה"מאה".

כל עשרת הימים עברו עלינו בניקוי הבתים והחצרות. קשרנו קשר עם אחדים מהשוטרים האוקראינים על ידי שוחד וחפצי ערך, שיודיעו לנו מתי יבואו לחסל אותנו, כי הם חינו לפקודה מקרמניץ (מעניין ביותר, כי בשעות המפקד ראינו איך פיצ'קה מוציא פנקס קטן מכיסו ועורך חישובים, כמה יהודים חסרים לו).

בינתיים היו בבית הכנסת מאה לגליים ואליהם הצטרפו עוד כחמישים בלתי-לגליים, שהיו מסתלקים כשהגיעו גרמנים, אלה הסתירו את הילדים על עליית גג בית הכנסת והילדים עצמם, שהתבגרו טרם עת, קיימו משמעת של שתיקה ביניהם. רחל דוכובנו-גליניק מלנובצי ניגשה אלי באחד הימים, שלפה טבעת זהב ואמרה לי "אני לא אחיה, שמרי על בתי חנה'לי בת 16 ותיעזרי בטבעת".

הצעירים מבין חמישים האנשים החליטו ביניהם לברוח ויהי מה. הזקנים בחלו בחיים. באותו זמן הרגשנו, כי השוטר, שהיה קשור איתנו, מסתיר מאיתנו משהו הידוע לו. התחלנו להתחנן שיגיד לנו מה הוא מסתיר, ואז הוא גילה לנו, כי הגיעה הפקודה לחסל אותנו.

אבא הסתתר במשך המפקדים האחרונים לפי בקשתנו (המשטרה הייתה שומרת על בית הכנסת לבל נברח). השעה הייתה אז שש לפנות ערב, תוך רגעים ספורים, בהיותנו לבושות חלוקי בית ונעלים מרופטות, לא לקחנו שום דבר מן השפע שמסביבנו, עברנו את הגדר לתומנו, כאילו הולכים לעבודה, התחמקנו לבית ינקובסקי שעל יד מבשלת השכר (בראוואר בלע"ז). הייתה זו משפחה פולנייה אשר נודעה לנו כנוטה חסד ליהודים. האישה הסתירה אותנו בעליית הגג שבמתבן בתוך קש. למחרת אבא העביר אלינו תוך סיכון עצום כמה דברים ונפרד מאיתנו.

כעבור מספר ימים באו לשם גם השרייערים, אשר למעשה הם שהכינו לעצמם משפחה זו למקלט. הם סיפרו לנו, כי החיסול מתעכב בגלל היעדרנו, פיצ'קה דורש שנחזור ומתחנן אצל כל היודע עלינו לגלותנו, הוא יסלח לנו, והוא חיכה, כחודש ימים השהה את החיסול על מנת שהאנשים יגלו אותנו אליו. כשמצאו אותנו במקלטם, התרעמו עלינו השרייערים ודרשו שנעזוב את המקום. לא שמענו להם ונשארו. אבא הביא לינקובסקי בגדים וחפצים אחרים, כדי לקנות לנו זכות במקלטם והם הבטיחו זאת.

בינתיים הופצה שמועה והגיעה אצל ינקובסקי, כי ישנם פרטיזנים רוסיים שביערו שביסביבה וחייל רוסי שנשאר אחרי שהתחתן עם בת העיר מקיים קשר איתם. הסתכנתי פעם לפנות ערב, מחופשת כאוקראינית בבגדים שניתנה לנו ינקובסקי וניגשתי אל החייל, שגר בבית שטינמן, כדי שיפנה אותנו לפרטיזנים. הוא הזמין אותנו. הרגשתי במלכודת ולא באתי. ולמחרת באמת הייתה שם משטרה, כדי לקחת אותי.

מבית ינקובסקי ראינו יום-יום את נצנוצי האורות בבית הכנסת והספק כרסם בליבנו, אולי כדאי לחזור, כי סוף-סוף אין מחסלים אותם וכל השמועה הייתה בשקר. והלבטים היו גדולים מאוד. לא פעם אמרנו לבוא לפיצ'קה להתחנן לפניו ובראש השנה, כשראינו את בית הכנסת מואר, כבימים כתיקונם, כאילו תפילה המתקיימת שם, החניקו דמעות את גרוני ובלבי החלטה: לגמור עם ההווה.

פעם לפנות ערב נכנסה אשת ינקובסקי ומסרה לנו, כי דבר מחבואנו נתגלה ועוד מעט יגיעו אליהם. היא אמרה לנו זאת תוך חרדה ונקישת שיניים, כשכולה אחוזת בהלה. שפרה שיייער אמרה, כי זה שקר, אולם אני האמנתי לה וסיכמתי עם דינה כי נצא. באותו לילה יצאנו לשטונדיסט. שפרה נשארה אצל ינקובסקי ובאותו לילה היה חיפוש. הגרמנים חיפשו

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בכידונים במעבה התבן, אולם לא גילוה, כי היא התחבאה במלונת הכלב וכך ניצלו גם הינקובסקים (שפרה נשארה בחיים, התחתנה עם רוסי וחיה עד היום בשומסק). מטיבנו זה הסתיר אותנו לילה זה והיום שלמחרתו ובלילה השני באה אשת ינקובסקי והעבירה אותנו לשטונדיסט אחר בכפר קריליץ.

היה זה לפני עלות השחר. ינקובסקה יצאה ואנחנו אחריה במרחק מה ממנה, כדי לא לסכנה. עברנו ליד כפר אחד והשחר האיר. ינקובסקה נעלמה מעינינו. פתאום נמצאו הולכות לתומנו לאור הבוקר בכפר. ראה אותנו אוקראיני אחד, הכיר שאנו יהודיות ואמר לנו לאן אתן הולכות, הרי בכיוון זה הגרמנים נמצאים. הכניס אותנו לביתו, נתן לנו לאכול ולהתחמם (הימים ימי ערב יום כפור לבשנו קיצית ורעדנו מקור). אחרי יומיים חזרנו ממנו לינקובסקי, ושוב חזרה היא על אותו טכסיס והפעם הוברר לנו, שכוונתה להיפטר מאיתנו. שוב הלכה ואנחנו אחריה עד שהגענו לאנדרושובקה, כ-12 קילומטרים משומסק.

שטונדיסטים זכורים לטוב

באנדרושובקה השכינו אותנו בביתו של איכר בשם ארסן מליניק, שטונדיסט [=בן לכת נוצרית. בימי המלחמה. השטונדיסטים נהגו בחמימות כלפי יהודים וסייעו להם] אשר הסתיר אותנו בביתו, תוך קידוש כבוד האדם, וללא בצע כסף, תקופה של חצי שנה. אז החלו להופיע הבנדרובצים, הם היו באים אליו להחרים אצלו תבואות וצרכי מזון לכנופיותיהם. אנו ראינו אותם והוא בכל זאת המשיך במשמרתו עלינו, תוך סכנת נפש לעצמו.

בכפר זה היו מספר משפחות שטונדיסטים והם רצו להציל את נפשתינו וכך גם לזכות בנו כבני אמנותם. אצלם הסתתרו עוד יהודים שומסקאים (שייקה כץ, בת מיכל גרינוך מלודז ועוד). הם רצו להקל על סבלנו וסידרו לנו אפילו מפגשים בינינו. היו אלה ערבים שלא נשכחם.

פעמיים אף נפגשנו עם אבא שלנו. בפעם האחרונה אבא היה אופטימי, כי שמע שהחזית הגרמנית נפרצה בימי סטלינגרד והבטיח לבקרנו עוד פעם. בוקר אחד נפוצה שמועה, כי הגרמנים היו בכפר הסמוך המיושב על ידי פולנים והם הרגו מספר יהודים ואז נודע לנו, כי אבא הסתתר בכפר זה וכי הוא היה בין אלה שנהרגו, אחרי שאוקראינים הלשינו עליהם. אז גם נהרגה חנה'לי דובובני, שבשבילה שמרתי על טבעת אמה והיא איתי עד היום הזה.

*

תוך מלחמת הנאצים בעולם כולו התנהלה בשנים 1942/3 מלחמה בין הבנדרובצים – האוקראינים הלאומנים – והפולנים. הגרמנים הבטיחו לאוקראינים אוקראינה עצמאית והם הבינו שזוהי הזדמנות לטהר את ארצם מהוטרנים הפולנים, אשר שלטונות פולין העבירו מפולין המרכזית, כדי שיהוו חגורת מגן בגבולות עם רוסיה וכדי שיחישו את תהליך ההתבוללות של האוקראינים. הבנדרובצים הבעירו אחוזות הפולנים וגרמו לבהלה בקרב הפולנים, אולם לא התגרו איתם פנים אל פנים. את זה השאירו לגרמנים על ידי עלילות שהעלילו על הפולנים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בכפר הפולני סטארה-הוטה הסתובבה קבוצת יהודי שומסק כבתוך שלהם בחסות הפולנים, אשר ראום כאחים לצרה. האוקראינים הלשינו על כך בפני הגרמנים, שנכנסו לכפר לערוך חיפוש. הפולנים עוד הספיקו להבריא את היהודים לשדות, אך הגרמנים הדביקום שם והרגום.

חורף 1942

היה זה חורף קשה מנשוא וכך הוא נרשם בעולם כחורף, שאירופה לא זכרה כמותו עשרות, עשרות שנים ואנו ערומות ויחפות. הינקובסקים לקחו מאיתנו הכול. כשנאלצנו לעבור אל השטונדיסטים, הגענו אליהם ללא כסות מספיק לעורנו. השטונדיסטים עשו למעננו רבות והכול לשם שמיים, אולם מה יעשו וגם הם עניים בבגדים. הם האכילו אותנו פעמיים ביום במאמץ רב והביאונו ללילה לביתם להתחמם קמעה, אך את הימים בילינו במתבן הפרוץ לרוחות ולסופות השלג, בתוך ערימת תבן, בקור שלמטה מאפס.

החזקנו מעמד, אך פעם הצטננתי קשות, חשתי דקירות קשות בגב ולא יכולתי לנשום. הייתי בטוחה, כי קצי קרוב. כך גם הרגיש ארסן מלניק מטיבנו הטוב והרגיש. בערב לקח אותי הביתה והבהיר לי כי לדעתו הגיעה שעת למות ועל שנינו להחליט איך תהא קבורתי. היה זה דיון לגופו של עניין, חדור כובד ראש. הוא מדבר על הסכנה שבדבר, על ההכרח שבצנעה ואני משתפת איתו עצה, כדי לא "לקבור" אותו וגם להקל עליו דאגתו הכפולה לגורלי וגם לעצם הסכנה שבכך. זכורני שאמר: "להחזיק הגופה הרבה זמן לא נוכל, כי הכלבים יריחו בדבר. האדמה קפואה ואין לכרות בו עמוק ומה יהיה כשייוודע הדבר".

באותו יום נפוצה שמועה, כי הבנדרובצים הגיעו לכפר. בשבילו זה אמר, כי יבואו אליו, הואיל והוא עשיר וידרשו לכלכל את גייסותיהם. להוציאני מהבית לאור היום לא יכלו. למתבן לא הייתה אפשרות להעבירנו כדי להשאירנו שם והוא החליט להעלות אותי על עליית התנור (פעקאליק), לכסותני בסחבות ושם אשכב עד הסוף. הפקליק היה חם, מוסק לאפיית לחם. התחלתי להזיע פתאום, נרדמתי לשעות רבות וכאשר התעוררתי, הרגשתי כי הוקל לי והחלמתי. אז שחטה הגויה תרנגולת והאכילה אותי. הייתה זו סעודה חגיגית מבריא, לאות תודה לאלוהים על חסדו איתי.

בשעת המחלה ידעתי, כי יש לי ברונקיטיס, הבא תמיד משהייה ממושכת בצינה, אולם מארחי האמין, כי כל זה בא לי, משום שאין אני עדיין מאמינה שלמה ואלוהים העניש אותי. אולם כאשר הבראתי, היה זה בשבילו אות משמיי, כי שלומי לרצון להם, הוא אסף את אחיו לאמונה ונערכה תפילת הודיה לאלוהי השטונדיסטים על חסדו הגדול.

באותה תפילה נחה רוח הקודש על אחד המתפללים והוא ניבא לנו אריכות ימים. כידוע נערכת תפילת השטונדיסטים בכל מקום. תחילתה בתפילה שבלב של דברים שלעצמם ולגופם, אחר מספר שעות של שפיכת שיח ממעמקים, נכנסים לדבקות גדולה ולפי שהם ממש מאמינים, נחה עליהם רוח הקודש, הם מתרוממים מעל לדאגות יום-יום ומהסובב אותם וחיזיון גדול "משתקף" להם ועומד לנגד עיניהם, מה שנקרא בפיהם "וידזניה", חזון נבואה, ראייה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אחרי המקרה הזה רצה בכל זאת ארסן להיפטר מאיתנו, כדי להניח לבני משפחתו, בייחוד לאשתו, אשר סבלה מפחד מתמיד, ואשר לפי דבריה איננה די מאמינה ודבקותה אינה מסייעת לה להתגבר על התלאות ואין לה אמונה פודה "שלא כדניאל בגוב אריות", לפי דבריהם. הוא גם מסתמך על כך, שאריכות הימים מובטחת לנו, לכן הוא חופשי מאחריותו לנו, הוא את שלו עשה.

אז עברנו לאח אחר, בשם יוסף הגדול (שם משפחתו לא זכור). הוא שוכן אותנו בגורן. באחד הלילות, באו שני יהודים ממזריץ', נקלעו שלא ברשות **ובקראי** לגורן הזה ונתקלו בנו. הכלבים החלו לנבוח, יוסף נבהל מאוד, הוא חשב שעורכים חיפוש וכשנודע לו סיבת נביחתם, גירש את שני היהודים, איש ואשתו. באותו ליל ההם באמת נתקלו באוקראינים, שבלשו אחרי יהודים והם נהרגו. אז הוא פחד גם למחבואנו והכריח אותנו לעזבו. כעבור ימים העביר אותנו לאח שלישי, "עד אשר יירגעו הרוחות". היה זה יוסף הקטן, אדם פטפטן וקטן נפש. הוא החזיק אותנו רק מספר ימים. חזרנו אל בית יוסף הגדול ושם נשארנו ימים רבים.

היה זה בית על גבעה רמה, ליד היער אפוף ריחות שרף וצפצופי ציפורים ונחל מפכפך לידו. אשתו אישה גבוהת קומה, נדיבת לב, מלאת תקווה ומפיקה ניחומים, הייתה מרעיפה ניחומיה בזו הלשון: "הימים הקשים חלפו. עוד נכוננו לכם ימים טובים והתקווה לא רחוקה". לולא האסון הגדול וסכנת הכליה הבטוחה, היו אלה עשויים להיות ימי אידיליה, שיופיים עומד לעד, כשהוא חרות בזיכרון העולם בוורוד. אלא שאז כמעט שלא ראינו את היופי האופף אותנו, יופי הטבע והאדם. כל יום למעשה היה ארוך כשנה ולעיתים נדדנו מבית לבית בתוך משפחת ה"אחים" וגם זה נמאס.

פעם אחת, בשבתנו בבית סגור אצל סטפן, באביב 1943, הבחנו מבעד לחלון בשפעת חיילים לבושי מדים גרמנים שמילאו את כיכר הכפר. פחד נפל עלינו, לא ידענו מה הסיבה. פתח סטפן את עליית הגג, העלה אותנו מהר לשם ובזמן, כי מייד נכנסנו החיילים הגרמנים. הם החלו לחפש ברחבי הבית, הגיעו לגג ומצאו אותנו. היינו בטוחים, כי נוצא להורג יחד עם מטיבנו. בכלל הייתה דאגתנו תמיד יותר למארחינו-מטיבנו מאשר לעצמנו, ובמעמד זה נעמדנו ארבעתנו, זוג המארחים חשוכי הילדים ואנו, פעורי פה בלי כל תגובה מתאימה. בינתיים קרה משהו בלתי מובן: החיילים הגרמנים הוציאו מתרמיליהם דברי אוכל משומרים והאכילו אותנו ואחד שהבחין, כי אני יחפה, פרש לשעה קלה וחזר עם זוג נעלי פרטיזנים, אשר שימשו אותי ימים רבים.

התברר, כי היו אלה מדיארים הונגריים, אשר הגרמנים לא נתנו אמון בהם הוציאו ממעמקי החזית לשוליה. הרגשתנו הייתה, כי היו אלה גם כן שטונדיסטים אולי? לא הבינונו שפתם והם לא הבינו אותנו, אולם בן רגע הוקל לנו ולמטיבנו. במשך ימי שהותם בכפר ביקר אותו חייל הנעלים לבדו, כשותף לסודנו, שגם הוא שמר עליו. משנעלם הוא, נעלמו גם היתר והכפר שקט.

במשך הזמן השתדלנו לעזור למטיבנו עד כמה שזה ניתן ולהיות להם לתועלת. חלבנו פרות, בררנו תפוחי אדמה, למדנו מהם טוויית פשתן ועבדנו גם בפלך ובכישור. תפרנו בגדים

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בתפירת יד, עסקנו בהטלאת בגדים דבר, הנוטל רוב זמנם של איכרי אוקראינה בערבים ובימי חורף הבטלים. היו ימים שאני (קרי מרוסיה) ואחותי דינה (קרי טוסקה) השתרגנו לתוך המשפחה כאחדות מהם וזרותנו המיוחדת נשכחה.

ברגעי אתנחתא, בין בהלה לפחד, שקדתי על כתיבת יומן. היה זה ספר גדוש עלים ומאורעות. **בפתיחתו כתבתי "אינני בטוחה אם אעבור תקופה זו ואם בכלל יתקיים העולם, אך אם עוד יישאר מישהו מאיתנו, שייעזר ביומני ויספר לעולם על כל מה שעשה לנו".** היומן אבד, אולם כל העובדות שניתנו כאן אלה הן העובדות ללא כחל ושרק. על היומן שמרתי מכל משמר, אולם כאשר נסוגו הגרמנים והגיעו הרוסים בסיירת הראשונה, הם עשו חיפוש בכליני והיומן נלקח לחקירה ולא הושב לנו.

קיץ 1943

הורגש רפיון אצל הגרמנים. ביטחונם אבד להם. שקידתם על הרג וחיסול נתרופף. היהודים נעלמו לא נראו כבר, ואיתם נעלם גם עניינם.

באחד הימים אחרי טלטולים מגג לגג נקלענו שתינו עם שני גברים אחד שומסקאי, שייקה כץ בן מיכל כץ ואחד גרינוך, פליט שעבר את ימי המלחמה בשומסק. היהודים שהסתתרו, היו מסתתרים זוגות-זוגות. לפעמים ללא היכרות והתאמה, רק כדי להפיג את הבדידות והפחד. הם ביקשו מאיתנו לסייע להם בהשגת אוכל. שייקה סיפר לנו, כי הוא מסר שעון יקר לגוי אחד בקרוליצ (כפר על יד שומסק), שעון זה לדבריו עשוי היה להצילו. הם נשארו בחיים אודות לזה, ששילמו לכל מסתיר בדברי זהב ועתה האמין שייקה, כי ללא חפץ יקר ערך זה לא יוכל להמשיך "און דערלייבן" את הגאולה.

אזרתי עוז, התלבשתי כאוקראינית ויצאתי בהשכמת הבוקר ברגל לקרוקיץ, מרחק של 20 קילומטר. הלכתי דרך כפרים ועברתי את שומסק. האמת, ששומסק משכה אותי. היא משכה אותי כתעלומה, בה גלום כל סוד רצוני להמשיך ולחיות. למזלי אף איש לא הכירנו ועברתי את הדרך ללא תקלה. נתקלתי בגרמנים וחרדתי גדלה, אולם המשכתי עד שהגעתי לבית הגוי הזה.

הגעתי אליו לפנות ערב, בעת שישב במסיבת משפחתו על מפתן ביתו. קראתיו הצידה, כדי למסור לו סוד כמוס. הוא נכנס איתי הביתה וכששמע סיפורי, התפלץ ממש. הוא היה בטוח, כי שייקה נעלם מזמן מעל פני האדמה. תגובתו הייתה: "אין לי, לא אתן את השעון". הטפתי לו מוסר, דיברתי למצפוני, אז הוא אמר: "אם לא תפסיקי לדבר, אקרא למיליציה וייקחו אותך מייד". אך לא נרתעתי ואמרתי לו, כי שעון זה יתקתק לו כל חייו ובליילה ולא ייתן לו מנוחה בחיים, כי בו תלויה תקוות כל ארבעתנו. זה השפיע, הוא נמלך, החל לחפשו כביכול והחזיר אותו. הבאתי אותו לשייקה, ובאמת זה הציל אותו. ידוע לי, כי הוא לקח את השעון לארצות הברית, כקמע. בארצות הברית סיים לימודי הרפואה, אך הוא מת מסרטן בגיל צעיר, אחרי שהגיע למטרתו, להסמכה ולחיים מבשרי תקווה. גרינוך נמצא בארץ והוא פקיד בעיריית נתניה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

כל זה באני באנדרושובקה, כפר שלא אשכחנו. בו עברו רגעי הראשונים והאחרונים בברחי, בו כל בית הוא סמל של אנושות, בהיותו מסתור לאנשים נרדפים, תוך סיכון וקידוש שם האדם וכבודו. איך אברכך אנדושיבקה ותבורכי כפר ואם לישראלים.

סתיו 1943 – פרטיזנים

במשך הזמן שקע ארסן זה בפעלתנות של גאולה לנרדפים. עד היום לא אדע לאן היה נעלם ומה הוא עשה, אולם אחרי כל יציאה כזו מהבית היה חוזר עם עלונים מודפסים בסטנסיל, בהם ידיעות על החזית. היו אלה למעשה שמועות קלוטות, לרוב בלתי בדוקות, אולם כך קיימנו קשר עם העולם הנבוך, הבוהה ומצפה לימי תמורות לטובה, אחר כך הסתבר, כי בשמועות היה בכל זאת משהו מן האמת. בלילות החלו לפקוד אותנו התפוצצויות בודדות, מהדהדות בחלל ואיש לא ידע פשרן. הלילה הביאן ממרחקים בלתי מאומדים. שערנו שזה בא מהסביבה הקרובה ואלה הן פעולות פרטיזנים רוסיים.

ובאחד מימי סתיו ראשונים של 1943 הופיעו ראשוני הפרטיזנים הרוסיים, ביניהם בלט מספרם הרב של היהודים.

בינתיים החלה אשת ארסן, החלשה בגופה והחלשה באמונתה (לפי דבריה) להתאונן על מיחושי גוף וחולשה כללית, שבאו לה מפחד תמיד וממתח בלתי פוסק. הרגשנו, כי סבלנותם של מטיבנו, אנשי החסד של אמת ממש, פוקעת ועלינו לשחררם מעולנו, מגורם המתח. מצד שני גם שמענו, כי הפרטיזנים הרוסים מבקרים ופוקדים את הכפרים בסביבה והחלטנו לצאת ליערות, למצוא את הפרטיזנים ולהצטרף אליהם.

לפנות בוקר אחד אמרתי לדינה, כי אנו יוצאים ליער והלכנו יום תמים. הלכנו רעבות ועייפות, ללא כל מטרה וכיוון מסוימים. הלכנו בחושך, והנה לפנות ערב הגענו לאחד הכפרים, מיושב צ'כים ידוע, ליד דובנה או רובנה ונתקלנו בחיילים הנוסעים במשאיות. עצרנו אותם, הרגשנו, כי אלה אינם גרמנים וביקשנום לקחת אותנו אל המטה. היו אלה רוסיים. הם הביאונו למטה, חקרונו, לקחו את היומן שלי והחזיקו אותו מספר ימים, האכילונו, השקונו ושם.. גם נזכרנו כי אנו נשים. אחרי ימים ארוכים ללא הרגשת ייחודנו הנשיים נטפלו אלינו חיילים אחדים ואחרי תלונתנו בפני המפקד, השכינו אותנו בחדר לחוד ושמרו עלינו.

פברואר-מרץ 1944

הגענו לרובנה. הייתה זו נקודה משוחררת בידי הפרטיזנים, ללא מגע רצוף עם הצבא האדום. אי שכולו שליטה פרטיזנית רוסית.

השמועה על רובנה החופשית, כשעוד ורשה הייתה כלואה בגטו, פשטה חיש בסביבה וביומיים הראשונים התקבצו ברובנה כמאה יהודים ממקומות שונים בסביבה. בלטו בין הפרטיזנים היהודים הרבים בלבושם המעורב, בחורים, לרוב מבחורי העיירות שבסביבה, אשר זכו להצטרף למחסלי קיני הנאצים בסביבה, בהם בלטה בייחוד קבוצת רופאים יהודים, פרטיזנים, ביניהם גם בעלי לעתיד, ד"ר מלכיר ז"ל, איש ראדום. שם הפלוגה היה "אוטריאו-דיאדיא פטיה" (פלוגת הדוד פטיה).

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

יתר היהודים שנתלקטו, היו חשוכי צלם אדם. מזי רעב ומזוקנים, שנזדקנו ללא עת, תשושים, ללא רצון לחיות ולהמשיך – אכולי אדישות וייאוש. ביניהם היו גם מספר ילדים, חולים, חיוורים ושקופים כגידולי מרתף.

הסובייטים מסרו ליהודים בית אחד לשירותם. קשה לשכוח את ההתנהגות של הלכים אלה. מרוב אדישות עשו צרכיהם בחדרי המגורים, על המדרגות ואיבדו כל חוש לניקיון ולאסתטיקה. אנחנו לא יכולנו ללון שם יותר מלילה אחד. פניתי למפקד העיר והוא היקצה לנו חדר לחוד. הדבר הראשון היה להתחיל לעבוד, עבדתי בהנהלת חשבונות בעירייה ובצרכניות שארגנו הרוסים, וכששבתי קצת לחיי עבודה התחלנו בארגון עזרה ליהודים האומללים. עשינו מפקד. אספנו אותם לבית הכנסת, נאמנו נאומים ציוניים על ההכרח בעלייה. אלינו הצטרפו אברהם לידובסקי, לב ושוסטר. הטפנו לציונות והורסים גילו סובלנות מוזרה לכך. ארגנו עזרה הדדית. זכורני ד"ר מורגנשטרן, אחד ש"הגיה" עם אשתו וילדיו רצוצים וסכופים עד כדי כך היה הוא תשוש, שלא היה מסוגל לעבוד גם במקצועו. נאלצנו להאכילו ולהחלימו. אז נודע לנו על העזרה שהושיטה קבוצת הרופאים הנ"ל ליהודים שהתלקטו ברובנה. בייחוד אזכור את ד"ר ארליך מקובל, פרטיזן ד"ר רטנבסקי מורשה וד"ר מלכיר מרדום.

כשהגענו לרובנה, היא עמדה עוד על תלה, מפני שהייתה עיר מעורבת ומשום מה לא נפגעה כיתר הערים, הייתה שכונה אחת הרוסה על יד "בית החולים החדש". הרחובות 3 במאי, סוביסקי ואחרים היו ללא פגע.

אולם בשל היותה עיר צומת חזרו הגרמנים והחלו להפציעה ללא הרף לילה-לילה ואנחנו בתוכה. אז נהרסה רובנה. מעניין, ששם ברובנה, תוך ימים סתומי גורל אלה, החלטנו, אני וד"ר מלכיר להתחתן. עשינו זאת בטקס נישואים אזרחיים והיה זה סימן, שהאמונה בעתיד חזרה. עוד יהיו החיים וימשיכו.

ברובנה גרנו עד מאי 1945. לילה-לילה היינו יוצאים אל מחוץ לעיר, 5-6 קילומטרים, כדי להינצל מההפצצות. פעם היה בעלי בתורנות וחבר אחד ביקש ממנו להתחלף איתו בתורנות ובעלי יצא איתי לטייל. באותו לילה הופץ בית החולים. נהרגו עשרות חולים ואנשי הצוות וביניהם גם הרופא הזה.

פעולתנו ברובנה הייתה ענפה מאוד והשתרעה על שטחים שונים ומשונים, גילינו מרץ לא ישוער. אולם כל זה תוך דחף של שיבה למולדת ולחוף מבטחים. כל אנשי רובנה דאז עלו באמת ארצה, קודם היגרו לפולנייה כרפטריאנטים ומשם עלו.

מבט אחרון של שומסק

לפני עלותי החלטתי לבקר את שומסק, עיירת מולדתי הנענה, מצאתיה הרוסה כליל. מה שלא כילו הגרמנים עם הקמת הגטו, השלימו האוקראינים שהשתמשו בחומרי הבניין של בתינו. רק פה ושם נשמרו בתים טובים, שנתפשו על ידי אוקראינים למגורים. לא יכולתי ללון שם. הייתה שומסק לעיר, בה הופקרו חיי יהודים ולנצח.

הדבר הראשון נכנסתי לינקובסקי, היא שמחה מאוד לראותני חיה, והשמחה הייתה לבבית באמת. לעומת זאת כשנכנסתי לבקר את השטונדיסט, שהעביר אותנו אליהם, מצאתי בביתו כוסות מיטה שלנו. כשביקשתי שיחזירנה לי, הוא הפך את עורו, לא רצה להחזיר. הוא אמר, שהיא לא שלנו עוד.

הוא נאלץ להחזירה לי, כשהוכחתי לו, כי רקומים מספר וראשי תיבות של שמותינו ובינתיים נודע לנו, כי הוא התעשר מאוד. לא עמדה לו אמונתו. יצר הביזה גבר עליו, גבר עליה. לפני שפרשתי משומסק, החלטתי להקים גדר סביב בורות הקורבנות היקרים לנו. הלכתי לבית קוסטיוק, הוא היפנה אותי למועצת העירייה. לפי יוזמתנו התארגן ועד של פקידים נוצרים להקמת הגדר. נאלצתי לנסוע והם הבטיחו לעשותה גם בהיעדרי, אולם התכחשו להבטחתם. למעשה הלכתי לבית קוסטיוק, כי נאמר לי, שאצלו מתגוררת שאירה פעוטה משומסק – פלה מונדרר – ילדה בת 9, בת מורי מונדרר. רציתי לקחתה איתי, אולם היא התנגדה והקוסטיוקים לא רצו להיפרד ממנה. הם התקשרו אליה מאוד. לא ידוע לי גורלה.

[10]

יהודי זוחל מתוך בונקר בוילנה - רחוב סטראשן [20]

חיים ציסין ימי האחרונים עם שומסק

חיים ציסין מספר בעדותו על קיצוץ הזקנים האכזרי שנעשה ליהודים הדתיים ובוצע בשיתוף פעולה עם המשטרה האוקראינית. היה עד למעשי רצח של הגרמנים בגטו. חמק מהגטו, חזר לשומסק ושוב ברח אל היערות בתחושת פחד ללא מזון ומים. הצליח להסתתר שנה שלימה אצל שטונדיסט [חבר כת נוצרית שהחביאה יהודים בשואה]. כך שרד את השואה.

כשנכנסו הגרמנים החלו מייד לקחת יהודים לעבודת כפייה. לא אזכור מדוע נראיתי להם כאיש המטבחיים ונלקחתי לעבודה בבית המטבחיים בבתי ה"גראלני". העבודה הזאת נטעה בי אדישות קשה. החיים הפכו לדבר זול ונגררתי ללא יוזמה בכל הגלגולים של סוף שומסק בהרגשה של היינו-אך. בגלל זה אין לי זיכרונות בולטים מתקופת הגרמנים בשומסק ומהגטו, רק פרטי פה ושם, וזה הכול.

אולם מספר דברים נחרתו משום מה בזיכרוני ואנסה לספר אותם:

זמן קצר לפני הקמת הגטו יצאה הפקודה לכל היהודים המזוקנים, לקצץ זקניהם. הגרמנים ועל ידם אנשי המשטרה האוקראינית החלו להיטפל לזקנים של זקני שומסק, כשאני חושב על זה עתה נראה לי, כי כל כוחו של קידוש השם, שעליו התחנכו יהודים לדורותיהם, נתגלה עתה, בשמירה על הזקן או שנתגלה ונסתלק, או שלא נתגלה בכלל.

ימים דיברו על זה וסיפרו כדבר מעניין: אידל זק ואידל בלובשטין התעקשו קצת אך לבסוף נכנעו, במו ידיהם קיצצו זקניהם. לעומת זאת לא נכנעו ושמרו על פרעות הזקנים בנימין שוחט, שמחה גרבסקי, יוסיל ציסין והרב מקונסטנטין זכו ארבעתם למות מוות בידי שמייים, לפני הקמת הגטו ולקבורת ישראל – כך סופר בגטו. יהודים, בימיהם האחרונים, כשפשו במעשיהם: אולי לא עמדו בניסיון.

אחרי חיסול הגטו נשארתי עוד מספר ימים בבונקר, מוסתר עם אשתי וילדי, ואף אחד לא הצליח לגלותנו. מי יודע, אולי היינו כולנו יחד נשארים בחיים, אלא שאי אפשר לחיות בלי מים, וזה אשר היה בעוכרנו: הגרמנים הרעילו את באר המים הקרובה שליד ווסטרל. נאלצנו להרחיק לחפש מים ונתגלנו. נתגלו עוד יהודים וכולם הופרדו ממשפחותיהם ומאז לא ידעתי אני ולא ידעו הם, מה עלה לבני משפחתנו ומתי זה קרה. אחר כך נודע לנו, כי הם חוסלו מייד עם התגלותנו, אימהות על ילדיהן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

היינו עשרים וחמישה אנשים שנתפשו בלילה הראשון, הלינו אותנו במשטרה. למחרת הובילו אותנו לגטו ואמרו לנו "לנקות" את בתי היהודים, להוציא מהם חפצי ערך ולרכז אותם, כדי להוציאם לגרמניה.

אותי ואת שלמה שרייער הפרידו. **ציוו עלינו ללכת, לכרות בור** קבר ליד ביתו של דודי גוריןדר החצוצרן המפורסם של שומסק. גמרנו את כריית הבור, נצטוונו להוציא את אודיה ווילסקר, שילדה ילד אחרי שנים-שנים של עקרות, הולכנו אותה לקבר ובידיה ילדה היחיד והוא מת. הוא מת בסמוך ללידתו. הגרמני, שפיקח על עבודתנו אמר לנו להתרחק מהמקום. **מהמרחק ראינוהו שולף אקדח**, שמענו את הד הירייה וראינו את אודיה נופלת מלוא קומתה לקבר שכרינו. מעניין, הגרמני תקע אחרי המעשה את אקדחו בנרתיק, התכופף, זרק מספר רגבים על גופה המת. מידת אנוש תמוהה בתוך מחול הרצח שלהם. אחר כך קרא לנו לפי פקודתו כיסינו את הבור. מקרה אודיה ווילסקר זעזעני והוציאני מאדישותי. החלטתי לברוח ויהיה מה.

באותו לילה חמקתי מהגטו. הלכתי לכיוון למיזוך'. למה למיזוך', אולי משום ששם הייתה לי משפחה.

שלושה לילות הלכתי, ללא אוכל ושתייה, ביערות. ביום הסתתרתי במערות ובמחבואי יער. מיזוך' הייתה ללא גטו, היהודים היו אומנם ספונים בבתיים ברובעים, מוגבלים בתנועתם, אך קיוו לטוב. משפחתי קיבלה אותי בחמימות רבה. שבועיים אלה, שביליתי איתם, השיבו רוחי והפיחו בי רצון לחיות, אולם לא יותר. עם תום השבועיים החלה גם שם הליקווידציה ואיתה הייאוש שתקפני. ביקשתי נפשי למות בעירי, בשומסק, ליד קרובי ליבי.

נפרדתי מאנשי משפחתי במיזוך' וחזרתי לשומסק. ושוב יערות, לילות, פחד, רעב וצמא.

בגטו מצאתי עוד כעשרים יהודים וגם אותם החליטו לחסל. הגעתי בדיוק ביום שלפי מועד חיסולם. הם ידעו זאת, כי מילר בא במיוחד לשם כך מקרמניץ.

בין העשרים היו עוד יעקב גלר, אביו חיים גלר, אברהם ברייזלבט חתנו של פייוול, הוא ומשפחתו, סוניה גינזברוג חי כיום בשומסק, חנה'לי בת זליג דוכובני, משה גרינוך, שייקה כץ, שלמה שרייער, פנחס גלדה ועוד שתי לדות קטנות, שקשה לי לזכרן. שמות הנותרים נעלמו מזיכרוני, אולם ידוע לי, כי רובם נשאר בחיים.

עם בואי נתבשרתי על החיסול **ועל ההחלטה לברוח**. יצאת עם גרינוך ועם סוניה וניצלנו. את הדחיפה לברוח נתן לנו, לכולנו, וולניק בויארסקי, סנדלר משומסק, שקיבל עליו את דת השטונדיסטים. הוא לא הירפה מאיתנו ושכנע את כל אחד ואחד מהעשרים, כי אלוהי השמיים רוצה בהצלחתנו. לכל אחד סימן את כיוון בריחתו והדריך אותו דרכו להצלת חייו. היה זה ממש מאמץ והעזה, שבקידוש השם, שמו של האדם ואמונתו.

בינתיים התרחש ובא החורף, חורף קשה מאוד, הלכנו דרך היערות לכיוון זלני-דוב. מצאנו שם מצפה יער עזוב ונדה והסתופפנו בו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בערבים היינו יוצאים אל הכפרים, ביושבי השטונדיסטים, ביניהם גם לקוחותינו משכבר. קיבלנו מהם דברי אוכל ובגדים, בבתים פחדו להחזיקנו, ובמצפה – קור ללא נשוא. הייאוש תקפני שוב.

בינינו היה גם שמואל וילסקר, הוא עשה איתנו כברת דרך. פתאום נמאסו עליו החיים. הוא עזב את מטיבו השטונדיסט, שמילא את מחסורו, מבלי להגיד לו מילה, יצא והסגיר עצמו לגרמנים. הם קיבלוהו ברצון ותלו אותו.

לא יכולנו יותר לשאת את הקור במצפה. החלטנו להתפזר ולבקש כל אחד מקלט בית אצל איכרים, שטונדיסטים טובים, מה שחסרנו זה קצת חום, מום ממש, לחמם גופנו הכחוש והמעונה.

אני וסוניה גינצבורג נשארנו שנה תמימה מוסתרים אצל שטונדיסט אחד. שמו היה ליאון וכינוהו ליאונקה. היה זה איכר עני שבעניים, בכל זאת היה הולך כל שבוע העירה וקונה לנו צרכי אוכל.

במשך השנה הזאת היו מצודים של גרמנים, שחיפשו מסתירי יהודים ודינם מוות, כדין היהודים עצמם. היו גם מצודים של אנשי בנדרה – במטרות שמהלם.

הפחד נפל על מטיבנו. נאלצנו לעוזבם. נפרדנו מהם בלבביות והלכנו. לא רצינו לגרום להם צרות. כל אחד מאיתנו קיבל מהם כתובת של אנשי דתם, אליהם היינו צריכים לפנות ולא ליפול בידי אוקראינים-נוצרים, המשתפים פעולה עם הגרמנים. כל אחד חיפש כיוונו. אני הלכתי ללנוביץ, שם מצאתי לי מקלט אצל שטונדיסט, אליו הפניתי על ידי ליאונקה מטיבי.

שנה שלמה החזיק אותי מטיבי בחווה שלו המבודדת, המרוחקת מעיר ומכפר. אז החלו להגיע שמועות על מפלת הגרמנים. משהתחילו השמועות תוכפות נפרדתי ממנו וכיוונתי פעמי שוב.. לשומסק. הלכתי בזהירות רבה. כנופיות בנדרה השתוללו בדרכים והסכנה רבתה. הגעתי לשומסק בסוף 1944. התגוררתי אצל שטונדיסט ליד אברהם בודר. גם הוא מומלץ על ידי מסתירי הקודם.

הרוסים הגיעו לשומסק כעבור שבועות מספר. יכולתי להישאר בשומסק, אך הפעם לא רציתי. לא יכולתי לראות במו עיני את הפולנים, שהשתכנו בבתי היהודים ורכוש אנשי שומסק בידי זרים. הפעם עזבתי את שומסק לנצח.

בשיירות צבא נסענו לרובנה, משם ללובלין. הדרך ארכה. כל יום הביא חליפות רצון להישאר וללכת. היו ימים שעשיתי כסף בפולין. בשנת 1949 הגעתי ארצה.

[11]

לובה שפאק – גולוב פרקי גיטו וחזיונות מנוסה

לובה שפאק-גולוב מתארת בעדותה את שיתוף הפעולה בין האוקראינים והגרמנים במעשי רצח של היהודים בשומסק.

הסתתרה בבונקר שהוכן בגטו. יצאה ממנו ונתפסה. ברחה פעם נוספת ומצאה מקום מסתור חדש. הייתה עדה למעשי רצח של יהודים. למרות התלאות הקשות היא הצליחה לשרוד.

במוצאי שבת הקיפה המיליציה האוקראינית את הגטו, בחצות הלילה נעשה הדבר, כשקמו בבוקר יושבי הגטו והחלו בתנועה, ישבו האוקראינים על הקיוסק של אטיל וצחקו ואוקראיני אחד, שראה את אשתו של פרבר יוצאת עם בתה, כיוון רובהו, צלף אליהם והרג את שתיהן בכדור אחד.

באותו יום נהרגו עוד תשעה אנשים. הם נקברו שלושה ימים אחרי מותם בקבר אחים בתוך הגטו. לא נתנו לקבור אותם. כל המבצע הזה היה מכוון למנוע מהיהודים מלראות, כי כורים כבר את בורות קבורתם, אולם היהודים ראו מעליות הגג את המוני האיכרים הבאים עם מעדרים והבינו.

באותו יום הוציאה גם המשרתת הגויה של פרילוצקי את אלי פרילוצקי מהגטו ותושבי הגטו ידעו את פירוש הדבר: זה שפרילוצקי נעלם והיא אינה מבקרת עוד בגטו, סימן לא טוב הוא.

עם פתיחת הגטו הורכבה מועצת היהודים, וזה הרכב היוזנרט: יו"ר ויסלר מקטוביץ, ישראל אקרמן, גרישה אקרמן, הרב ר' יוסילי, במשטרה היו 15-20: נ. אקרמן המפקד, אחים סטיס, בנו של ליבוביץ הליוורנט, זיידל, גיסו של נ. אקרמן, דוד גרמן ועוד. אנו גרנו בחדר של ברכה אופנגנדלר בת 100. היא הייתה נפוחת רעב ואותה השליכו השוטרים ראשונה לבור הקבר, כשפתחו ב"אקציה".

ב-14.8.1942 הוציאו מהגטו אנשים בקבוצות של חמישה-חמישה בתואנה, כי מעבירים אותם למקום מבטחים. היוצאים התרכזו ליד בית הכנסת הגדול ומשם צעדו בחמישיות דרך הניי-שטאט לכיוון הקבר. קבר אחים זה היה מאחורי בית הקברות הנוצרי שאחרי הגרלני, בגבעות קריליץ. הבורות כרויים מבעוד יומיים שלושה, כאמור.

באחד הימים השיג אבא 8 קילוגרם חיטה והלך בהיחבא למגרסה, שהייתה בתוך הגטו, כדי להכין קמח גרוס למלאי. הייתה זו מגרסה פרימיטיבית, שהקים יהודי אחד משתי אבני

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאם לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ריחיים, אשר הניעו אותן בידיים. עמדנו יום תמים וגרסנו אותה וכל הזמן שמרנו על הקמח בבונקר, כמלאי ליום רעה, בצאתנו ממנו.

כאשר אספו אותנו ל"בערגלעך", למקום הריכוז, "אומשלאגס-פלאץ", משם הובילו אותנו ליד בית הכנסת, היה הדבר הראשון – הקמח. אני לקחתי אותו ולא הוצאתיו מהיד, ליד בית הכנסת היה השער היחיד של הגטו. אבא ניגש אלינו ואמר, שהוא מתחמק, כי זוהי השעה האחרונה וציווה עלינו לעשות כמוהו בהזדמנות הראשונה, ונעלם.

באותם ימים התאספו ובאו אוקראינים לשלול שלל. הם באו בעגלות. התגלגלתי מתחת לעגלות והסוסים והתחלתי להתחמק. הצלחתי לברוח, את אחותי הקטנה השארנו אצל סבתא.

משם ברחתי לבונקר שלנו שבתוך הגטו. לא מצאתי בו איש ממשפחתנו. אנשים אחרים תפשו את הבונקר ובתוכם מצאתי לפתע את אבא. למחרת הביאה הדודה נחמה, אחות אבי, את אחיותיי השתיים. גם הדודה נשארה איתנו בבונקר. שהינו בו תשעה ימים. אני הייתי מתחמקת מדי פעם מהבונקר להביא מים. אבא ניסה פעם לעשות זאת, אולם הוא נתפס על ידי אוקראיני אחד. הוא ואמנם שחרר אותו תמורת פרווה שנתן לו, אך יותר לא ניסה. אותי ליוותה תמיד הרגשה שלא יהרגוני ולא יתפסוני, הרגשה זו נסכה בי ביטחון סמוי.

מדות הבונקר היו כשני מטר על מטר והיו שם תשעה אנשים. ישבנו צפופים ודחוקים. למעלה גרה ברכה אופנגנדר, ישישה בת מאה, אשר היתה כבר מטושטשת. אסור היה לדעת על הבונקר, אבא חפר אותו במו ידיו, לילה לילה ופיזר את האדמה בשקיות נייר על פני השטח.

חרדנו על הבונקר והמתח היה גבוה מאוד. הזקנה הדאיגה אותנו. בחלק מהבונקר לא היה אוויר. לאבא היה בקבוק ספירט-שרפה וכל אחד היה מריח לפי תור. את הצרכים היו עושים בתוך גומה, שאבא חפר, וכל ערב היו מוציאים את הצואה לפי התור. לא היה גם מה לאכול, היינו ניזונים רק משארית החיטה הגרוסה.

אחרי תשעה ימים הביאו הגרמנים מאה יהודים עובדים, שיגורו בבית הכנסת. יהודים אלה האמינו בתומם, כי מותר להופיע והם צעקו אל כל המסתתרים שאפשר לצאת. יצאתי מהבונקר לראות אם זה נכון. חזרתי וסיפרתי לאבא, כי אומנם מסתובבים יהודים מבוגרים. אז יצא אבא וחזר, כשבדו שרידי פרוסות לחם עבש עם קצת מלח ומים. את הלחם לא נתן לנו בבת אחת. הוא הרגיש, כי עוד נזקק לו במשך הימים.

אחרי זה יצאתי גם אני. בבוקר הייתי יוצאת, מסתובבת בין האנשים ובלילה חוזרת לבונקר. אבא סידר בינתיים כריים על פחמים והייתי מבשלת אוכל בחוץ לאחיותיי הקטנות. כך המשכנו כחודש ימים.

הגרמנים היו מוציאים מבין האנשים, אשר בינתיים התרבו, קבוצות אנשים, שלא חזרו יותר. והיהודים הלכו והתמעטו. אלינו הצטרפה אז פוליה מונדרר, כבת 8-9. ילדה שתקנית מדי הייתה. לא יכולנו להוציא מפיה מילה על הוריה, על גורלם וכו'.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

למזלנו לא מצאו את הבונקר. אולם בשבת אחת ריכזו את כל אנשי הגטו במגרש. אבא הרגיש משהו ואמר היום לא נצא למפקד. הוא גם אמר זאת לדודה רחל וינר עם שתי הבנות, אולם היא לא שמעה לקולו. היא יצאה. כאשר הוא רץ להחזיר אותה ולהצילה, תפסו אותו ומאז הוא לא חזר עוד. האמת היא, שרחל וינר, לאחר שהרגו שני בניה לא רצתה יותר לחיות, וכך שילם גם אבא היקר בחייו בגללה.

נשארנו שלושתנו מיותמות בבונקר. היינו רעבות מאוד. ידעתי, כי ההורים היהודים היו מכינים צ'ולנט לשבת. יצאתי לחפש ולהביא בשבילנו אוכל מהצ'ולנט. חזרתי אומנם ובידי סיר גודל, אשר ממנו אכלנו כל ארבעת הבנות. הבחנתי אז, כי כל המאה אינם, נשארו מהם כ-15 ואין לי מושג מה שעלה להם בסופם.

ביום א' בבוקר, אחרי המפקד, יצאתי עם הבנות, כדי לברוח. פגשתי את הרבי ר' פינילי ורציתי לדעת, אם אפשר להצטרף אליו. שאלתי, לאן הוא הולך עם אשתו ושלושת ילדיו והוא **ענה לנו, כי הולך לנהר לקידוש השם. אחר כך נודע לי מפי הגויים, שהם פשוט הלכו להתאבד, ובאמת נבלעו בתוך המים.**

הלכנו והמשכנו עד שהגענו אל גוי אחד, שגר על יד הדואר בשם פילרט בונדרצ'וק. גרנו אצלו לפני שנים. שאלתי אם הוא מוכן לעזור לנו. אמרתי לו, כי בבונקר יש לנו עוד דברי ערך ואני מוכנה לשלם לו בדברי הערך. תשובתו הייתה שהוא מוכן לעזור לנו, אלא שעלינו להביא לו קודם את החפצים ואז הוא יעזור לנו. סיכנתי נפשי ובאמצע היום חזרנו לבונקר דרך השדות והבאנו איתנו את שק החפצים. **השארנו אותם לו, אז הוא אמר לנו להסתלק וגירש אותנו באיום שהוא יביא גרמנים אלינו.**

ברחנו ממנו. נכנסנו לבית ריק על יד פרילוצקי והסתופפנו שם מספר ימים, הרעב גבר מאוד. רצינו לאכול ובשדות היו גזרים ועוד גידולים. הייתי יוצאת אוספת אותם ומאכילה את פעוטותי. הסתיו היה אז בעיצומו והגידולים היו מעטים אך איכשהו התפרנסנו מהם.

אז עלה רעיון במוחי לבקר את חברתי הפולנית דנקה דולינסקה, אשר הייתה באה אלינו שנים לאכול בפסח ומאכלינו היו אהובים עליה.

היא קיבלה אותי בחמימות, הייתה גונבת אוכל מהוריה, שמה אותם במקום מותנה והייתי באה בערב לקחת את זה, עד שהוריה הרגישו והדבר נפסק. היא פחדה לספר להם על כך. הפסקתי לבוא אליה. אולם פעם הייתי רעבה מאוד והחלטתי לנסות גורלי עוד פעם. כשהתקרבתי לביתה, ראיתי ביתה מואר, הייתה זו כנראה מסיבה. נכנסתי לפרוזדור, ראיתי צנצנות ובגדים, לקחתי שתי צנצנות וערדליים וברחתי. לביתה כבר לא הגעתי.

התברר, כי היו אלה צנצנות דבש, וניזונו מהדבש. הוא גרם לנו צרבת ומים לא היו לכבותה, אולם המשכנו לאכול אותו בליט ברירה.

שבועיים המשכנו בבית הזה, הסתובבנו בהסתר בעיר עד שהרגשנו, כי מישהו הבחין בנו. החלטנו לעבור "אויף דער נייער שטאט", הסתופפנו בבית אחד ושם הצטרפו אלינו משפחות

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזנטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בלובשטיין אברומציק, בעל, אישה ושלוש בנותיהם. ישבנו כולנו במרתף. לזוג הזה היה מה לאכול, אך הילדות לא רצו לטעום דבר. היא רצתה להכריח אותן וצעקותיה בקעו עד השמיים. לא עזרו אזהרות בעלה, היא המשיכה בשלה. בבית הסמוך גר נוצרי אחד שהתפרנס מ"שבת גוי" בעיר לאחר שתפס לו בית טוב, כשהוא שמע את גערותיה, הוא הלך הביא משטרה אוקראינית ותפשו אותנו.

היה זה לפנות ערב. הם ציוו עלינו מייד להתפשט. החלטתי כי לא בקלות יהרגו אותי, הייתי נכונה תמיד לברוח. אמרתי לאחיותיי לעיניהם, תרוצו אחריי. אחותי לא פחדה, היא לא שמעה לי ונשארה לצערי, אך אני קפצתי דרך החלון והקטנה אחריי. רצתי תוך הרגשה שיירו אחרינו. מסביב אומנם עמדו גויים, אולם הם לא הפריעו לנו.

בבית אחד ראיתי אורווה קטנה, לא היה כבר לאן לרוץ ושם במקרה גר בן פולצ'קה השטונדסטית, אשר גידל חזיר באורווה במכלאה פינתית. החזיר היה גדול מאוד. התחבאנו במכלאה, איתו שכבנו והתחבאנו. (פוליה מונדרר בינתיים נפרדה מאיתנו, היא הסתתרה במרתף אחר עם מניה קסל גייער).

למחרת יצאנו לחפש אוכל. **כשחזרנו למרתף הזה, מצאנו כבר כי המרתף ריק, תפילין וטליתות התגוללו והבינונו, כי היהודים חוסלו.** לא הייתה לנו אפשרות להמשיך בשומסק. החורף עמד מאחורינו ונאלצנו לחפש מחסה ואוכל לימי הקרה הקשים.

בינתיים נזכרתי, כי סופר פעם שבקוטי אנשים יותר טובים, אמרתי לאחותי הקטנטונת, כי אני מתכוונת לעבור לקוטי, הראיתי לה את הכיוון ואמרתי, שאם אתפש עליה להמשיך בלעדיו, ושם תמצא מחסה.

לא הספקנו לצאת את וסקוביץ, לפני שיצאנו תפשו אותנו. נכנסנו לבקש אוכל, אמרו לנו לחכות והם הלכו והביאו יערן מזוין, הוא לקח אותנו והוביל אותנו לשומסק. התחלנו לברוח כל אחת לכיוון אחר ונפרדנו, איבדנו אחת את השנייה, הרי כך נדברנו שכל אחת תברח לכיוון אחר, שאז אולי אחת תינצל. בכל זאת חשך לי בלב. הגעתי לבדי אל חוטור אחד, באחת החוטות שבקרבת קוטי, נכנסתי למשפחה אחת, ביקשתי מחסה, והם שאלוני אם אני יודעת לסרוג, עניתי כן מוחלט, אף כי לא ידעתי אלא קצת ממה שלימדה אותי סבתי.

כך נשארתי שם לסרוג. התברר, כי הם היו אנשים טובים. הם ידעו בפירוש מי אני ובכל זאת הסתירוני והחזיקו אותי. גם הם היו שטונדיסטים. היה לי טוב, אך לא יכולתי להיות שקטה מבלי לדעת גורל אחותי הילדה. אמרתי ללכת לחפש אותה והם לא נתנו לי. באחד הימים בא בעלה וסיפר, כי הוא פגש ביער ילד קטנה והיא שאלה את הדרך לקוטי. מייד ידעתי, כי זוהי אחותי. רציתי ללכת לחפשה, אולם הוא לא נתן לי, באומרו, כי הוא הראה לה את הכיוון והיא כבר נמצאת שם.

כעבור יום כשישבתי וסרגתי, נכנסה בעלת הבית ואמרה לי להסתתר, כי ילדה קטנה נכנסה ומבקשת לחם, ואין לדעת מי היא ומה כוונותיה. במקום להסתתר פרצתי החוצה, אמרתי לה:

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בטוחה אני שזוהי אחותי. הם לא האמינו לי, אולם נתתי להם סימן שיש לה כתם על רגל ימין, כמו שיש לי על רגל שמאל ולאחר שהשתכנעו כי נכונים דבריי, נתנו לה להיכנס וכך נפגשתי במקרה עם אחותי.

היינו מספר ימים יחד, זה היה אושר מיוחד במינו, אולם לפתע אמרו לנו ללכת, כי דבר היותנו אצלם נודע בכפר.

היה אז ערב חג המולד וכפור ושלג מסביב. עזבנו אותם היערה. היערן הבחין בדבר, תפש אותנו והחזיר אותנו אליהם, כדי להביאנו לשומסק. בייאושי הנורא קללתי אותו זרם של קללות ואמרתי לו בסוף: "אני רואה שי שלך הרבה ילדים, מי ייתן וכולם יכלו לך", ואני המשכתי לקלל. בינתיים שמעה זאת הגויה, אשת ושהייתה מקושטת ועדויה בשעוני זהב משלל היהודים, נבהלה מקללותיי ונתנה לנו לברוח.

ברחנו לקריליץ והגענו לשומסק. לא ידעתי את הדרך לקריליץ דרך הכפרים וניסיתי ללכת דרך שומסק.

בעיר עברנו דרך ביתנו. הוא היה הרוס עד היסוד. אחותי מצאה את החתולה שלנו, שישבה על המגרש של ביתנו לשעבר והיא התחילה לרדוף אחריה, כי לתפסה ולקחתה איתנו. לא הספקתי להזהירה. ילדי הגויים שהכירונו התחילו לרדוף אחרינו. הצלחנו לברוח לקרבת הגרלני, אני נפלתי לתוך בור מכוסה שלג עמוק ואחותי נכנסה לתוך ביתו של קרסיצקי, אשר היה בזמנו ראש המשטרה האוקראינית, איש טוב, שרצה מאוד לעזור ליהודים. נעלמנו מעיני הילדים, אך לא ידענו אחת מהשנייה. החלטתי לא להישאר כאן, יצאתי מהבור והמשכתי ללכת לקריליץ לבדי לגוי אחד, אשר מטיבתי הקודמים אמרו לי לפנות אליו.

אחותי שידעה לאן עליה לפנות, סיפרה זאת לקרסיצקי והוא הביא אותה בערב אלי. הוא לא נכנס הביתה, אולם כשאחותי סיפרה בתמימותה, כי קרסיצקי הביאה, נבהלו הגויים מפני שמו ואמרו לנו ללכת.

והלילה קשה וסופת חורף משתוללת, השלג והקור גברו ואנו נודדות. ואחרי הלילה עוד יום וכך ימים וילות, עד שביום אחד כשהיינו קפואים, רעבים מדי ומלוכלכים, שמענו עגלת חורף נוסעת, לא עמד בנו כבר הרצון לברוח. **העגלון נדדעזע למראה שתי הילדות הבודדות כרוחות** רפאים בערבת השלג ולקראת חשכת הליל. משהתאושש שאל אותנו מי אנו. אמרנו לו את האמת ושהוא יכול לקחת אותנו לכל מקום שייקח, כבר לא איכפת לנו.

הוא העלה אותנו על עגלתו, הביא אותנו לביתו בחוטור שבמיכילובסקי. אשתו רחצה אותנו, האכילה אותנו וטיפלה בנו בחום מיוחד, אחר כך הורידה את אביה הזקן מעל גבי התנור החם והשכיבה אותנו במקומו. נשארנו אצלם יחד כמה ימים. אחר כך הם החליטו להעביר את אחותי לאחותם בסורג'. שתיים יחד קשה להסתיר, אני נשארתי אצל האנשים האלה. לימים נודע לי ששמן זאדיריי, בקרבתם הייתה משפחת שטונדיסטים בשם קאצ'ון, שם הסתתר חיים ציזין. גם הם ידעו, כי אני יהודייה, בכל זאת הייתי חופשיה וואלי בגלל זה, הייתה זו זאת שותפות של סיכון.

אצל משפחת זאדיריי נשארתי עד בוא הרוסים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

גם אז לא נתנו לי ללכת והחזיקו אותי עוד שלושה חודשים מפחד שמא יחזרו עוד הגרמנים. נפרדנו כשהיו בטוחים במפלת הגרמנים.

עם הרוסים חזרתי לשומסק לראות את עיירתי, סתם לראותה, שהיתי בה שנה תמימה. בינתיים התחלתי ללמוד מקצוע בדפוס בקרמניץ, כשסיימתי לימודי חזרתי לשומסק, שם נוסד עיתון אוקראיני, עבדתי ביום ובערב למדתי בבית הספר, כדי לגמור את חוק לימודי. הצטיינתי באוקראינית ובספרותה.

פעם שלחו אותי עם עוד נערה רוסיה שעבדה איתי יחד, לצ'ורטקוב להביא אותיות דפוס. הדרכים היו בחזקת סכנה. מבוגרים פחדו לנסוע מפחד הבנדרובצים שהשתוללו ביערות. הגענו לצ'ורטקוב. הבאנו מה שנצטוונו וחזרנו לקרמניץ. שם מצאנו גויה אחת, שבנה היה כלא בגלל שייכותו לבנדרובצים, אמרו לה להוביל אותנו לשומסק בעגלתה. היא הובילה בקבוקי חומץ שקנתה בקרמניץ. באמצע הדרך אני רואה חיילים רבים, אמרתי לחברתי לדרך, כנראה שיש מצוד של הבנדרובצים ונוכל להגיע בשלום לשומסק.

בינתיים התקרב אלינו פרש במדים סובייטיים, הוא שאל אותנו לאן אנו נוסעות. עניתי לשומסק. משהוצאתי מפי שם זה מייד הצטערתי על כך. מתוך מעילו בצבץ צווארון רקום וזה גילה לי כי נפלתי לידי הבנדרובצים. הרוסים לא לבשו אף פעם חולצה רקומה. ניסיתי לתקן ולהגיד כי למעשה פנינו לדרך ארוכה משומסק והלאה. הוא חשב שבבקבוקים יש וודקה ולא האמין לנו, כי זה חומץ. כל מעייניו היו לזכות בוודקה. הוא הבחין מייד, כי אני יהודייה, העגלונית אוקראינית והנערה שאיתי "לכובקה", כלומר פולניה, אך לא היה זה מעיינו עכשיו, בקבוקי הוודקה סנוורו אותנו. הוא ציווה עלינו לסוב אחורנית לכפר, שהיה ידוע כמקום ריכוז הגזלנים האלה. הוא ליווה אותנו עם עוד מספר מאנשיו. בדרך ראינו משאית תקועה בדרך מחוסר בנזין. הבנדרובצים הכירו מייד, כי זו משאית רוסית והתנפלו עליה. בין השנים התפתח קרב דמים. ניצלנו את ההזדמנות וברחנו.

כשהגענו לשומסק סיפרנו מייד ל-ג.ק.וו.ד. על המקרה והם שלחו תגבורת. המשאית נמצאה בוערת כולה, אך הם הספיקו להקיף ולתפוש את החיילים הבנדרובצים. אנו זיהינו אותם ולפי עדותנו הוציאו אותם להורג.

אז ידעתי שעלי להסתלק. בשנה זו היו איתנו בשומסק שפרה שרייער, שלמה שרייער, מלכה ויעקב בורשטיין, בני מיכאל הנפח, הרצל (הקוזין של מוני פוקס) שנהרג אחר כך על ידי הבנדרובצים ועוד אחד שנשאר בשומסק עד היום. בשומסק היה גם פרילוצקי, שנשאר עם מצילתו הגויה, ועוד אחדים.

אחותי נשארה אצל מטיביה מספר חודשים אחרי, הם לא רצו לתת לה ללכת מתוך דאגה לה. הייתה זו משפחה חשוכת ילדים והם רצו לאמץ אותה לבת. כשבאתי לקחתה ניסו גם אותי לשכנע להשאיר אצלם. לא יכולתי לריב איתם אחרי כל הטובה שעשו איתה, אך רציתי להציל אותה מהם וחפשתי דרכים. באותם הימים גר קצין אחד סובייטי אצל פרילוצקי, ואני סיפרתי לו את כל המקרה, הדבר נגע לליבו והוא אמר, הואיל והם נוסעים מדי פעם בפעם

לכיוון סורג', אסע איתנו והוא יעזור לי. כעבור מספר ימים לקחו אותי, מצאתי את אחותי בחצר. בעלי הבית לא היו ולקחתי אותה אלי לשומסק.

האישה באה אחר כך לבקרנו. אך לא העזה לקחת אותה. למרות דיבוריה על זכותה עליה. הבאתי אותה לבית ילדים בקרמניץ.. עברנו מספר חודשים, עברנו עם הרפטריאציה לגליביץ שבפולין ומשם עלינו ארצה.
[12]

אישה יהודייה בפתח "מלינה" [מרתף, מחבוא], שנת 1943 בקובנה – ליטא [21]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק להישרדות
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ר.ר

כחיות נרדפות ביער

ר.ר פירסם את עדותו בספר טרוביץ – ספר זיכרון לקהילת טרוביץ. אין אני יודע, מדוע הוא לא פירסם את שמו המלא.

בעדותו הוא מספר על הישרדותו במקומות מסתור, בבורות ובבונקרים. הוא שהה בבור חשוך. סיפורו ממחיש את הסתתרותם של אלפי יהודים במקומות מסתור בתקופת השואה. רבים ממקומות המסתור התגלו והיהודים נרצחו.

עוד היום, בהיותי שקוע בשינה, נושאים אותי סיוטי בחזרה אל הבקתות, אל הבונקר, אל הגורן העזוב ולעליית הגג שבקצה היערון.

בליבי ובמחשבתי נחרתו הזיכרונות של הימים ההם וכל אימת שאעצום את עיני, עוד היום לאחר זמן כה רב, שוב אראה אותם, כפי שראיתם אז, את מבטיהם מלאי הפחד של חברי, את הלחש החנוק שבשיחותיהם, את האהבה וההבנה ההדדית בין איש לרעהו ואת הסבל המשותף בתנאים הבלתי אנושיים של התקופה המחרדה.

לעולם לא אשכח את הדממה האיומה שבלילות הארוכים, העמוקים, חריקות השניים הרב משמעותיות של חברי ואת הציפייה האינוסופית לנס הגאולה, שלא התרחש... ועדיין כל אחד מהם חי בתוכי, כל אחד חבוי בי...

השתדלתי להעלות על הניר סיפורים אוטנטיים ונכונים, האמת כפי שנשתמרה בזיכרוני, כפי שנחתמה ברגשותיי וכפי שחזיתיה בנפשי ובבשרי. ואם נוסף, שבחלקם נכתבו הדברים בשעת מעשה או סמוך אחריו וכל פרט נבדק בדיוקנות ובעזרת חברים שחיו אתי רוב החוויות, הרי זו גביית עדות ממש, ואפילו כשמובע בה רק הד קלוש ממה שהרגשנו וסבלנו.

בהסתמך על התעודות. שקיבלנו מה"ארבייטסאמט" בדובנו, לא חזרנו לגיטו אוסטרז'ץ והחלטנו להקים מספר "בונקרים" בתוך החורשות העבותות של יער בורמץ, הרחק מהדרך הראשית. עבדנו לפי תוכנית שהוכנה מראש. **ביום סידרנו את העצים והקורות ובלילות חפרנו את הבורות.** על המלאכה ניצח משה פרלוק (משה גורגיל), קצב לפי מקצועו, **שהשלה את הצעירים בחלומות שווא** ובהפצת שמועות על חולשת הגרמנים. כן מנע מבניו פגישות והתקשרויות עם צעירים אחרים. האיש שלט בבניו שלטון אבסולוטי, ואוי לו לאיש, שינסה להתנגד לדעותיו או אפילו להציע הצעות כלשהן. לפעמים נהג הוא להיוועץ בבנו הבכור, אהרון, אך הייתה זו רק התייעצות למראית עין- דעתו הסופית והמוחלטת הייתה מוכנה מראש. ונדמה היה לו, למשה זה, כי רק לו הפטנט להישמר, ורק אלה שיישאו תחת חסותו יינצלו מהשמדה. הייתה זו, כמובן, אשליה ששמה מכשולים בדרכי הצעירים. **אנו הצעירים, חיפשנו יחד דרכי הצלה, בדקנו את כל האפשרויות ואלמלא עריצותו של ה"פטרון", ייתכן והיו פני הדברים אחרים.**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הבונקר המשותף

חפרנו בור בעומק של כשני מטרים, קירינו וחיפנו אותו מלמעלה בעצים עבותים ועל גבי התקרה שפכנו עפר ותקענו עצים בתור הסוואה. בפניה, למעלה, פתחנו דלת צרה, כדי מעבר איש אחד והיא ששימשה בתור פתח ליציאה. לאור ולאוויר גם יחד. הפתח היה עשוי ענפים דקים ושזורים, ומעליהם הסוואה של עלים צהובים, שדרכם חדרו קרני השמש וסימנו על קירות הבקתה את שעון הבית...

וכשקו השמש התקרב וכיסה את ידו השמאלית של אחי צאליק - העיר הוא בשקט ובעדינות ילדותית לאביו: "אבא הגיעה כבר שעת הצהריים - עת להוציא את הכיכר ולחלקה בינינו בטרם תירקב, הביטו, הביטו, אתמול בשעה זו כבר טעמנו מהלחם היבש והנה קרני השמש ממני והלאה..." ואבא, שגם הוא רעב היה השיב: "אוי, בני, בני, כמה קל לסובב מחוגי השעון קדימה ולרמות אבא זקן. דעו לכם, כי זוהי הכיכר האחרונה והשמש עדיין גבוהה, ומה נעשה מחר- הבטוחים אתם, שנוכל לצאת ולארגן משהו?..."

אך לא הועילו דברי ההסבר. די היה לו להתבונן בפניו החיוורים של בנו בן ה-12, ומיד נתרכנו רחמיו, חתך והגיש לכל אחד פרוסה דקה והוסיף: "תאכלו, תאכלו, בני, כל עוד הלחם בנמצא, וגם אנחנו..." מארגן זאל זיך גאט זארגן".

אחרי ארוחה כזו עלו הצעירים לפתח הבקתה. בזהירות רבה הסירו את הסוואת הדלת והחליפוה בעלים חדשים. נשמו לרווחה באוויר הצח וחזרו לבור המעופש והחשוך, כאילו מעולם אחר שבו.

כך נאחזנו בקרש הצלה זה, בלא לתת דעתנו על כך שלא לקחנו אתנו שום דבר - לא דבר מאכל ולא מים לשתייה. אולם ברגעים כאלה אין אדם חושב. הרצון להציל את החיים, להימלט מן הסכנה האורבת, הוא שממלא את כל ישותו, ועל אף העובדה, שלא היינו מנוסים בעבודות אלה, היה הבונקר מוכן ומזומן תוך ימים מספר.

לאחר מאמצים על אנושיים. ההתחפרות בבונקר אפל ללא דבר מועט שבמועט מן הנחוץ לו לאדם. ללא שום מגע עם העולם החיצון - כל זה נראה לנו כהליכה לקראת מוות איטי, ברעב ובצמא. הזמן זרם לאט-לאט בכבדות. השקט והאפילה לחצו על לוח לבנו ונדמה היה שכך ימשך כבר ללא סוף. כך שכבנו שעות ארוכות, כשכל אחד מאתנו שקוע באותן מחשבות מציקות. עצבינו מתוחים עד קצה הגבול. כל הזמן דימינו בנפשנו, כי הנה כבר שומעים צעדים ליד הבונקר, מקיפים אותנו, כי הנה ישליכו רימון פנימה. ייאוש עמוק השתלט עלינו. לא נותר לנו אלא להמתין, בדממה, עד שירד הלילה ואז לנסות ולבדוק מה נעשה בחוץ.

שכבנו בחשיכה וחיכינו לרדת הלילה. איש איש מאתנו מלא היה אי שקט. כל אחד ביקש לצאת, כדי לחפש אוכל ואף-על פי שהיה הדבר כרוך בסכנה גדולה, בכל זאת רצה כל אחד לצאת. כל אחד רצה לברוח מכאן לפחות לשעה - שעתיים, וזאת כדי להרפות מהמתחיות הנוראה ששררה כאן ואפילו במחיר סכנה גדולה ביותר.

בתום ימים אחידים התרגלנו לחשיכה, התרגלנו גם לישון על האדמה הקשה, והטחובה והחשופה. תחילה היינו רגישים לכל ירייה שנשמעה רחוק מאתנו ודימינו בנפשנו, כי הנה נתעופף באוויר יחד עם הבונקר, ואולם במרוצת הימים, היינו מתרפקים על האדמה בקורת-רוח כזאת, ששוב לא חשנו את קשיותה ומיד היינו שוקעים שוב בתרדמה. לעומת זאת היינו רגישים במידה בלתי רגילה לרחש צעדיהם של בני אדם. הרשרוש הקל ביותר היה מגיע לאוזנינו וחוש השמיעה היה ערני אפילו כשהיינו שקועים בשינה עמוקה. לפיכך היו אוזנינו

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

מחודדות תמיד - כשל כלב במאורתו - וכל רחש שבא משם וכל רשרוש של פסיעות אדם היו בשבילנו בבחינת אות אזעקה.

* * * *

יומיים לאחר חיסול גיטו אוסטרז'ץ, כשעליתי להחליף הסוואת הבונקר, נשמעו פסיעות של אנשים מתקרבים. השתטחנו מהר על האדמה הלחה ומבלי לנוע, עצרנו את הנשימה ועקבנו אחרי המתקרבים. לברוח-היה כבר מאוחר, ולא נותר אלא לשכב דומם ולתת לדברים להתגלגל מעצמם. שקט שרר לרגע מסביב וכל מה ששמעתי היו פעימות לבם וקול נשימת האנשים, שרבצו לידי. ניסיתי להתחפר בתוך הקרקע. ידי היו לחות וחלקות וחשתי כיצד מבצבצת זיעה קרה על מצחי. לרגע הרימותי את ראשי, אך לא זזתי. ראשי היה האיבר היחיד שבלט מעל ערמת האדמה הלחה. ציפיתי לעבר ארבעת הדמויות המתקרבות בהליכה שפופה ממש עלינו. וככל שהדמויות התקרבו יותר ויותר שמעתי גם את לחישותיהן.

"שטיל, וורייבער, מאכט נישט קיין גערידער!" זעק מוטי קישקע לעבר שלוש הנשים, שהלכו בעקבותיו. "למי את שוב מתפללת בקול מצטלצל כזה? סתמי את הפה!" שאג שוב ושוב, וכל הנשים מתייפחות בבכי, כשאחת מנסה להשתיק את חברתה. התפלצתי אחרי זעקה, שהשמיע מוטי, שכבתי צמוד לאדמה כשלבי הולם בקול גדול. כבשתי את פני עמוק ושכבתי בלי לנשום. מזה ימים לא נתתי תנומה לעפעפי, אך כעת הייתי ער לחלוטין. וכל ההתחמקויות לא הועילו - האורחים גילו אותנו מיד, ועל כל איום מצד משה בא איום נגדי וביתר תקיפות: "אם תגרשו אותנו נביא כיליון על כולם!" זעקו יחד בקול. "הגורל הפגיש אותנו ויחד נמות..." בלית ברירה היינו נאלצים להתחלק אתם ב"ארמונו": מסרנו לרשותם שליש הבקתה, ורק לאוכל היו צריכים לדאוג בעצמם.

הבקתה הייתה צרה מכדי להכיל את כולנו, אותי, אבי ואחי מיכאל וצאליק, משפחת פרלוק, שכללה 6 נפשות, והם: האב משה ואשתו פייגה, שלושת בניהם, אהרון, שמואלצי ואיציק ומניה מלמן, שהצטרפה אליהם בעוד מועד, והאורחים החדשים מוטי עם אשתו שרה יעקב זיסיס, בוינה קויבער וברכה בנציכיס.

שתי בקתות נפרדות

ידענו מראש, שהשותפות הכפויה לא תישא פרי וכי הכרחי לדאוג למשכן אחר, עוד בטרם ירד השלג הראשון. נהגנו, איפוא, לפי כל כללי הקונספירציה ובאחד הערבים כשאורחינו יצאו לכפר, הסתלקנו לשני בונקרים חדשים, שהכינונו בימים האחרונים כמקום מקלט לעת צרה. בקתה אחת שימשה את משפחתי, והשנייה, את משפחת פרלוק עם מניה. המקום החדש היה קטן בהרבה מזה שעזבנו ובקושי הספיק לארבעתנו. את צרכינו עשינו כאן בישיבה, ואם אחד מאתנו ניסה תוך כדי שכחה להרים את ראשו יתר על המידה, הרעיד את הגג מעליו ונדמה היה שכל המבנה עומד להתמוטט. הקור גבר מיום ליום. בימים היינו מתכרבלים אחד ברעהו וחולמים על שקיעת החמה, שתאפשר לנו התחלת המאבק על פת לחם.

עם רדת החשיכה יצאתי עם מיכאל וצעדנו לכיוון הכפר זאוואליס. אני נשארתי על המשמר ואחי התגנב מתחת לחלון והציץ פנימה דרך השמשות הקפואות למחצה. משפחת קואשוק נחשבה לאחת, שהדת והמוסר טבועים בדמם, היה אומר אחי, ולבטח תהיה לנו לעזר בימי מצוקה. הסתתרתי מאחורי ערימת הקש הענקית שבחצר, פקחתי עין והייתי דרוך להפתעות בלתי נעימות.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אט אט, נפתחה הדלת בחריקה חרישית, מיכאל נעלם אל תוך החדר החמים, הכלב החל להשמיע את מגינתו ולהשתולל לאורך השרשרת הארוכה, שקצה גובל בערימת הקש בה אני מתאכסן... בינתיים התבהרו השמים מהעננים הכבדים, רוחות עזות המו וייללו, כופפו את צמרות העצים, טלטלו ענפיהם ומיליוני עלים צהובים נשרו כמושים על האדמה הצוננת. קצרה רוחי לחכות ומיכאל אינו חוזר. דאגתי העיקרית הייתה נתונה לכפות רגלי הקפואות, שרב חשיבותן בימים אלו מכל יתר איברי הגוף, וככל שניסיתי להעסיקן בתנועות זריזות וקפיצות קלות, גברה גס זריזותו של הכלב המאיים... שריקה שקטה וממושכת הפסיקה את הרהורי. הייתה זו שריקתו המוסכמת של מיכאל. שהתקרב אלי כשמאחוריו דמות גבוהה במעיל חורפי ארוך ומגפי עור כבדים.

"ניכאי זאידע!" (שיכנס) לחש הוא לאחי, "כאן בקצה היער לא מסוכן ביותר. היכנס, היכנס, חלופצה, ותתחמם במקצת- לבטח הנך קופא מקור". חמימות של בית איכרים הקיפה אותי. לרגע קט נחו עיני בגעגועים על התנור החם והמלחש ועל הקיר הלבן שדיוקנה של האם הקדושה נצנץ ממנו. האישה הזקנה הצטלבה עם כניסתי ומתוך פחד לא השיבה לברכתי. בזריזות יתרה הפכתי את כוס החלב, שהוגש לי, ומבלי להוריד מבט ממנעול הדלת לחצתי על כף רגלו של אחי. והאיכר מתחיל בסיפורו. "אומרים, שבהתחלת החורף לכשירד השלג הראשון, יתפסו את כולכם". ואשתו מוסיפה: "מתקרב קץ העולם, איזו זוועה! אמש הרגו שני יהודים ליד החורשה, השכנים שלנו הפשיטו מעליהם את הבגדים, שדדו את מעט הכסף, ואחד הרוצחים אף עקר שני זהב מפיהם." אמנם, בשורות מסוג זה הינן שיגרה ואין עושות עוד רושם עלינו. הגויים לא התביישו מלגלות את האמת המרה ואף להגזים במקצת. הטובים שבהם מכרו לנו כמה כיכרות לחם בעד שווה כסף וכתוספת לתשלום- הצביעו על העקבות ומסרו אותנו לידי אחיהם הרוצחים.

השלג הראשון-בעיות חדשות

באותו לילה, 5 בנובמבר 1942, בחזרנו מהכפר ירד השלג הראשון-אויב ממספר אחד של הגרמנים ושל הנשאים לפליטה גם יחד. פתיתי השלג הדקים כיסו מהר את היער, האילנות עמדו קפואים והאדמה דומה, שהיא נאנחת, כאילו העיק עליה משא כבד. מתוך זהירות ופחד קפצנו משיח לשיח והשתדלנו ככל האפשר לא לדרוך על הריפוד הלבן. איבדנו את כל הסימנים המובילים לפתח הבקתה. כל עץ דומה עתה למשנהו... לא קיימת עוד דרך, השבילים כולם נמחקו ואף חזירי הבר, המשוטטים כאן, אינם מוצאים דרכם למעיין. טביעות כפות רגליהם מצטלבות בסימני עקבות אנוש, ולעיתים נדמה, ששייכים אנו לאותה משפחה עצמה...

שביל קצר נסלל בין שתי הבקתות של שתי המשפחות. לפנות ערב היינו עוברים לבקתה השכנה של הפרלוקים וקוראים בצוותא את העיתון הגרמני, שהובא מהכפר. ואהרון ידע היטב קרוא מבין השורות, ועל כל פסוק התעמק כעל פרק ב"בבא קמא", ומוסיף פירושים ותוספות משלו. ומשה, אביו, המחזיק בנר הדלוק מתמוגג מנחת, מנדנד בראשו כאות הסכמה. ואחרי כל פסוק מפסיקו באצבעו המושטת ומכריז בקול פסקני, כאילו גורל החזיתות נחתך בבקתה זו. "אם הוא שובר את העורף (דעם קארג) ליד סטאלינגראד בדיוק בחנוכה- סימן שלפסח נאכל מצות.. ואשתו מוסיפה: "אמערקאנער מצות..."

חמקתי מיד לבקתה שלנו וסיפרתי לאבי על סיכויי מפלת המחנה השישי הגרמני ליד סטאלינגראד ועל כל החישובים והתוצאות, המתבקשות מהכרעה בלתי צפויה זו. אך הוא בשלו: "ישועה נאה צפויה לכם בבור החשוך הזה. שבעתי שמועות על ניצחון ונקמה, אפסו כוחותיי מלצפות. אוי, ילדים, ילדים, אצלכם כאילו מתקרב כבר חג הפסח וכאן החורף רק התחיל. כן, כן, קיץ חפה צפוי לנו... אתם, הנכם צעירים, אך לשם מה לוחם אני כל כך ונאבק

על החיים? שהרי בעצם נגמרו חיי מזמן. אולם השנאה שאני נושא בלבי אל הרוצחים ותשוקת הנקם לראות במו עיני את סופם- אלה הם שמוסיפים לי אומץ וכוח לחיות ולהיאבק". "נו, טוב", הפסקתיו, "די בדיבורים, נכין את הארוחה, ואתה, אבא, התכונן להדלקת הנר הראשון- סוף סוף חנוכה היום, מאמינים אנו בניסים ואולי..." אני ומיכאל עלינו בחילופין, מלאנו את הסיר בפשטידות שלגיות, אבא קילף את תפוחי האדמה וכשהכול היה מוכן השתטחנו על הרצפה, התכרבלנו אחד בשני ונרדמנו לשעה קלה.

לילה נהדר היה אז, מאותם הלילות, המבשרים התחלת החורף כשקרעים-קרעים על עננים צחורים טסים להם במהירות עצומה בין הכוכבים, ונוף בורמץ דומה יותר לאיזו נסיכות קסומה מאגדות המזרח, מאשר למושבת של בני אדם קשוחי לב ורעולי פנים. מוזר, חשבתי בלבי, עכשיו עורכים קרבות כה רחוק מפה והכדורים מגיעים ופוגעים רק בנו. בלילה שכזה חבל... ובאותם רגעים ספורים שוב חלפו והעסיקו את מוחי תמונות, כבסרט נע, כשאחת רודפת את חברתה.

תחילה מנוסתם המבוהלת של הסובייטים, הצתת הגשרים בטרוביץ, הקמת השער למנצחים עם המילים הארוכות "הייל היטלר-סלאווא אוקריני!", שחיטת בין הערביים והבריחה לאוסטרוז'ץ, כניסת הפולשים ורדיפתם הדרמטית של שני החיילים הגרמניים אחרי הרב ואחרי זקני העיירה, שחזרו זה עתה מתפילת מנחה. מסכן היה הרב הזקן, שאחז בשתי ידיו הרועדות בפאות זקנו, ונאבק עם שני הפושעים הצעירים, שגברו עליו וגזלו ממנו את הדר שיבתו.

ומטרוביץ להקמת גטו אוסטרוז'ץ, עבודות הכפייה בסטודינקה, חיסול הגטו והבריחה ליער. וכאן מגיע אני למלינוב, מבקר בפעם האחרונה אצל קרובי, משפחת קליפץ, ומתרה באהובתי לבל תאחר את המועד. "כן", אומרת היא, חנה, "רבות שמעתי עליכם ועל פעולותיכם, לבי נמשך ליער, אבל איך משאירים אמא וילדים קטנים ללא השגחה ומפרנס, ובפרט כשאבי ואחי המבוגר נהרגו לפני כשנה והאם המסכנה תמות לבטח מרוב צער?" לא היה בי האומץ לפתותה עוד, נישקתיה מספר פעמים וחיכיתי לתגובתה. הרגשתי פעימות לבה הצעיר, פניה חווירו כסיד ודמעות נוצצו מעיניה. קשה היה עליה המאמץ לעמוד בפני הפיתוי הגדול ולהחניק את הכאב האיום, שהצטבר במשך כל ימי הסבל. היא עמדה עמידה זקופה ודמעות ירדו על לחייה, היא כמעט לא העזה לשאת עיניה אל פני מפקד, פן תפרוץ בבכי.

רגע ארוך ניצבנו כך חבוקים עד שלבסוף אזרה כוח, נלחצה אלי ולחשה לתוך אוזני: "אנו רואים זה את זה בפעם האחרונה, לבי אומר לי רעות, לך יקירי ויהיה האל בעקבותיך ויגמול לך על שעשית עמי חסד גם בימים קשים אלה". מאובנת היא נשארה עומדת עת ניפנפתי לה כבובעי ושעה ארוכה התבוננה ביער העשיר המבטיח, אליו היו פני מועדות.

נר ראשון של חנוכה – רוצחים בליל חגגות... וחנוכה לא...

ידו הקטנטנות של צאליק הפסיקה את חלומותיי. הילד נלחץ אלי, נצבט באצבעותיו בבשרי. איני יודע, כמה זמן נמשך הדבר, אך בעיני זה נראה כנצח, בקול בכיני מלא רחמים לחש, "ראובן, קום, שמעתי פסיעות, אתה שומע? תעיר את אבא, הנה, הנה הם באים. הדי הצעדים הכבדים ונקישות הברזל לא השאירו ספק ששעתנו הגיעה, ואין מנוס. נלכדנו כעכברים בתוך המלכודת, ממנה קיימת רק יציאה אחת והיא לתוך לוע האריה.

כרגיל, במקרה של סכנה גוברת המתיחות והכוננות ומחפשים בכל מאמצי הכוחות פתח הצלה, אך כאשר הסכנה היא פתאומית נתפס האדם למעין הלם או שיתוק. ואכן, כך קרה לנו. הדם נקפא בעורקינו. נשארונו שוכבים ואיש לא הניע איבר. השתלטה עלי איזו הרגשה של אדישות לכל, כאילו יצר החיים, תחת להתחדד מחמת הסכנה, נעשה קהה יותר, כאילו

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחגגות וחנוכה לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ניטל ממנו כוח הרצון לחלוטין. הרגשתי, שאיזה קול פנימי לוחש לי: די לרדיפות ולסבל, מוטב המוות מאשר חיי האימים והייסורים... וכשנשמעה הצריחה התוקפנית "כסא טאם?!" (מי שם?) היה הכול ברור למדי...

ראשי היה עלי כגלגל, בעיניים עצומות ואוזניים הומות, כשאני מקשיב לדם הסובב ועובר בעורקי, חשתי את גופי החי והחלטתי לצאת הראשון. הרוצחים לא חיכו לתשובה מבפנים, שמעתי נקישת בריח ומיד אחרי זה ירייה, שפגעה בעמוד האמצעי של הבקתה. בקול בלתי נשמע ענה האב: "טו יא, (זה אני) אלתר, אל תירו יותר, אנחנו יוצאים".

בצעדים כבדים ואיטיים יצאנו את הבקתה. לפי הפקודה, ניצבנו בשורה כשמואלו קומנדנט המיליציה, שפאק הצעיר, ויכרובסקי קולא מליצי'בקה, פאבלו בוהאיוב ועוד שניים אחרים. הוליכו אותנו בשורה עורפית בין שתי חורשות ובדרך חקרו על מקום האוצר. לשאלותיהם עניתי בתשובות מתחמקות ומבטיחות, וככל שגבר תאבונם הבהמי והרפו מאתנו לרגע, רקמתי את תכנית הבריחה, וכאן, כשטן נעמדה בפני פייגה הזקנה, מדי פעם מאחזה בצווארי כמנסה לעצור בעדי ובגמגום פחדני לחשה: "הוא חושב להתחמק, משה, תגיד לו, שלא ישעה מעשה שטות, הוא משחק בחיינו; בגללו עלולים להרוג את כולנו".

בשמעם על האוצר הגדול, המחכה להם כביכול, נהיו הרוצחים יותר גמישים ורכים והעלו אפילו תכנית להבטיח את קיומנו ולדאוג לצרכינו: "לא מעט גם אתם סבלתם מהמשטר הבולשבי-אתכם נשאר בחיים ורק אותם, אותם נשמיד ככלבים". לשווא ניסה שמואלצי לשכנעם ולנגוע ישר במצפונם, נאומו המלוטש והמזהיר ידע אמנם לרכך לבבות ולעורר דמעות בעיני תליין. עריץ ואכזר, אך לא עשו כל רושם על הפושעים הללו, שאחת מטרות הנפשעת. במכת אגרוף מצלצלת ובעיטת מגף בכל עצמתה נהדף הוא על ידי מפקד המשטרה אחורה, הוא התגלגל ונשכב על הצד, כששפתיו פשוקות ונעות ברפיון.

"ובכן, המשחק מתקרב לקיצו", מלמלתי לאהרון. "אין לאבד זמן, עלינו לפעול מיד, ויהי מה!" בינתיים התקרבו לקצה החורשה, שם נצטוונו לעצור ולהתיישב, הרוצחים החליטו, כנראה, על הפסקת עישון קצרה, ומיד לאחר-כך לגשת ל"עבודה".

כאן חזרתי שוב על ניסיוני ודירבנתי את אהרון לפעול, אך הוא, כנראה, רצה להרוויח זמן וקשה הייתה עליו הפרידה מעל אמו, שכה העריץ אותה. לבסוף, כשהבחנתי במפקד, כשהוא תולה את הרובה על אמת ידו השמאלית ומתחיל לגלגל לו סגריה בקפידה רבה וללקק את הניר בקצה לשונו, החל לבי לפעום בחזקה כה רבה עד שנדמה היה, כי כולם מבחינים באש שהובערה בתוכי. הספקתי עוד להסתכל במבט עיניו המטושטש והרשלני של הרוצח הצעיר, וכהרף עין קפצתי הישר בין ידיו, את הרובה השלכתי הצידה ובמכת ראש הכנעתי עד שכרע ונפל. לא הייתי מסוגל להבין, מה עשיתי ומה חשבתי ברגעים אלה-היה לי הרושם שהשעות לא תחלופנה לעולם... והדי היריות המרובות, שרדפו אחרי כמקהלת שדים אטמו את אזני והמריצו את כוח התנגדותי. לחצתי את ידי הימנית תחת בית השחי השמאלי כדי לעצור בעד קילוח הדם מן הווריד שנפגע ורצתי במורד התעלה ללא כל מעצור לכיוון ולמקום בלתי נודעים.

חזרה לבונקר הגדול

רטוב עד לשד עצמותי ורועד מקור, אחרי ליל שמורים, בו איבדתי את כל היקר לי, ניצבתי שוב מעל פתח הביקתה הראשונה. מבוהלים ומרטיטים האיצו בי דיירי המקום לרדת במהירות ולהסוות את העקבות.

"הרי לבטח מחפשים אחרך, ואיך בכלל העזת לאור היום להתקרב ולגלות את מחבואנו? אסון, אסון הבאת על כולנו, ומה נעשה כעת?". לרגע התבוננתי באנשים המיוזעים, אדומי

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

העיניים, בחולצות המזוהמות ולא יכולתי לזוז. חשתי כאילו ניצב אני על שפת תהום ומישהו ניסה לדחפני פנימה. נצמדתי לאדמה מתוך ייאוש, לבי הלם בחזקה ונאלצתי לבלוע את רוקי מספר פעמים. שכבתי זמן רב עם כאבי וצימאון, ידי הייתה מגואלת בדם. ורגש של סלידה בכל החיים תקף אותי. אין כל הגיון להיות דבק בחיים, להאריך ימים עד גמר המלחמה ולא להיכנע לרעב, להכרת העוול הנעשה לאנשים חלשים, חסרי ישע...

כעבור שעה קלה שקטו הרוחות בתוך הכלוב, שלושת הנשים הקיפוני וביקשו לשמוע, איך הצלחתי להימלט ומוטי הושיט את ידו לעבר הארובה הצרה ואסף את פתיתי השלג הדקים, שחדרו פנימה וכיסו את העקבות הטרויות המובילות לפתח הבונקר. "שלג דקיק, המבשר טובות, כאילו משמים נשלח", מלמל הוא לעצמו "רק הוא יציר אותנו ויהיה זה שוב נס חנוכה..."

במילים מקוטעות ניסיתי לשחזר בפניהם מאורעות הלילה האחרון. בביקתה שררה דממת-מות, והנשים התבוננו בקלסתר פני בהכרעה וביראת כבוד, כאילו זה עתה מהחזית חזרתי לאחר שכל היתר נפלו בקרבות. הם ממש השתוממו לשמוע פרטים על הבריחה הנועזת ומוטי חיזק את סיפורי בהערותיו החוזרות: "דעתי, שהממזר הזה יצליח להימלט: תמיד אמרתי, שהוא ידע לשלוט ברוחו במבחנים האבודים ביותר. כן, כן, צריך להיות בעל רצון חזק ובעל יצר חיים אדיר, כדי שהאדם ישלוט בזמן כזה ברוחו. אכן אין פלא בכך, שיהודים רבים, במיוחד האינטלקטואלים שביניהם, רצון חייהם נשבר להם והם ברחו מהעיניים וההשפלות על ידי בריחה מהחיים בכלל".

"איבדנו הכול, הכול נלקח מאתנו-לעולם לא נמצא את זה עוד", חזרתי שוב ושוב על אימרה זו. "כל אותם הצעירים המשוטטים ביערות, כולם נשטפו על ידי המלחמה האיומה. הם משולים בעיני לדגים גוועים, שהוקעו מתוך הים ואשר נאבקים על נשימתם, אך גורלם נחרץ כבר. סופם להיכנע, וחבל על המאמץ העל-אנושי והסבל האיום שנפל בחלקם. תתבוננו בתנאים הסניטריים, השוררים במקלט זה; ירדנו לדרגת בהמות ועושים צרכינו כמוהן. רגשי הבושה הוחלפו ברגשי פחד, הגוברים מיום ליום. כל תנועותיכם והבעות פניכם מלוות פחד והתרגשות. גם לסבל יש גבול ונדמה לי, שמתקרבים אנו לקיצו, הנותרה תקווה כלשהי?!"

בשמעם מלים אלה נעצו כולם מבטיהם בקרקע, ייאוש תקפם ונדמו כאילו עומדים הם ומתפללים בלב שבור וללא מלים שלבסוף צנחו הנשים על האדמה והתייפחו בבכי.

השתררה מתיחות רבה. כל רגע ניגש ועלה מישהו אחר אל הפתח והיטה את אוזנו בתקווה לשמוע את המתרחש בחוץ. עתה עמד שם מאטי וארב, עד שלפתע קפץ למטה: "אוי לנו, גם פתיתי השלג לא הועילו, הנה מישהו מתקרב ובא אלינו, הנה!"... ועוד בטרם הספיק לסיים את המשפט, שמענו היטב קול צעדים של בני אדם, שמרגע לרגע נעשו ברורים יותר.

הנשים סתמו פיהן באגרופיהן והחינקו את הבכי המר. נצמדנו לרגע אל קירות הביקתה ועקבנו אחרי המתרחש מעל לראשינו. השעה הייתה סמוך לעשר בבוקר ומסוכן עד מאוד לצאת את הביקתה לאור היום. בלתי ברירה עליתי על הסולם, בשקט ובקפידה רבה הסרתי את הדלת מעל הפתח, כשדמות מסתורית ניצבת לפני. תחילה לא הייתי מסוגל להבין. חושי עזבוני לחלוטין ולא הכרתי את אחי מיכאל, שגם הוא נדהם והתבונן בי בתימהון ובלא-איכפתיות, שקשה להסבירה. עיניו הפקוחות והיוקדות אש היו תוקפניות עד מאוד, פניו חיוורים כשלג ופיו הקמוץ ביטא רגשי סלידה ונקמה מיידית, שלבטח התעוררו בלבו. הוא השתלשל לתוך הבונקר, כשנשימתו כבדה. נשמנו עמוקות וחיכינו עד שתשוב אליו רוחו. משהתאושש החל לספר:

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשוואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

"מאחר שהסתלקת, פנה אלי, קמה בהלה, אנשי המיליציה לא היו, כנראה, מוכנים להפתעות כאלה ובפרט כשמפקדם התמוטט, נהיו לאובדי עצות. ידענו לנצל אזלת ידם ולהתפזר לכל הרוחות והכדורים הראשונים, שבלשו אחריו, לא עשו עוד כל רושם ושימשו כאמצעי הפחדה בלבד.

ככל שהתרחקתי ממקום הרצח - נמשכתי חזרה למקום ולעיני נתגלתה תמונה זוועתית, שלא אשכחנה לעולם. נתקלתי בגוויות החמות, שטרם הספיקו להתקרר. פייגה ומניה שכבו אחת ליד השניה, ומטרים מספר הלאה-אבינו. מעילו היה קרוע, הכפתורים העליונים תלושים, צווארון אפודתו פתוח, כך, שלפי כל הסימנים חיטטו הרוצחים בכיסיו ושדדו את שעון הכיס שלו. הוא לחם במר המוות, אך לא עצר כוח להילחם הלאה. צאליק, לעומתו, ניסה כוחו בבריחה ונקלע על ידי כדורי הרוצחים כ-30 מטר בתוך החורשה, כשהוא שוכב על צידו הימני שטבל בדם. הוא נאבק על חייו הצעירים ולמרות היות לבו קשור לאביו וקשה עליהם הפרידה- שלח את רגליו הילדותיות לעבר היער האפל עד שכדורי האויב פלחו את לבו הצעיר והנרגש".

ופתיתי השלג הדקיק מכסים את העקבות, לבקשתה, ויחד אתן את פניו החיוורים של צאליק הקטן, בן ה-12. כוכבים זעירים, זעירים מתיישבים על עיניו הפקוחות למחצה ועל תלתלי ראשו הנהדרים, שכה אהבתי ללטפם ולאספם, להסתכל שעות ארוכות בעיניו הרכות הפקוחות, שהספיקו להכיר את החיים האכזריים ולנהוג בהתאם לזמן ולנסיבות שנוצרו. צעירים אלה, עד כמה שהדבר נראה למוזר, ידעו לחשל ולנטוע רגשי התנגדות בלב המבוגרים והם שדירבנו אותם להתגבר ברגעי- חולשה ולא להיכנע ללא התנגדות למר גורלם.

והאדמה לא אספה לתוכה את הגופות המעונות, שנשארו עזובות ומופקרות לשיני חיות היער ושלא הובאו לקבר ישראל.

* * * * *

בגבור הקור, הרוח החורפית וסכנת העקבות, בשל השלגים הראשונים, וכן בשל הביקורים התכופים של הנוער הגויי ביערות, אשר התחקה על עקבות אלה, הכרחי היה לשנות את דרכי "החיים" ולהימלט ככל ההקדם מהבונקרים, שנפלו כפרי בשל לידי הטורף. הסיכון שבחיי יער גבר ועל אף העובדה, שחיילי הוורמאכט והז'נדרמריה הגרמנית נמנעו מלהיכנס לתוכו, שרצו בו כנופיות בנדרוביצים לרוב, שמטרתם המוצהרת הייתה מלחמה בגרמנים ובסובייטים גם יחד, ולהיאבק באויבם הנצחי- הישוב הפולני, שכה הציק להם בעבר...

האיבה בין שני העמים עלתה לממדים עליונים ולא היה גבול למעשי הנקם הברבריים בין צעירי שני המחנות. כפרים שלמים הועלו באש, לסירוגין. זקני העם הפולני הועברו העירה תחת חסות המשטרה הגרמנית והצעירים התארגנו במושבים וגילו התנגדות נמרצת לכוח המחץ של האוקראינים, שעלתה עליהם פי כמה. "הגיבורים" האלה פעלו לפי שיטת פגע וברח ומטרתם העיקרית הייתה לזרוע בהלה וככל האפשר ליהנות מהגזל והשוד שנפל לידיהם.

הפולנים, למרות מספרם הדל והאמצעים והמעטים שעמדו לרשותם, ידעו היטב את תורת הלחימה וצעיריהם בעלי האומץ וכוח ההקרבה הבלתי רגילים ממש ששו לקראת הפגישה וחיכו לכנופיות במבואות ה"פנסקא-דולינא", שם לימודם פרק בהילכות הלחימה. במקום להיות מוציאים מנחלתם- הבריחו הם, המעטים, את הכפריים מסביב וטיהרו את השטח לחודשים רבים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מהגטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

מדי בוקר נמצאו גופות של אוקראינים ופולנים שחוטים, שנפלו חיים בידי המארב או סתם טעו בדרך והתקרבו יותר על המידה לתחום המחנה היריב.

השלטונות הגרמניים ידעו לנצל את האיבה בין שני היריבים לטובתם הם ולהיעזר על ידי מלשינים משני המחנות, כדי להתחקות ביתר יעילות על מחבואי התבואות, שלא מצאו דרכם למחסני הצבא. עם תום הפעולות הליליות התייצבה הז'נדרמריה החוקרת במסווה של מתווך, הסיתו את האוכלוסייה לפעולות נקם מוגברות והסתלקה עם הרכוש לעבר מחנות הצבא.

סטיתי במקצת מהנושא העיקרי, כדי לתאר את השתלשלות הדברים ברחוב החופשי ולהשוותם למצב בפנים הבור החשוך.

ובכן, אלה הם הדברים לאמיתם: להישאר בבונקר-מוות בטוח. לצאת באווירה מורעלת זו-התאבדות הדרגתית...

אחרי ויכוחים ודברי שיכנוע מרובים נפלה ההכרעה לצאת ויהי מה. את מקומו של ההיגיון והשכל הישר תפסו הפעם אינסטינקטים סמויים והם ששלטו בנו והדריכונו בדומה לחיות היער, הסמוכות על חושים מפותחים אלה. מכאן השתדלנו לחקות אותן ככל האפשר ולהשתלב בחייהן כשותפים לכל דבר, אבל חסרו לנו הסגולות, שלא כל יצור נתברך בהן ואשר בלעדיהן אין קיום ליהודי בעולם חשוך זה...

אל "ידיד" שבגד

באחד מימי סוף דצמבר 1942 שוב נשמע רשרוש מוזר מעל פתח הביקתה. כולם ניסו לנחש ולהפחית מהסכנה האורבת על ידי השערות למיניהן, היו גם ששמעו פסיעות של פרה בודדת, שאבדה מהעדר ונשתרבה בין עצי החורשה וכדומה. אולם בלבי התעורר חשש רציני, והוא שדירבן אותי לתגובה מיידית. תפסתי מכל הבא ליד והתקרבתי לפתח היציאה ואחרי-אחי וכל החבריה.

בחורשה התפזרנו לכל הרוחות וכל אחד החל לפעול על דעת עצמו. אני, כרגיל, הלכתי בעקבות אחי. התקרבנו עד קצה החורשה וכאן התיישבנו בין שני עצים כרסתניים, בעלי ענפים עבותים, והחלטנו להמתין עד רדת החשיכה. השעה הייתה קרוב ל-2 אחרי הצהריים ובחוף-אור יום מלא. קרני השמש חיממו את מרבד השלג, שהחל להינמס, ושלוליות מים נצטברו בשבילי היער. הכול מסביב החל שוב להשחיר פרט לכתמים הלבנים על הגבעה, שנלחמו בשמש עש שגם הם הצטמצמו בהדרגה ולבסוף גם הם נעלמו מהאופק.

בערב החל ערפל סמיך להתפשט וטיפות מים ניגרו במין אטיות אכזרית משני אברי פִּיךּ ומאפך הינך רואה ובעצם איך רואה כלום. אתה מתהלך כעיוור ומגשש בעיניך. היה זה מין עיוורון, שבהדרגה הכול מיטשטש לנגד עיניך, חומק ונמוג. בחשיכה קמנו כאילו מתרדמת ארוכה, בדקנו את קשרי הסוליות הפתוחות, דרכן עברו המים כמתחת לגשר נסתר והתחלנו במצעד הגורלי לעבר חצרו של ישישינו נברוצקי, פרצוף נעים הליכות, איש אימונו של אבינו ז"ל.

כצללים נעים עברנו ביעף בתוך הערפל, כשאני בוחן את צעדי אחי כגשש בעקבות פושע משוער. והאפילה כה רבה, כה סמיכה סביבך עד כי יש ותתפוס בזרועך, עצמך ובשרך: "הנה הפושע!"...

כשעתיים ומעלה גיששנו בחשיכה וגשם דקיק ליווה את צעדינו והרטיב את בגדינו הבלויים והקרועים, שנדבקו לגוף, והעירו את מחנה השרצים למיניהם, אשר החלו שוב לטפל

ולהיטפל למקומות "האסטרטגיים" והרגישים ולמוטט את מערכת העצבים, שבלאו הכי הייתה מעוררת עד היסוד.

ולבסוף נשמעו נביחות הכלבים- חוש השמיעה התעורר מיד והדרך הארוכה והאי-סופית נבלעה כבחלום. לפנינו נתגלתה חצר ענקית החצויה על ידי שרשרת ארוכה ומתוחה, אליה קשור כלב שמירה.

מיכאל התגנב מאחורי החלון שבחצר החיצונית והחל מתדפק בשמשה תחילה בעדינות רבה, וכשלא באה תגובה מבפנים- ביתר שאת.

בינתיים התקרבותי אני לדלת הראשית וניסיתי לפתחה. מספר פעמים חזרנו על הניסיון עד שגם הכלב השמיע את קולו ובפנים נדלק אור עששית פסיעות כבדות התקרבו לפתח. לשאלה "כטאט אם?!" (מי שם?) הזדהה אחי בקול חנוק ובכייני. אך הדלת לא נפתחה ונשמעו התלחשיות וקול אישה בוכיה. מיד נוכחתי שמשוה לא כשורה, נרתעתי אחורה והתחבאתי מאחורי הפינה.

לאט-לאט נפתחה הדלת בחריקה ממושכת, בפתח נעמד האיכר והתבונן באחי בחמלה רבה ונכונות לעזור, כביכול ומפעם לפעם הפליט: "נעבשצ'יק, טוז' וואס אובילי (אישי המנוח, הרי הרגו אתכם)-איך הצלחת להימלט? ומיהו זה שעומד מאחוריך, האם זה אחיך?" וכאן, בזריזות שעוררה תימהון קפץ מולי, אחז בשתי ידי ומישמש בכיסי, כאילו לא בטוח הוא בי, כבאחי. הוא הוביל אותנו לערימת הקש שבחצר, הצביע על חור עמוק וביקש להיכנס לתוכו עד שיעבור זעם.

התנהגותו המוזרה של הגוי הבליטה את כוונתו הרעה כלפינו וניכר היה, שמצפוני מעיק עליו. לא יכולתי לרדת לסוף דעתו ולהאמין למה שהתברר מספר שעות אחר כך. במקום להיכנס לתוך המבצר המוצע על ידו, פתחנו את דלת הגורן ועלינו אל מתחת לגג ומשם השקפנו על פתח בית האיכר. תחילה ניסה מיכאל להפריך את חששותי, ולכנות אותי "מלאך השחור". הוא לימד סניגוריה על הגוי ופירש את ההתרחשויות כדבר טבעי ומוכן מאליו וכי מי באמת יכול היה להעלות על דעתו, שאיש תמים כנברוצקי ייהפך למלשין ובוגד ולמעול באימון הבלתי מעורער, שהפקדנו בידיו... הגם בצדיקים נפלה הרעה?!

למחרת, עם עלות השחר, נפתחה דלת הגורן ולפנינו ניצב בנו הצעיר בן ה-17, אשר הגיש לנו פת שחרית ולא יכול היה להתאושש מהכאב העצום שפרץ מתוכו. הוא נראה חיוור כסיד ומעיניו זלגו פלגי דמעות. "כלופצי ווטיקאיטע!" (בחורים ברחו) הוא זעק לקראתנו, אבי הוא זה שגילה לרוצחים מקום מחבואכם, וזאת לאחר שגזל כל רכושכם. גם כעת הוא נסע לטרוביץ להביא את הרוצחים. צאו מיד היערה ואל תתמהמהו, פן ישיגו אתכם ידי המנוולים הללו. אמי-דעתה נטרפה עליה, מאז קרה האסון. רוח שטות נכנסה בו, בזקן, והוא הכתים את טוהר משפחתנו לעולמים. להסגיר ידידים ללא נקיפת מצפון- כזה אבא יש לי?!"...

נדהמנו לשמוע דברים איומים אלה מפי בנו היחיד, שאהבתו לאביו לא ידעה גבול. לבבית ובחזקה רבה לחצתי את כף ידו של הצעיר, שהתמיד כל הזמן להסתכל ישר בעיני וכשלא מצא מלים לנחמני הוריד את ראשו ולחש כאילו מדבר לעצמו. "אשם אני, שנולדתי לאב כזה, נצטרך, כנראה, כולנו בבוא הזמן לתת את הדין בעד פשיעה נוראה זו. אתם, ידידי, יכולים להתרחק מכאן והלאה, ומה שנשאר לי לעשות?..."

צחוק הגורל - חשבותי בלבי. גם במצב זה נמצא אדם המקנא בנו. איש חופשי, הנהנה מהיופי שבעולם, היכול עם ערב לעלות על משכבו החם. לישון בשקט, ולמחרת להסב לשולחן ערוך יחד עם כל המשפחה- מקנא בחיה נרדפת ונפחדת, שאבדו כל סיכוייה בעולם. לא. ידיד, הפסקתיו בשטף דיבורו, אף איש לא יראה אותך אחראי למעשים אלה של אביך. ההפך הוא הנכון. אתה הוכחת את עצמך וסיכלת מזימה שפלה שעמדה להתבצע- בזאת

גבורתך, אדוני הצעיר, שתעמוד מול ים של פשעי אחיך הנוראים, ותבוא עליך הברכה. וכעת, לא נשאר לנו אלא להיפרד במילים הנשגבות- להתראות בחופש...".

ומכאן חזרה לחורשה ממנה יצאנו. רצנו, כשפנינו אחורה לעבר הבית והגורן משם תבוא הרעה. אותו בית, שחודשים רבים שימש כתקווה לעת צרה, ממנו הועברו מדי לילה חבילות מזון לבקתות השונות, עליו דיברו תמיד בשקט וביראת כבוד, בית שרכש את לבנו ונפשנו- יתנכל בנו בצורה כה אכזרית, ייהפך בין לילה לבית הגזירה, משם תבוא ההשמדה...

לפתע נשמעה ירייה בודדת, שהדיה נתמשכו בעומקי היער ואחריה צורות ממכונות ירייה. אשר פיזרו את שאריות השלג מצמרות העצים והענפים הכבדים. המיליציה הטרוביציאית רוגזת, כנראה, על המודיע הנאמן, שהוליך אותם שולל וכפורקן לגבורתם מתנקמים הם בציפורים המסכנות הצוחקות להם ועל ביש מזלם. בנו התעורר מין רגש של התנצחות. כאילו הצלחנו לרמותם על ידי בריחה מהמוות. המקרה חיזק בנו רצון התנגדות ונטע יסודות חדשים של סבלנות ורצון עז לנקום ולאחוז בנשק.

מיכאל ליכסן אלי מבט זועף ועיניו התנוצצו כנרות. לחייו היו נפולים הוא הרגיש עצמו מורעב במיוחד באותו יום וכדי להפסיק את קרקורי בטנו, שיפשף וטפח יד ביד והחל לגלגל עלה טבק מקומט ומיובש, שנמצא עוד בכיס מעילו המרופט. תוך כדי ריצה היינו פותחים את מעילנו ומחזקים אותם מחנות השרצים, אשר אוהבים כה להתענג על גוף מחומם ומיזע.

לעת ערב, כשהשמש המאדימה החלה לשקוע ורוח פראית מנשבת ממול, עלינו על אם הדרך והגענו לכפר אוסטריוו. בזאת תמה פרשת הבונקרים ונפתח דף חדש- חיי המחבואים בבתי הגורן.

* * * * *

במשך כמחצית השנה החורפית "הכרנו" עשרות בתי גורן למיניהם, וכל אחד מהם עם שטח החסות והיסטוריה הפרטית שלו. היו בתי גורן גדולים, בעלי משטח עצום, שהכילו בתוכם את עיקר רכוש האיכר, ומקומם מול הבית לא הרחק מהרפת. והיו קטנטנים ומדולדלים, אשר שימשו לאחסון דשא מיובש ומקומם על שדות מרעה פתוחים, הרחק מהכפר ומעיני הבולשת של האדם. בתים קטנים אלה היו מופקרים ושימשו לנו כהגליה לסיביר מאונס, כשהסכנה ממשית ארבה בתוך הכפר. היה זה מין צינוק בתוך הגיהנום הגדול, המופקר לטיפול השדים והרוחות העזים, המנשבות כאן ללא הפוגה, להירדם פה בלילות לא בא בחשבון הן בשל הרוחות והקור האיום והן בגלל הפחד הכללי, הגורם להתמוטטות עצבים.

וכאן, הייתי עולה על כתפי אחי, מסיר כמה אלומות מהגג הקפוא עד כדי יצירת מעבר, חומק פנימה ומושך אחרי את אחי. והמעניין הוא, שאפילו הקיבה הריקה לא הטרידה אותך כאן... "בהיכל-תרבות" זה חלמנו על דברים שלמעלה מהטבע. כאן ספרנו את הימים והשעות המקרבים אותנו לחופש, וכל רשרוש וזמזום אווירונים עורר בנו תקוות חדשות וחיזקו בלבנו את האמונה בישועה, כי בוא תבוא...

נרגשים ושיכורי ריחות האביב, המנשבים מהמזרח, ידיעות על נסיגות האויב וכן המאבק הפנימי בין שני העמים היריבים עוררו בנו רוח חיים חדשה וכלל שהגוף הצטמק ונדלדל. פרח מחדש הנשמה שבתוכו. הידיעות המשמחות והגוברות הלהיבו את הנפש עד כדי אי הבחנה בקשיים המצפים לנו בהמשך הדרך. והדרך עדיין ארוכה. ארוכה וסופה לעיתים לא נראה כלל באופק.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): בריחה מחזנטאות וחטאבק לחישרדות
חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

לבעל-חסד חדש

ומידיד שהכזיב - לידיד חדש. היינו זקוקים מאוד למספר ימי מנוחה, כדי להתגבר על ההלם, שפקד אותנו עם גילוי הבונקרים, השמדת המשפחה והתנהגותו הבוגדנית של "הידיד הגדול" כזריקת עידוד נבחר הפעם ביתו של מירון הפחדן.

בחשכת הליל של מוצאי שבת התקרבו לגורן המיועד כאכסניית ביניים. אחרי בדיקה יסודית ומהירה בחרנו הפעם ב"התקפה מהעורף". בזריזות הדומה ללטאה העולה על קיר, טיפסנו על הדלת האחורית, והשתרבתנו בפתח הצר שבין המשקוף והגג וכבר עסקתי בהכנת הקן.

ובבוקר, בהתקרב האיכר לדלת הגורן, ירד גם מיכאל לקראתו. בחריקה איומה מחרישת אוזניים נפתחה הדלת הגבוהה עד כדי שליש מפתחה ואור הבוקר הקלוש האיר רק חלק קטנטן מהרחבה, שלא היה בו משום לגרוע מהחושך הכללי ששרר בפנים. מיכאל בחר משום מה להסתתר מאחורי הדלת ולחכות לשעת כושר. הוא הכיר, כפי הנראה, את נפש היצור הנמוך והרזה ובחר לא להפתיעו. האיכר, כדרכו מדי בוקר, התקרב ישר לערימת הקש מבלי לחשוש, השתעל מספר פעמים, אסף בידיו ערימה הגונה וחזר על עקבותיו. מיכאל איפשר לו להתקרב ממש לפתח היציאה ובקול חנוק ואיטי השמיע: "מי-רון".

שני הטונים הללו הספיקו להבהיל את הגוי עד איבוד החושים. הוא נפל תחתיו, השמיע צריחה איומה ומיד השתתק והפסיק להראות סימני חיים כלשהם. בסופו של דבר הוא התאושש, פתח את עיניו הקטנות, וכשהבחין באחי החל למצמץ בריסים ולשפשף בקצה אצבעותיו.

התחלנו לדבר אל לבו ולהעמידו על משמעות המאורע עד שהכרתו חזרה אליו ומיליו הראשונות היו: "דומאב שו טורט, סלאווא בואו (חשבתוך לשד תודה לאל) אה, כמה הפחדתם אותי בחורים, ואיזה זקן לך, מיכאל, אביא לך מיד מספריים. נכון, שאתם לא חושבים להישאר אצלי? יש לכם כל כך הרבה ידידים בכפר, ואני כה מפחד... כולם מכירים אותי, כולם יודעים שאני פחדן מילדות... אל תבקשו ממני, אפילו, להישאר: לי אישה וילדים, ואם יתפסו אתכם כאן, אה, נעשצ'אסטיע (אסון), לא, לא, אשתי לבטח לא תסכים, אביא לכם משהו לאכול ולכו, לכו לכם!" התקפתו המילולית של הגוי השפיעה את השפעתה המלאה עלי והייתי מוכן מיד לברוח, אך דעתו של אחי הייתה אחרת. הוא הצטחק כל הזמן ולבסוף אמר: "גמרת לדבר-תביא משהו לאכול, על קיבה ריקה לא אוכל לדון איתך".

קעבור שעה קלה חזר האיכר עם החמיצה ושתי הפיתות והחל בסיפורו הארוך: "הלילה הרגו אצל נברוצקי את שני בניו של משה הקצב. הם נתפסו על ידי המיליציה הטרויצאנית בתוך ערימת קש בחצרו, משם ברחו כעכברים ונורו בדרך לחורשה. האנשים מתלחשים כי ידו של נברוצקי היתה בדבר, עליו אני מאמין הכול. פרודאז'נא שקורא צעי נברוצקי, להזמין אליו ולמכרם בצורה כה גועלית. העושה כך גם את האלוהים אינו ירא!"

דבריו של הצעיר נתאמתו. הפח שהוטמן בשבילנו, והיריות ששמענו מרחוק לא היה בהם להפחיד ציפורים, כפי שדימינו מקודם. שני בני משה פלרלוק, אהרון ושמואלצי, שהחליפו אותנו באותו לילה גורלי, שילמו במחיר היקר ביותר בעד אמונתם הבלתי מסויגת בגוי הבוגדני. שני ידידיו היקרים ביותר נפלו בידי האיש הנאמן עליהם ביותר ובצורה כה אכזרית וטראגית.

[7]

ביבליוגרפיה

אומר-למר עזריאל [עורך]: **ספר זכרון לקהילת יוזאפאץ ולקדושיה**, הוצאת הארגונים של יוזאפאץ בישראל וארה"ב, ללא תאריך.

זליגמן יצחק [עורך]: **ספר טרוביץ**, ארגון יוצאי טרוביץ בישראל, תשכ"ז – 1967.

מאירוביץ אהרון [כינוס, תרגום וערך]: **מגילת קורניץ עיירה בחייה ובמותה**, ארגון יוצאי קורניץ בישראל ובארצות-הברית, תשכ"ו – 1956.

רבין חיים [עורך], ספיר רפאל, לרנר פסח [עורכים]: **שומסק – ספר זכרון לקדושי שומסק שנספו בשואה הנאצית בשנת 1942**, הוצאת ארגון עולי שומסק, תשכ"ח – 1968.

שטוקפיש דוד [עורך]: **ספר זכרון רוביז'ביץ דרבנה והסביבה**, תשכ"ח-1968, אין שם הוצאה.

מראי מקומות

1. **יהודים מאחורי גדר של גיטו [פולין]**. ארכיון התצלומים של "יד ושם".
סימול תצלום: 5073/3

2. מניה קסל [לבית גולדה ומשה כ"ץ]: **מגיטו שומסק לגיטו שומסק חמש פעמים**, בתוך רבין חיים [עורך], ספיר רפאל, לרנר פסח [עורכים]: **שומסק – ספר זכרון לקדושי שומסק שנספו בשואה הנאצית בשנת 1942**, הוצאת ארגון עולי שומסק, תשכ"ח – 1968, עמ' 53-58.

3. משה צליקובסקי: **ימי הגיטו האחרונים**, בתוך שטוקפיש דוד [עורך]: **ספר זכרון רוביז'ביץ דרבנה והסביבה**, תשכ"ח-1968, אין שם הוצאה, עמ' 234-248.

4. ישראל שלייכר: **ילד יהודי, יתום מאביו ומאמו, בין פרטיזנים ביער**, בתוך אומר-למר עזריאל [עורך]: **ספר זכרון לקהילת יוזאפאץ ולקדושיה**, הוצאת הארגונים של יוזאפאץ בישראל וארה"ב, ללא תאריך, עמ' 229-239.

5. מרים רק-שטיבל [תרגום מפולנית ע.ל.]: **אימי המלחמה**, בתוך אומר-למר עזריאל [עורך]: **ספר זכרון לקהילת יוזאפאץ ולקדושיה**, הוצאת הארגונים של יוזאפאץ בישראל וארה"ב, ללא תאריך, עמ' 249-255.

6. י.ורמשטיין: **כצאן לטבח** [שיר], בתוך אומר-למר עזריאל [עורך]: **ספר זכרון לקהלית יוזאפאץ ולקדושיה**, הוצאת הארגונים של יוזאפאץ בישראל וארה"ב, ללא תאריך, עמ' 259.

7. ר.ר: **כחיות נרדפות ביער**, בתוך זליגמן יצחק [עורך]: **ספר טרוביץ**, ארגון יוצאי טורביץ בישראל, תשכ"ז – 1967, עמ' 320-337.

8. איצ'קה נטע'ס: **שלוש שנים**, בתוך מאירוביץ אהרון [כנס, תרגם וערך]: **מגילת קורניץ עיירה בחייה ובמותה**, ארגון יוצאי קורניץ בישראל ובארצות-הברית, תשכ"ו – 1956, עמ' 198-229.

9. ינטה בראנוביץ [דינר שטיין]: **עם חמישים וארבעה**, בתוך מאירוביץ אהרון [כנס, תרגם וערך]: **מגילת קורניץ עיירה בחייה ובמותה**, ארגון יוצאי קורניץ בישראל ובארצות-הברית, תשכ"ו – 1956, עמ' 147-154.

10. רות שטינמן: **ימים אחרונים של שומסק** [מעין יומן], בתוך רבין חיים [עורך], ספיר רפאל, לרנר פסח [עורכים]: **שומסק – ספר זכרון לקדושי שומסק שנספו בשואה הנאצית בשנת 1942**, הוצאת ארגון עולי שומסק, תשכ"ח – 1968, עמ' 29-48.

11. חיים ציסין: **ימי האחרונים עם שומסק**, בתוך רבין חיים [עורך], ספיר רפאל, לרנר פסח [עורכים]: **שומסק – ספר זכרון לקדושי שומסק שנספו בשואה הנאצית בשנת 1942**, הוצאת ארגון עולי שומסק, תשכ"ח – 1968, עמ' 49-52.

12. לובה שפאק גולוב: **חוויית גיטו וחוויית מנוסה**, בתוך רבין חיים [עורך], ספיר רפאל, לרנר פסח [עורכים]: **שומסק – ספר זכרון לקדושי שומסק שנספו בשואה הנאצית בשנת 1942**, הוצאת ארגון עולי שומסק, תשכ"ח – 1968, עמ' 49-65.

13. זאב רבונסקי: **מאבק על החיים**, בתוך מאירוביץ אהרון [כנס, תרגם וערך]: **מגילת קורניץ עיירה בחייה ובמותה**, ארגון יוצאי קורניץ בישראל ובארצות-הברית, תשכ"ו – 1956, עמ' 155-192.

14. מארכיון התצלומים של "יד ושם". מספר אלבום: FA214/66

15. מארכיון התצלומים של "יד ושם". סימול תצלום: BO748

16. מארכיון התצלומים של "יד ושם". סימול תצלום: 3763/2

17. מארכיון התצלומים של "יד ושם".

18. מארכיון התצלומים של "יד ושם".

19. מארכיון התצלומים של "יד ושם". סימול תצלום: 7003/168

20. מארכיון התצלומים של "יד ושם". סימול תצלום: 3380/422

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): **בריתח מחגטאות וחמאבק לחישרדות חמכון ללימודי חשואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה**

21. מארכיון התצלומים של "יד ושם". סימול תצלום: 7003/180

22. מארכיון התצלומים של "יד ושם". סימול תצלום: 5015/185